МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА імені В. Г. КОРОЛЕНКА
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ВІДДІЛЕННЯ (ФІЛІЯ)
ВГО УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА АСОЦІАЦІЯ

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2018
«Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості»

Матеріали
XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції,
м. Харків, 24 жовтня 2018 року

У 2 частинах
Частина 2

Харків 2019

УДК 027.02(477)
К68

Затверджено до друку вченою радою
Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка
(протокол № 4 від 25 червня 2019 р.)

Науковий редактор Л. В. Глазунова, заступник директора з наукової роботи Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, канд. наук із соціальних комунікацій

Редакційна колегія:

В. Д. Ракитянська (голова), директор Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, заслужений працівник культури України

Л. В. Глазунова, заступник директора з наукової роботи Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, канд. наук із соціальних комунікацій

І. Я. Лосієвський, завідуючий науково-дослідним відділом документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, доктор філологічних наук, заслужений працівник культури України

О. П. Куніч, завідуюча відділом науково-методичної роботи Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка

К68 **Короленківські читання 2018.** «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості» : матеріали XXI Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 24 жовт. 2018 р. У 2 ч. Ч. 2 / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. від-ня (філія) ВГО «Укр. бібл. асоц.» ; [редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. – Харків, 2019. – 275 с.

Збірник містить матеріали доповідей і повідомлень XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Короленківські читання 2018», присвяченої темі «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості».

Видання розраховане на фахівців бібліотечної справи та суміжних галузей.

УДК 027.02(477)

© Харківська державна наукова
бібліотека імені В. Г. Короленка, 2019

СЕКЦІЯ 2 «ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОГРАФІЯ»

УДК 011/016-028.27:001.11

ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОГРАФІЇ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Швецова-Водка Галина Миколаївна,
професор кафедри документальних комунікацій
і бібліотечної справи Рівненського державного
гуманітарного університету,
доктор історичних наук, професор,
Україна, Рівне

Анотація. *Розглядається походження терміна «електронна бібліографія» у порівнянні з іншими позначеннями цього виду бібліографічної діяльності.*
Ключові слова: *електронна бібліографія, бібліографічна термінологія*.

Annotation. *The origin of term «electronic bibliography» is examined in comparing to other denotations of this type of bibliographic activity.*
Key words: *electronic bibliography, bibliographic terminology.*

Аннотация. *Рассматривается происхождение термина «электронная библиография» в сравнении с другими обозначениями этого вида библиографической деятельности.*
Ключевые слова: *электронная библиография, библиографическая терминология.*

Поняття «електронна бібліографія» заслуговує на окремий розгляд. Про її значення можна навіть не говорити, адже всім відомо, що в умовах безупинного розвитку комп'ютерної техніки та інформаційно-комунікаційних технологій будь-яка галузь діяльності починає засвоювати нові засоби фіксування, зберігання та використання інформації, що ґрунтуються на новітній техніці та технології. Тим більше це стосується бібліографії, яка покликана забезпечити доступ до інформації у будь-якій формі, нонелектронній чи електронній.

Виникає питання: електронна бібліографія – це окремий вид бібліографії чи її особливий стан, обумовлений активним використанням електронно-обчислювальної техніки? Якщо це вид бібліографії, то за якою

ознакою він виділяється? Термін «комп'ютерна бібліографія» позначав вид бібліографії за ознакою способу (характеру засобів) діяльності [17]. Тобто це така бібліографія, у якій для створення бібліографічної інформації, її поширення та використання застосовують комп'ютерну техніку і пов'язані з нею електронні канали соціальних комунікацій. Поряд з цим видом бібліографії, за цією ж ознакою, можна виділити «ручну бібліографію» чи, точніше, «нонелектронну» [про терміноелемент «нонелектронний» див. 11], тому що крім власне «ручної» роботи в ній застосовувалися різні технічні засоби (друкарська машинка, поліграфічні пристрої тощо).

Назва «електронна бібліографія» походить, на наш погляд, від назви «електронного ресурсу» як результату діяльності, тобто бібліографічний продукт з'являється тут у вигляді електронного ресурсу. Термін «електронний ресурс» отримав широке визнання завдяки його відображенню в державному стандарті з бібліографічного опису [4], тому незабаром і «електронна бібліографія» замінила поняття «комп'ютерна бібліографія». Зрозуміло, що для вироблення та використання електронного бібліографічного ресурсу використовується комп'ютерна техніка й електронні канали соціальних комунікацій. Проте результатом електронної бібліографічної діяльності можуть бути не тільки електронні ресурси, але й нонелектронні документи (принтерні роздруківки, видання, виконані засобами поліграфії) та усні відповіді на запити користувачів бібліотек.

Одним з перших науковців, хто почав розглядати питання бібліографічної діяльності в електронному середовищі, був Ісаак Григорович Моргенштерн. Він беззаперечно прийняв деякі нові терміни і поняття, проте, вважав невдалим визначення «електронна бібліографічна діяльність», тому що *«…від зміни умов функціонування природа бібліографічної діяльності не змінюється, отже, треба говорити про "бібліографічну діяльність в електронному середовищі"»* [8]. Однак уже в наступних публікаціях І. Г. Моргенштерн використовує термін «електронна бібліографія», пояснюючи, що *«…електронна бібліографія існує і розвивається як реальність»* [9; 10].

Отже, електронна бібліографія – це вид бібліографії за ознаками результату діяльності (бібліографічний електронний ресурс), способом його створення (електронно-обчислювальна техніка) і засобами використання. Протилежний вид бібліографії визначити дуже просто – це нонелектронна бібліографія. Цей останній вид бібліографічної діяльності не зник з появою електронної бібліографії, він існує поряд з нею. Частіше з

причини бідності бібліографічної установи, яка не має відповідного обладнання. Але іноді через особливості інформаційних потреб користувачів: зручності користування нонелектронним бібліографічним продуктом, його незмінності в часі та довговічності. Такий продукт може бути створений засобами електронної бібліографії, але в кінцевому підсумку мати вигляд нонелектронного документа.

Інші терміни і поняття, що позначають бібліографічну діяльність в електронному середовищі, визначено за різними ознаками.

«Постпротонеобібліографія» – термін, запропонований Валерієм Олександровичем Фокеєвим, – позначає новий (нео) стан бібліографії, якого вона набуває в епоху «після старої (первісної)» бібліографії [15]. Головною відмінною рисою цього нового стану є використання новітньої техніки та технології для створення бібліографічної інформації та її функціонування, але ця ознака не підкреслюється в назві. Крім того, запропонований термін видається дуже громіздким, незручним для створення похідних термінів. Автор приділив багато уваги обґрунтуванню цього терміна, і ще більше – поясненню нових умов існування постпротонеобібліографії і тих переваг, які вона несе суспільству [14, с. 199–206]. Однак поряд із згаданим неологізмом Валерій Олександрович активно використовував термін «електронна бібліографія». Він подав таке визначення: *«Електронна бібліографія – Бібліографія, що функціонує в електронному середовищі, ґрунтується на електронно-інформаційній технології та сучасних засобах зв'язку»* [13, с. 263]. Більш детальне визначення та характеристика електронної бібліографії подані В. О. Фокеєвим у енциклопедичній статті [16].

Термін «технобібліографія» запропонований Валерієм Павловичем Леоновим для того, щоби позначити якісно новий стан бібліографії на початку XXI століття. Він пов'язаний із використанням нової техніки та технологій, але має значно більший обсяг відмінних рис. Автор пояснює: *«Термін "технобібліографія" – похідний від "технонауки". Його введення в науковий обіг можна розглядати як прояв якісних змін в бібліографії. Якщо завдання бібліографії полягає у вивченні природи бібліографічних процесів у суспільстві з метою отримання бібліографічного знання і надання його в згорнутому вигляді читачеві, то технобібліографія визначає найбільш ефективні і економічні шляхи використання цього знання за наявності масового попиту»* [7]. Отже, тут йдеться не про окремий вид бібліографії, а загалом про її новий стан.

Часто використовують термін «вебліографія» Цей вид бібліографії виділяється за об'єктом обліку, яким є інтернет-ресурси – веб-сайти та веб-сторінки [12]. Вебліографію можна розглядати як підрозділ електронної бібліографії, але облік інтернет-ресурсів може здійснювати й нонелектронна бібліографія.

На підставі того, що в бібліографічну сферу залучаються засоби обчислювальної техніки, Тетяна Федорівна Берестова пропонує сьогоднішній етап розвитку бібліографічної практики називати «обчислювальною бібліографією» [1, с. 53]. Порівнянь з термінами «комп'ютерна» чи «електронна» бібліографія немає, тому важко вирішити, кращий новий терміноелемент чи ні, чи варто замінювати ним уже прийняті терміни.

Використання терміна «електронна бібліографія» у професійному мовленні до цього часу ще іноді містить залишки недиференційованого тлумачення терміна «бібліографія», зокрема, як бібліографічної продукції чи сукупності бібліографічних ресурсів. Наприклад, Аркадій Васильович Соколов поряд з терміном «електронна бібліографія» застосував термін «машиночитана бібліографія», протиставляючи його «людиночитаній бібліографії» [10]. Таке використання він пояснює тим, що в електронній бібліографії застосовують машиночитані формати, створені для каталогізації документів. Разом з тим він зазначає, що «бібліотечна бібліографія набула електронну форму» завдяки електронним каталогам і пошуку у віддалених базах даних. Як синонімічні подано терміни «цифрова бібліографія» та «оцифрована бібліографія». На наш погляд, тут поняття «бібліографія» підмінюється характеристикою бібліографічної інформації. Недаремно автор подає визначення електронної інформації: *«…завдяки цифровим технологіям в документній комунікації поширилася електронна інформація, що є семантичною інформацією, вираженою машиночитаними знаками з метою дистанційної передачі і наступної машинної обробки*» [10]. Отже, було б доцільніше розглядати окремо електронну бібліографію як вид діяльності та електронну бібліографічну інформацію як її продукцію. Саме останню можна характеризувати як машиночитану, цифрову чи оцифровану.

Разом з тим у сучасному науковому світі поширюється застосування терміноелемента «цифровий» до всіх явищ, пов'язаних із використанням комп'ютерної техніки та цифрових інформаційно-комунікаційних технологій. Говорять про «цифрову економіку», використання знання в «цифровому середовищі», «цифрове освітнє середовище». Яков

Леонідович Шрайберг у щорічній доповіді на Четвертому міжнаролному форумі «Крим–2018» відзначив: «*Очевидно, що цифрова економіка є наступним ступенем розвитку світової економіки в глобальному масштабі, в першу чергу під впливом інформаційно-комунікаційних технологій і формування суспільства знань»* [18, с. 9]. За цією тенденцією цілком можливо, що й бібліографія у цифровому середовищі отримує назву «цифрової».

Є також інші приклади поширення характеристики бібліографічної продукції на бібліографію загалом. Світлана Анатоліївна Кравченко пише про бібліографічну продукцію Наукової бібліотеки Харківського національного медичного університету, а висновок робить дуже загальний: *«На сьогоднішній день перевага електронної бібліографії над традиційною безперечна»* [5]. Інна Олексіївна Куканова розповыдає про діяльність віртуальної довідкової служби бібліотеки, а називає її «віртуальною бібліографією» [6].

Новий підхід до термінування бібліографічної діяльності в електронному середовищі продемонструвала Маргарита Георгіївна Вохришева, запровадивши термін «медіабібліографія» [2; 3]. Через свою новизну він потребує особливої уваги. З одного боку, подано доволі чітку дефініцію: *«Медіабібліографія – це галузь діяльності, пов'язана з виробництвом, переробкою, зберіганням і поширенням бібліографічного медіапродукту»* [2, с. 11]. Тут пояснення потребує тільки поняття «медіапродукту». Виявляється, що *«…медіа – це культурна універсалія, що стосується цілісного культурно-інформаційного простору, включає уявлення про медіа як засіб передачі інформації, джерело інформації та її зміст (контент)»* [2, с. 11]. Про особливості цього засобу не йдеться, тому можна припустити, що ним може бути будь-який матеріальний об'єкт незалежно від технології його створення.

З іншого боку, поняття медіабібліографії пов'язується з поняттям медіакомунікацій. Медіакомунікації визначаються як *«…процес створення, трансляції, обміну інформацією медіа в індивідуальному, груповому, масовому форматі по різних каналах за допомогою різних комунікативних засобів»* [2, с. 12]. Як бачимо, медіакомунікації розуміються як синтез різних каналів і засобів, що також свідчить про відсутність будь-яких обмежень.

Подальші роз'яснення нарешті пов'язують медіабібліографію з електронним середовищем. Виявляється, що в основі технологічної конвергенції медіа лежить процес дигіталізації, переведення змісту

повідомлення в цифрову форму. Бібліографічний продукт в системі медіакомунікацій змінює свої властивості, набуваючи додаткових характеристик, таких, як масовість, оперативність, інтерактивність, мультимедійність, можливість створення продукту за участю споживача або за його запитом та ін.

Бібліографічний медіапродукт у нових умовах трансформується, утворюючи гібридний контент, в якому бібліографічна інформація подається специфічними журналістськими засобами і прийомами. Функціонування медіабібліографії, на думку М. Г. Вохришевої, слід узгодити з діяльністю медіакомунікацій взагалі, а відповідні наукові розвідки – з новою наукою за назвою «медіалогія». Вочевидь, ці пропозиції варті уваги і можуть слугувати перспективою подальшого розвитку електронної бібліографії.

Список бібліографічних посилань

1. Берестова Т. Ф. Информационные ресурсы и другие элементы ресурсоцентристской библиографоведческой парадигмы // Библиография и книговедение. 2015. № 6. С. 46–55.

2. Вохрышева М. Г. Пространство медиакоммуникаций и место в нем библиографии // Библиография в современном медиакоммуникационном пространстве: сб. науч ст. / Самар. гос. ин-т культуры, каф. документоведения и библиографоведения. Самара, 2016. С. 9–15.

3. Вохрышева М. Г. Библиография в системе медиакоммуникации // Библиография. 2016. № 1. С. 17–24.

4. ГОСТ 7.1–2003. СИБИД. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления. Взамен ГОСТ 7.1–84. Москва, 2004. 166 с.

5. Кравченко С. А. Досвід створення та використання електронної бібліографії у Науковій бібліотеці ХНМУ // Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі : матеріали наук.-практ. інтернет-конф., присвяч. 210-річчю Харків. нац. мед. ун-ту та 95-річчю Наук. б-ки ХНМУ, Харків, 5–12 жовт. 2015 р. / Харків. нац. мед. ун-т. Харків, 2015. С. 91–95.

6. Куканова И. А. Тульский вариант виртуальной библиографии (к десятилетию справочной службы корпорации универсальных научных библиотек) // Библиография. 2017. № 2 (409). С. 66–74.

7. Леонов В. П. Технобиблиография – новый этап развития библиографии // Библиография. 2011. № 3. С. 14–18.

8. Моргенштерн И. Г. Понятийный аппарат библиографической деятельности в электронной среде // Мир библиографии. 2004. № 6. С. 8–11.

9. Моргенштерн И. Г. Аспекты развития электронной библиографии [Электронный ресурс] // Научные и технические библиотеки. 2004. № 8. URL: http://intranet.gpntb.ru/subscribe/?journal=ntb&year=2004&num=8&art=3.

10. Моргенштерн И. Г. Электронная библиография // Библиография. 2003. № 5. С. 13–22.

11. Столяров Ю. Н. Нонэлектронный документ: правомерность термина [Электронный ресурс] // Научные и технические библиотеки. 2012. № 9. URL: http://ellib.gpntb.ru/subscribe/index.php?journal=ntb&year=2012&num=9&art=6.

12. Трачук Л. Вебліографічні посібники бібліотеки як джерела електронного довідково-бібліографічного обслуговування // Бібліотечний вісник. 2011. № 5. С. 29–32.

13. Фокеев В. А. Библиографическая наука и практика // Терминологический словарь. Санкт-Петербург, 2008. 270 с.

14. Фокеев В. А. Библиография: теоретико-методологические основания : учеб. пособие для системы доп. библ.-информ. образования. Санкт-Петербург: Профессия, 2006. 350 с.

15. Фокеев В. А. Современная библиография в контексте постмодернизма и синергетики // Культура народов Причерноморья. 2007. № 100, Т. 2. С. 8–26. Электрон. аналог: URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/6894/03-Fokeev.pdf?sequence=1.

16. Фокеев В. А. Электронная библиография // Библиотечная энциклопедия. Москва, 2007. С. 1185–1186.

17. Швецова-Водка Г. М. Комп’ютерна бібліографія: термінологічні роздуми // Вісник Книжкової палати. 1996. № 5. С. 8–10.

18. Шрайберг Я. Л. Формирование единого пространства знаний на базе сетевой информационной инфраструктуры в условиях становления и развития современной цифровой экономики. Ежегодный доклад Четвёртого международного профессионального форума «Крым–2018» // Научные и технические библиотеки. 2018. № 9. С. 3–76.

УДК 01-028.27

ТЕОРЕТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОГРАФІЇ

Тодорова Євгенія Миколаївна,
доцент кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи ХДАК,
кандидат педагогічних наук,
Україна, Харків

Анотація. *Розглядаються актуальні проблеми і дискусійні питання електронної бібліографії, склад електронних інформаційних ресурсів, технологія основних бібліографічних процесів.*

Ключові слова: *електронна бібліографія, електронні інформаційні ресурси, технологія бібліографічного обслуговування, віртуальна довідка.*

Annotation. *The development problems and discussion questions electronics bibliography, electronic information resources, technology of main bibliographic process.*

Key words: *electronic bibliography, electronic information resources, bibliographic service technology, virtual reference.*

Аннотация. *Рассматриваются актуальные проблемы и дискуссионные вопросы электронной библиографии, состав электронных информационных ресурсов, технология основных библиографических процессов.*

Ключевые слова: *электронная библиография, электронные информационные ресурсы, технология библиографического обслуживания, виртуальная справка.*

Бурхливий розвиток нових інформаційних технологій, застосування їх в усіх ланках бібліографічної діяльності зумовили появу нового виду – електронної бібліографії [ЕБ]. Техніко-технологічні можливості електронної бібліографії усувають обмеження в обсягах бібліографічних ресурсів, зумовлюють їх необмежену в часі і просторі доступність та оперативний пошук. Така можливість виникає завдяки застосуванню електронної, а саме: комп'ютерно-мережевої технології, появі й розвитку методів та форм функціонування, не притаманних і неможливих для традиційної бібліографії [4, с. 29].

ЕБ виникла і розвивається в конкуренції з традиційною. Ця обставина зумовлює підвищені вимоги до її продукції і послуг. Комп'ютер дозволяє швидше і з меншою витратою сил підготувати традиційний

бібліографічний посібник, але якщо він використовується як друкарська машинка, ЕБ не виникає. На матеріально-технічне і програмне забезпечення, засвоєння і розвиток ЕБ потребує значних фінансових коштів.

Визначенню ЕБ велику увагу приділяє відома українська дослідниця Г. М. Швецова-Водка. Вона підкреслює, що ознака способу (характеру засобів) діяльності раніше не враховувалася в класифікації бібліографії, оскільки лише з поширенням і застосуванням комп'ютерної техніки й електронних каналів соціальних комунікацій для створення, поширення і використання бібліографічної інформації [БІ] виникла така необхідність.

Науковиця підкреслює, що комп'ютерна бібліографія (як синонім електронної) має специфіку в усіх процесах бібліографічної діяльності. У процесі створення БІ комп'ютер має використовуватися не як друкарська машинка, а з урахуванням можливості програмних засобів, що зумовлюють створення баз та банків даних. Під час поширення БІ специфіка ЕБ полягає в тому, що видача БІ здійснюється за вимогою споживача інформації. Використання БІ в комп'ютерній бібліографії опосередковується можливостями комп'ютерної техніки та програмних засобів, що використовувалися під час запису БІ [9, с. 153].

Поняттєвому апарату ЕБ притаманні ті самі недоліки, що й традиційній бібліографії, оскільки тут застосовуються як бібліографічні, так і комп'ютерно-мережеві терміни. Так, інколи традиційні поняття використовуються для позначення об'єктів ЕБ, наприклад, «електронні картотеки» замість «бази даних», хоча картки в електронному середовищі існують [1; 5; 7; 8].

Формування терміносистеми ЕБ є актуальною і важливою проблемою. Електронному середовищу мають бути притаманні системність, стандартність, наявність чіткої терміносистеми, сумісність програмного забезпечення, упорядкування поняттєвого апарату, уніфікація термінів. Як зазначав І. Г. Моргенштерн, слова «поняття» і «терміни» не є синонімами. Поняття – це уявлення про щось, яким оперують у процесі спілкування і конкретний сенс якого з'ясовується в контексті. Терміни свідомо формують у професійній діяльності, де необхідне швидке і точне взаєморозуміння. Тому поняття часто багатозначні, а терміни завжди однозначні. Щодо поняттєвого апарату ЕБ, то наразі він лише формується. Існують різні підходи до застосування тих чи інших термінів. І. Г. Моргенштерн наголошував на тому, що якщо елементи бібліографічної діяльності й БІ в електронному середовищі зберігають

свою сутність, то для їх зазначення можна застосовувати традиційні поняття і терміни. Якщо сутність змінюється, необхідно створювати нові точні однозначні терміни, додаючи слово «електронний». Якщо об'єкти номінації специфічні лише для електронного середовища, потрібні нові поняття [5].

Зважаючи на те, що доповідь відомого бібліографознавця Г. М. Швецової-Водки присвячена визначенню дискусійних питань теоретичної ЕБ, зосередимося на інших проблемних моментах розвитку цього виду бібліографічної діяльності. З точки зору системно-діяльнісного підходу в професійній бібліографічній діяльності виокремлюється шість складових компонентної структури, а саме: суб'єкти, об'єкти, мета, процеси, засоби і результати. Суб'єктом є бібліограф, який діє як у традиційному, так і в електронному середовищі. Як суб'єкт бібліографічної діяльності в електронному середовищі бібліограф повинен засвоїти комп'ютерно-мережеві технології, що значно підвищило вимоги до їх техніко-технологічних знань, умінь і навичок, необхідних для підготовки бібліографічних текстів і бібліографічного пошуку: знати устрій комп'ютера, можливості команд меню, вміти усувати помилки, знати і застосовувати варіанти дій тощо [4]. Важливою складовою професійних знань бібліографа наразі є хороша орієнтація в інтернет-ресурсах.

Виникла необхідність каталогізації (бібліографування) мережевих ресурсів, створення путівників по ним. Об'єктами бібліографічного відображення в електронному середовищі є як традиційні документи, так і електронні джерела інформації. Терміном їх позначення останнім часом прийнято вважати «електронний ресурс», одним із видів якого є і електронний документ. Не всі бібліографознавці погоджуються з таким визначенням, уважаючи його багатозначним і нечітким [5; 7; 8]. Об'єктами бібліографування в електронному середовищі можуть бути як конкретні документи, так і веб-сторінки, сайти тощо.

Об'єктом електронної бібліографії є документ у нерозривному зв'язку інформації і її носія. Для машинозчитувальних документів ідентифікуючим фактором є не матеріальна форма, а зміст і знакова форма. Хоча і в електронному середовищі документ зберігається лише на матеріальному носії, але в такому разі втрачається індивідуальність матеріальної форми документа, носій інформації, який фіксує, сприймає, відтворює інформацію за допомогою машини, стає безособовим. Таким чином, матеріальна форма носія інформації є обов'язковою складовою

документа, але перестає бути його специфічним, головним атрибутом. Центр тяжіння в дефініції документа переноситься на його зміст, тобто інформацію / знання [4, с. 87].

Цілі притаманні будь-якому виду бібліографічної діяльності і не є специфічними для електронної бібліографії. Щодо термінологічного забезпечення процесів бібліографічної діяльності в електронному середовищі, науковці підкреслюють їх специфічність, але недостатню визначеність. Переважно поняття і терміни стосуються електронного бібліографування і електронного бібліографічного пошуку. Електронному бібліографуванню притаманні терміни заповнення полів програм MARC, автоматичного індексування, запозичення готових записів або їх елементів, редагування, звіряння даних тощо. Електронний бібліографічний пошук може бути локальним або віддаленим, епізодичним чи таким, що регулярно повторюється, онлайновим чи однокроковим тощо [5, с. 10].

Бібліографічний пошук притаманний передусім обслуговуванню, переважно довідково-бібліографічному (ДБО). Виник новий вид ДБО в електронному середовищі і називається «віртуальною довідкою» або «віртуальною довідковою службою». Основні процеси бібліографічної діяльності – бібліографування і бібліографічне обслуговування – набувають кардинальних змін у цифровому середовищі.

Бібліографування документів здійснюється з використанням різноманітних машинозчитувальних документів. Основними є MARC 21 та UNIMARC. Як свідчить практика, створення електронного бібліографічного запису не полегшило роботу бібліографа, а зробило її більш трудомісткою і потребувало високої кваліфікації співробітників. Формування бібліографічних баз даних з урахуванням багатоаспектного пошуку (точок доступу) – складне завдання і проблема, яка повністю не вирішена. Ефективність використання електронної техніки під час бібліографування проявляється на етапі використання бібліографічних відомостей, тобто тоді, коли здійснюється принцип однократного створення бібліографічних записів і їх використання.

Бібліографічне обслуговування, тобто сукупність процесів стосовно доведення інформації до споживачів, і в електронному середовищі зберігає два основні режими – БІ і ДБО [2]. Масове БІ здійснюється на сайті шляхом доступу до всіх бібліографічних ресурсів бібліотеки, передусім до електронного каталогу і бібліографічних баз даних, що дозволяє здійснювати пошук за певний період часу, зокрема за останні місяці й

роки. Водночас зменшуються витрати на поліграфію, підвищується оперативність, розширюється аудиторія споживачів.

Якісно змінюється також і диференційоване БІ (групове й індивідуальне), що базується на аналізі і відборі документів відповідно до інформаційних потреб користувачів, змістовний аналіз електронних документів виконується в автоматизованому режимі з використанням сучасних програмних засобів, які здатні знаходити в змісті документа ключові слова, відповідні до тих, які зафіксовані в запиті споживача. Це дозволяє значно збільшити кількість споживачів, котрі обслуговуються, розширити зону пошуку документного потоку, який надходить від бібліотеки до зовнішніх бібліографічних баз даних, що знаходяться у вільному секторі Інтернету. Цей вид обслуговування за кордоном називається «Служба поточного оповіщення» і широко використовується завдяки залученню бібліографічних, реферативних і повнотекстових баз даних, пошукових систем [3].

ДБО – бібліографічне обслуговування відповідно до разових запитів – в електронному середовищі трансформується у віртуальну довідкову службу і стає доступним для віддалених користувачів. Таке обслуговування може бути організоване у двох варіантах:

- віртуальний стіл довідок (асинхронне обслуговування) – створення на сайті бібліотеки служби, яка приймає запити і через певний час (зазвичай кілька днів) після виконання довідки надсилає відповідь споживачеві на електронну пошту;
- інтерактивне консультування в режимі чат-сесій (синхронне обслуговування) – бібліограф, обмінюючись текстовими повідомленнями з користувачем, має можливість уточнити запит, сформулювати стратегію пошуку, передати отриману інформацію.

Виконання довідки (здійснення пошуку інформації) в онлайновому режимі має значні переваги перед традиційною технологією:

- одномоментний пошук у декількох базах даних;
- пошук за комбінацією декількох ознак;
- звуження і розширення меж пошуку;
- пошук з використанням як локальних, так і віддалених ресурсів;
- швидкий перегляд великих масивів інформації тощо.

Результатом такого пошуку дедалі частіше стає не лише бібліографічна, реферативна, фактографічна інформація, а й самі документи (тексти) [3].

Процеси бібліографічної діяльності зумовлюють її динамічну сторону, оскільки саме через них суб'єкти бібліографічної діяльності здійснюють рух бібліографічної інформації. Бібліографічна робота, яка означає сукупність процесів підготовки, доведення до споживача БІ, здійснюється завдяки застосуванню старих і нових методів. Їх застосування залежить від діючої технології. Бібліографічна технологія – вид інформаційної технології, що являє собою *«…комплекс методів, способів і засобів, які забезпечують створення, зберігання, обробку, передачу і відображення інформації і орієнтованих на підвищення ефективності і продуктивності праці»* [4, с. 93].

Електронна технологія, яка наслідує попередні лінійну і карткову, почала активно розвиватися наприкінці XX ст. Вона володіє достойністю попередніх технологій і не властивими їм можливостями, зокрема – це багатоаспектний пошук, доступ до віддалених бібліографічних джерел тощо. Але це потребує вартісного обладнання, надійного енергопостачання і кваліфікованих кадрів.

Комп'ютерно-мережева технологія зумовлює різке підвищення продуктивності бібліографічної праці загалом і якості її результатів, дозволяє знаходити інформацію як у локальних (у межах бібліотеки), так і в розподілених (віддалених) базах даних. Зважаючи на той факт, що можливості традиційної бібліографічної технології вичерпані, розвиток комп'ютерно-мережевої технології є єдино можливим і необхідним [4].

До засобів ЕБ належать методи діяльності, канали руху інформації, бібліографічні джерела, матеріально-технічне забезпечення. Їх специфіка визначається особливостями електронного середовища. Так, застосовуються методи сканування традиційних бібліографічних текстів, заповнення полів форматів бібліографічних записів, укладання (створення) бібліографічних баз даних, запозичення бібліографічних записів шляхом копіювання, пошуку в локальних і віддалених бібліографічних ресурсах. Каналами руху електронної БІ є головним чином її рух у мережі Інтернет, а також переміщення на дискетах і оптичних дисках. Бібліографічні джерела зафіксовані на матеріальних носіях і дискетах, дисках, у машинній пам'яті. Матеріально-технічне забезпечення полягає в постачанні, ремонті і заміні технічних засобів, а також придбанні матеріалів (паперу для принтерів і ксероксів, фарби для картриджів). Специфічним засобом електронної бібліографії є програмне забезпечення підготовки і пошуку БІ.

Проблемою є вдосконалення програм поширення варіантів пошуку, спрощення і зрозумілості інтерфейсів, сумісності. Для позначення засобів

бібліографічної діяльності в електронному середовищі вважається достатньою термінологічна забезпеченість. Важливішою проблемою дослідники називають вироблення терміносистеми щодо результатів діяльності в царині ЕБ. Наразі бібліографічна діяльність здійснюється здебільшого в новому інформаційному середовищі, зумовленому виникненням електронного документа, широкою комп'ютеризацією інформаційних процесів, розвитком телекомунікаційних засобів, глобальних комп'ютерних мереж. Адаптація до цього середовища, використання інформаційно-комунікаційних технологій значно трансформують способи підготовки і поширення БІ, структуру бібліографічних ресурсів.

Більшість дослідників ЕБ підкреслюють, що сутність БІ є незмінною, але вдосконалюються засоби її представлення і реалізації основних функцій. Новітні технології впливають передусім на структуру бібліографічних ресурсів і бібліографічні процеси. Бібліографічні ресурси (БР) можна визначити як сукупність традиційних і електронних документів (посібників), зокрема: бібліографічних баз даних локального та віддаленого доступу. До БР належать традиційні (карткові) та електронні каталоги, бібліографічні посібники в традиційній (друкованій) формі, на електронних носіях, передусім дисках CD та DVD, мережеві електронні ресурси локального та віддаленого доступу. Водночас частка електронних компонентів постійно зростає. Спостерігається заміщення окремих елементів традиційного ДБА електронними. Інформаційні ресурси бібліотеки, окрім бібліографічного компонента, поповнюються фактографічними, повнотекстовими базами даних локального та віддаленого доступу, різноманітними інтернет-ресурсами [3].

Застосування автоматизованих технологій під час виконання бібліографічних процесів дозволяє використовувати комп'ютери не лише для укладання поточних, але й ретроспективних бібліографічних покажчиків. Неодмінною умовою для цього є наявність ретроспективної бази даних – електронних каталогів і картотек – як у самій бібліотеці, так і щодо зовнішніх БД як вітчизняних, так і зарубіжних. Слід зауважити, що використання зарубіжних БД потребує високої професійної підготовки бібліографів, знання іноземних мов, передусім англійської, знання зарубіжних правил каталогізації у форматі MARC, уміння працювати з багатотомними таблицями Дьюї (ДДК) тощо.

Існує й інша проблема, яка обмежує використання зовнішніх баз даних, а саме: застосування різних програмних засобів, розроблених

вітчизняними організаціями для бібліотек різних типів і підпорядкування, відмінність використовуваних у бібліотеках систем з різними форматами. Наявні також і інші відмінності щодо технічного, інформаційного і лінгвістичного забезпечення, що ускладнює взаємодію з точки зору обміну БІ без підключення конвертора.

Комп'ютерні технології дозволяють створювати новий тип рекомендаційного посібника на оптичних компакт-дисках з використанням мультимедійних систем. Характеристика рекомендованої літератури в таких посібниках може супроводжуватися бесідою про книги, музикою, демонстрацією фотографій, картин, інших візуальних матеріалів, що значно підсилює емоційний вплив на читача-слухача і його інтерес до книги [2]. До сервісних функцій систем електронних ресурсів належить можливість помічати в переліку результатів релевантні бібліографічні записи, архівувати отриманий масив і завантажувати ці дані на власний комп'ютер.

Бібліографічний пошук в Інтернеті – це творчий процес, який потребує гнучкого мислення і вміння швидко адаптуватися до особливостей кожного джерела інформації. З часом можливості бібліографів в Інтернеті значно зростуть, а саме: збільшиться кількість, обсяг і якісні параметри каталогів та баз даних.

Дискусійною є проблема класифікації електронних бібліографічних посібників. У середині 1990-х років Г. М. Швецова-Водка опублікувала класифікацію бібліографічних посібників, доповнивши й уточнивши ту, що раніше була запропонована О. П. Коршуновим. Ця публікація викликала чимало як схвалень, так і критики в спеціальній періодиці (Е. К. Беспалова, І. Г. Моргенштерн, В. А. Фокеєв та ін.). Беззаперечно, що збільшення кількості і різноманіття електронних бібліографічних посібників потребує впорядкування, координації, розробки відповідної методики бібліографування і спеціальної технології. Отже, наразі класифікація електронних бібліографічних посібників, запропонована Г. М. Швецовою-Водкою, є актуальною і затребуваною [6; 9; 10].

Основним елементом ДБА бібліотеки є система каталогів. Електронний каталог, ставши невід'ємною складовою ДБА сучасної бібліотеки, суттєво відрізняється від традиційного своїми науковими можливостями. Він складається з таких модулів:

- власне модуль електронного каталогу, у якому здійснюються створення, пошук бібліографічних записів за формальними і змістовними ознаками;

- модуль машинозчитувальних класифікацій, інформаційно-пошукових тезаурусів, у якому відбувається пошук індексів, дескрипторів, ключових слів тощо;
- довідковий модуль, у якому зберігаються масиви довідкової інформації (зокрема: авторитетні записи, допоміжні дані);
- модуль контролю надходжень періодичних видань, у якому здійснюється пошук інформації про періодику;
- модуль обслуговування, у якому зберігаються відомості про читачів щодо міжбібліотечного абонемента тощо;
- модуль конвертування файлів бібліографічних записів у різноманітні формати.

Сучасна модель електронного каталогу – складна мережева структура взаємопов'язаних об'єктів, що дозволяє користувачеві здійснювати пошук за будь-якими ознаками. Під час пошуку документів за допомогою електронного каталогу можна вирішити наступні завдання:

- знайти об'єкти, які відповідають пошуковим критеріям;
- ідентифікувати об'єкт, тобто підтвердити, що його опис відповідає тому об'єкту, який знайдено;
- обрати об'єкт, який відповідає пошуковим критеріям за змістом і фізичним форматом;
- надати доступ до об'єкта, тобто отримати його внаслідок придбання, звернення до повнотекстової бази тощо [3].

Таким чином, головним завданням електронного каталогу є забезпечення пошуку документа, тому передача і поширення БІ, тобто виконання комунікативної функції, не передбачається. Отже, інформаційне середовище значно впливає на бібліографічну діяльність, а саме:

- збагачує довідково-пошуковий апарат бібліотеки за якісними і кількісними показниками;
- виникають нові види послуг, які поєднують традиційні і нові технології, а також основані на принципово нових можливостях;
- бібліографічні джерела набувають досконаліших пошукових засобів;
- зростають оперативність і якість бібліографічного обслуговування, підвищуються можливості персоніфікованого доведення бібліографічної інформації до споживача;
- відбувається інтелектуалізація професійної діяльності;
- бібліографічна діяльність ефективніше долає часові, просторові, кількісні та інші бар'єри в системі документальних комунікацій [3].

Список бібліографічних посилань

1. Каптерев А. И. Становление понятийного аппарата электронной библиографии // Мир библиографии. 2007. № 1. С. 9–10.

2. Коготков Д. Я. Библиографическая деятельность библиотеки: организация, управление, технология : учебник. Санкт-Петербург, 2005. 304 с.

3. Коршунов О. П., Леликова Н. К., Лиховид Т. Ф. Библиографоведение : учебник. Санкт-Петербург, 2014. 288 с.

4. Моргенштерн И. Г. Общее библиографоведение : учеб. пособие. Санкт-Петербург, 2006. 208 с.

5. Моргенштерн И. Г. Понятийный аппарат библиографической деятельности в электронной среде // Мир библиографии. 2004. № 6. С. 8–12.

6. Трачук Л. Ф., Швецова-Водка Г. Н. Классификация электронной библиографической продукции // Научные и технические библиотеки. 2009. № 8. С. 33–46.

7. Фокеев В. А. Постпрото(нео)библиография: экспликация понятия // Мир библиографии. 2004. № 6. С. 2–7.

8. Фокеев В. А. Электронная библиография: терминол. словарь // Мир библиографии. 2004. № 5. С. 49–53.

9. Швецова-Водка Г. М. Вступ до бібліографознавства: навч. посіб. Київ, 2004. 216 с.

10. Швецова-Водка Г. М. Загальне бібліографознавство. Бібліографічні ресурси України : навч. посіб. Рівне, 2017. 205 с.

УДК 01:061.23(100)]:[01:004.774

«НАЙКРАЩІ ПРАКТИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ АГЕНТСТВ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ»: ПРОЕКТ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ СЕКЦІЇ ІФЛА

Прокопенко Лілія Сергіївна,
головний бібліотекар науково-дослідного відділу
Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого,
кандидат історичних наук, доцент,
Україна, Київ

Анотація. *Досліджується проект бібліографічної секції ІФЛА «Найкращі практики для національних бібліографічних агентств у цифрову епоху». Проаналізовано наповнення онлайнового ресурсу, який представляє різні аспекти національного бібліографічного обліку в умовах цифрового середовища. Акцентовано увагу на можливості та необхідності використання досвіду провідних національних*

бібліографічних агентств різних країн світу при підготовці національної бібліографії України.

Ключові слова: *національна бібліографія, бібліографічна секція ІФЛА, міжнародне бібліотечне співробітництво, національні бібліографічні агентства.*

Annotation. *The IFLA Section's on Bibliography project «Best Practice for National Bibliographic Agencies in a Digital Age» is investigated. The content of this online resource representing the modern theoretical basis and practical aspects of national bibliographic control in the digital environment is analyzed. Particular attention is focused on the possibility and needs for using effective practical experience of leading national bibliographic agencies from different countries in the preparation of the national bibliography of Ukraine.*

Key words: *national bibliography, IFLA Section on Bibliography, international library cooperation, national bibliographic agencies.*

Аннотация. *Исследуется проект библиографической секции ИФЛА «Лучшие практики для национальных библиографических агентств в цифровую эпоху». Проанализировано наполнение онлайнового ресурса, который представляет различные современные аспекты национального библиографического учета, в условиях цифровой среды. Акцентировано внимание на возможности и необходимости использования опыта ведущих библиографических агентств разных стран мира при подготовке национальной библиографии Украины.*

Ключевые слова: *национальная библиография, библиографическая секция ИФЛА, международное библиотечное сотрудничество, национальные библиографические агентства.*

Сучасний стан національного бібліографічного обліку (НБО) визначається суттєвим впливом інформаційних технологій, що породжує дві найважливіші проблеми: відображення електронних ресурсів у національних бібліографіях (НБ) і зміна формату НБ.

Прогрес у сфері інформаційних технологій, поява електронних ресурсів, зміни у видавничій діяльності неминуче змінили межі НБ. Такі зміни у поєднанні з інноваційними пошуковими можливостями і появою нових підходів, таких як зв'язані відкриті дані, потребують переоцінки діяльності та продукції національних бібліографічних агентств.

Розробка стратегій і технічних рішень для використання повного потенціалу національних бібліографічних відомостей є головним напрямом досліджень як у багатьох країнах світу, так і на міжнародному рівні. Одним із провідних центрів вивчення проблем НБ впродовж понад 50 років є бібліографічна секція Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та закладів (ІФЛА) [4].

Метою статті є дослідження онлайнового проекту бібліографічної секції ІФЛА «Найкращі практики для національних бібліографічних агентств у цифрову епоху» і визначення можливостей його використання при підготовці національної бібліографії України.

У 2000–2001 рр. у відповідь на виклики цифрового середовища, яке змінюється дуже швидко, бібліографічна секція ІФЛА опублікувала результати двох фундаментальних проектів: дослідження Барбари Белл (США) і Енн М.Х. Ленболл (Норвегія), що стосується практичного впровадження рекомендацій Міжнародної конференції з національних бібліографічних служб (Копенгаген, Данія, 25–27 листопада 1998 р.) [6], і огляду змін у НБ, викликаних цифровими технологіями, підготовленого Уні Кнутсен (Норвегія) [12]. Ці проекти виявили гостру необхідність оперативної теоретичної і практичної підтримки НБ у цифровому середовищі. З цією метою 2002 р. у бібліографічній секції було створено робочу групу, у якій працювали представники Великої Британії, Данії, Канади, Литви, Норвегії, Словенії, США, Фінляндії, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції. Упродовж декількох років робоча група працювала над рекомендаціями для НБА щодо поліпшення якості послуг, які вони надають, а саме: обґрунтування принципів відбору електронних ресурсів для НБО, визначення оптимальної моделі даних і точок доступу до електронних НБ і їх функціональних можливостей тощо [5, с. 133]. У 2008 р. видано довідник «Національна бібліографія в електронну еру: керівництво і нові напрями розвитку» [2], яке сьогодні трансформувалося в оновлюваний ресурс «Найкращі практики для національних бібліографічних агентств у цифрову епоху», доступний на сторінці бібліографічної секції на веб-сайті ІФЛА (http://www.ifla.org/node/7858) [7]. Сайт постійно змінюється, останні зміни зафіксовані у травні 2018 р.

Ресурс складається з окремих розділів, присвячених історії та передумовам виникнення проекту, визначенню поняття про НБ, аспектам її використання, принципам відбору, питанням каталогізації, функціональності та інтерфейсу, організації й управління системами НБ, взаємодії з видавцями тощо. Важливою частиною «Найкращих практик» є глосарій і бібліографічний список, що вміщує описи як наукових публікацій, так і стандартів. Цей ресурс є практичним посібником як у питаннях започаткування НБ, так і удосконалення діяльності вже існуючих НБА, публікації НБ в електронному форматі, обліку електронних ресурсів у НБ.

Ресурс призначений для керівників НБА і фахівців, що безпосередньо задіяні у процес підготовки НБ. Враховуючи, що практика

бібліографічного обліку у різних країнах світу може суттєво відрізнятися, зазнаючи, зокрема, фінансових, юридичних або організаційних обмежень, автори позиціонують свій ресурс як рекомендаційний. Представлено чимало конкретних прикладів, що ілюструють різні підходи до вирішення проблемних питань діяльності НБА у цифрову епоху, демонструючи їхні переваги та недоліки.

Ресурс складається із шести тематичних розділів.

У розділі «Організація» висвітлені принципові питання функціонування інституцій, відповідальних за здійснення НБО. Зокрема, це питання особливостей роботи різних видів установ, відповідальних за підготовку НБ (у світі це переважно національні бібліотеки, рідше – університетські, або ж спеціалізовані установи, наприклад, книжкові палати, або навіть приватні фірми на кшталт Данського бібліографічного центру).

Останніми десятиліттями у деяких країнах світу активно запроваджуються ефективні бізнес-моделі НБ, перетворюючи їх на дієві комерційні проекти. Так, у «Найкращих практиках» розглядаються приклади їх впровадження у Великій Британії, Канаді, Литві, Франції, Швейцарії, Швеції.

Важливою організаційною засадою успішного функціонування НБ є її тісний зв'язок із законодавством про обов’язковий примірник документа. Вивченню його видів, дослідженню сучасних прикладів окремих країн у ресурсі бібліографічної секції приділено особливу увагу, як і питанням періодичності виходу НБ, її промоції, інтелектуальної власності на НБ та іншим правовим питанням, які актуалізуються у цифрову епоху.

У розділі «Цілі і цінність» вивчаються еволюція уявлень про НБ впродовж ХХ ст., її місце серед інших бібліографічних послуг, які надають НБА, наприклад, національні бібліотеки, різні підходи до ефективної і економічно виправданої організації процесу підготовки НБ у цифрову епоху, особливо, коли вона є електронним продуктом.

Підкреслюючи важливість міжнародної співпраці у сфері НБ, чеські дослідниці Богдана Стокласова і Яна Прибулова зазначають, що якщо необхідно стати частиною світу, слід прийняти міжнародні правила. І варто розуміти, що використання специфічних національних правил, неважливо наскільки вони чудові, є неминучим шляхом до ізоляції [14]. У «Найкращих практиках…» короткий історичний екскурс знайомить із напрацюванням міжнародною професійною спільнотою рекомендацій щодо різних аспектів НБО. Ці матеріали дозволяють не тільки

прослідкувати, як еволюціонувала ідея НБ, але й переконатися, що рекомендації мали суттєвий вплив на розвиток НБ та діяльність НБА у всьому світі.

Йдеться, перш за все, про Міжнародну конференцію з поліпшення бібліографічних служб (Париж, Франція, 7–10 листопада 1950 р.), організовану ЮНЕСКО. Найважливішим її доробком стало поширення ідеї про НБА та рекомендація розуміти НБ не просто як «список книг», а як систему бібліографічних посібників різних видів документів [10].

Учасники Міжнародного конгресу з національної бібліографії, проведеного ЮНЕСКО спільно з ІФЛА (Париж, Франція, 12–15 вересня 1977 р.), визначили пріоритетними територіальні принципи НБ, відзначивши, що в окремих випадках може бути доцільною підготовка екстеріорики; чітко окреслили об'єкти НБО (так званий «мінімум НБ») та критерії їх відбору; наголосили на необхідності дотримання міжнародних правил опису і каталогізації для сумісності національних бібліографічних даних у контексті Програми УБУ [11].

Метою Міжнародної конференції з національних бібліографічних служб (Копенгаген, Данія, 25–27 листопада 1998 р.) був перегляд рекомендацій Міжнародного конгресу 1977 р. з урахуванням змін, викликаних динамічним впровадженням інформаційних технологій у бібліографію, які відбулися у 1980–90-х рр., і відповідно новими вимогами до НБО. 23 рекомендації конференції згруповані у п'ять блоків: законодавство про обов'язковий примірник документів (Рекомендації 1–3), матеріали, що підлягають обліку у НБ (Рекомендації 4–5), представлення і оперативність (Рекомендації 6–10), використання міжнародних стандартів (Рекомендації 11–15), перспективи розвитку НБО (Рекомендації 16–23) [9]. У контексті визначення особливого значення правового забезпечення діяльності зі збереження і поширення культурної та інтелектуальної спадщини і мовної різноманітності нації для сучасних і майбутніх користувачів у Рекомендаціях 1998 р. акцентовано увагу на ролі та відповідальності держави за наявність законодавства про обов'язковий примірник документів, а НБА – за використання обов'язкового примірника як бази НБ. На відміну від попередніх рекомендацій, у яких перераховані різні типи документів, що підлягають реєстрації у НБ, у матеріалах 1998 р. наголошується, що НБО стосується всіх документів, опублікованих у країні, незалежно від формату носія [9].

У 2010 р. робоча група бібліографічної секції запропонувала професійній спільноті рекомендації, які відобразили нові аспекти,

пов’язані з розвитком електронних видань. З огляду на те, що для обліку електронних ресурсів вичерпна повнота не є обов’язковою, НБА повинна прийняти рішення щодо рівнів каталогізації різних видів документів, виходячи із їхнього значення. Також обговорювалося питання про необхідність вивчення використання НБ, дослідження груп користувачів, їх потреб і, як результат, орієнтація саме на них при підготовці НБ [7].

Конференція ІФЛА «Бібліографія в епоху цифрових технологій» (9 серпня 2012 р. Варшава, Польща) визнала необхідність запровадження прагматичнішої політики відбору нонелектронних, електронних та мультимедійних документів для НБО, розширення груп користувачів НБ, удосконалення компетенцій укладачів НБ, встановлення оптимального складу бібліографічного опису, запровадження збалансованого підходу до створення якісного опису і точок доступу, забезпечення відкритості НБ як систем тощо [7].

В окремих главах розділу схарактеризовані основні фактичні й потенційні користувачі НБ (книжкова торгівля, бібліотеки, кінцеві користувачі, видавці та інші), підкреслена необхідність вивчення їх потреб, відповідно до яких розробляються і впроваджуються нові послуги НБА. Конкретні приклади демонструють інтеграцію НБ у бібліотечну інфраструктуру окремих країн (Данія і Велика Британія).

Питання об’єктів обліку і раціонального відбору документів, які сьогодні актуалізувалися у зв’язку зі значним збільшенням кількості електронних видань, важливі для запобігання перенавантаження НБА і НБ. З огляду на неможливість рекомендації якогось універсального переліку принципів відбору документів, що обумовлено унікальністю ситуації у кожній конкретній країні, у окремому розділі висвітлена низка загальних принципів відбору для надання допомоги НБА щодо формулювання критеріїв відбору, які б відповідали потребам користувачів.

Незважаючи на зростання електронних публікацій і перехід до новітніх технологій підготовки НБ, фундаментальна основа відбору – зміст незалежно від форми – залишається незмінним. У той же час електронні формати породжують складні додаткові проблеми, пов’язані з управлінням і наданням користувачам. З огляду на швидке зростання і мінливий характер електронних ресурсів НБА повинні пильнувати забезпечення відповідності критеріїв відбору поточним потребам користувачів.

У розділі наводяться вдалі приклади критеріїв відбору, які ефективно застосовуються у окремих країнах. При цьому наголошується, що при формуванні політики відбору необхідно також вивчати досвід інших країн

щодо того, що виключати не варто. Так, ефективні НБА збирають всі формати ресурсів, які дозволяють надавати користувачам вичерпну інформація про: критерії вибору можуть стосуватися географічних або культурних аспектів, предметного складника, можуть залежати від фінансових можливостей, для електронних ресурсів може існувати специфічна практика. Найвдаліший досвід окремих країн щодо формування політики відбору також наводиться у розділі.

На міжнародному рівні сьогодні активно обговорюються особливості каталогізації електронних документів. Ще у 1970-х рр. розпочалася адаптація правил і методів каталогізації машинозчитуваних файлів, призначених для НБ і бібліотечних каталогів [1]. Національні формати бібліографічного опису, які раніше охоронялися, зараз все частіше розглядаються як перешкоди для обміну каталогізаційними даними як в країні, так і з закордонними бібліотеками. Наразі відбувається гармонізація національних стандартів, пошук шляхів об'єднання зусиль бібліотек у виявленні та обліку електронних ресурсів, удосконаленні міжнародної стандартизації бібліографічного опису.

У мінливому цифровому середовищі стала очевидною необхідність переоцінки традиційних парадигм опису документів. Потреба уніфікації опису електронних ресурсів відновила концепцію метаданих. Наразі більшість фахівців вважають, що доцільно поєднувати традиційні і нові критерії. Розділ «Опис ресурсів і стандарти» містить детальну інформацію про прийняті на міжнародному рівні стандарти і принципи, що мають вирішальне значення для НБА, відповідальних за поширення бібліографічних записів для національного і міжнародного обміну. Ці стандарти стосуються правил каталогізації, форматів і стандартів передачі метаданих, авторитетного контролю, класифікаційних схем, ідентифікаторів, конверсії шрифтів, наборів символів, стандартів їх кодування, обмінних форматів, комунікаційних протоколів, семантичного веба тощо.

Останнім часом відбулися кардинальні зміни щодо форматів, у яких надаються користувачам НБ. І хоча у багатьох країнах ще існують нонелектронні версії, швидко розвивається тенденція до поширення електронних, причому доступних через Інтернет. У розділі «Надання послуг» схарактеризовано еволюційний шлях НБ від нонелектронних форм до електронних – спочатку статичних (наприклад, на CD-ROM), але в остаточному варіанті все-таки онлайнових. Відзначається, що вибір формату НБ і форми надання послуг НБА неминуче залежать від таких

факторів як загальний рівень інформатизації у країні, бізнес-модель НБ, якій НБА надає перевагу, наявність різноманітних ресурсів та технічних знань і вмінь укладачів і користувачів НБ тощо.

Онлайнова НБ є важливим інформаційним ресурсом для різних груп користувачів, її інтерфейс в ідеалі повинен мати функціональні можливості, необхідні для різних груп і завдань, а саме:

- кінцевих користувачів, включаючи тих, які звертаються до НБ як до джерела інформації для отримання інформації про авторів і їх публікації, здійснюють тематичний пошук тощо;
- користувачів, яким НБ необхідна для формування фондів або аналізу видавничої продукції країни (враховуючи також обізнаність про майбутні видання);
- книжкової торгівлі (для вибору і замовлення видань);
- каталогізаторів;
- повторного використання записів (завантаження або експорт записів в інші бази даних та інші комп'ютерні додатки: CERL, Index Translationum, каталоги бібліотек (для ретроспективного конверсії) тощо);
- управління авторськими правами (для відстеження публікацій і ідентифікації авторів) тощо.

У розділі подані глави про управління змінами в метаданих, варіанти доставки, інтерфейси та пошукові протоколи, питання безпеки, пов'язані відкриті дані, стійкі ідентифікатори, підтримку користувачів тощо. Як і у попередніх розділах, важливу його частину становлять приклади ефективної практики у різних кранах світу, наведені у реєстрі національних бібліографій. Цей ресурс формується бібліографічною секцією з 2010 р. на основі відповідей НБА країн світу на анкету секції [3; 5]. Зокрема, висвітлюються такі питання: історії і загальні відомості про НБ, сфера охоплення, організація та адміністрування, послуги та користувачі, бізнес-модель, використовувані стандарти тощо [13]. Станом на серпень 2018 р. тут представлена інформація про НБ 45 країн світу.

Ресурс бібліографічної секції ІФЛА «Найкращі практики для національних бібліографічних агентств у цифрову епоху» є ґрунтовним сучасним джерелом оперативної інформації від авторитетних авторів та провідних установ галузі, яке слугує НБА у досягненні цілей їх діяльності щодо якісної підготовки НБ.

Вивчення міжнародних рекомендації, аналіз позитивного досвіду підготовки НБ у різних країнах світу повинні стати основою процесів трансформації НБ України у сучасному цифровому середовищі.

Список бібліографічних посилань

1. Бирум Д. Проблемы обеспечения библиографического доступа к удаленным электронным ресурсам в национальных библиотеках [Электронный ресурс] : проблемы и решения – обзор // 68th IFLA Council and General Conf., Sect. on Bibliogr. workshop with Sect. on Nat. Libr., Aug. 18-24, 2002, Glasgow, UK. 6 p. URL: https:www.ifla.org/IV/ifla68/papers/117-152r.pdf.

2. Национальная библиография в электронную эру [Электронный ресурс] : руководство и новые направления развития / ред. Майя Жумер ; пер. с англ. Н. К. Леликовой, Междунар. федерация библ. ассоц. и учреждений, Библиогр. секция. Мюнхен : К. Г. Заур, 2009. 132 с. (Серия публикаций ИФЛА по библиогр. учету / под ред. Съёерда Купмана. Т. 39). URL: https://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/series/39-ru.pdf.

3. Прокопенко Л. С. Библиографическая секция ИФЛА о теории и практике национальной библиографии в цифровой среде // Матэрыялы Міжнар. кангрэса «500 гадоў беларускага кнігадрукавання» : у 2 ч. Ч. 2. XIII Міжнар. кнігазнаўчыя читанні, Мінск, 14–15 верасня 2017 г. / Нац. б-ка Беларусі. Мінск, 2017. С. 60–64.

4. Прокопенко Л. С. Бібліографічна секція Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та закладів як осередок дослідження національної бібліографії (1965–2002 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2004. 273 арк.

5. Прокопенко Л. С. Дослідження національної бібліографії у проектах Бібліографічної секції ІФЛА (2003–2010) // Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника: історія і сучасність : доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 28–30 жовт. 2010 р. НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів, 2010. С. 132–136.

6. Bell B., Langballe A.M.H. National bibliographies and the International Conference on National Bibliographic Services Recommendations: Europe; North, Central and South America; and Oceania // 67th IFLA Council and General Conference, Boston, USA, Aug. 16–25, 2001. 5 p. URL: http://www.ifla.org/IV/ifla67/Papers/052-199(WS)-e.pdf.

7. Best Practice for National Bibliographic Agencies in a Digital Age / IFLA Sect. on Bibliogr. // The International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). URL: https://www.ifla.org/node/7858.

8. Bibliography Section / Web Editor for this group – contact Claire Nguyen // The International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). Дата оновлення: 13.04.2017. URL: https://www.ifla.org/bibliography.

9. The Final Recommendations of the International Conference on National Bibliographic Services / ICNBS International Conference on National Bibliographic Services,

Copenhagen 25–27 November 1998 // The International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). 4 p. URL: http://www.ifla.org/VI/3/icnbs/fina.htm.

10. General Report of the Conference on the Improvement of Bibliographic Services, UNESCO House, Paris, 7–10 November, 1950. Paris: UNESCO, 1950. 16 p.

11. International Congress on National Bibliographies, UNESCO, September 1977 : Recommendations : Appendix B // Guidelines for the National Bibliographic Agency and the National Bibliography / prep. by the IFLA International Office for UBC. Paris, 1979. P. 64–68.

12. Knutsen U. Changes in the National Bibliographies, 1996–2001 // 67th IFLA Council and General Conference, Section on Bibliography, Boston, USA, Aug. 16–25, 2001. 19 p. URL: http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/143-199e.pdf.

13. National Bibliographic Register // The International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). URL: https://www.ifla.org/node/2216.

14. Stoklasova B., Pribylova J. Development of Czech Cataloguing Rules in the 20th Century // Second South Caucasian Regional Library Conference «Library Associations – Regional Cooperation», Tbilisi, Georgia, Apr. 18–21, 1999. URL: http://www.ais.org.ge/conf99/proceedings_eng/ proceedings_eng.htm.

УДК 025.5:004

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ СЕРВІС БІБЛІОТЕК

Кобєлєв Олексій Миколайович,
професор кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи ХДАК,
доцент, доктор наук із соціальних комунікацій,
Україна, Харків

Анотація. *Зазначається, що організаційні ресурси інформаційно-аналітичних систем бібліотек полягають у створенні відповідних структурних підрозділів та управлінсько-розпорядчих зусиллях стосовно аналітичної роботи. Створюючи й підтримуючи найбільші фонди друкованих і електронних ресурсів, бібліотеки беруть участь в оглядово-аналітичній діяльності, виконуючи складні запити користувачів за допомогою власних методик, технологій інформаційного моніторингу та діагностики, можуть опановувати інтелектуальні процедури порівняльного аналізу інформації.*

Ключові слова: *інформаційно-аналітичний сервіс, бібліотечно-інформаційний сервіс, інформаційна аналітика, інформаційно-аналітична діяльність бібліотек.*

Annotation. *It is noted that the organizational resources of information and analytical systems of libraries consist in the creation of appropriate structural units and management and regulatory efforts regarding analytical work in libraries. Creating and maintaining funds of print and electronic resources, libraries participate in review and*

analytical activities, performing complex user requests using their own methods, information monitoring and diagnostic technologies, and can use intelligent procedures for comparative analysis of information.

Key words: *information and analytical services, library and information services, information analytics, information and analytical activities of libraries.*

Аннотация. *Отмечается, что организационные ресурсы информационно-аналитических систем библиотек заключаются в создании соответствующих структурных подразделений и управленческо-распорядительных усилиях относительно аналитической работы. Создавая и поддерживая фонды печатных и электронных ресурсов, библиотеки участвуют в обзорно-аналитической деятельности, выполняя сложные запросы пользователей с помощью собственных методик, технологий информационного мониторинга и диагностики, могут применять интеллектуальные процедуры сравнительного анализа информации.*

Ключевые слова: *информационно-аналитический сервис, библиотечно-информационный сервис, информационная аналитика, информационно-аналитическая деятельность библиотек.*

Наприкінці 1970-х років стало зрозуміло, що настав час, коли інформація перетворюється на такий основний ресурс, як матеріали й енергія, відтак, стосовно цього ресурсу мають бути сформульовані ті ж критичні запитання: хто ним володіє, хто в ньому зацікавлений, наскільки він доступний, чи можливе його комерційне використання? Більше того, провідні країни світу почали розбудовувати свою економіку, засновану не на природних ресурсах, а на інтелекті й застосуванні наукового знання. Нині триває боротьба за контроль над найдорожчими з усіх, відомих дотепер ресурсів – національними інформаційними ресурсами [3].

Таким чином, останні десятиліття характеризуються небаченим зростанням обсягів циркулюючих у суспільстві потоків інформації, що засвідчують терміни «інформаційний бум», «інформаційний вибух». Потужність і динаміка потоків інформації і знань сьогодні такі, що впоратися з ними людина може тільки в тих випадках, коли використовує сучасні засоби інформатики і нові високоефективні інформаційно-аналітичні методи та технології.

Загалом, сучасна інноваційна модель соціально-економічного розвитку базується на досягненнях інтелектуальної сфери суспільства, тобто сфери знань. Тому необхідні істотні розробки, спрямовані на раціоналізацію функціонування цих сфер, які поглинають усе більшу частину людських, матеріальних і фінансових ресурсів. Йдеться про широкомасштабні дослідження і розробки практично в усіх галузях науки,

як традиційні, наприклад, соціальну філософію і соціологію, так і порівняно нові – інформатику, когнітологію, соціальну інформатику, соціальні комунікації тощо. При цьому дослідження повинні мати концептуальну спрямованість із урахуванням конкретизації висновків, доведення їх результатів до чітких алгоритмів, проектів і програм, спрямованих на системну трансформацію суспільства, перехід його в новий якісний стан [7].

Отже, нині загальновизнаною стала теза про те, що без накопичення й умілого використання інформації неможливий науково-технічний і соціальний прогрес. Інформація є визначальним чинником розвитку міжнародної, економічної, технічної і наукової сфер людської діяльності. При цьому, привертає увагу одна з властивостей інформації: будучи акумульованою й обробленою з певних позицій, вона надає нові відомості, нові знання. Тому природно, що інформаційні ресурси, які є продуктом інтелектуальної діяльності найбільш кваліфікованої і творчо активної частини працездатного населення, в останні роки зростають особливо швидко. Як наслідок у світі склалася ситуація, коли потік інформації, що генерується, почав випереджати можливості людства з його переробки й ефективного використання. Пояснюється це насамперед тим, що єдиним інструментом переробки інформації був і залишається людський мозок.

У промисловості розвинених країн до процесу обробки інформації залучають значні людські ресурси. Адже з інформаційної маси необхідно вилучити насамперед необхідне. Крім того, інформація має бути суттєвою, точною, своєчасною. Статистика свідчить, що розробник або дослідник витрачає іноді близько половини свого робочого часу на пошук необхідної інформації. Тому інформаційно-аналітична діяльність забезпечує радикальну інтенсифікацію суспільного виробництва на базі використання інформаційних технологій, вихід суспільства на передові рубежі за продуктивністю праці, широке впровадження автоматизованих виробництв, підвищення в праці творчого елементу, перехід до сучасних моделей діяльності і життя людей, що характеризуються, насамперед, високим рівнем інформаційно-організаційного комфорту, доступністю й ефективністю застосування накопиченої інформації та знань.

Перетворившись у XX ст. на професійну, інформаційно-аналітична діяльність нині впливає практично на всі сфери суспільного життя. У багатьох країнах виникають інтелектуальні корпорації, «фабрики думки», інформаційно-аналітичні відділи й служби в державних органах,

компаніях, банках, політичних партіях. Бурхливо розвиваються ринки аналітичної інформації, інтелектуального продукту, методичного й програмного забезпечення його отримання. Тобто інформаційно-аналітична діяльність невід'ємно пов'язана з процесом інтелектуалізації суспільного життя.

Інформаційна аналітика, яка нині є сферою діяльності, що надзвичайно активно розвивається, здавна пов'язана з управлінням суспільством, виробництвом, соціальною сферою, тобто виступала як інструмент влади. Інституціоналізація та швидке зростання інформаційно-аналітичної діяльності в сучасному світі пов'язані з процесами глобалізації, формуванням пріоритетів стійкого розвитку цивілізації і інформатизацією суспільства. Нині інформаційно-аналітична діяльність – це особлива сфера людської діяльності, покликана забезпечити інформаційні потреби суспільства за допомогою аналітичних технологій через переробку вихідної інформації і здобуття якісно нових знань [5; 6; 9; 12]. Інформаційна аналітика виконує насамперед завдання якісно-змістовного перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому аспекті з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розробка варіантів вирішень, сценаріїв) діяльністю [12, с. 15]. При цьому аналітика розглядається як дисципліна, що поєднує три найважливіші компоненти: методологію інформаційно-аналітичної роботи, організаційне забезпечення цього процесу й технологічно-методологічне забезпечення розробки та створення інструментальних засобів для її здійснення [9, с. 25]. Аналізуючи взаємовідносини інформаційної аналітики з бібліотекознавством, слід зауважити, що останнє тісно поєднує в собі як науковий, так і управлінський компоненти. Крім того, саме бібліотечно-інформаційна сфера значною мірою сприяла становленню інформаційної аналітики, еволюції її методів та принципів організації діяльності.

Відомо, що на ранній стадії розвитку науки і техніки багато допоміжних дій, які забезпечують продуктивність основної діяльності (оформлення, збирання, аналітико-синтетична обробка, збереження, пошук та поширення інформації) працівники інтелектуальної сфери виконували самостійно. Але поступово, з поширенням та ускладненням видів комунікацій, питома вага допоміжних операцій стала настільки значною в загальному балансі часу працівників інтелектуальної сфери, що це почало негативно впливати на ефективність їхньої праці. Виникла необхідність спочатку в інформаційних, а пізніше – інформаційно-аналітичних

фахівцях, для яких виконання тих чи інших операцій щодо забезпечення функціонування соціальних комунікацій стає професією. Так, починаючи з XIX ст., відбувається процес інституціоналізації в бібліотечно-бібліографічній діяльності, архівній справі, редакційно-видавничій галузі тощо. Наприкінці XX ст. зазначений процес сприяв виникненню таких професій, як інформатори-аналітики, когнітологи та ін.

Особливо слід відзначити той факт, що саме бібліотечні теорія та практика мають пріоритет у систематичній організації інформації та знань. Саме в стародавніх бібліотеках почали створювати спеціальні «фонди зафіксованих знань», розробляти прийоми полегшення доступу до фондів у формі класифікацій, каталогів, бібліографічних покажчиків, рефератів та інших пошукових посібників, описувати зміст бібліотечних фондів відповідно до ретельно розроблених моделей структури та взаємозв'язків між галузями знань і дисциплінами. Аналітична робота при цьому є необхідною складовою цих напрямів бібліотечної діяльності [5; 6; 8; 10].

У межах давніх бібліотек часто проводилися фундаментальні дослідження й отримувалися теоретичні результати світового рівня, створювалися шедеври мистецтва, здійснювалася підготовка кадрів вищої кваліфікації. Яскравий приклад такої суспільної інституції – Олександрійська бібліотека. За обсягом фондів Олександрійська бібліотека була найбільшою для свого часу, вона зберігала всі відомі тексти античності. Але, як зазначає Л. Костенко, *«…віддаючи належне обсягу й універсальності цього інформаційному ресурсу, слід наголосити: світову славу бібліотека здобула завдяки видатним ученим і митцям, які працювали в її стінах понад 2 тис. років тому, та створеним ними науковим і мистецьким творам. Саме тут Евклід (бл. 365 – бл. 300 до н. е.) створив засади математики, Ератосфен (бл. 275 – бл. 194 до н. е.) вперше визначив діаметр земної кулі, Клавдій Птолемей написав трактат "Альмагест", що понад тисячоліття був класичною основою астрономічних знань. Навіть цих трьох імен достатньо для твердження – у складі Олександрійської бібліотеки існувала справжня академія наук. Слід додати, що в ній поет Аполлон Родоський (бл. 265 – бл. 215 до н. е.) створив знамениту "Аргонавтику", зусиллями Зенодота Ефеського (бл. 325–260 до н. е.) та послідовників фактично започатковано філологію: граматику, критику тексту, літературну критику тощо. В Олександрійській бібліотеці існував вищий навчальний заклад: одним з його випускників був Архімед»* [8, с. 28].

Тому не дивно, що вже знамениті «Таблиці тих, хто прославився у всіх галузях знання» Каллімаха, хоча й були створені на базі фондів Олександрійської бібліотеки, не можна розглядатися лише як її каталог. Радше, як зазначає К. Симон [11], «Таблиці» являли собою опис усіх праць того періоду, незважаючи на наявність цих творів у фондах Олександрійської бібліотеки.

Важливими особливостями видатної праці Каллімаха є її таблична форма, розміщення авторів згідно з алфавітом або в хронологічному порядкові, поодинокі згадування окремих творів тощо. Зважаючи на те, що значення «Таблиць» *«…як посібника для відвідувачів Олександрійської бібліотеки було втрачене ними досить рано, оскільки фонди її зазнавали безперервних змін»* [11, с. 33], можна припустити, що «Таблиці» переважно використовувалися як довідник. При цьому праця Каллімаха мала доповнення. Відомий граматик, співробітник Олександрійської бібліотеки Аристофан з Візантії у своїй праці «Про таблиці Каллімаха» виправив і доповнив працю останнього.

У цій та деяких пізніших античних працях біобібліографічної спрямованості, зважаючи на мету створення, послідовність подання матеріалу й особливості його використання, можна констатувати і прояв ознак оглядово-аналітичних документів. Зокрема, «Книга про знаменитих мужів» Ієроніма Стридонського, що написана близько 392 р., складається з переліку ста тридцяти п’яти християнських письменників, починаючи від апостолів та закінчуючи сучасниками Ієроніма і ним самим (останнє ім’я в спискові – він сам). Запис про кожного письменника містить елементи біографічного й критико-бібліографічного типу. Указуються (по можливості) роки життя письменника, найважливіші етапи діяльності і його праці.

Праця Ієроніма стала прототипом і зразком для праць пізніших письменників. Так, безпосереднім посиланням на неї починає свою, написану в другій половині V ст. «Книгу про церковних письменників» Геннадій, пресвітер Марсельський. Його праця мала за мету продовжити однойменне дослідження Ієроніма. Побудоване за тим же принципом, що й остання праця, ця «Книга» складається з дев’яноста дев’яти біобібліографічних заміток про тих письменників, які не відзначені з якої-небудь причини Ієронімом, і тих, які жили після нього. При цьому сота й остання глава – за створеним Ієронімом прецедентом – присвячена самому Геннадію [11, с. 40].

Загалом можна констатувати, що технологія і методика інформаційно-аналітичної діяльності значною мірою поступово та систематично розвивалися саме в працях бібліотечно-бібліографічного спрямування (Кассіодора Сенатора, Ісіодора Севільського, Ільдефонса Толедського, Вінцента з Бове, Рішара Фурніваля, Габріеля Ноде та ін.), до виникнення в XVII ст. перших наукових журналів і початку систематичного реферування наукових праць. Як слушно зазначає В. Ільганаєва: «*Аналітична функція однаково була притаманна діяльності в бібліотеці з моменту її оформлення в окрему сферу соціальної діяльності. Її перетворення на окремі прийоми, методи і технології, її організаційне становлення відбулося паралельно з розкриттям суспільних функцій бібліотек та виконанням бібліотеками суспільних і виробничих завдань»* [5, с. 112].

Процес інституціоналізації інформаційно-аналітичної діяльності, що, як зазначалося вище, триває кілька останніх десятиріч, не міг не відбитися і на теорії та практиці організації інформаційно-аналітичної діяльності в бібліотеці. Зокрема, йдеться про створення спеціальних інформаційно-аналітичних служб і підрозділів, розгляд та вирішення на бібліотекознавчому рівні відповідних організаційних, теоретико-методологічних, технологічних та інших питань [6].

Інформаційно-аналітична складова притаманна, зокрема, таким напрямам діяльності бібліотек (пов’язаним з організацією документованої інформації):

- складання бібліотечного опису;
- каталогізація, індексація рукописів і друкованих видань;
- класифікація документів на основі певних наукових схем;
- анотування, реферування документальних джерел;
- бібліографічний пошук та ін.

До цього напряму слід додати ті, що виникли в період розвитку інформаційної складової бібліотечної діяльності [5]:

- формування й розвиток творчої мотивації у сфері бібліотечного обслуговування;
- організація бібліотечної кооперації та корпоративного руху;
- створення навігаторів і пошук партнерів за темою;
- організація конференцій, форумів в Інтернеті;

• формування високоінтелектуального оточення користувачів, де вони можуть вільно обмінюватися думками і висловлювати будь-які ідеї, незалежно від звань, статусів і рангів тощо.

Відомо, що нині технологічну революцію характеризує не просто центральна роль знань та інформації в усіх сферах життєдіяльності людей, а використання цих знань та інформації для генерування нових знань і технологій, що обробляють інформацію і забезпечують комунікацію. Наукові знання, в поєднанні з постійною модернізацією процесів їх генерації та засобів комунікації, постають головним чинником зростання національного продукту, успішності економіки, запорукою національної безпеки. На базі цього сформовано концепцію сучасного економічного розвитку як «інформаційної» або «знаннєвої» економіки.

Велике значення у формуванні сучасного інформаційного середовища належить бібліотекам, які, незважаючи на всі зміни в житті суспільства, були центрами акумуляції та поширення знань. Нині ж вони мають перетворитися на інфополіси – науково-дослідні, інформаційні, бібліотечні, видавничі й культурно-освітні комплекси з розвиненою інфраструктурою формування й аналітико-синтетичної обробки документних потоків для інформаційного забезпечення науки, виробництва, освіти та культури. Це, у свою чергу, сприяє розвиткові інформаційно-аналітичної складової діяльності бібліотек, загальному посиленню уваги спеціалістів до вивчення різних аспектів інформаційно-аналітичної діяльності в цілому й окремих її складових. Але, як слушно зазначає В. О. Ільганаєва, багато аспектів аналітики та загальної теорії ще не досліджені [5, с. 114]. Тому актуальним стає дослідження інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек як складової нової соціально-комунікативної реальності. Вирішення цього дослідницького завдання потребує розгляду процесу становлення інформаційно-аналітичної діяльності, зокрема у сфері науково-технічної інформації.

Як уже зазначалося, інформаційна аналітика – галузь людської діяльності, мета якої – забезпечення інформаційних потреб суспільства за допомогою аналітичних і інформаційних технологій, завдяки переробці вихідної інформації й здобуття якісно нового знання. При цьому вона є наскрізною для всіх сфер соціальної діяльності, притаманних суб’єкту на різних рівнях її організації – соціуму, колективу (групі), індивіду. Тобто інформаційна аналітика виконує насамперед завдання якісно-змістового перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому сенсі з

науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розробка варіантів рішень, сценаріїв) діяльністю [5; 9; 12].

Виникнення на основі новітніх інформаційних технологій єдиного інформаційного простору забезпечило безперешкодне отримання інформації і зумовило формування нового комунікаційного середовища, де інтенсифікуються контакти між людьми, виникає безпосередній обмін знаннями, розкривається творчий потенціал людини. При цьому *«…вже не інформація, а знання як здатність до креативного, адаптаційного, ефективного з точки зору зберігання інших ресурсів суспільної діяльності, екоцентричного мислення і вміння швидко реагувати на будь-які ситуації в політиці, науці, бізнесі, приватному житті людей – стають об'єктом жорсткої конкуренції. Логіка розвитку інформаційного суспільства приводить до нової стадії цивілізаційного буття — суспільства знань, коли основне призначення людини полягатиме не стільки в переробці інформації, скільки у використанні наявного і створенні нового знання»* [5, с. 109].

Одним із показників якісної роботи аналітиків в інформаційно-аналітичному сервісі бібліотек є забезпечення користувачів інформаційно-аналітичними продуктами і рекомендаціями, які відбивають повну картину розвитку ситуації в певній суспільній сфері та можливих варіантів керування нею. Зростання ефективності цієї роботи пов'язане із забезпеченням деяких вимог, зумовлених практичними міркуваннями стосовно постійного процесу вдосконалення результативності роботи державного апарату, підвищення її оперативності, дієвості, багатофакторного охоплення реальності із забезпеченням об'єктивності.

Для організації своєчасної підготовки таких продуктів необхідне налагодження процесу переробки інформаційних потоків та масивів, що відображають конкретні суспільні явища, організацію оперативного, якісного пошуку за допомогою використання якнайбільшої кількості інформаційних систем, відбору відповідних матеріалів та їх аналізу.

У процесі організації ефективного інформаційно-аналітичного сервісу бібліотек актуальним є впровадження досвіду передових країн світу. Він свідчить, що забезпечення якісних параметрів процесу управління стало можливим завдяки прискореному використанню інтелектуально-інформаційних ресурсів за одиницю часу. Особливо високо в державних структурах влади і бізнесу цих країн оцінюють знання як стратегічний ресурс (моделі, правила, ідеї, дії в конкретних ситуаціях

та ін.) [4]. Він містить інтелектуальне багатство суспільства, відображає досягнення науки, освіти, культури й інших сфер людської діяльності і матеріалізується в науково-технічній літературі, науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських розробках, розпорядчих і нормативних документах, засобах масової інформації тощо.

Крім того, якісний результат інформаційно-аналітичної діяльності в системі бібліотечно-інформаційного забезпечення суспільства сприятиме зменшенню обов'язкового інформаційного навантаження на всі ділові сфери, зокрема й управлінську. Насамперед це стосується подолання суперечності між наявністю величезних обсягів інтелектуально-інформаційних ресурсів, що циркулюють і зберігаються в інформаційних системах, та можливостями переробки і використання знань. Подоланню такої суперечності сприятиме налагодження співробітництва управлінських структур з інформаційно-аналітичними підрозділами бібліотек, розподілом функцій, пов'язаних з обробкою інтелектуально-інформаційних ресурсів.

Перед бібліотечними закладами різних рівнів постає об'єктивна необхідність створення сучасних інтелектуально-інформаційних продуктів, що мають відповідати потребам усіх сфер суспільства, зокрема й управлінської, з урахуванням специфіки її поточної діяльності в умовах оперативного прийняття рішень при високих темпах життя сьогодення.

Необхідно сформувати теоретико-методологічні засади розвитку спеціалізованих інформаційно-аналітичних структур бібліотек таким чином, щоб вони стали своєрідним мостом між знанням та інформаційними потребами користувачів. У зв'язку з цим, як доводить практика організації роботи інформаційно-аналітичних структур, доцільним є налагодження замкнутого циклу відбору, накопичення, систематизації, зберігання, використання інформації, перетворення безсистемних даних, інших розпорошених знань на інформаційно-аналітичний продукт для задоволення запитів та потреб користувачів бібліотек, матеріал, що містить *«…осмислені відомості, що ґрунтуються на зібраних, оцінених і витлумачених фактах, викладених таким чином, що виразно видно їх значення для вирішення будь-якого конкретного завдання»* [10].

Таким чином здійснюються розвиток інформаційно-аналітичної функції бібліотек, формування інформаційно-аналітичних ресурсів (фактографічних, фрагментографічних, персональних, адресно-довідкових,

оглядово-аналітичних, повнотекстових БД) з урахуванням специфіки аналітичних досліджень, опанування аналітичних технологій продукування якісного інформаційно-аналітичного матеріалу, використання за призначенням комп'ютерних технологій переробки потоків і масивів інформації як власних, так і інших суб'єктів соціальних комунікацій (засобів масової інформації, центрів моніторингу, електронних ресурсів Інтернету, соціологічних служб тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Блюменау Д. И. Информационный анализ/синтез для формирования вторичного потока документов. Санкт-Петербург, 2002. 240 с.

2. Власова Г. В., Лутовінова В. І., Тітова А. Г. Аналітико-синтетична переробка інформації. Київ, 2006. 290 с.

3. Громов Г. Р. Национальные информационные ресурсы: проблемы промышленной эксплуатации. Москва, 1984. 240 с.

4. Диксон П. Фабрики мысли. Москва, 2004. 505 с.

5. Ільганаєва В. О. Аналітика в структурі бібліотечної діяльності // Вісник Харківської державної академії культури. Харків, 2007. Вип. 23. С. 109–117.

6. Кобєлєв О. М. Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні : монографія. Харків, 2012. 246 с.

7. Кобєлєв О. М. Соціальна інформатика : конспект лекцій. Харків, 2007. 79 с.

8. Костенко Л. Й. Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2006. № 1. С. 23–28.

9. Курносов Ю. В. Аналитика, методология, технология и организация информационной аналитической работы. Москва, 2004. 512 с.

10. Пальчук В. Бібліотека і влада: удосконалення співробітництва // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2009. Вип. 23. С. 289–305.

11. Симон К. Р. История иностранной библиографии. Москва, 1963. 736 с.

12. Сляднева Н. А. Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы // Информационные ресурсы России. 2001. № 2. С. 14–21.

УДК 027.7(477):[025.5:004.774

СТАРТАП ІННОВАЦІЙНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРВІСУ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ БІБЛІОТЕК

Ржеуський Антоній Валентинович,
асистент кафедри Інформаційних систем та мереж
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
Кунанець Наталія Едуардівна,
професор кафедри Інформаційних систем та мереж
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор наук із соціальних комунікацій,
Пасічник Володимир Володимирович,
професор кафедри Інформаційних систем та мереж
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор технічних наук,
Україна, Львів

***Анотація**. Авторами представлено особливості розвитку бібліотечної послуги «Інформаційний супровід дослідження». Наведено основні етапи реалізації даного бібліотечно-інформаційного сервісу.*

***Ключові слова**: бібліотека, інформаційний супровід дослідження.*

***Annotation** The authors present the features of the deployment of the library service «Information support of research». The basic stages of implementation of this library information service are given.*

***Key words**: library, information support of research.*

***Аннотация**. Авторами представлены особенности развития библиотечной услуги «Информационное сопровождение исследования». Приведены основные этапы реализации данного библиотечно-информационного сервиса.*

***Ключевые слова:** библиотека, информационное сопровождение исследования.*

В інформаційному суспільстві діяльність сучасної бібліотеки як інформаційної установи неможливо уявити без впровадження інноваційних сервісів, апробація яких відбувається у формі стартапу. Під стартапом в контексті бібліотечної справи розуміємо успішний проект, інноваційну ідею. Оскільки бібліотеки як соціокомунікаційні інститути є не прибутковими організаціями, ефективність стартапу буде полягати не у

фінансовій вигоді, а в розширенні спектру інформаційних послуг, що надаються користувачам.

Одним із таких стартапів є інноваційний сервіс «Інформаційний супровід дослідження», запроваджений у Науково-технічній бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка».

Мета дослідження – проаналізувати особливості стартапу «Інформаційний супровід дослідження».

Цей інноваційний бібліотечно-інформаційний сервіс сприяє ефективному інформаційному супроводу науково-дослідної роботи в університеті, що дає змогу викладачам та науковцям не витрачати час на інформаційний пошук.

Послуга «Інформаційний супровід дослідження» є унікальною і наразі не має аналогів серед бібліотек закладів вищої освіти України, її користувачами є викладачі та науковці Національного університету «Львівська політехніка». Серед абонентів є також науковці з інших закладів вищої освіти України.

Етапи розвитку стартапу «Інформаційний супровід дослідження»:

1. Зародження ідеї.

В основу сервісу покладено процес вибіркового розповсюдження інформації, що призначений для систематичного інформування вчених, дослідників про появу нової літератури у відповідній предметній області їх досліджень. Сервіс слугує для забезпечення як індивідуальних, так і групових інформаційних потреб. Інноваційним є те, що інформаційне забезпечення здійснюється із залученням сучасних засобів інформаційних технологій та широкого спектру інформаційних ресурсів.

2. Створення технологічної карти.

Розроблено процеси функціонування сервісу та виконання інформаційного обслуговування.

3. Формування команди.

В основі кожного стартапу закладена командна робота. Наразі команда з виконання послуги нараховує п’ять осіб.

4. Формування ресурсної бази.

Перевагами даного проекту є:

- опрацювання актуальних спеціалізованих наукових інформаційних джерел та відбір релевантної інформації;
- налагодження комунікативної взаємодії між членами команди та керівником сервісу;

• забезпечення дистанційного інформаційного обслуговування абонента.

За допомогою сервісу «Інформаційний супровід дослідження» Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка» відбувається удосконалення інформаційно-бібліотечного обслуговування користувачів сучасних бібліотек шляхом запровадження інноваційних проектів на некомерційній основі.

УДК 026:004.738.5+908(477)

НОВИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВЧИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ: БАЗА ДАНИХ «АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ. ЗМІНИ І ДОПОВНЕННЯ»

Волошінська Ніна Олександрівна,
завідуюча сектором Національної
історичної бібліотеки України,
Україна, Київ

Анотація. *Розглянуто важливість створення електронних бібліографічних ресурсів як результату обробки інформації різних видів і форм, зокрема з краєзнавства, у бібліотечних установах. Представлено базу даних «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення» як новий вектор розвитку краєзнавчих електронних ресурсів НІБУ.*

Ключові слова*: Національна історична бібліотека України, краєзнавство, бібліографічний ресурс, інформаційний ресурс, база даних «Адміністративно-територіальний устрій України», закон, об'єднана територіальна громада, користувачі.*

Annotation. *The article considers the importance of creation of electronic bibliographic sources in consequence of information data processing in library institutes in particular in the area of local studies. We also present the «Administrative-territorial division of Ukraine. Amendments and additions» database as a new development thrust of local electronic sources at NHLU.*

Key words*: National Historical Library of Ukraine, Local studies, Bibliographic source, Information resource, Database «Administrative-territorial division of Ukraine», Law, United territorial community, users.*

Аннотация. *Рассматривается важность создания электронных библиографических ресурсов в процессе обработки информации различных видов и*

форм, в частности по краеведению, в библиотеках. Представлена база данных «Административно-территориальное устройство Украины. Изменения и дополнения» как новый вектор развития краеведческих электронных ресурсов НИБУ.

Ключевые слова: *Национальная историческая библиотека Украины, краеведение, библиографический ресурс, информационный ресурс, база данных «Административно-территориальное устройство Украины», закон, объединенная территориальная громада, пользователи.*

Електронні бібліографічні продукти стали важливою складовою інформаційних ресурсів сучасної бібліотеки. Суспільство прагне постійно отримувати, аналізувати, набувати нові знання, тому перед бібліотечними установами постають виклики в необхідності напрацювання нових форм діяльності для створення та поширення відповідної змістовної інформації. Сучасні бібліотеки – інформаційні установи, які формують власні електронні бібліотечно-інформаційні ресурси і розглядаються як складова загального фонду бібліотеки. Важливим видом бібліографічних ресурсів є система так званих вторинних документів, що є результатом аналітико-синтетичної обробки інформації різних видів і форм. Їх створення особливо актуальне у зв'язку зі збільшенням потоку інформації, тенденцією переведення масиву документів на електронні носії, необхідністю забезпечення її релевантності та комфортного доступу до інформаційних ресурсів з будь-якого місця у будь-який час.

Важливість проблеми впровадження нових інформаційних технологій як перспективного напряму діяльності бібліотек України і, зокрема, системного розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів, підтверджує велика кількість публікацій у фаховій пресі. Широке коло проблем бібліотечно-інформаційної галузі, зокрема електронних бібліографічних ресурсів, розглядалися в працях вітчизняних бібліографознавців Г. В. Шемаєвої [13], Л. О. Пономаренко [7], Г. М. Швецової-Водки [12] та інших.

Аналіз публікацій свідчить про необхідність розробки та створення інформаційно-бібліографічних електронних ресурсів, які поповнюють фонди бібліотек електронними документами, сприяють інтеграції інформаційних ресурсів бібліотек різних типів і форм власності. Як зазначає Г. В. Шемаєва, бібліотека у нових умовах є агрегатом інформаційного потоку не тільки наукових публікацій, але й інших електронних каналів і засобів наукових комунікацій [13, с. 31].

Концепція розвитку Національної історичної бібліотеки України (НІБУ, Бібліотека) на період до 2020 р. визначає інформаційні ресурси

Бібліотеки як стратегічну складову усієї ресурсної бази бібліотек держави, тому наукове опрацювання документних масивів, оперативне й повне висвітлення результатів аналітико-синтетичної обробки інформації є пріоритетним напрямом діяльності [5].

Оскільки НІБУ виконує функцію методичного центру в галузі історико-краєзнавчої бібліотечної діяльності і наукової бібліографії з історії України, мова йтиме саме про краєзнавчі інформаційні ресурси, які представлені на головній сторінці сайта НІБУ, це спрощує доступ до них та оптимізує пошук необхідної інформації [11]. «Путівник по краєзнавчих веб-ресурсах бібліотек України» забезпечує швидкий і зручний централізований доступ до краєзнавчого контенту провідних бібліотек країни; щомісячні випуски «Книги з історії міст і сіл України» знайомлять з новими виданнями з історії населених пунктів України. Електронний ресурс «Історія міст і сіл України» став логічним продовженням корпоративного проекту, розпочатого зі створення зведеної картотеки з історії міст і сіл України у середині ХХ ст. Тепер цей проект отримав нове дихання завдяки впровадженню сучасних комп'ютерних технологій та АБІС у вигляді бази даних «Історія міст і сіл України» (БД, Ресурс). При цьому, окрім вводу у БД ретроспективної інформації з карток, згаданий електронний ресурс поповнюється поточною інформацією нових досліджень з краєзнавства, містить аналітичні описи електронних документів, посилання на електронні версії документів. У розроблених методичних рекомендаціях для створення БД «Історія міст і сіл України» зазначено, що головним критерієм для формування бібліографічного запису в Ресурсі є конкретизація географічної складової, тобто чітке визначення адміністративно-територіальних параметрів (область, район тощо) за сучасним Адміністративно-територіальним устроєм (АТУ) України [6]. Але в процесі наповнення Ресурсу краєзнавчою інформацією виникали проблеми, для розв'язання яких були необхідні нові методичні рішення. Це стосується населених пунктів, які змінювали свою назву кілька разів за час існування. Наприклад: місто, обласний центр Кіровоградської області на сьогоднішній день має назву Кропивницький, до 2016 р. місто мало назву Кіровоград, з 1934 по 1939 рр. – Кірово, у 1924–1934 рр. – Зінов'євськ, а з дня заснування у 1775 р. до 1924 р. – Єлисаветград. Тобто, місто за два століття було перейменовано п'ять разів. Але у документальних джерелах назва міста вказується відповідно до часового періоду, який описано у документі. Чи усі знають, що Зінов'євськ – це теперішній Кропивницький? Виникають проблеми й у

процесі опрацювання наукових статей з краєзнавства, де дослідники, розглядаючи тему історії певного населеного пункту чи історичних подій, не зазначають сучасну назву населеного пункту або інші адміністративні одиниці за сучасним АТУ України. Уточнення цієї інформації забирає у каталогізаторів іноді дуже багато часу.

Територіальна організація українських земель відбувалася упродовж багатьох століть, адміністративно-територіальними одиницями поділу на українських землях у різні часи були волості, воєводства, повіти, полки, сотні, курені, комітати (жупи), дистрикти, губернії, провінції, намісництва, округи, райони, області [2]. Сучасний адміністративно-територіальний устрій України також зазнає деяких змін. Верховною Радою та Урядом України було прийнято ряд законів та інших нормативних актів, які стосуються АТУ України: Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [9], законопроект «Про засади адміністративно-територіального устрою України» (зараз знаходиться на розгляді у ВРУ), так званий декомунізаційний пакет законів [10]. До речі, один з них – № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» – передбачає зміну назв топонімів, що мають комуністичне походження, тобто перейменування великої кількості населених пунктів, а згодом – сільських, селищних, районних, міських, обласних рад. Упродовж 2016 р. ухвалено 13 постанов ВР, якими перейменовано 987 населених пунктів, зокрема, 32 міста, 58 смт, 897 селищ і сіл, а також 25 районів. Свої корективи в адміністративно-територіальний устрій внесли події 2014–2018 рр. на Сході України та у Криму і проведення Операції Об'єднаних Сил у частині Донецької та Луганської областей. На території нашої держави з'явилися тимчасово окуповані території – частина території України, яка контролюється Російською Федерацією внаслідок анексії Криму, а також, внаслідок війни на Сході України – окремі райони Донецької та Луганської областей [8].

Така кількість нової важливої інформації потребує упорядкування, у багатьох сферах діяльності існує необхідність швидкого доступу до відомостей про сучасну назву населеного пункту (після останнього перейменування), його статус чи підпорядкування. Сфера бібліотечної діяльності не є винятком. Оскільки одним з напрямів обслуговування користувачів у сучасних бібліотеках є виготовлення власних інформаційно-аналітичних продуктів, доступних у віддаленому доступі, працівники науково-методичного відділу НІБУ запропонували створити

базу даних «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення» як складову частину електронного довідково-пошукового апарату НІБУ, а також як довідкову базу на допомогу бібліотечним фахівцям, які перебудовують чи створюють власні краєзнавчі ресурси. У БД передбачалося відображення інформації про поточні зміни в адміністративно-територіальному устрої України, такі як: перейменування, зміна статусу, меж чи підпорядкування населених пунктів, а також утворення територіальних громад і входження населених пунктів до новостворених громад.

Був проведений аналіз наявної інформації і розроблене Положення про БД «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення» відділу історичного краєзнавства (тепер – науково-методичного відділу) Національної історичної бібліотеки України та інструкцію зі створення бібліографічного запису у цій БД. Відомості для створення записів у БД беруться лише з офіційних джерел (друкованих або електронних), таких як: «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник України», «Голос України», офіційний портал Верховної ради України, офіційні портали обласних рад народних депутатів тощо. Допоки не опубліковано відповідну постанову чи рішення, інформація у БД не фіксується.

Щодо структури БД «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення»:

- БД містить реєстраційні записи на кожен з населених пунктів, який зазнав змін у частині адміністративно-територіального устрою. У цих записах зазначаються постанови і розпорядження органів влади, що містять інформацію про такі зміни (дата, номер, назва);
- запис структурований за полями бібліографічного опису у відповідності до формату UNIMARK, який використовується автоматизованою бібліотечно-інформаційною системою НІБУ.

Поповнення Ресурсу новою інформацією відбувається регулярно, зараз можна прослідкувати історію адміністративних змін (якщо такі відбувалися) одного населеного пункту за останні кілька років. На сьогодні БД «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення» містить близько 1800 записів, з них 1230 стосуються перейменувань населених пунктів, районів, міських, районних, сільських рад та змін їх статусу або підпорядкування.

Наведемо приклади з БД, у яких відображено зміну і назви, і статусу, і підпорядкування населених пунктів:

[Про зміну та затвердження меж Бахмутського [Артемівського] району Донецької області] : Постанова Верховної Ради України «Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Донецької області, зміну і встановлення меж Артемівського району Донецької області» від 11.12.2014 № 31-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 4. – С. 26.

Рубрики:

Виноградне, село – Новоазовський район – Донецька область – не існує, увійшло до складу міста Маріуполь Донецька область;

Піонерське, село – Новоазовський район – Донецька область – не існує, увійшло до складу міста Маріуполь Донецька область;

Приморське, село – Новоазовський район – Донецька область – не існує, увійшло до складу міста Маріуполь Донецька область;

Маріуполь, місто – Донецька область;

Пікузи, село – Волноваський район – Донецька область;

Комінтернове, село – дивись також Пікузи, село – Волноваський район – Донецька область;

Тельманівський район – дивись також Бойківський район – Донецька область;

Водяне, село – Волноваський район – Донецька область;

Заїченко, село – Волноваський район – Донецька область;

Лебединське, село – Волноваський район – Донецька область;

Сопине, село – Волноваський район – Донецька область…

Анотація**:** Верховна Рада України постановляє: ...Тимчасово, до переходу під контроль органів державної влади та органів місцевого самоврядування неконтрольованих ними населених пунктів Донецької області, змінити межі міста Маріуполь, Волноваського, Новоазовського та Тельманівського районів, збільшивши територію міста Маріуполь на 2282,7 гектара земель за рахунок передачі до його складу 2282,7 гектара земель Новоазовського району, що знаходяться у віданні Виноградненської сільської ради (в тому числі території села Виноградне, села Піонерське, села Приморське), збільшивши територію Волноваського району на 67841 гектар…

Ресурс поповнюється записами, що містять відомості про утворення територіальних громад. Добровільне об’єднання територіальних громад (ОТГ) не призводить до зміни статусу населених пунктів, але ОТГ – нова адміністративно-територіальна одиниця в Україні, адміністративним центром якої визначено місто (міська громада), селище міського типу (селищна громада) чи село (сільська громада). В Україні упродовж 2015–

2018 рр. Створено загалом майже 700 об'єднаних територіальних громад. Такі дані вже частково (за надходженням) відображені у БД «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення». Вони доповнюють існуючу інформацію, що стосувалась перейменування. При цьому запис про ОТГ містить відомості про юридичні підстави її створення (дата, номер рішення відповідної ради). Одночасно в «Географічній рубриці» зазначаються усі населені пункти, які на даний час увійшли до цієї ОТГ, наприклад:

[Про утворення Роганської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області] : Рішення Роганської селищної та Пономаренківської сільської ради від 24 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 33. – С. 31.

Рубрики:

Рогань, селище міського типу – Роганська селищна територіальна громада – Харківський район – Харківська область;

Роганська селищна територіальна громада – Харківський район – Харківська область;

Борове, село – Роганська селищна територіальна громада – Харківський район – Харківська область;

Пономаренки, село – Роганська селищна територіальна громада – Харківський район – Харківська область;

Хроли, село – Роганська селищна територіальна громада – Харківський район – Харківська область;

Лелюки, село – Роганська селищна територіальна громада – Харківський район – Харківська область;

Логачівка, село – Роганська селищна територіальна громада – Харківський район – Харківська область;

Докучаєвське, селище – Роганська селищна територіальна громада – Харківський район – Харківська область.

Анотація: Роганську селищну територіальну громаду Харківського району Харківської області утворено шляхом об'єднання Роганської селищної та Пономаренківської сільської ради з адміністративним центром у селищі міського типу Рогань, включивши до її складу села Борове, Лелюки, Логачівка, Пономаренки, Хроли та селище Докучаєвське.

[Про утворення Єлізарівської сільської територіальної громади Солонянського району Дніпропетровської області] : Рішення Дніпропетровської обласної ради від 14 серпня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 7. – С. 22.

Рубрики:

Єлізарове, село – Єлізарівська сільська рада, тепер – Єлізарівська сільська територіальна громада – Солонянський район – Дніпропетровська область – у 2016 р. село перейменовано на Святовасилівку;

Єлізарове, село – дивись також Святовасилівка, село – Солонянський район – Дніпропетровська область;

Єлізарівська сільська територіальна громада – Солонянський район – Дніпропетровська область;

Барвінок, село – Єлізарівська сільська територіальна громада – Солонянський район – Дніпропетровська область;

Голубинівка, село – Єлізарівська сільська територіальна громада – Солонянський район – Дніпропетровська область;

Дальнє, село – Єлізарівська сільська територіальна громада – Солонянський район – Дніпропетровська область;

Крайкове, село – Єлізарівська сільська територіальна громада – Солонянський район – Дніпропетровська область…

[Про перейменування села Єлізарове Солонянського району Дніпропетровської області на село Святовасилівка] : Постанова Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» від 12.05.2016 № 1353-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 23. – Ст. 479.

Рубрики:

Єлізарове, село – Солонянський район – Дніпропетровська область;

Святовасилівка**,** село – Солонянський район – Дніпропетровська область.

Варто відзначити, інформацію про зміни назви в АТУ відображають різні ресурси в мережі Інтернет. Зокрема, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України спільно з Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру створили ресурс «Геопортал адміністративно-територіального устрою України» [4], де розміщено відомості про об’єднані територіальні громади. Усі дані чітко структуровані за областями, районами, але відсутня можливість знайти населений пункт за назвою до останнього перейменування. БД «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення» працює як повноцінна інформаційно-пошукова система з усіма можливостями і перевагами, зокрема, надає можливість пошуку і за новою, і за попередньою назвою населеного пункту [3].

Доступ до Ресурсу можливий з головної сторінки сайта НІБУ, де розташований логотип у вигляді мапи України з написом «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення». При наведенні на нього курсором, відкривається вікно пошуку за географічною назвою, де, використовуючи словник та віртуальну клавіатуру, можна знайти необхідний населений пункт, район чи територіальну громаду.

Одним з перспективних напрямків розвитку Ресурсу для підвищення його інформаційного потенціалу, є наповнення відомостями зі збірників АТУ України за попередні роки. Це необхідно для визначення населеного пункту за назвою, яку він мав, наприклад, на початку ХХ ст. або відомості про населені пункти, які вилучені з облікових даних АТУ і зникли з мапи України. Акумуляція таких відомостей в одній БД з можливістю оперативного пошуку інформації, на наш погляд, сприятиме оптимізації якісного обслуговування користувачів та полегшить роботу каталогізаторам, які заповнюють географічні рубрики в АБІС.

Розробка проекту з технології створення записів авторитетного файла географічних назв, як зведеної бази нормалізованих географічних назв України з краєзнавчим компонентом, а саме: дослідження та фіксація історичних назв населених пунктів, має стати наступним кроком у розвитку електронної краєзнавчої бібліографії.

Підсумовуючи, зазначимо, що інформаційні ресурси НІБУ посідають важливе місце у сучасному бібліотечному інформаційному середовищі України. Реалізуючи можливості наявного потенціалу та виконуючи методичну функцію у сфері історико-краєзнавчої бібліотечної діяльності, Бібліотека створює власні електронні бібліографічні ресурси, популяризує та надає відкритий доступ до них у мережі Інтернет. Це дозволить покращити умови обслуговування віддалених користувачів та стане у пригоді бібліотечним фахівцям, краєзнавцям, науковцям-історикам.

Список бібліографічних посилань

1. Бондаренко В. Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 276 с.

2. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій українських земель // Енциклопедія історії України : Т. 1: А-В / Інститут історії України НАН

України. Київ, 2003. 688 с. : іл. Електрон. аналог: URL: http://www.history.org.ua/?termin=Administratyvny_podil.

3. Волошінська Н. О. Зміни в Адміністративно-територіальному устрої України та їх відображення у довідково-пошуковому апараті Національної історичної бібліотеки України // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 2 листоп. 2017 р. Київ, 2017. С. 43–51.

4. Геопортал адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. URL: http://atu.minregion.gov.ua/ua/home.

5. Концепція розвитку Національної історичної бібліотеки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1443&Itemid=202.

6. Науково-методичні рекомендації з виявлення, відбору та опрацювання краєзнавчих документів для бази даних «Історія міст і сіл України» / Нац. іст. б-ка України. Київ, 2016. 74 с.: іл., табл.

7. Пономаренко Л. О. Створення та розвиток інтегрованого галузевого інформаційно-бібліографічного ресурсу в провідних бібліотеках МОН України і НАПН України в сучасних умовах // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2015. № 1. С. 57.

8. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями : Постанова Верховної Ради України від 17 берез. 2015 р. № 254-VIII. [Електронний ресурс] URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254-19.

9. Про добровільне об’єднання територіальних громад : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 157-VIII. [Електронний ресурс]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19.

10. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 317-VIII. [Електронний ресурс]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19.

11. Національна історична бібліотека України : сайт [Електронний ресурс]. URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1.

12. Швецова-Водка Г. М. Науково-допоміжна бібліографія в діяльності універсальних бібліотек усеукраїнського рівня національної системи НТІ України // Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації. 2017. Вип. 50. С. 112–123.

13. Шемаєва Г. В. Етапи розвитку наукових комунікацій // Вісник ХДАК. 2017. Вип. 50. С. 24–35.

УДК 025.5:004.92

ІНФОГРАФІКА GENIALLY, АБО ВІЗУАЛІЗАЦІЯ КОНТЕНТУ У БІБЛІОТЕКАХ

Скаченко Олена Олексіївна,
завідуюча сектором методичної роботи
Наукової бібліотеки Київського
національного університету культури і мистецтв,
Україна, Київ

Анотація. *Розкрито сутність, зміст та важливість застосування інфографіки як креативного підходу до візуалізації інформації, бібліотечних продуктів і послуг. Розглянуто приклади інтерактивних зображень та інфографіки, створених із застосуванням додатку Genially.*

Ключові слова*: наукова бібліотека КНУКіМ, візуалізація інформації, інфографіка, інтерактивний плакат, сервіс Genial.ly.*

Annotation. *The article reveals the essence, content and importance of the use of infographics as a creative approach to the visualization of information, library products and services. Examples of interactive images and infographic, created with using the Genially plugin, are given.*

Key words*: scientific library KNUCA, visualization of information, infographics, interactive poster, service Genial.ly.*

Аннотация. *Раскрывается сущность, содержание и важность применения инфографики как креативного подхода к визуализации информации, библиотечных продуктов и услуг. Рассмотрены примеры интерактивных изображений и инфографики, созданных с применением приложения Genially.*

Ключевые слова*: научная библиотека КНУКиИ, визуализация информации, инфографика, интерактивный плакат, сервис Genial.ly.*

Потреба в інфографіці виникає з потребою в комунікації
Дзвенислава Новаківська, HR-менеджер

В останні роки відбуваєтьсяся стрімкий перехід від текстового представлення інформації до використання зображень. Інфографіка стала трендом, що успішно застосовується у медіа, політиці, бізнесі, освіті. Її перевагами є здатність демонструвати відомості у зручному форматі, швидко організовувати і систематизувати значні обсяги інформації, наочно показувати співвідношення предметів та фактів у часі та просторі.

Спеціаліст із освітніх технологій Silvia Rosenthal Tolisano вважає, що в наш час інформація, візуалізація, знання та комунікація є ключовими складовими успіху. Бути візуально грамотним у XXI столітті означає бути успішним [4].

Загалом 34 Гб інформації або 100500 слів отримує людина в середньому за добу [3]. У цих умовах використання інформаційних технологій стає пріоритетним завданням для бібліотек, формуючи суспільну думку про бібліотечних фахівців як про навігаторів у безмежному світі незвіданої інформації. Про важливість налаштування навігації у глобальному потоці інформації говорять відомості про те, скільки різноманітного контенту створюється та що відбувається у Інтернеті за одну хвилину (інфографіка Лорі Льюіса та Чада Каллахана, відомості за 2016 та 2018 років для порівняння):

- надсилається 150 млн (187 млн) електронних листів;
- переглядається 2,78 млн (4,3 млн) відео на Ютуб;
- вводиться 2,4 млн (3,7 млн) пошукових запитів у Ґуґл;
- 701 тис. (973 тис.) раз авторизуються у Фейсбук;
- здійснюється 51 тис. (375 тис. разом із Google play) завантажень додатків App Store;
- пишеться близько 400 тис. (481 тис.) нових твітів та 38 тис. (174 тис.) постів у Інстаграм тощо (рис. 1).

Рис. 1. Кількість процесів, що відбуваються в Інтернеті за хвилину (2018 р.)

Пропонуємо ознайомитися з досвідом наукової бібліотеки Київського національного університету культури та мистецтв (НБ КНУКіМ) зі створення інфографіки та візуалізації контенту з використанням шаблонів онлайн сервісу Genial.ly.

Реалії XXI століття ставлять набагато вищі вимоги до закладів вищої освіти, а саме: бути навчальною спільнотою, де студенти на всіх рівнях долучаються до створення креативних знань. Про це говорять і результати дослідження Всесвітнього економічного форуму, згідно з якими креативність до 2020 р. увійде до трійки найважливіших навичок, які цінуватимуть у працівниках роботодавці. Одним із найвищих та найнеобхідніших умінь стане емоційний інтелект. Такі виклики спонукають бібліотеки закладів вищої освіти трансформуватися і створювати на своїх теренах середовище, що сприяє розвитку креативного мислення, творчості та інновацій.

Згідно зі статистикою, кожна людина має домінуючий спосіб сприйняття інформації: графічний, ментальний чи візуальний. Дослідження підтверджують, що:

- 90% інформації людина сприймає через зір;
- у 60000 разів швидше сприймається візуальна інформація у порівнянні з текстовою;
- 10% людина запам’ятовує з почутого, 20% – з прочитаного, 80% – з побаченого і зробленого;
- на 323% зрозумілішою буде інструкція, яка містить ілюстрації;
- на 80% збільшують готовність до читання кольорові візуальні ефекти [2].

Сучасна молодь взаємодіє із навколишнім світом за допомогою девайсів та гаджетів (перегляд фільмів, прослуховування музики, спілкування у соціальних мережах). І для того, щоб ефективно комунікувати бібліотеки мають активніше використовувати зручні для користувачів формати спілкування.

Упродовж 2015–2018 рр. співробітники НБ КНУКіМ створили понад 20 різноманітних медіапродуктів: буктрейлери, відеопрезентації, лонгріди, стрічки часу, інтерактивні плакати та хмари слів. З цією метою використовувалися онлайн-сервіси ThingLink, MindMeister, Cacoo, Venngage, Canva, Wordle, Time-graphics, TimeLine тощо. Ці та інші сервіси дозволяють створювати цікавий контент, не володіючи навичками програмування та дизайнерським здібностям.

Візуальний контент – це вся візуальна інформація, що супроводжує текст: світлини, відео, рисунки, схеми, логотипи тощо.

Американський художник-графік Вільям Джорж Боумен трактує візуалізацію як методи подання інформації у вигляді оптичного зображення (ілюстрації, світлини, графіки, діаграми, карти та ін.) [7]. Іншими словами, візуалізація є графічною презентацією інформації, що допомагає лаконічно показати ті відомості, для представлення яких у текстовій формі необхідно декілька абзаців.

Автор книг з візуалізації, «батько інфографіки» Едвард Тафт описує візуалізацію як інструмент:

- показу відомостей;
- опису, дослідження, упорядкування відомостей;
- відображення багатьох чисел на невеликому просторі;
- спонукання глядача порівнювати відомості [13].

Ной Ільїнський та Джулія Стіл у книзі «Проектування візуалізації даних» (O'Reilly Media) виділяють такі категорії візуалізації:

- інфографіка – використовує невеликий набір відомостей і потребує багато роботи над дизайном;
- візуалізація даних – використовує великі масиви відомостей з меншою кількістю роботи над дизайном; базується на алгоритмах [8].

У перекладі з латинської informatio – повідомлення, пояснення, а grafiko – писати, відтак інфографіка – це графічний спосіб передачі інформації. При цьому основним завданням інфографіки є спрощення інформації, яку потрібно донести користувачу.

Експерт з візуалізації Дейв Грей так визначає термін інфографіка:

- це візуальне пояснення, що допомагає зрозуміти, виконати дію;
- динамічно поєднує зображення і текст;
- розкриває інформацію, що в іншій формі була прихована;
- прискорює розуміння інформації;
- зрозуміла всім і скрізь [6].

Самуель Веласко визначає інфографіку як «мікс інформації, дизайну та ілюстрації. Завдання графіки (дизайну та ілюстрації) полягає у виявленні та відображенні того, для чого недостатньо слів» [5].

Інфографіка буває різною, оскільки довідкова чи ілюстративна інформація подається різними методами візуалізації – за допомогою діаграм, гістограм, графіків, інтелект-карт, стрічок часу тощо. До важливих тенденцій, що сприяли розвитку інфографіки належать інтерактивність (від

англ. interaction – «взаємодія»), адаптивність (від латин. «adaptio» – пристосування) та сторітеллінг (від англ. story – історія; telling – розповідати). Інтерактивна інфографіка є найпоширенішим сучасним трендом візуальної комунікації у сфері соціальних медіа, контент-маркетинга та SEO-оптимізації.

Працювати з візуалізацією контенту у бібліотеці КНУКіМ почали зі створення інтерактивних плакатів на базі сервісу ThingLink, що звичайні світлини трансформує в інтерактивні об’єкти. У безкоштовній версії сервісу можна створити три плакати, потім функціонал обмежується лише додаванням міток із зображеннями.

Плакат – це засіб подання інформації, його основна функція – наочна демонстрація матеріалу. Інтерактивним зображення стає при додаванні міток із текстом, посиланням на зображення, музику або відео.

Інтерактивність – це здатність додатку реагувати на дії користувача через використання інтерактивної навігації (відкривати нові світлини, переходити за лінком на додатковий текст, переглядати відео чи слухати музику). Повний контент інтерактивного плакату з’являється не відразу, він розкривається після дій користувача.

До ювілею видатного українського письменника, професора КНУКіМ Миколи Ткача за допомогою сервісу ThingLink були створені два плакати – віртуальні виставки: «Етнокультурологічний вимір української міфології» та «Український Петрарка. Поетичні збірки Миколи Ткача». Плакати містять інтерактивні об’єкти – зображення обкладинок книг за темою виставок. Інтерактивності обкладинкам книг надають мітки – масштабовані виноски з текстом, посиланням на відео, презентацію тощо. Матеріали (відео, повні тексти поетичних творів, цитати) позначені різними кольорами міток. При наведенні курсору на мітку, у новому вікні відкривається бібліографічний опис, коротка характеристика книги та гіперпосилання на повнотекстовий матеріал, запускається перегляд відео.

Рис. 2. Інтерактивний плакат – віртуальна виставка:
«Етнокультурологічний вимір української міфології

Іншим інтерактивним зображенням, створеним у ThingLink, став плакат – хмара слів «ЗМІ про персональну виставку Марини Саркісян» (рис. 3).

Рис. 3. Інтерактивний плакат

З допомогою інтерактивного плакату вдалося систематизувати ресурси 25 засобів масової інформації (серед яких 9 вірменських медіа), зібрати лінки на повні тексти 21 публікації та 4 відеосюжети українських та вірменських телеканалів про першу персональну виставку київської художниці Марини Саркісян, до організації якої долучилася бібліотека КНУКіМ у межах діяльності Культурологічної студії «АВТЕНТИКА». Кольорові мітки біля назви ЗМІ дозволяють розрізняти текст, відеоматеріал, цитату/вірш). Кожна публікація відкривається в окремому панорамному вікні, що містить аналітичний бібліографічний опис джерела, коротку анотацію, гіперактивне посилання на першоджерело для відкриття повного тексту.

Кращі можливості візуалізації контенту пропонує безкоштовний онлайн-сервіс Genial.ly – додаток для створення інтерактивної графіки. Пропоновані шаблони дозволяють розробляти інтерактивні зображення, списки, карти, портфоліо, стрічки часу, постери і плакати, інфографіку, відео презентації, ігри, вікторини тощо.

При створенні інтерактивного контенту можна інтегрувати текст, відео, аудіо, веб-ресурси та вбудовані об’єкти (наприклад, презентації чи ігри), кількість робіт не обмежена. Передбачена можливість зміни розміру елементів, що додаються, їх переміщення та видалення при потребі. Посилання на роботу можна вбудувати на сторінку сайту чи блогу або поширити у соціальних мережах.

За допомогою сервісу Genial.ly створено 15 різноманітних візуалізацій. Найчастіше це багаторівневі інтерактивні плакати як наприклад, творчий портрет «*Титан українського хорового мистецтва*» [12], підготовлений до 60-річчя від дня народження заслуженого працівника культури України, професора КНУКіМ Петра Андрійчука. На першому рівні плакату (меню) розташовані 8 фотографій митця. Кожна світлина – це анонс компоненту другого рівня, що розкриває певний напрям діяльності Петра Олександровича: баяніст, диригент, керівник художніх колективів, науковець/журналіст, громадський діяч, голова/член журі конкурсів і фестивалів.

Мітки відкривають різну інформацію. Мітка до першого фото містить коротку біографічну довідку та лінк на інтерв’ю. Мітки на шести світлинах містять цитати та відгуки про Маестро від видатних українських діячів культури і мистецтва (рис. 4). На світлині «науковець/журналіст» три мітки другого рівня містять: хронологічно структурований список основних наукових публікацій за 2010–2017 роки; перелік вибраних

рецензій; нотні збірки за упорядкуванням П. Андрійчука та перелік музичних творів в його обробці та аранжуванні.

Рис. 4. Багаторівневий інтерактивний плакат «Титан українського хорового мистецтва»

Мітки на світлині «художній керівник» містять додаткові тексти про роботу П. Андрійчука із заслуженим народним ансамблем пісні і танцю «Дарничанка», українським оркестром народної та популярної музики КНУКіМ та хором «Княжа вольниця».

Починаючи з січня 2018 р. на онлайн-сервісі Genial.ly**.** створюються інтерактивні плакати до проекту «12+ книг ...року» [10]. Метою проекту є інформування суспільства та наукової спільноти про новинки наукових, навчальних, довідкових, методичних видань науковців КНУКіМ, опублікованих у поточному році. Контент плакату дозволяє інтегрувати текст (бібліографічний опис видання, анотація, біографічна довідка про автора), зображення (обкладинка книги), відео (виступ колективу), аудіо (інтерв'ю автора), вбудовані об'єкти (презентації), гіперпосилання на повні тексти статей (рис. 5).

Рис. 5. «Книги січня» інформаційного проекту «12+ книг 2018 року»

Використовуючи шаблон формату «List–Список» створено інтерактивний перелік «12 креативних ідей, реалізованих у бібліотеці у 2013–2018 роках» [1]. Меню плакату першого рівня містить 12 клітинок-анонсів. Натиснувши на обрану клітинку, користувач відриває панорамне вікно і знайомиться із описом проекту, його результатами і світлинами.

За допомогою шаблону «Overview – Огляд» візуалізовано довідкову та статистичну інформацію про показники бібліотеки 2018 року: структуру, керівництво, штат, фонд, кількість користувачів, електронну бібліотеку, електронний каталог та ін.

У шаблоні «Timeline – Стрічка часу» створили два зразки багатосторінкової інфографіки: «Директори бібліотеки» (2 сторінки містять інформацію про 10 директорів бібліотеки) та «Серійні видання бібліотеки КНУКіМ» (рис. 6). На шести сторінках стрічки часу зображені обкладинок книг, опублікованих у серіях: «Вчені КНУКіМ», «Видатні постаті КНУКіМ», «Знаменні дати КНУКіМ», «Бібліографічні видання», «Інформаційні видання», «Наукові видання». До кожної книги подано QR-код, що відкриває повний текст видання. Сторінки об’єднані за принципом слайдів презентації, які змінюються при натисканні на інтерактивну кнопку +.

Рис. 6. Багатосторінкова інфографіка Timeline «Серійні видання бібліотеки КНУКіМ. Серія «Бібліографічні видання»

До інтерактивної інфографіки можна віднести візуалізацію контенту про наукові заходи, організовані і проведені у бібліотеці та за її участю. Для цього використали шаблон «Events – Події», створивши *«Календар науки»* (рис. 7).

Рис. 7. Календар науки

На першому рівні інфографіки подано зображення листків календаря із датами проведення подій. Натиснувши на певний листок користувач може відкрити компонент другого рівня і прочитати повідомлення про тему і зміст заходу та перейшовши за посиланням – отримати детальнішу інформацію з публікації у фахових періодичних виданнях.

Сервіс Genial.ly пропонує також шаблони для створення відеопрезентації. Оскільки відеоконтент є найбільш ефективним способом передачі інформації, за допомогою шаблону створено відеоряд про модулі бібліотрансформера «Не осквернись, душе моя, у слові» [11].

Зростаючий масив інформації перетворює візуалізацію у потужний інструмент ефективної комунікації. Сучасне життя все більше залежить від візуальної культури, адже візуальні образи роблять комунікацію миттєвою та універсальною. Оскільки завдяки візуалізації ми отримуємо переважну частину інформації про світ, саме тому, користуючись античним прислів'ям, можна говорити: «для того, щоб перемогти, спочатку потрібно побачити».

Візуалізація інформації це ефективний метод привернення уваги користувачів у соціальних мережах до бібліотечних послуг, ресурсів та подій. Вона сприяє обміну інформацією між бібліотекою та інтернет-аудиторією, спонукає до дій, покращує сприйняття пропонованих послуг.

Найпоширенішим сучасним трендом візуальної комунікації є інтерактивна інфографіка. Співробітники НБ КНУКіМ використовуючи онлайн-сервіси ThingLink, MindMeister, Cacoo, Venngage, Canva, Wordle, створили понад 20 зразків різноманітної інфографіки. Потужним онлайн-сервісом зі створення інтерактивних зображень, постерів, карт, стрічок часу є Genial.ly. Одно- та багатосторінкові інтерактивні плакати, списки, огляди є засобом подання інформації, що реагує на дії користувачів. Усі створені плакати забезпечують взаємодію із користувачем. Інтерактивність досягається через використання інтерактивних елементів (кнопок переходу, лінків, вікон із текстом чи зображенням).

Використання подібних плакатів у бібліотечній діяльності дозволяє: активно залучати інтернет-аудиторію до процесу отримання знань за рахунок використання інтерактивних елементів; максимально досягти наочності інформації за рахунок використання мультимедіа.

Список бібліографічних посилань

1. 12 креативних ідей, реалізованих у бібліотеці у 2013–2018 роках [Електронний ресурс] : інтеракт. плакат / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. Київ, 2018. URL: https://view.genial.ly/5b1a3ab23070977ecfb10ef7/12-idej.

2. 13 reasons Why your Brain Craves Infographics [Electronic resource]. URL: https://neomam.com/interactive/13reasons/.

3. Bohn R., Short J. Measuring Consumer Information. International Journal of Communication [Electronic resource]. 2012. Vol. 6. P. 980–1000. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi2lZPtqZTdAhXFBiwKHSJvAO4QFjAAegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fijoc.org%2Findex.php%2Fijoc%2Farticle%2Fdownload%2F1566%2F743&usg=AOvVaw3nTZed7qLc_PgbhwwEIWfg.

4. Infographics – What? Why? How? [Electronic resource]. URL: http://langwitches.org/blog/2010/06/16/infographics-what-why-how/.

5. Velasco S. Reclaiming the word @Infographics once again, available at [Electronic resource]. URL: http://5welas-coblog.com/2015/02/26/reclaiming-the-word-infographics-once-again.

6. What is an infographic? [Electronic resource]. URL: http://communicationnation.blogspot.com/2007/04/what-is-infographic.html.

7. Боумен У. Дж. Графическое представление информации. Москва, 1971. 265 с.

8. Визуальная грамотность в эпоху данных [Електронний ресурс]. URL: http://infographer.ru/vizualnaya-gramotnost-v-epoxu-dannyx/.

9. Инфографика: что происходит в интернете за минуту в 2018 году [Електронний ресурс]. URL: https://ain.ua/2018/05/17/internet-v-minutu.

10. Книги січня : інформ. проект «12+ книг 2018 року» [Електронний ресурс] : інтеракт. плакат / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. Київ, 2018. URL: https://www.genial.ly/5a5dfe657c3298116cf141fc/2018.

11. «Не оскверніись, душе моя, у слові» [Електронний ресурс] : бібліотрансформер із 7 модулів : до 75-річчя від дня народж. канд. іст. наук, проф. каф. культур.-дозвіл. діяльності КНУКіМ Миколи Ткача / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. URL: http://lib.knukim.edu.ua/media-produkti/.

12. Титан українського хорового мистецтва [Електронний ресурс] : інтеракт. плакат / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка. Київ, 2018. URL: https://view.genial.ly/5a5cc2540ff6fd26503c449f/titan-horovogo-mistectva-petro-a.

13. Як і для чого використовувати візуалізацію даних? [Електронний ресурс]. URL: http://eidos.org.ua/novyny/yak-i-dlya-choho-vykorystovuvaty-vizualizatsiyu-danyh/.

УДК 024-04.65:004.7

САМООБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ БІБЛІОТЕК

Стрілець Наталія Олександрівна,
головний бібліотекар ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
Україна, Харків

Анотація. *Представлено опис деяких ресурсів ХДНБ, які можуть використовуватися для задоволення потреб користувачів із самообслуговування, перевірки знань, покращення орієнтації в електронному середовищі.*

Ключові слова: *веб-орієнтовані технології, самообслуговування, відкритий доступ, контент, комунікаційне середовище.*

Annotation. *A description of some of the KSSL resources that can be used to meet the needs of users of the library of self-service, knowledge testing, and improved targeting in the electronic environment.*

Key words: *web-based technologies, self-service, open access, content, communication environment.*

Аннотация. *Представлено описание некоторых ресурсов ХГНБ, которые могут использоваться для удовлетворения потребностей пользователей в самообслуживании, проверке знаний, улучшении ориентации в электронной среде.*

Ключевые слова: *веб-ориентированные технологии, самообслуживание, открытый доступ, контент, коммуникационная среда.*

В електронному середовищі для користувачів важливою є можливість безперешкодно отримувати необхідну інформацію для задоволення інформаційних потреб. Упровадження веб-орієнтованих технологій змінює реалізацію бібліотечних процесів та дозволяє значно удосконалити обслуговування користувачів. Суттєво підвищилася оперативність і якість виконання читацьких запитів, з'явилася можливість відкритого доступу до інформаційних ресурсів за межами бібліотеки. Інформаційне середовище постійно змінюється, а отже, змінюються запити та потреби користувачів і можливості їх задоволення. Для того щоб відповідати сучасним тенденціям розвитку суспільства, бібліотекам необхідно розширювати можливості задоволення користувачів за рахунок надання ресурсів для самообслуговування. Метою самообслуговування є

задоволення потреб без необхідності фізичного відвідування бібліотеки. Книгозбірня може стати агрегатором інформаційних ресурсів та сервісів різних типів та видів і тим самим забезпечити доступ до ресурсів та урізноманітнити послуги.

За допомогою використання веб-орієнтованих технологій бібліотеки можуть виконувати різні завдання. Наприклад, у закордонних книгозбірнях блоги використовують для інформування про нові надходження, культурні заходи, зміни в режимі роботи як засіб отримання бібліографічних запитів і надання відповідей, підвищення інформаційної культури користувачів. Відбувається розширення асортименту віртуальних послуг та методів представлення інформації за рахунок заохочення користувачів до роботи у новому комунікаційному режимі, заснованому на спільному мережевому створенні та використанні інформаційних сервісів, розширенні переліку інтернет-технологій, що застосовуються для обслуговування. Раніше основними напрямами застосування інтернет-технологій було створення сайтів, електронних бібліотек, впровадження електронної доставки документів, електронних каталогів, автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем, зараз вони доповнюються використанням різноманітних сервісів для представлення інформації, реклами фондів та послуг.

Важко переоцінити інформативність сайта бібліотеки, адже його підтримка та наповнення актуальним контентом є одним з важливих факторів задоволення численних потреб користувачів та самообслуговування. Контент – це інформація, що розміщена на сайті бібліотеки. До контенту можна віднести як текстове наповнення, так і ілюстрації, відео-, аудіоматеріали. Для того щоб користувачі могли займатися самоосвітою, використовуючи контент, представлений на сайті бібліотеки, він повинен відповідати деяким вимогам. Без цікавого, якісного та регулярно оновлюваного коненту неможливо покращити ефективність роботи бібліотеки. На рівень сприйняття контенту впливають такі фактори, як зрозумілість, використання візуальних елементів, якісна внутрішня структура посилань та розмір тексту. Важливим фактором залучення користувачів є зрозуміла подача матеріалу, якщо, наприклад, користувач виявить бажання відповісти на запитання вікторини чи іншого запропонованого матеріалу, він повинен мати можливість зробити це негайно, не шукаючи відповідну форму.

Пропонуємо розглянути можливості розділу сайта «Ресурси» ХДНБ для самообслуговування користувачів, де преставлені такі підрозділи: електронний каталог, нові надходження, веб-ресурс «Краєзнавство», фонд електронних документів, віртуальні виставки, віртуальні проекти, бази даних, видання та публікації.

В електронному каталозі зосереджено інформацію про видання, що доступні у ХДНБ, також можна здійснювати пошук у різних БД. У підрозділі «Нові надходження» представлені видання з різних галузей знання, що надійшли до ХДНБ. Веб-ресурс «Краєзнавство» інформує про проекти та заходи, що висвітлюють краєзнавчу діяльність книгозбірні. Протягом усієї історії бібліотеки краєзнавство було одним із пріоритетних напрямів її діяльності. Працівники бібліотеки створюють інформаційні ресурси, які висвітлюють історичний розвиток і сьогодення Харківщини, розвиток її підприємств і установ, життєвий і творчий шлях видатних земляків. Основна мета веб-ресурсу – інтеграція цих ресурсів у систему регіональних, національних і світових знань, забезпечення вільного доступу громадян до них.

Підрозділ «Фонд електронних документів», що містить оцифровані документи з фонду ХДНБ, створений для збереження видань, які становлять історико-культурну цінність, та покращення доступу до них. Складається з оцифрованих книг, журналів, газет з фонду бібліотеки, видань бібліотеки, електронних видань, що не мають друкованого аналогу у фонді бібліотеки; електронних видань краєзнавчої електронної бібліотеки. Переважно фонд поповнюється цифровими копіями нових видань та виданнями з фонду ХДНБ, які перебувають у незадовільному фізичному стані.

Підрозділ «Віртуальні виставки» також може стати ресурсом для самообслуговування користувачів. Завдяки зацікавленню та активному впровадженню інноваційних форм роботи, що основуються на сучасних телекомунікаційних технологіях, покращується сприйняття традиційних форм роботи бібліотеки, адже створюються нові шляхи комунікації між установою та користувачами. На сайті ХДНБ представлені 82 віртуальні виставки, які розкривають фонди бібліотеки, присвячуються знаменним датам, ювілеям, окремим темам, видатним подіям вітчизняної та світової історії, науки і культури. Віртуальні виставки стають ефективним інструментом для самоосвіти користувачів, адже містять стислу інформацію про подію або видатну особистість та список літератури, з

якою можна ознайомитися у бібліотеці. Віртуальна виставка є багатофункціональним інформаційним ресурсом, що надає користувачам можливість підвищити ефективність пошуку інформації.

«Віртуальні проекти» також висвітлюють актуальні питання, але відрізняються формою представлення матеріалу. Працівники бібліотеки постійно поширюють та систематизують інформацію за багатьма напрямами, яку формують у цілісні, завершені проекти для інформування користувачів. Проекти виконують просвітницьку та інформаційну функції. Завдяки використанню веб-технологій працівники ХДНБ мають можливість створювати інформаційні проекти, ментальні карти, електронні бібліографічні ресурси, науково-просвітницькі проекти, віртуальні вікторини, альбоми малюнків та фотоальбоми видатних діячів, інтерактивні карти, он-лайн карти, міні-дайджести. Віртуальні проекти присвячуються знаменним датам, ювілеям, окремим темам, видатним подіям вітчизняної та світової історії, науки і культури та розкривають багатство фондів бібліотеки, дозволяють ознайомитись з літературою з різних галузей знання.

Розділ «Видання та публікації» інформує користувачів про видання, підготовлені працівниками ХДНБ, в яких розкрваються актуальні питання сьогодення. Усього представлено 268 видань та 411 публікацій працівників бібліотеки. Видання представлені на сервісі Calameo, до якого зафіксовано близько 30000 звернень.

Усе більше послуг та сервісів бібліотек реалізуються за допомогою веб-технологій. Без опанування віртуального комунікаційного середовища неможливий подальший розвиток бібліотечних послуг, налагодження взаємодії з користувачами та обміну накопиченими знаннями. Відкритість колекцій, оптимізація процесів їх пошуку та використання, коли інформаційні об’єкти доступні незалежно від фізичного розташування, обсягу, формату, є основою створення так званої бібліотеки без кордонів.

УДК 01:025.5]:004.738.1WWW]:027.7(477.81-25)

БІБЛІОГРАФІЧНЕ САМООБСЛУГОВУВАННЯ НА ВЕБ-САЙТІ БІБЛІОТЕКИ

Трачук Людмила Федорівна
доцент кафедри документальних комунікацій і бібліотечної справи Рівненського державного гуманітарного університету,
кандидат історичних наук, доцент,
Україна, Рівне

Анотація. *Проаналізовано проблеми формування, вимоги до організації електронних каталогів. Зосереджено увагу на перевагах та недоліках таких каталогів порівняно з традиційними картковими.*
Ключові слова: *електронний каталог, бібліографічне самообслуговування, електронна бібліографія, бібліотечний веб-сайт.*

Annotation*. The article analyzes the problems of formation, the requirements for the organization of electronic catalogs. Focuses on the advantages and disadvantages of such directories compared to traditional card catalogs.*
Key words*: e-catalog, bibliographic self-service, e-bibliography, library website.*

Аннотация. *Проанализированы проблемы формирования, требования к организации электронных каталогов. Сосредоточено внимание на преимуществах и недостатках таких каталогов по сравнению с традиционными карточными.*
Ключевые слова: *электронный каталог, библиографическое самообслуживание, электронная библиография, библиотечный веб-сайт.*

Сутність бібліографії полягає в регуляції і управлінні інформаційними системами, вона робить інформаційні масиви осяжними, сприяє зручному доступу до них. Саме завдяки бібліографії систематизована, упорядкована інформація перетворюється на основний стратегічний ресурс суспільства, а інформаційно-комунікаційні технології роблять цей процес сучасним. Через ускладнення інформаційних потреб сучасної людини і суспільства з'явилася потреба у застосуванні нових комп'ютерних технологій для забезпечення мобільності та оперативності доступу до інформації.

Фонди і колекції документів на різних матеріальних носіях залишаються найважливішим видом первинних інформаційних ресурсів, які формуються в бібліотеках. Головними вторинними ресурсами є

бібліографічні – будь-який організований масив бібліографічної інформації, який спеціально створюється для її поширення та пошуку [4]. Така інформація може бути зафіксована в картковій, друкованій чи електронній формі.

Автоматизований пошук інформації є одним з етапів задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотек в технологічному ланцюгу «користувач – запит – бібліограф – пошук інформації – відповідь» [3, с. 101]. Його найпоширенішою формою є бібліографічний пошук в електронних каталогах (ЕК) та інших бібліографічних базах даних (БД), які створюються та підтримуються в окремих вітчизняних бібліотеках з початку 90-х років ХХ ст. Традиційний лінійний спосіб представлення інформації в бібліографічних покажчиках, списках, оглядах тощо не дозволяє вносити зміни чи доповнення. Натомість ЕК, що належать до електронно-форматних інтегрованих бібліографічних ресурсів, структура яких визначається форматом представлення бібліографічних записів, кожен з яких є дискретним, дозволяють вносити виправлення, робити зміни чи видаляти записи без порушення цілісності ресурсу в цілому [4].

Формування ЕК є актуальним завданням для обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ) України, користувачі яких здебільшого учні, студенти, науковці. Для них кожна наукова розвідка розпочинається зі збирання бібліографічних відомостей, їх фільтрації і зрештою отримання тексту документа.

Основною вимогою до ЕК на сайтах бібліотек є його користь, на відміну від будь-якої іншої інформаційно-пошукової, системи для людей з різноманітним рівнем інформаційної культури, змога користуватись ним без посередників. Інколи користувачі бібліотек не володіють методикою інформаційного пошуку, інформаційно-комунікаційними технологіями, знаннями з побудови каталогів тощо. Не варто чекати, що вони будуть це вивчати в той час, коли потрібно знайти інформацію. Єдиний дієвий спосіб надати користувачам допомогу під час роботи з ЕК – це сама система (довідкові повідомлення, випливаючі підказки, повідомлення про помилки і їх виправлення тощо) і навчальний матеріал у вигляді короткої інструкції із використання каталогів.

ЕК на сайті бібліотеки повинен бути ефективним, і, якщо це можливо, зручним як для тих, хто вміє користуватися картковими каталогами, так і для тих, хто вперше звертається в бібліотеку. Тому ЕК мають поєднувати особливості дизайну користувацького інтерфейсу інформаційно-пошукових систем, банкоматів і комп’ютерних ігор [7].

З огляду на це підвищуються вимоги до організації бібліотечних ЕК, доступних через Інтернет. Окрім вимог до карткових каталогів (наявність розгорнутої довідки з методики пошуку з конкретними прикладами та поясненнями щодо роботи у випадку, якщо пошук був невдалим, написаної без вживання професійної бібліотечної термінології та термінів з інформатики; уточнення хронологічних меж, типів, видів, галузевого складу відображених документів), вимоги до ЕК мають бути такі:

- каталог має бути розробленим спеціалістами з веб-технологій і відповідати всім сучасним веб-стандартам;
- довідники авторів, видавництв і серій, тезауруси тощо при складанні пошукових запитів повинні використовуватись як самостійні повноцінні джерела інформації;
- веб-сторінки каталогу повинні бути пов’язані між собою гіперпосиланнями;
- інтуїтивний інтерфейс пошуку з мінімальною кількістю дій, зокрема при заповненні пошукових полів запиту повинен використовуватися автопідбір – випливаюча підказка для користувача;
- потрібно передбачити індексацію ЕК розповсюдженими пошуковими системами, що забезпечить популяризацію сайта бібліотеки серед нових користувачів, які дізнаються про її ресурси за результатами пошуку в Інтернеті [6].

Серед причин звернення до ЕК є такі:

- виявлення інформаційних ресурсів за конкретним предметом чи конкретною особою у певному «середовищі» (у сукупності доступних інформаційних ресурсів окремої країни, тих, що знаходяться в окремій бібліотеці тощо);
- перевірка наявності та/або доступності окремого документа;
- визначення джерела отримання документа та умов його доступності;
- визначення факту існування бібліографічного запису, щоб до нього можна було додати посилання на примірники та не створювати новий запис;
- відслідковування кругообігу примірників у різних підрозділах бібліотеки;
- визначити, чи може примірник видаватися або надсилатися через міжбібліотечний абонемент;

- відбір документа чи документів для задоволення певних інформаційних потреб користувачів;
- визначення фізичних вимог до використання примірника, що пов'язані з можливостями користувача чи спеціальними вимогами до обладнання для відтворення інформації, до комп'ютера та ін. [2].

Цінність ЕК для користувача визначається обсягом і хронологічними межам БД даних (чи повністю ЕК розкриває фонди, якою мірою); якістю бібліографічних записів, тобто максимально повним відображенням інформації про документ, можливістю надання бібліографічної інформації в різних форматах згортання – від короткого бібліографічного опису до повного запису в MARC-форматі; рівнем лінгвістичного забезпечення ЕК, який визначає можливості й ефективність пошуку інформації (наявність вбудованих словників, довідників, авторитетних файлів тощо); комфортністю користувацького інтерфейсу OPAC, який забезпечує не тільки основні функції пошуку, перегляду і виводу результатів, але й додаткові сервісні можливості [3].

Велика кількість ЕК на сайтах бібліотек дезорієнтує користувачів, набуті одного разу навички пошуку є марними під час роботи з іншим каталогом. Тому користувач спочатку повинен вивчити інтерфейс кожної окремої системи, розібратися в правилах складання запитів і виведення інформації.

Серед проблем відзначимо такі: різні БД мають різну структуру зберігання інформації (різні набори полів для записів у БД, поля в окремих автоматизованих ІПС мають відмінні назви, які можуть трактуватися, а отже наповнюватися даними по-різному); в системах використовуються неоднакові пошукові мови, тобто правила складання запитів на пошук інформації в БД (наприклад, використання різноманітних символів для позначення усікання, або різні правила позначення словосполучення в пошуковому запиті); системи по-різному визначають вихідний формат знайденого за запитом запису (в одних записи виводяться у вигляді списку, в інших – у вигляді каталожної картки, а в найбільш розвинених системах існує можливість вибору вихідного формату, у тому числі і виведення інформації в комунікативних форматах MARC) [1].

Відкритий (доступний) публічний каталог повинен забезпечувати якісний доступ для недосвідчених користувачів, що дозволяє уникнути будь-якої інтерпретації бібліотечних процедур і практики.

Ще одна вимога до сучасних каталогів обумовлена тим, що поступово набуває популярності доступ до ЕК з мобільних пристроїв, адже користувачі зацікавлені в швидкому і простому доступі до інформації.

За даними міжнародного агенства «We are social», що спеціалізується на дослідженнях у сфері медіа, у 2018 р. 58% українців використовували мережу Інтернет, з них щодня це робили 72% опитаних, мінімум раз на тиждень – 21%, мінімум раз на місяць – 4%, рідше, ніж раз на місяць, – 2% користувачів. Мобільним Інтернетом користуються 18,7 млн українців – це 42% населення [5].

Пошук інформації за допомогою мобільного Інтернету має велике значення для реальних та потенційних користувачів бібліотек, що обумовлює необхідність створення мобільних версій бібліотечних сайтів, зокрема каталогів, оскільки звичайні сайти розраховані на перегляд з ноутбуків чи персональних комп'ютерів. Найчастіше мобільний Інтернет використовують молоді люди, які є основною користувацькою аудиторією ОУНБ, тому розробка мобільних версій бібліотечних сайтів з ЕК дозволить іти в ногу зі своїми користувачами.

ЕК має певні переваги порівняно з картковими каталогами. Головна перевага полягає в тому, що існує набагато більше точок доступу до ЕК, ніж до карткових. Ще одна перевага, яка досі не реалізована в більшості ЕК ОУНБ, – включення інформації про доступність документа і можливість зробити попереднє замовлення.

Разом з перевагами ЕК мають серйозні недоліки. Найважливішим з них є той, що простота використання має тенденцію змінюватися в зворотній залежності від складності функцій. Це призвело, з одного боку, до поширення простих у використанні ЕК, але неефективних, а з іншого – є каталоги, що пропонують розширений доступ до інформації, але не використовуються більшістю користувачів, оскільки надто складні. Навіть найпростіший ЕК дає користувачеві відчуття того, що він змушений докладати більше зусиль, ніж під час пошуку у звичайних каталогах. Майже неминуче використання клавіатури для вводу даних також є джерелом розчарування через невдалий пошук, причиною якого є орфографічні і маніпуляційні помилки.

Отже, ЕК на сайті бібліотеки має бути інформаційно-пошуковою системою, доступною для користувачів з різною інформаційною культурою. Він не повинен потребувати посередників; його записи не повинні обмежуватися однією (або декількома) предметними галузями. Він має бути створений у MARC-похідному форматі, збагачений

предметними рубриками і класифікаційними індексами. Це інтернет-каталог, який мусить надавати онлайн-доступ до бібліографічних записів, які відображають усі фонди бібліотеки.

Список бібліографічних посилань

1. Березна Т. Протокол Z39.50 та реалізація його переваг у бібліографічному браузері LibNavigator [Електронний ресурс] URL: http://www.matriks-pres.com.ua/index.php/statti-libnavigat/11-libnavigator/153-protokol-z39-50-ta-realizatsiya-jogo-perevag-u-bibliografichnomu-brauzeri-libnavigator.

2. Бруй О. Сутності бібліографічних записів [Електронний ресурс] : за матеріалами Звіту дослідницької групи IFLA з Функціональних вимог до бібліографічних записів (FRBR). URL: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/93.

3. Жабко Е. Д. Справочно-библиографическое обслуживание в электронной среде: теория и практика : монография. Санкт-Петербург. 2006. 387 с.

4. Левин Г. Л. Традиционные типы библиографической продукции в электронной среде: проблемы теории и практика российских библиотек // Библиосфера. 2010. № 1. С. 7–13.

5. Полякова А. Лише 58 % українців користуються інтернетом // Економічна правда. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/31/633590/.

6. Сорокин И. В., Скалабан А. В. Технологии Web и Web 2.0 как средства интеграции библиотек в современную электронную среду. URL: http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2010/disk/93.pdf.

7. Online public access catalogues [Electronic resource]. URL: http://sigir.org/files/museum/pub-28/7.pdf.

УДК 015-028.27(474)

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ У КРАЇНАХ ПРИБАЛТИКИ

Терлецька Олеся Олександрівна,
бібліотекар Національної наукової
медичної бібліотеки України,
студентка Київського університету імені Бориса Грінченка,
Україна, Київ

Анотація. *Досліджено національну бібліографію (НБ) країн Прибалтики (Латвія, Литва, Естонія). Проаналізовано форми електронного формату НБ та їх поєднання для ефективного пошуку релевантних документів.*

Ключові слова: *національна бібліографія, електронна національна бібліографія, формат національної бібліографії, Латвія, Литва, Естонія.*

Annotation. *It is investigated Baltic countries (Latvia, Lithuania, Estonia) national bibliographies. Forms of electronic format and their combinations for relevant documents effective searching are analyzed.*

Key words: *national bibliography, electronic national bibliography, national bibliography`s format, Latvia, Lithuania, Estonia.*

Аннотация. *Исследованы национальные библиографии (НБ) стран Прибалтики (Латвия, Литва, Эстония). Проанализированы формы электронного формата НБ и их сочетание для эффективного поиска релевантных документов.*

Ключевые слова: *национальная библиография, электронная национальная библиография, формат национальной библиографии, Латвия, Литва, Эстония.*

В умовах динамічних глобалізаційних змін, коли новітні інформаційні технології розповсюдились у повсякденному професійному та побутовому житті людини, з однієї сторони, та необхідність зменшення кількості споживаних людством природних ресурсів, з іншої, обумовлює актуальність питання вивчення та розробки електронної бібліографії (ЕБ). Одним з важливих аспектів досліджень ЕБ для кожної країни світу є розвиток національної електронної бібліографії (ЕНБ). Необхідність дослідження та впровадження ЕНБ у практичну діяльність національних бібліографічних агентств (НБА) країн світу також може бути обумовлена більшою доступністю НБ та розширеними можливостями пошуку необхідних документів.

У вітчизняному бібліографознавстві порівняно невелика кількість робіт присвячена вивченню зарубіжного досвіду та нововведень у сфері організації системи національної бібліографії, а також її модернізації. Для дослідження були обрані країни Прибалтики (Латвія, Литва, Естонія) з огляду на близьке сусідство та тісні міжнародні контакти з Україною. Метою роботи є порівняти розвиток електронної національної бібліографії країн Прибалтики (Латвія, Литва, Естонія) на основі даних з Реєстру національних бібліографій Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) та офіційних веб-сайтів національних бібліографічних агентств для визначення основних спільних та відмінних тенденцій у розвитку ЕНБ у цих країнах.

Аналізуючи розвиток електронної бібліографії загалом та ЕНБ зокрема, варто зазначити, що цей формат почав розвиватись наприкінці минулого століття завдяки активному розвиткові новітніх інформаційних

технологій. Так, деякі країни Європи у 1970–1980-х роках відмовилися від традиційного друкованого формату НБ та перейшли на мікрофіші та CD-диски, а згодом і на БД. На сьогодні у друкованому форматі найчастіше представлені тільки певні частини НБ, наприклад, ретроспективна бібліографія країн з великим хронологічним охопленням. Поточна ж НБ сьогодні частіше існує саме в електронному форматі. Проте сам електронний формат не передбачає використання однієї уніфікованої форми, тому кожне НБА самостійно вирішує, як саме в електронному форматі буде представлена НБ. У вирішенні цього питання існує велика кількість варіантів до вибору, кожен з яких має як слабкі, так і сильні сторони. Саме велика кількість варіантів створення НБ в електронному форматі та відсутність чіткого фаворита, який надавав би найбільше можливостей для ефективного пошуку користувачам, ситуація з відображенням НБ в електронному форматі у кожній країні різна та унікальна.

Це дослідження передбачає аналіз як самого електронного формату представлення НБ (система, на основі якої створена БД та можливості користувача роботи в ній, в якому форматі представлені веб-публікації, за яким принципом групуються записи всередині електронного збірника тощо), так і поєднання НБА традиційного друкованого формату та електронного.

У процесі створення поточної та ретроспективної НБ, НБА Латвії, якою є Національна бібліотека, що співпрацює з Асоціацією книговидавців Латвії та Латвійською асоціацією видавців преси. За даними Реєстру національних бібліографій, латвійська НБ створюється у двох форматах: база даних та доступні для скачування збірники у форматі pdf. Над оновленням першого формату структурний підрозділ НБА – Інститут бібліографії – працює щоденно, відповідно база оновлюється відповідно до прибуття документів до фонду. Збірники в електронному форматі готуються щокварталу. Традиційний друкований формат НБ відсутній.

Електронний каталог латвійської НБ створений на основі автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС) ALEPH та поділяється на підбази залежно від типу/виду документів та за хронологічною ознакою. Виокремлюють наступні підбази: «Книги від 1525 до 2017 року», «Книги від 2018 року», «Серіальні видання від 2000 року», «Мапи від 1791 року», «Ноти від 1828 року», «Відео та аудіозаписи від 1954 року», «Графічні видання від 1830 року», «Електронні ресурси», «Електронні документи (CD, DVD формати)», «Статті з періодичних

видань», «Латвіка» та інші [5]. Поєднання двох видів електронного формату представлення НБ розширює можливості користувачів та дослідників: база даних дозволяє вести ефективний пошук за різноманітними полями, що передбачені розробниками, тоді як перелік документів у форматі pdf дозволяє наочніше зрозуміти картину розвитку книгодрукування у країні загалом та відстежувати певні тенденції та зміни в ньому.

Національним бібліографічним агентством Литви також є головна бібліотека – Литовська національна бібліотека імені Мартінаса Мажвідаса. За даними Реєстру національних бібліографій ІФЛА [3], поточна НБ Литви випускається у двох форматах: у традиційному та електронному. Традиційний формат являє собою друковані бібліографічні покажчики, які від 1996 року видаються щомісяця. Традиційний формат передбачає створення системи покажчиків, що відображають різні документи: книги, періодику, карти, ноти тощо. Групування записів усередині покажчиків здійснюється відповідно до Універсальної десяткової класифікації (УДК) [1].

Електронний формат представлений у вигляді бази даних, доступ до якої має кожен охочий через глобальну мережу Інтернет за допомогою автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи LIBIS, на основі якої і створений електронний каталог [2]. В е-каталозі користувач має можливість обрати найбільш релевантну базу даних серед таких: «Національна бібліографія», «Литовська бібліографія. Серія В. Періодика у Литві, 1823–1940», «Видавці у Литві», «Каталог обмінного фонду» тощо. Друкований формат не відтворений в електронному – у користувачів немає можливості завантажити НБ у форматі pdf чи в інших форматах, що знижує кількість тактик ведення пошуку. База даних, як і друкований бібліографічний покажчик поточної НБ укладається на основі видань, що надійшли до фонду бібліотеки. Основним джерелом комплектування Національної бібліотеки Литви є обов’язковий примірник, на державному законі про який і утворюється система національного обліку виданих документів та зберігається національна спадщина у межах фонду однієї книгозбірні.

Поєднання традиційного друкованого формату представлення НБ з форматом електронним збільшує кількість можливостей для роботи користувачів з бібліографічними записами. Представлення НБ у форматі впорядкованого списку (як, зазвичай, подається у традиційному форматі

НБ) можна вважати більш універсальним з огляду на інваріативність методик та тактик пошуку необхідних записів документів.

Так само, як і в Латвії та у Литві, НБА в Естонії є національна бібліотека. Створення НБ бібліотекою відбувалося у традиційному форматі до 2004 року. У цьому ж році бібліотека запустила тестову версію бази даних, і з 2005 року естонська НБ представлена саме у ній [3]. На офіційному веб-сайті Національної бібліотеки Естонії, у категорії «Національна бібліографія» містяться відомості, що естонська НБ надана лише в електронному форматі, проте, у два способи. Перший – це пошук записів необхідних документів через он-лайн БД «Естонська національна бібліографія», а другий – веб-публікації. До БД вносяться дані не тільки про поточну НБ – до системи були внесені відомості і про давніші документи, тож БД здійснює пошук і за ретроспективною бібліографією також. В електронному форматі веб-публікацій існують лише певні частини НБ. Це, зокрема, списки нових книг (у щомісячних збірниках охоплені книги та електронні публікації, що видані в Естонії (територіальний принцип) або естонською мовою (мовний)) та щорічний збірник «Серіальні видання», який включає відомості про журнали, газети чи продовжувані видання, що видавалися в поточному році в Естонії або естонською мовою будь-де у світі. У веб-збірнику «Серіальні видання» користувач має змогу здійснити пошук необхідних журналів за тематикою (основне групування у збірнику реалізується за УДК) та за алфавітом всередині кожної групи записів. Кожен запис у збірнику має зовнішні посилання на електронний каталог, де можна замовити документ за конкретним номером, видавцем тощо.

Ретроспективна бібліографія на початку століття також була опублікована у традиційному форматі, і нині бібліотека дає швидкі посилання на записи бібліографічних покажчиків в електронному каталозі Національної бібліотеки Естонії. База даних «Естонська національна бібліографія» включає кілька підбаз, що відображають записи про документи різних видів/типів, що потрапляють до Національної бібліотеки Естонії на основі закону про обов’язковий примірник документів: підбази «Книги», «Періодика», «Мапи», «Ноти». «Відеозаписи», «Аудіозаписи», «Графічні матеріали», «Електронні публікації», а також підбази «Естоніка» та «Ретроспективна бібліографія (XVI століття – 1940 р.)». Також у системі національної бібліографії НБА Естонії надано доступ до окремої БД, в якій вміщені описи книг, що тільки готуються до друку та скоро будуть опубліковані. Для розміщення інформації про майбутні видання видавці

надають таку інформацію, як назва, автор, місце видання, передбачуваний рік публікації, тип та вид документа, міжнародний стандартний номер книги чи серіального видання (ISBN\ISSN); деякі записи містять також інформацію про розмір майбутнього видання та ціну [4].

Латвія, Литва та Естонія – сусідні країни, які мають тісні зв'язки як в історії, так і в сучасності. Проте ситуація з національною бібліографією у цих країнах дещо відрізняється. Латвія та Естонія для поточної НБ використовують лише електронний формат (поєднання бази даних та веб-публікацій). При цьому естонська ретроспективна бібліографія також відображена у друкованому форматі. Литва поєднує електронний формат з традиційним. Досвід цих країн в організації представлення НБ дає змогу зробити висновок про явище збільшення кількості тактик пошуку необхідної інформації у масиві НБ завдяки поєднанню форматів (традиційний з електронним) чи форм електронного формату (база даних і веб-публікації), що може дати вірний вектор для розвитку електронної національної бібліографії в Україні.

Список бібліографічних посилань

1. Bell B. [Lithuanian Current National Bibliography] // An annotated guide to current national bibliographies. Munchen : Saur, 1998. P. 215–221.

2. National bibliographic database / Martynas Mazvydas National Library of Lithuania. [Electronic resource]. URL: https://lnb.libis.lt/lang.do?language=en.

3. National Bibliographic Register / International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). 2018. [Electronic resource]. URL: https://www.ifla.org/node/2216.

4. National Bibliography / National Library of Estonia. 2018. [Electronic resource]. URL: http://vana.nlib.ee/en/national-bibliography/.

5. National Bibliography / National Library of Latvia. 2018. [Electronic resource]. URL: https://www.lnb.lv/en/catalogues-and-databases/national-bibliography.

УДК 004.738.5:017.4

ЕЛЕКТРОННИЙ КАТАЛОГ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-КНИГАРНІ «YAKABOO.UA» І РЕЗУЛЬТАТ ЇЇ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зубко Надія Несторівна,
доцент кафедри інформаційної, бібліотечної
та книжкової справи Української академії друкарства,
кандидат історичних наук,
Україна, Львів

Анотація. *Проаналізовано бібліографічну роботу інтернет-книгарні «Yakaboo.ua», спрямовану на підготовку бібліографічної інформації і доведення її до споживачів. Схарактеризовано електронний книготорговельний каталог магазину, наведено бібліографічні дані, через призму яких анонсуються друковані видання.*

Ключові слова: *інтернет-книгарня «Yakaboo.ua», електронний книготорговельний каталог, бібліографічна діяльність, бібліографічна інформація, бібліографічна продукція.*

Annotation. *The bibliographic work of the online bookstore «Yakaboo.ua» aimed at preparing bibliographic information and bringing it to consumers was analyzed. The electronic bookstore catalog of the shop is described, bibliographic data is presented, through which the printed publications are announced in the prism.*

Key words: *internet book store «Yakaboo.ua», electronic catalog of bookstore, bibliographic activities, bibliographic information, bibliographic production.*

Аннотация. *Проанализирована библиографическая работа интернет-магазина «Yakaboo.ua», направленная на подготовку библиографической информации и доведение ее до потребителей. Охарактеризован электронный книготорговый каталог магазина, приведены библиографические данные, сквозь призму которых анонсируются печатные издания.*

Ключевые слова: *интернет-магазин «Yakaboo.ua», электронный книготорговый каталог, библиографическая деятельность, библиографическая информация, библиографическая продукция.*

Поряд зі стаціонарними торговельними підприємствами для книгорозповсюдження все активніше використовується дистанційна форма продажу, за якої процеси вибору й отримання товару не збігаються у часі й

просторі. За такої форми торгівлі потенційний читач вирішує придбати книжку, не переглядаючи її, а вивчаючи товарну (бібліографічну) інформацію, надану магазином у каталогах чи інших друкованих виданнях (листівках, проспектах, буклетах тощо), на телебаченні або веб-сайтах.

Особливу популярність серед сучасних книголюбів здобув такий вид дистанційної торгівлі, як електронна, що передбачає використання інформаційно-комунікаційної мережі Інтернету і відповідних електронних процедур. До основних чинників, що роблять процес придбання товарів в інтерактивному режимі привабливішим, аніж у традиційному магазинному, зараховують такі: мінімізацію часу на відвідування магазину; спрощену процедуру пошуку товару; доступність електронних магазинів, які працюють цілодобово; можливість заощадити від «прямої» купівлі товару у підприємства-виробника, «обійшовши» ланцюг посередників, який присутній у традиційній торгівлі тощо [10, с. 66].

Важливе місце у діяльності інтернет-книгарень посідає бібліографічна робота – сукупність процесів підготовки бібліографічної інформації (бібліографування) і доведення її до споживачів (бібліографічне обслуговування). Основне призначення бібліографічної інформації – ідентифікувати видання для використання в книготорговельних процесах [5, с. 28]. Для цього недостатньо лише таких бібліографічних даних, як назва й автор. Необхідно використати ширший набір параметрів, які вичерпно схарактеризують видання.

Не можна не погодитися з думкою фахівців, які стверджують, що організація віртуальних книжкових магазинів підвищує роль бібліографії у їхній діяльності, адже такі магазини пропонують своїм відвідувачам не сам товар, а його віртуальний образ, що формується за оцифрованим зображенням оправи, бібліографічним описом і розлогою анотацією. Тобто якість бібліографічних відомостей, принципи їх організації і достовірність стають неодмінною і важливою передумовою замовлень покупців і відповідно комерційного успіху підприємства-продавця [2; 8, с. 32]. На нашу думку, високий рівень бібліографічного обслуговування приваблює клієнтів і формує позитивний імідж інтернет-книгарні, спонукає до повторних відвідувань сайта і придбання затребуваних книг.

Обов’язковим елементом бібліографічного обслуговування і складником веб-сайту віртуального книготорговельного підприємства є електронний каталог, який використовують потенційні покупці для замовлення видань у режимі віддаленого доступу. Чинний Державний стандарт України трактує каталог як *«…довідкове, або інформаційне, або*

рекламне видання, що містить систематизований перелік наявних предметів і послуг із короткими відомостями про них» [3, с. 15]. Книготорговельний каталог містить відомості про видання й інші товари, які продає книготорговельна організація [5, с. 86]. Розробники термінологічного стандарту Російської Федерації акцентують увагу на тому, що книготорговельний каталог видають або використовують з метою збуту друкованої продукції [1, с. 8]. Його рекламно-інформаційне призначення підкреслює Аркадій Мільчин у «Видавничому словнику-довіднику» [9, с. 196].

Сучасні книготорговельні каталоги розкривають товарний асортимент інтернет-книгарень загалом або за запитом покупця його певну частину: видання певного автора, перекладача, видавництва, серії, тематики, року випуску, виду тощо. За аналогією з електронним каталогом бібліотеки [4, с. 9], електронний каталог книгарні можна трактувати як підсистему автоматизованої книгарської інформаційної системи, що складається з бібліографічних баз даних, інформаційного і лінгвістичного забезпечення у комплексі із системою керування базами даних і набором прикладних програм, і призначена для організації доступу до баз даних книгарні.

Електронний каталог є однією з найпоширеніших форм надання бібліографічної інформації потенційним покупцям інтернет-книгарень і результатом трудомісткої практичної бібліографічної діяльності їх працівників. Розглянемо детальніше структуру і наповнення книготорговельного каталогу на прикладі одного з найбільших спеціалізованих віртуальних магазинів «Yakaboo.ua». Підприємство має дванадцятирічний досвід роботи з он-лайн маркетингу і поточного року отримало звання найкращої книгарні на конкурсі інтернет-проектів E-Awards 2018 [7].

Магазин «Yakaboo.ua» позиціонує себе як динамічна, активна компанія, яка усвідомлює свою суспільну відповідальність, бере участь у книжкових ярмарках, фестивалях, освітніх і бізнес-форумах, проводить благодійні заходи та акції з передачі книг до бібліотек прифронтових міст Донецької і Луганської областей, сільських бібліотек, пацієнтів дитячих спеціалізованих лікарень. До своїх досягнень підприємство зараховує понад 500 тис. позицій в асортименті, понад 2,5 млн клієнтів, орієнтування на якісну, ліцензовану продукцію, спеціально розроблену систему логістики, що дозволяє кур'єрській службі доставляти замовлення «день у день», 100% зростання прибутку протягом кількох років поспіль [7].

На нашу думку, складовою успіху цього торговельного підприємства є не лише зручний інтерфейс, широкий асортимент, швидкість виконання замовлень, а й інформативність електронного каталогу, в якому окрім друкованих книжок, представлено електронні й аудіокниги, а також книжкові аксесуари, канцтовари, іграшки, настільні ігри тощо.

Пошук нехудожніх книжок у каталозі можна здійснювати за такими тематичними розділами: «Бізнес, гроші, економіка», «Саморозвиток. Мотивація», «Виховання дітей. Книжки для батьків», «Навчальна література. Педагогіка», «Суспільство. Держава. Філософія», «Історія», «Здоров'я. Фітнес. Здорове харчування», «Вивчення мов світу», «Мистецтво. Культура. Фотографія», «Комп'ютерна література», «Краса, імідж, стиль», «Кулінарія. Їжа та напої», «Медична література», «Наука і техніка», «Право. Юриспруденція», «Психологія і взаємини», «Мандри і туризм», «Релігії світу», «Спорт і активний відпочинок», «Хобі і дозвілля», «Езотерика і окультизм» [6]. Паралельно для виокремлення основних розділів до уваги бралися й інші ознаки, а саме: мова («Книжки іноземною мовою»), вік («Дитяча література»), жанр опублікованих творів («Біографії й мемуари»), художнє оформлення і поліграфічне виконання («Подарункові книжки»), функціональне призначення і характер інформації («Календарі», «Комікси і графічні романи»), час виходу в світ («Книжковий Арсенал 2018») тощо.

На другому рівні каталог додатково диференціюють на підрозділи. Так, у розділі «Саморозвиток. Мотивація» поділ поглиблено до 21 рубрики, серед яких найпопулярніші – «Мотивація», «Антистрес», «Мета. Мрія», «Персональні трансформації», «Креативність і творчість», «Тайм-менеджмент», «Лідерство. Менеджмент» [6]. Для потреб покупців запропоновано додаткові рубрики, які можуть допомогти у виборі видавничої продукції. Це – «Новинки», «Хіти продажу», «Популярні», «Розпродаж», «Найкращі книжки 2017 року», «Найкращі книжки липня», «Найкращі книжки серпня». Ці рубрики оформлені як горизонтальне меню сайта, а от у вертикальному меню доступний пошук і за такими категоріями: «Популярні автори», «Популярні видавництва», «Мова» (на вибір книжки російською, українською, англійською, німецькою, французькою» і «Палітурка» (на вибір – шкіряна, тверда, м'яка, інтегральна).

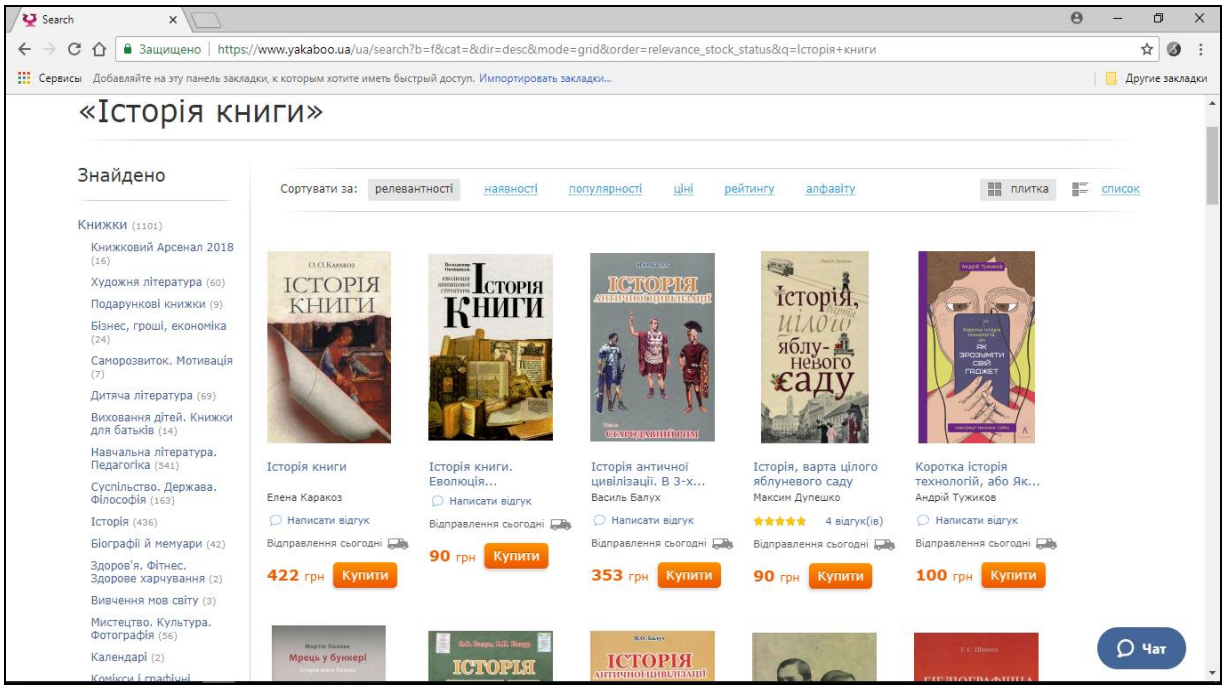

Фото 1. Відображення видань у каталозі інтернет-книгарні «Yakaboo.ua» одним із двох способів – плиткою

Користувач може обрати форму презентації видань у каталозі, які на сайті означені як «плитка» і «список». У першому випадку потенційний покупець бачить на екрані щільно розташовані зменшені копії палітурок і обкладинок видань і їх найважливіші бібліографічні дані (назву, автора), а також дату відправлення і ціну (фото 1). Після наведення курсора на зображення книжки цей перелік доповнюється інформацією про видавництво, мову, рік випуску, тип оправи. У режимі «список» (фото 2) користувачеві на екрані доступне зображення лише одного видання, яке, однак, супроводжує повніша бібліографічна інформація (у т. ч. анотація). Видання у каталозі можна сортувати за релевантністю, наявністю в асортименті, популярністю, ціною, рейтингом, алфавітом.

Фото 2. Відображення видань в каталозі інтернет-книгарні «Yakaboo.ua» списком

В електронному каталозі інтернет-книгарні «Yakaboo.ua» кожну асортиментну позицію описують низкою параметрів, які дають змогу сформувати у читача цілісне уявлення про пропоноване видання. Назва книжки, яка акцентується шрифтом великого кеглю і напівжирної насиченості, слугує заголовком для бібліографічного запису. Додатково, передусім для перекладених видань, вказується назва книги-оригіналу. Скажімо, для класичного посібника із розумного читання «Як прочитати книгу» це – «How to Read a Book: The Classic Guide to Intelligent Reading». Далі вказується вид видання (наприклад, паперова книга) та код товару, його рейтинг на основі рецензій і відгуків читачів (фото 3).

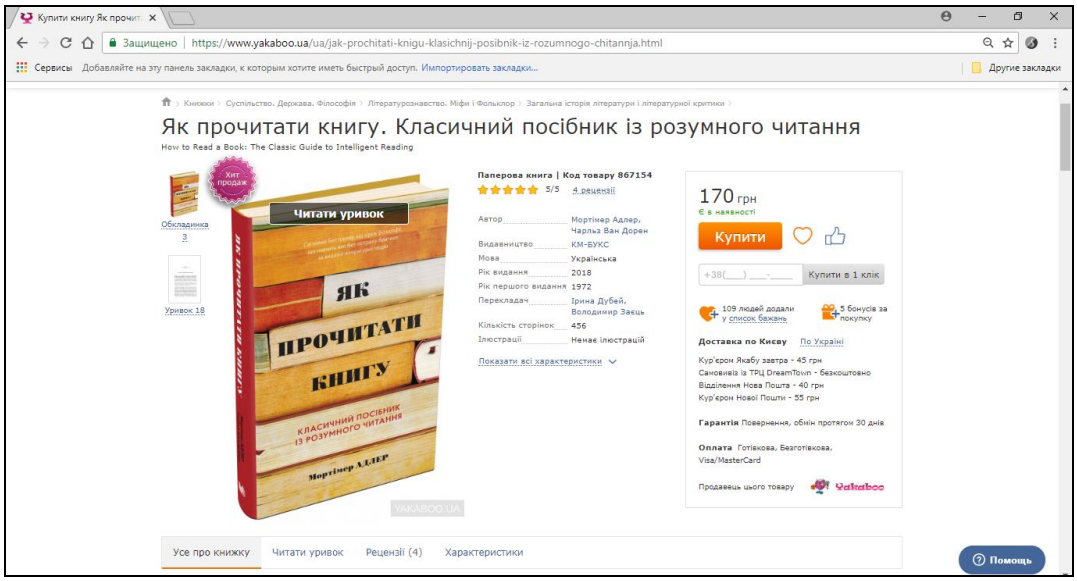

Фото 3. Основні бібліографічні дані друкованого видання
в каталозі інтернет-книгарні «Yakaboo.ua»

Важливою для споживачів є образотворча інформація, представлена зображенням оправи (не лише лицьового, а й зворотного боку), а також копіями окремих книжкових розворотів, серед яких, як правило, є зміст. Наприклад, видання Катаріни Маренгольц «Література! Мандрівка світом книжок» (Харків, 2018) унаочнено 12 рисунками, серед яких передмова і наступні сторінки (аж до 17-тої), на підставі яких покупець може зробити висновок про текстову й ілюстративну складові видання.

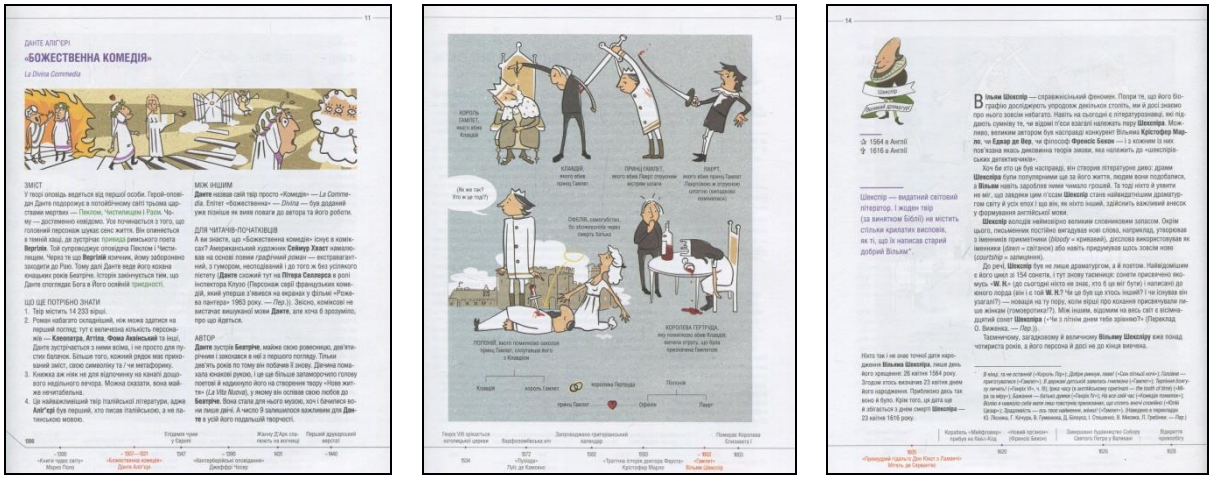

Фото 4. Зображення книжкових розворотів, які супроводжують бібліографічну інформацію про видання «Література! Мандрівка світом книжок» в електронному каталозі інтернет-книгарні «Yakaboo.ua»

Кількість удоступнених сторінок може бути і меншою, і більшою. От видання «Диво п’ятої ранку. Як підкорити свій день ще до сніданку» (Київ , 2018) проілюстроване 15 сторінками книжкового блоку (у т. ч. титулом) і чотирма різноракурсними фотографіями палітурки (фото 1). Бібліографічні записи деяких видань супроводжують відеоролики, найчастіше – буктрейлери. Саме у такий спосіб анонсовано книжку Дена Брауна «Джерело» (Харків, 2018).

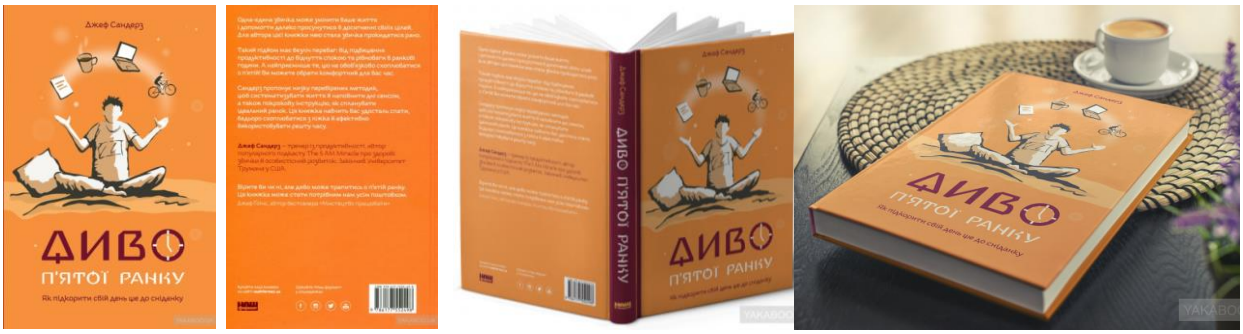

Фото 5. Фотографії палітурки, які супроводжують бібліографічну інформацію про видання «Диво п’ятої ранку. Як підкорити свій день ще до сніданку» в електронному каталозі інтернет-книгарні «Yakaboo.ua»

Основний блок бібліографічних даних про книжку продовжують імена авторів. За гіперпосиланнями можна відшукати додаткову інформацію про них, а також сформувати перелік інших їхніх книжок, представлених в інтернет-магазині. За таким самим принципом подані відомості про видавця, перекладача, упорядника, редактора та інших фахівців, причетних до творення книжки. Якщо книжка вийшла друком у межах серії, вказують її назву. Цікаво, що як серійні розглядаються і багатотомні видання, наприклад: Айн Ренд «Атлант розправив плечі» (Київ, 2015). Обов’язково зазначають мову опублікованих творів, а також рік видання (у т. ч. першого).

Серед характеристик книжки, які не так характеризують її зміст, як показники естетичності, довговічності, ергономічності, називають кількість сторінок; наявність ілюстрацій з уточненням їх виду (чорно-білі/кольорові), а іноді й імені ілюстратора; формат (вказуючи не лише розмір і частку паперового аркуша, використаного для друку книжки, а й висоту і ширину книжкового блока); тип палітурки (зазвичай тверда або м’яка, тобто обкладинка), вид паперу й гарнітуру шрифту (подають, якщо такі відомості прописані у випускних даних у книжці); наклад і

Міжнародний стандартний номер книги; вагу, що важливо і для розрахунку транспортних витрат. Якщо потрібно, звертають увагу на подарунковий (колекційний) характер видання. Для стимулювання збуту окремі видання відмічають позначками «Новинка» і «Хіт продажу».

Книги певних видів і підвидів отримують додаткові важливі характеристики. Скажімо, у виданнях для дітей уточнюють читацьке призначення і прописують вік, наприклад, «від 6 до 8 років», або «від 9 до 12 років»; у шкільних підручниках – клас; у виданнях творів художньої літератури – приналежність до певної країни і певного періоду. Наприклад: книгу Стівена Кінга «Сяйво» марковано як «Література США і Канади» і «Література XX ст.».

Бібліографічну інформацію в каталозі поділяють на два блоки. До основного, окрім заголовка (а ним є назва книжки), входять перші вісім параметрів, які не є однаковими для усіх видань і залежать і від їх виду, і від повноти вихідних відомостей (у т. ч. випускних даних) на оправі, титулі й останніх сторінках книжки. Більше бібліографічних даних наведено в електронному каталозі під рубрикою «Характеристики». Ще повніше зміст видання розкривається у рубриці «Усе про книжку», що зазвичай відтворює текст анотації, передрукованої з видання або створеної самостійно командою інтернет-книгарні. Щоб активізувати продаж видань, цю рубрику доповнюють рекламними гаслами, цитатами, відгуками. До речі, книжку Брайана Трейсі «Зроби це зараз. 21 чудовий спосіб зробити більше за менший час» (Харків, 2016) описують такими слоганами: перекладено 40 мовами; продано понад 1200000 примірників; представлено результат понад тридцятирічного вивчення проблем розподілу часу; наведено 21 практичну пораду, які можна застосувати негайно! [6].

Часом у рубриці «Усе про книжку» наводять вдалі уривки з опублікованих творів або фрагменти з авторитетних відгуків про видання. Для характеристики книжки Ґреґа Маккеона «Коротко і по суті. Мистецтво розставляти пріоритети» (Київ, 2017) наведено таку мотиваційну цитату автора бестселера «Стартап на $100» Кріса Гільбо: *«Ця книжка кинула виклик мені як максималісту, який завжди хоче зробити все, і змінила моє життя на краще. Вам також варто прочитати її, якщо прагнете працювати продуктивніше, а не просто менше»* [6].

Зрідка інформацію у рубриці «Усе про книжку» додатково структурують. Наприклад, в описі твору Марка Менсона «Витончене мистецтво забивати на все. Нестандартний підхід до проблем» (Київ, 2018) виокремлено такі пункти: «Про книжку», «Для кого книжка», «Чому ця

книжка», «Про автора», «Книжки на схожу тематику», «Відгуки про книжку», «Цитати». Корисними для потенційного покупця можуть стати рецензії, які відображають загальне враження від прочитаної книжки, конкретизують її сильні і слабкі сторони. Так, на згадане видання Марка Менсона написано десять рецензій, за заголовками яких – «Витончене мистецтво правильно розставляти пріоритети», «Нестандартний підхід до проблем», «Мотиватор», «Змушує подивитися на проблеми під іншим кутом» – можна відстежити, як читачі оцінюють книжку.

Отже, електронний каталог інтернет-книгарні «Yakaboo.ua» має зручний тематичний рубрикатор і доволі всебічно характеризує видання, наводячи більше бібліографічних даних, аніж інші віртуальні спеціалізовані магазини. Це дає змогу потенційному споживачеві змоделювати образ книжки і, навіть не тримаючи в руках, отримати доволі повне уявлення про неї. Окремі елементи каталогу пов’язані між собою асоціативними гіпертекстовими посиланнями, що уможливлює швидкий пошук детальнішої інформації про автора, перекладача, ілюстратора тощо і перегляд книжок з цієї ж серії, цього ж видавництва. На нашу думку, високий рівень бібліографічного обслуговування за посередництва електронного каталогу якнайповніше задовольняє інформаційні запити віртуальних відвідувачів книгарні і перетворює їх на постійних покупців.

Список бібліографічних посилань

1. ГОСТ 7.0-99. Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. Минск, 1999. IV, 23 с. (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

2. Грузинова Л. Б. Библиография. Раздел 2. Иностранная библиография: учебник для вузов. Москва, 2003. 284 с. Электрон. аналог: URL: http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook212/01/part-007.htm/.

3. ДСТУ 3017: 2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016. IV, 38 с. (Інформація та документація) (Національний стандарт України).

4. ДСТУ 7448:2013. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять. Київ, 2014. III, 41 с. (Інформація та документація) (Національний стандарт України).

5. Есенькин Б. С., Майсурадзе Ю. Ф. Толковый словарь-справочник по книжному бизнесу. Москва, 2006. 232 с. (Книжный бизнес – теория и практика).

6. Каталог товарів // Yakaboo.ua : інтернет-книгарня : сайт. [Київ, 2018]. URL: https://www.yakaboo.ua/ua/knigi.html.

7. Про магазин [«Yakaboo.ua»] // Yakaboo.ua : Інтернет-книгарня : сайт. [Київ, 2018]. URL: https://www.yakaboo.ua/ua/about-us/.

8. Сухоруков К. М. Справочно-информационное и нормативное обеспечение московского книжного дела: проблемы и решения. Москва, 2005. 136 с.

9. Мильчин А. Э. Издательский словарь-справочник. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2003. 560 с.

10. Хамула О. О. Завдання та проблеми розвитку сфери електронної торгівлі в Україні як середовища функціонування системи реалізації книжкової продукції // Наукові записки [Української академії друкарства]. Серія : Економічні науки. 2015. № 2. С. 63–69. Електрон. аналог: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzec_2015_2_10.

УДК 027.021(477.61-25)ЛОУНБ:[025.5:004]

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА РОБОТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ імені О. М. ГОРЬКОГО

Малюк Ольга Юріївна,
доцент ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», кандидат філологічних наук,
Україна, Старобільськ

Анотація. *Йдеться про історію та стадії інформаційно-аналітичної діяльності ЛОУНБ ім. О. М. Горького. Ця робота на сучасному етапі спрямована на те, щоб допомогти користувачам знайти потрібну інформацію у бібліотечних фондах і базах даних. Бібліотека підтримує науковців та студентів і допомагає їм з пошуком джерел інформації.*

Ключові слова: *інформаційно-аналітична робота, автоматизована електронна система, електронний каталог, інформаційно-аналітична продукція.*

Annotation*. We are talking about the history and stages of information and analytical activities of the Lugansk Regional Universal Library them. A. M. Gorky. This work at the present stage is aimed at helping users find the necessary information in library collections and databases. The library supports scientists and students and helps them to find sources of information.*

Key words*: information-analytical work, automated electronic system, electronic catalog, information-analytical products.*

Аннотация. *Рассказывается об истории и стадиях информационно-аналитической деятельности ЛОУНБ им. А. М. Горького. Эта работа на настоящем этапе направлена на то, чтобы помочь пользователям найти нужную информацию в библиотечных фондах и базах данных. Библиотека поддерживает ученых и студентов и помогает им с поиском источников информации.*

***Ключевые слова**: информационно-аналитическая работа, автоматизированная электронная система, электронный каталог, информационно-аналитическая продукция.*

ЛОУНБ ім. О. М. Горького розпочала свою діяльність у 1897 р. як безкоштовна земська народна бібліотека-читальня. У 1936 р. бібліотеці присвоєне ім'я О. М. Горького. У 1965 р. для бібліотеки було побудовано нове спеціальне приміщення. Це зумовило збільшення кількості бібліотечних працівників, які займалися довідково-бібліографічною діяльністю, тому можна стверджувати, що саме в цей час відбувся перший етап інформаційно-аналітичної діяльності [1].

Наприкінці 1990-х років у ЛОУНБ ім. О. М. Горького запроваджено використання комп'ютерної техніки, завдяки чому якість інформаційної роботи покращилася. У цей час розпочався наступний етап: формування ресурсів нового типу, які надалі стали ядром сучасної інформаційно-аналітичної діяльності. Завдяки тому, щобуло придбано автоматизовану електронну систему (АІБС), працівники почали створювати електронний фонд бібліотечних документів та формувати електронний каталог. Мережа Інтернет і електронна форма збереження інформації відкрили нові можливості для здійснення пошуку в інформаційних ресурсах, її впорядкування, розподілу й каталогізації.

У 2000-х роках у бібліотеці функціонували 17 відділів і секторів, 4 ресурсно-інформаційні центри. З 1997 р. читачам надається вільний доступ до Інтернету. З 2003 р. бібліотека перейшла на автоматизовану схему обслуговування. Відкритий доступ до активної частини фонду надається з 2008 р.

На третьому етапі інформаційно-аналітичної роботи було повністю впроваджено автоматизовані технічні засоби, завдяки чому працівники отримали змогу кооперуватися з іншими бібліотеками та мати доступ до їх фондів. Останнім часом завдяки використанню нових інформаційних технологій у бібліотеці з'явилися читальна зала електронних документів, електронний каталог, доступний у віддаленому режимі, Wi-Fi-зона, безкоштовний доступ до світових інформаційних ресурсів мережі Інтернет, бази даних. Працівники бібліотеки мають змогу надавати доступ користувачам до інших бібліотек нашої країни. З появою мережі Інтернет ЛОУНБ ім. О. М. Горького не тільки намагалася збільшувати свій фонд, а ще й надавати користувачам інформацію, використовуючи нові сервіси. У бібліотеці опрацьовуються не тільки власні ресурси, а й документи з

фондів інших бібліотек, використовуючи можливість доступу до інших бібліотек [1].

Починаючи з 2015 р., долаючи певні труднощі, зокрема: відсутність елементарних умов для роботи, приміщення, бібліотека онинилася у м. Старобільськ. За кілька місяців відновилася її робота. Зараз головною метою є обслуговування студентів та викладачів, і для того щоб задовольнити їхні інформаційні потреби, працівники використовують масив електронної інформації, тому можна стверджувати, що зараз бібліотека знаходиться на наступному, четвертому етапі інформаційно-аналітичної діяльності.

Нині інформаційно-аналітична робота ЛОУНБ ім. О. М. Горького спрямована на те, щоб допомогти користувачам знайти потрібну інформацію у бібліотечних фондах і базах даних. Бібліотека підтримує науковців та студентів і допомагає їм з пошуком джерел інформації [2]. Якщо проаналізувати працю О. Кобєлєва [3] та інших науковців, які досліджували інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек (ІАД), можна дійти висновку, що ІАД бібліотек розвивається за такими напрямами:

- аналіз і систематизація інформації;
- підготовка інформаційно-аналітичної продукції;
- проведення моніторингу, прогнозування різних ситуацій і подій.

Для забезпечення першого напряму ІАД працівники бібліотеки створюють інформаційну продукцію та надають її користувачам. У бібліотеці діють відділи, які займаються виготовленням вторинної продукції, що є складовою інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу. Вона створюється для популяризації та надання доступу до фондів книгозбірень та інформаційного забезпечення потреб користувачів [1].

Для забезпечення користувачів бібліотеки інформацією працівники створюють бібліографічні та фактографічні довідки, у т. ч. віртуальні. Для виготовлення бібліографічної довідки працівники бібліотеки займаються підготовкою та опрацюванням документів згідно із запитами читачів. З точки зору бібліографічної технології, довідка – поняття складне й містить такі складові: разовий запит – пошук – відповідь користувачу. Але найчастіше довідкою називають відповідь користувачу, що є найбільш правильним, оскільки практика свідчить про доцільність розподілу запитів і відповідей у процесі обліку як самостійних його об’єктів [4].

Для забезпечення першого напряму ІАД фахівці ЛОУНБ ім. О. М. Горького займаються створенням інформаційно-аналітичних

оглядів, які поширюються через веб-сайт бібліотеки та сторінки в соціальних мережах. Найчастіше працівники бібліотеки готують огляди нових надходжень та бібліографічних видань. Майже всі відділи бібліотеки працюють з веб-сайтом та наповнюють його матеріалами. Сайт був створений для того, щоб користувачі в режимі он-лайн змогли отримати необхідну інформацію. Наповнення розділів, підрозділів і в цілому веб-сайту та порталу – це безпосередня інформаційно-аналітична діяльність бібліотеки, оскільки інформація ретельно відбирається, аналізується, розподіляється й відправляється на сторінку у вигляді інформаційно-аналітичного продукту.

Для забезпечення другого напряму ІАД працівники бібліотеки здійснюють методичну допомогу і надають необхідні матеріали іншим бібліотекам області. У методичному відділі ЛОУНБ ім. О. М. Горького зібрана література з теорії, методики й організації бібліотечної роботи, підручники та навчальні посібники з бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства. Ці матеріали відображають стан і перспективи розвитку бібліотечної справи, передовий досвід вітчизняних та зарубіжних бібліотек. Працівники методичного відділу організовують виставки літератури з питань бібліотечної діяльності.

Для забезпечення третього напряму ІАД у роботу ЛОУНБ ім. О. М. Горького впроваджені інноваційні технології, які використовуються для видачі літератури. Відділ обслуговування читачів працює з автоматизованою системою UniLib, яка помітно вплинула на якість обслуговування. Програма UniLib є найвідомішою в Україні, і саме тому була впроваджена в діяльність бібліотеки [1]. Завдяки використанню автоматизованої системи працівники бібліотеки можуть моніторити видачу книг, адже ця інформація потрібна для ведення статистики. Також для забезпечення третього етапу ІАД співробітники бібліотеки розробили план ретроконверсії бібліотечного фонду. Основна мета ретроконверсії – уніфікація і модернізація довідкового апарату і збільшення доступності до знань, зібраних у фондах бібліотеки і відображених в її каталогах. Об’єктом ретроспективної конверсії є усі види каталогів (алфавітний, систематичний, предметний, друкований), а також документи, які не пройшли каталогізаційного опрацювання.

ЛОУНБ ім. О. М. Горького є сучасною бібліотекою, тому для відділу комплектування фонд електронних документів є на першому місті. Електронні ресурси бібліотек складаються з електронних каталогів і повнотекстових, реферативних та інших баз даних. Електронний каталог,

який відображає все різноманіття інформаційних ресурсів бібліотеки, є одним з її головних багатств. Електронний каталог у наш час стає більш значущим, адже він поєднує пошукові принципи алфавітного, систематичного і предметного каталогів. Пошук ведеться шляхом заповнення форматів порожніх полів, у яких зазначається автор, назва, місце й рік видання, іноді видавництво тощо. При цьому пошук може проводитися за тематикою, предметними рубриками або ключовими словами. Безсумнівно, перевага електронного каталогу полягає в тому, що він може вестися в локальному варіанті, а може бути розміщений у мережі Інтернет [5]. Створені електронні каталоги та масиви цифрових документів разом із засобами телекомунікацій необхідні для виконання головного завдання – забезпечення доступу користувачів до різних типів інформаційних ресурсів бібліотек [6].

Список бібліографічних посилань

1. ЛОУНБ: бібліотеки Луганщини [Електронний ресурс]. URL: http://library.lg.ua/uk/pearl/luglibs.

2. ЛОУНБ: матеріали тренінгів [Електронний ресурс]. URL: http://library.lg.ua/uk/pearl/trains.

3. Кобєлєв О. «Інформаційна аналітика» як дисципліна для підготовки магістрів зі спеціальності «книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство» // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2012. Вип. 33. С. 106–111. Електрон. аналог: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2012_33_8.

4. Луганська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького // Національна історична бібліотека України [Електронний ресурс]. URL: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=400&Itemid=1905.

5. ЛОУНБ: история [Електронний ресурс]. URL: http://library.lg.ua/ru/pearl/history.

6. Глухенька В. О. Автоматизація бібліотеки: з чого починати. Хмельницький, 2005. 32 с. Електрон. аналог: URL: http://library.tup.km.ua/about_library/metodob/Buleten01/bul1.htm.

СЕКЦІЯ 3 «ФОНДИ ТА КОЛЕКЦІЇ ДОКУМЕНТНИХ ПАМ'ЯТОК У БІБЛІОТЕКАХ, АРХІВАХ, МУЗЕЯХ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ»

УДК 027.7(477.411) НТБ КПІ:09"18/19"

РОБОТА ЗІ СТАРОДРУКАМИ І ВИДАННЯМИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. В НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ БІБЛІОТЕЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО

Мірошниченко Марина Олексіївна,
завідуюча відділом Науково-технічної бібліотеки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Україна, Київ

Анотація. *Висвітлено досвід використання методів і засобів музейно-просвітницької діяльності в роботі відділу рідкісних видань університетської бібліотеки.*

Ключові слова*: історія Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського, робота зі стародруками та рідкісними виданнями, історичні дослідження в бібліотеці, інновації у бібліотечно-інформаційній діяльності.*

Annotation. *The experience of using methods and means of museum-educational activity in the work of the rare editions' department of the university library is presented.*

Key words: *history of the Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky, work with rare and old editions, historical research in the library, innovations in library and information activities.*

Аннотация. *Представлен опыт использования методов и приемов музейно-просветительской деятельности в работе отдела редких и ценных изданий в университетской библиотеке.*

Ключевые слова: *история Киевского политехнического института имени Игоря Сикорского, работа со старопечатными и редкими изданиями, исторические исследования в библиотеке, инновации в библиотечно-информационной деятельности.*

Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського» (НТБ НТУ КПІ) останні три роки активно змінюється, відбуваються кардинальні

перетворення: переглядаються всі бібліотечні процеси, модернізуються традиційні послуги і створюються нові. У межах прийнятої нової стратегії розвитку бібліотеки до 2020 р. постали нові завдання перед кожним підрозділом. Робота зі стародруками і рідкісними виданнями в будь-якій бібліотеці має свої усталені форми і засоби та орієнтована на обслуговування переважно науковців і дослідників. Але це не всі користувачі бібліотеки, яким може бути цікаво і необхідне знайомство з такого роду документами. Отже, проаналізувавши потреби наших користувачів, було прийняте рішення пошуку нових шляхів розкриття фонду.

Перше знайомство із раритетними документами відбувається за допомогою електронного каталогу, тому бібліографічний запис має бути максимально повним, з урахуванням всіх збережених провенієнцій, без скорочень і з релевантними предметними рубриками. Незабаром в НТБ КПІ буде введено міжнародний стандарт RDA (Resource Description and Access), який особливо підходить для опису музейних експонатів та книжкових пам'яток. Він розширює можливості каталогізатора для повнішого задоволення всіх потреб користувачів. Введення нового стандарту має важливе значення саме для працівників відділу рідкісних видань, адже вони займаються рекаталогізацією, перевіряють книги de visu і детально фіксують історію побутування документа. Для збільшення кількості віртуальних користувачів необхідно мати відкритий доступ до повних текстів, зокрема, до раритетних видань. Цього року працівники бібліотеки отримали гранд на програмне забезпечення для створення Цифрової бібліотеки КПІ. Незабаром розпочнуться системні роботи зі створення електронних копій найцінніших документів і представлення їх в мережі.

Поряд із книгами та журналами в фонді формується нове цікаве зібрання документів. Постійне фронтальне опрацювання старої частини фонду бібліотеки дозволило відшукати багато знахідок в книгах. Це різного роду матеріали: листи, фотографії, квитки, грошові знаки, поштові картки, бібліотечні картки і замовлення тощо. Виявилося, що забуті в книгах речі можуть багато розповісти про читачів бібліотеки протягом багатьох десятиліть діяльності університету. Таким чином, виникла ідея створити окрему колекцію «Документи соціального життя КПІ» і започатковано університетський проект «Збережи історію КПІ» (промоцію готували і здійснювали співробітники відділу перспективного розвитку). Незабаром почали отримувати подарунки не тільки від студентів і

працівників університету, а також від киян, що відвідують бібліотечні екскурсії, лекції та інші освітні заходи. Проект посприяв залученню нових користувачів до нашого відділу та бібліотеки загалом.

Ще одна ініціатива з'явилася в останні два роки, коли до відділу рідкісних і цінних документів приєднали зал історії КПІ, де зберігаються історичні документи і роботи викладачів починаючи з XIX ст. Деякий час відбувалося вивчення досвіду подібних підрозділів в бібліотеках і формування власного бачення такого фонду. На сьогодні він повністю переформатований, всі записи на книги в електронному каталозі відредаговані і створено окрему віртуальну колекцію «Історія КПІ ім. Ігоря Сікорського». Усередині матеріали поділені на окремі підрозділи, що дозволяє користувачу швидко знайти документи, що його цікавлять. Представлені такі розділи:

- **Персоналії** (біографії, спомини, мемуари про видатних викладачів і студентів університету).
- **Документи** (положення про інститут, його статут, особовий склад та списки студентів, звіти про діяльність закладу).
- **Опрацювання** (дослідницькі роботи про історію факультетів, кафедр, підрозділів інституту, про його культурне життя).
- **Роботи викладачів** (праці вчених – з 1898 р. до сьогоднішнього дня).
- **Історія техніки, науки і вищої освіти** (наукові дослідження, довідники, енциклопедії, історичні нариси тощо) тощо.

Під час реформування цього, фактично краєзнавчого, фонду виникла ідея музеєфікації частини території зали – створення куточка професорського кабінету для ілюстрації окремих сторінок історії Київського політехнічного інституту під час проведення численних ознайомчих екскурсій для студентів та гостей бібліотеки. Силами самих працівників бібліотеки були зібрані експонати і відреставровані меблі. Перші відвідувачі побували в імпровізованому кабінеті у Всеукраїнський день бібліотек – 30 вересня.

Окрім екскурсій, тут бувають і студенти, що слухають лекції з курсу «Історія КПІ». За ініціативи завідувача кафедри історії професора, доктора історичних наук С. О. Костилєвої лекції про дореволюційний період діяльності КПІ проходять в бібліотеці за участі працівників відділу рідкісних і цінних документів. Ось декілька відгуків студентів, які свідчать про вдалий початок співпраці університетської кафедри і бібліотеки при

викладанні цієї дисципліни: «*Лекції з історії завжди проходять в особливій атмосфері. Але 4 жовтня 2018 року це було щось дійсно незвичайне. Ми були у бібліотеці, в оточенні рідкісних екземплярів книжок. Нам розповіли багато цікавого про Київський політехнічний інститут років Лютневої революції, науковий процес того часу, як саме вчилися студенти та вчили викладачі. Інтерес до теми лекції також розпалили працівники бібліотеки, які показали підручники та монографії викладачів, фотографії того часу та, навіть, відвели до зали, де усе присвячене минулому КПІ. Таких цікавих та інформативних лекцій в нас не було вже давно, і я дійсно радий, что Костилєва Світлана Олександрівна взяла на себе ініціативу урізноманітнити наше студентське життя!».*

«Минулого четверга ми провели лекцію з історії в бібліотеці. Працівники бібліотеки підготували для нас деякі старі документи та провели невелику екскурсію, розповівши про них та про людей, які з ними пов'язані. Ми з цікавістю розглядали експонати, серед яких були особисті записи викладачів КПІ. Ми перейнялися духом того часу, відчули яким було навчання студентів до початку комп'ютерної ери. Екскурсія змусила мене замислитись над історією нашого університету та над тим які часи він пережив. Після відвідування бібліотеки у мене з'явилось бажання більше дізнатися про історію університету і людей, які її вершили».

Також, важливою частиною роботи відділу стала співпраця з викладачами видавничо-поліграфічного інституту (який входить до складу КПІ). Протягом року в залі рідкісних і цінних документів відбуваються заняття з історії українського книгодрукування та введення в спеціальність для майбутніх поліграфістів. Системне залучення бібліотеки до навчального процесу сприяє ефективному використанню студентами всіх курсів і різних факультетів фондів відділу в навчальному і науковому процесі.

До різноманітних заходів, що відбуваються у бібліотеці працівники відділу готують книжкові виставки та постійно виступають з доповідями. Уже традиційною стала участь в щорічній міжнародній конференції з історії науки і техніки. Для популяризації фонду використовуються соціальні мережі та періодичні видання. Працівники відділу створили групу в Facebook «Стародруки Київської політехніки» та однойменний блоґ на сайті бібліотеки. Постійно публікуються нові матеріали в газеті «Київський політехнік». Ще один новий освітній проект започатковано у 2018 р. – ювілейного для КПІ – історичні студії «Think about it». Зустрічі відбуваються щомісяця протягом навчального року. Запрошуються відомі

історики і києзнавці для розповіді про окремі цікаві сторінки історії, як КПІ так і вітчизняної науки, техніки і промисловості. Уже перші зустрічі довели, що потреба в таких тематичних і системних студіях дуже велика не тільки в спільноті КПІ, а й в Києві. Отже, цикл лекцій, започаткований до 120-річчя університету, матиме продовження і надалі.

В «Стратегії розвитку Науково-технічної бібліотеки КПІ ім. Ігоря Сікорського на 2017–2020 рр.» чітко прописані стратегічні перспективи розвитку бібліотеки. Одним з головних завдань є якомога більше сприяння науковому і навчальному процесу в університеті. Рухає нами велике бажання стати необхідними і незамінними для всіх наших користувачів – фізичних і віртуальних. Вище перераховані ініціативи або перевірено на практиці, або готові до «апробації». І маємо надію, що наш досвід стане у нагоді іншим бібліотекам.

Використані джерела

1. Стратегія розвитку Науково-технічної бібліотеки КПІ ім. Ігоря Сікорського 2017–2020 рр. [Електронний ресурс]. – URL: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/19291/1/Strategy_2017-2020.pdf.

2. Бруй О. Опис та доступ до ресурсу (RDA) – новий міжнародний стандарт каталогізації [Електронний ресурс] : особливості, переваги та впровадження // Бібліотека – території єдності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ (Україна), 27–28 листопада 2014. – URL: http://eprints.rclis.org/24448/.

3. Стародруки Київської політехніки – блог відділу [Електронний ресурс]. – URL: https://oldbookskpi.blogspot.com/.

4. Історичні студії НТБ: освіта в Києві століття тому // Київ. політехнік : газ. Нац. техн. ун-ту України «Київ. політех. ін-т ім. І. Сікорського. – 2018. – № 8 (3224). – Електрон. аналог: URL: https://kpi.ua/2018-02-21-ntb.

5. Збережи історію КПІ – проект до 120-річчя КПІ ім. Ігоря Сікорського // Київ. політехнік : газ. Нац. техн. ун-ту України «Київ. політех. ін-т ім. І. Сікорського. – 2018. – № 18 (3234). – Електрон. аналог: URL: https://kpi.ua/2018-kp18-1.

6. Оновлення зали історії КПІ ім. Ігоря Сікорського // Київ. політехнік : газ. Нац. техн. ун-ту України «Київ. політех. ін-т ім. І. Сікорського. – 2018. – № 29 (3245). – Електрон. аналог: URL: https://kpi.ua/2018-09-28-library.

УДК 069:908](477.51-21НІЖ):745/746]«18/19»

ОСОБЛИВОСТІ КОЛЕКЦІЇ РУШНИКІВ З ФОНДІВ НІЖИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ім. І. Г. СПАСЬКОГО

Кулик Лариса Юріївна,
науковий співробітник Ніжинського краєзнавчого
музею імені Івана Спаського,
Україна, Ніжин

Анотація. *Висвітлюються певні ознаки і особливості рушників Чернігівщини кінця XIX–XX ст. із зібрання Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського.*
Ключові слова*: український рушник, Чернігівщина, вишивка хрестиком, вишивка гладдю.*

Annotation*. The article tells about certain features and features of towels of the Chernihiv region at the end of the nineteenth and twentieth centuries. from the collection of the Nizhyn Museum of Local History named after Spassky.*
Key words*: Ukrainian towel, Chernihiv oblast, cross-stitch, satin stitch.*

Аннотация. *Рассматриваются определенные признаки и особенности рушников Черниговщины конца XIX–XX вв. из собрания Нежинского краеведческого музея им. И. Спаського.*
Ключевые слова*: украинский рушник, Черниговщина, вышивка крестиком, вышивка гладью.*

Людська пам'ять зберігає чимало легенд, казок, цікавих історій, в яких згадується рушник – на перший погляд звичайний, але насправді особливий сакральний предмет. Легенди розповідають, що він міг подолати могутні чари і заклинання, навіть допомогти знайти дорогу до рідного краю.

І дійсно, історія рушника сягає корінням у глибину віків. Ще з дохристиянських часів люди звикли спілкуватися з богами за допомогою посередників – рушників, які розвішували на деревах в гаях і дібровах. Певні лінії та знаки, вишиті на тканині були магічними, що дозволяло спілкування віруючих з душею будь-якої живої істоти або неживої природи. Рушник супроводжував людину від народження і до самої смерті. У чистий рушник загортали новонароджену дитину, що символізувало безгрішність її душі і довгий життєвий шлях. Без цього сакрального

предмету не обходилася жодна весільна церемонія та проводи небіжчика в останню путь, ним прикрашали ікони і накривали хліб на столі.

Можна простежити особливий зв'язок рушника і хреста. На Чернігівщині на ньому пов'язували рушник і ставили на перехресті доріг або на в'їзді до населеного пункту. «*Як згадує М. І. Євсієнко до 1935 р. хрести стояли біля трьох доріг, які вели з Мощенки до сусідніх сіл – Лемешівки, Берилівки та Сутоків. Вони були дерев'яні, великі, з іконами та рушниками, які щорічно оновлювали. Вважалося, що хрести не лише оберігають село, а й сприяють родючості нив. І тому кожного року до них організовувався хресний хід та моління за добрий урожай хлібів*» [1].

Жителі багатьох районів Чернігівщини розповідають про «одноденні рушники» («обіденні»), які ткалися або вишивалися за один день чи добу групою жінок, і мали надзвичайні можливості, оскільки майстрині передавали своїм творінням певну енергетику. Вважалося, що такий оберіг міг захистити від будь-якої небезпеки, стихійного лиха, тощо. «Михайло Ханко (1930 р. н.) у 1996 р. розповідав, що під час Другої світової війни, з метою прискорити її закінчення, в їхньому селі Галайбине Борзнянського району жінки-вдови виготовили одноденний рушник і обв'язали ним хрест, який зробили і встановили біля роздоріжжя чоловіки-вдівці» [2].

На Чернігівщині зберігся звичай пов'язувати рушник на хрест після похорону. На «проводи» родичі і зараз збираються біля могили, обідають, вшановуючи пам'ять померлих родичів. Незмінним атрибутом таких поминальних днів був і залишається рушник, який стелили на столику поруч поховання. (Ніжинський, Коропський райони).

Жодна весільна церемонія також не обходилася без цього особливого предмету. Можна було прискіпливо вивчати майстерність нареченої, її хист у виготовленні та декоруванні рушників. Їх кількість та якість залежали і від родинного достатку . Збереглася традиція з'єднувати руки молодих за допомогою рушника, ним покривали весільні ікони. Молодята й зараз стають на нього під час реєстрації шлюбу. «*У Масанах Чернігівського р-ну та в навколишніх селах існувало повір'я, що коли священик тричі веде пару навколо аналоя, наречена має тягти ногою за собою рушник і не загубити його, щоб дівчата з села швидко повиходили заміж*» [3]. Використовувався рушник у різних життєвих ситуаціях. І завжди вишивка на полотні мала велике значення, була символічною.

Відомості археологічних розкопок та свідчення мандрівників доводять, що вишивання як вид мистецтва на Україні існує з

незапам’ятних часів. За свідченням Геродота, вишивкою був прикрашений одяг скіфів. Знайдені на Черкащині срібні бляшки з фігурками чоловіків (VI ст.) при дослідженні показали ідентичність не лише одягу, а й вишивки українського народного костюма XVIII–XIX ст. Арабський мандрівник X ст. н. е. у своїх розповідях про русів зазначає, що вони носили вишитий одяг. Ці пам’ятки засвідчують, що елементи символіки орнаментів української вишивки співпадають з орнаментами, які прикрашали посуд мешканців території України доби неоліту, трипільської культури [4]. У 1876 р. був знайдений скарб часів князя Володимира (978–1015), загорнутий у вишитий рушник [5]. І це, мабуть найдавніша згадка про цей сакральний предмет.

У фондах Ніжинського краєзнавчого музею зберігаються рушники кінця XIX ст. – XX ст., виготовлені на Чернігівщині. Оскільки умовно їх можна поділити на декоративно-обрядові та побутові, то і декорування було відповідне: багато оздоблене вишивкою або мало нескладну композиційну схему. Часто побутові рушники взагалі не мали декору.

У другій половині XIX ст. поширився тип тканого рушника з рослинно-геометричним орнаментом, закомпонованим широкими горизонтальними смугами. Таки смуги могли бути різними: ширшими і вужчими, обрамленими вузенькими пасмужками або й без них. На Чернігівщині побутував рушник вузький і довгий, перетканий вузенькими поперечними смужками з архаїчними орнаментами на кінцях. (Новгород-Сіверський, Семенівський райони). Ткалися вони у біло-червоно-чорних кольорах і прикрашали образи на покуті [6].

Справжньою окрасою колекції музею є кролевецькі ткані рушники, прикрашені монументальними геометричними орнаментами, переважно у червоних кольорах. У Кролевці (м. Кролевець Сумська обл., раніше Чернігівська) існували ткацькі артілі. Мануфактурні рушники ткали з привозної бавовняної нитки, тому й дуже цінувалися (фото 1). Зображалися на них церкви з хрестами, геометричні жіночі постаті, ромби, зірки, смуги, геометризовані птахи. Іноді спеціально на замовлення церкви до посту ткали кролевецькі рушники чорним, коричневим або темно-синім кольорами. Вони були достатньо відомі за кордоном: демонструвалися на Паризькому, Бельгійському ярмарках, Монреалі і Лос-Анджелесі.

Фото 1. Кролевецький тканий рушник

Однак, більшість рушників в фондовій колекції декоровані вишивкою. Матеріалом для їх вишивання було домоткане полотно з льону або коноплі, привозне бавовняне, яке наприкінці XIX ст. все активніше використовувалося селянами. До речі, в XIX ст. на Чернігівщині займалися вирощуванням конопель та льону в промисловому масштабі. У 1883 р. в Чернігові відбулася сільськогосподарська виставка, на якій Ніжинський Введенський жіночий монастир отримав бронзову нагороду за «рукоделия монахинь» [7]. З початку XX ст. майстрині, головним чином, використовували для вишивання тканини фабричного виробництва: коленкор (легка бавовняна тканина), льон, полотно змішаного типу (натуральні волокна з хімічними). За якістю обробки прядива полотно поділялося на номери. Для вишивки брали найтонше (10–13 номерів)

(десятого–тринадцятого номерів). Товщина тканини залежала від числа пасм в основі. Найбільшу кількість пасм мали тонкі нитки. Для вишивання потрібно було якнайрівніше їх прясти, а потім відбілити за допомогою золи. Різноманітні кольори надавались природними барвниками. Щоб отримати червоний колір використовували таку комаху як червець, яйця якої наливались червоним соком. Їх висушували, мололи на порошок, а потім вже фарбували нитки. Чорний колір отримували за допомогою відвару вільхової кори з купервасом. Кора дуба могла надавати ниткам різні відтінки коричневого кольору, молоде листя дикої яблуні – зеленого, ягоди крушини – синього. Закріплювали кольори розсолом огірків або хлібним квасом [8]. Не вигорали нитки, коли їх намочували в олії і запікали в житньому тісті [9]. Починаючи з середини ХХ ст. популярними стають бавовняні фабричні нитки: муліне, «Ірис», «Ромашка» тощо.

Цікаво, що майстрині Чернігівщині прикрашали рушники різноманітними орнаментами: геометричними, рослинними, зооморфними, антропоморфними, геральдичними. Дуже популярним у вишивці був мотив хреста. Він ототожнював собою не лише християнську релігію. Можна припустити, що хрест представляв ідею простору. У древніх землеробів енеоліту хрест, вміщений всередині кола, означав розповсюдження сонячного світла на чотири сторони світу – схід, захід, південь, північ [10].

Зображення ромба на рушниках ототожнювало богиню землі. А орнаменти з ромбів стали символом родючості. Однією з улюблених тем у вишиванні на Чернігівщині було зображення квітів: фантастичних, реальних, химерних, різних за формою та кольорами. Лілія, наприклад, уособлювала дівочу цноту, чарівність молодості, мак мав силу, здатну захистити від будь-якого зла (фото 2, 3). Крім квітки, невід’ємною частиною орнаменту є листок і пуп’янок, що складають нерозривну композицію триєдності. У ній закладено народження, розвиток та безперервність життя [11].

Фото 2, 3. Чернігівські рушники

Одним з улюблених мотивів була «ружа» («рожа»), яку часто вишивали на рушниках. На Чернігівському Поліссі саме квіти мальви звали рожею [12]. Ця улюблена квітка українців, яку дбайливо плекали під вікнами хати, нагадувала сонце. Візерунки з ружами укладалися за законами рослинного орнаменту, що означало безперервний сонячний рух з вічним оновленням [13].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. широкого розповсюдження набула орнаментація з пишних рослинних форм: гілки з квітами, що

складені у букет, дерево-квітка, вазон-квітка. Мотив дерева-квітки часто використовували у шитві рушників на Чернігівщині. Священне дерево життя символізує собою загалом космос з усіма його проявами. Дерево являє собою безсмертя, нескінченність життя, його розмаїття. Коріння, стовбур і крона символізують три світи: підземний, земний та небесний. Квіти на дереві – сучасне життя людини, бруньки – майбутні покоління, плоди – людські справи і дії. А парно зображені птахи уособлюють кохання і щастя.

Вишиту калину можна побачити на багатьох виробах, зокрема і на рушниках. (Ніжинський, Носівський, Борзнянський райони) Червона калина як символ нації, невмирущого роду, пов'язувалася також з народженням Всесвіту [14]. Грона винограду завжди були символом родючості і плодючості, символізували родину. Сад-виноград – це життєва нива, на якій чоловік є сіячем, а жінка має обов'язок ростити й плекати дерево їхнього роду [15].

Однією з ознак весільних рушників було парне розташування птахів, повернуте одне до одного голівками. Це могли бути голуби, пави, півні, які символізували собою шлюбну пару.

У другій половині XIX ст. популярністю користувалася сюжетна вишивка. З'являється багато картин, на яких зображується селянський побут, народні звичаї. Їх репродукції стають доступними і простим людям, тому все більше майстринь копіюють сюжети для вишивання: сімейні сварки, зустріч або розставання закоханих, побутові сценки. Постаті людей переважно вишиті в українському народному вбранні. Сюжети часто супроводжувалися коментарями (приказки, прислів'я, цитати з народних пісень) (фото 4, 5).

Фото 4, 5. Сюжетна вишивка

Перш ніж розпочати вишивання, молилися, ніколи не приступали до роботи з опалу. Починали вишивання вранці, взявши голку з ниткою, читали молитву та побажання, які залежали від призначення рушника. Не можна було залишати роботу зім'ятою, вважалося, що це внесе безлад і в життя людини, і в її подальшу долю. Кожний кінець рушника починав вишиватись знизу угору, за таким же принципом, як виготовлялися ткані рушники. Ніколи не перестрибували з одного кінця до іншого, щоб вишити окремі елементи [16].

Існувало багато неписаних правил стосовно вишивання, в кожному регіоні вони мали свої особливості. Стосувалось це і вишивальних технік.

Техніки, поширені на Чернігівщині, можна поділити на лічильні та вільні. Лічильні виконувалися за лічбою ниток основи та піткання на тканинах з полотняним переплетінням, вільні – за попереднім малюнком на будь-яких тканинах [17].

Одна з давніх технік вишивання є занизування, яке імітує ткацтво і утворює двобічний орнамент (фото 6). За допомогою виколювання (фото 7) виконували геометричні фігури, укладені з дрібних квадратиків, утворених настиланням вишивальної нитки, радіально від центральної точки до країв [18].

Фото 6. Рушник, виконаний у техніці занизування

Фото 7. Рушник, виконаний у техніці виколювання

Багато рушників в фондах музею, вишитих хрестиком (однобічним або двобічним) (фото 8). Дуже гарно виглядають вироби з мережкою. Найпоширеніша на Чернігівщині мережка з настилом по сітці з прутиками або без них.

Фото 8. Рушник, вишитий хрестиком

Популярна техніка вишивки у ХХ ст. в Ніжинському, Борзнянському, Куликівському районі однобічна або двобічна гладь (фото 9). Різниця між ними в тому, що на звороті однобічна гладь утворювала пунктиром контур малюнка, а двобічна – такий самий малюнок, як на лицьовому боці [19].

Фото 9. Рушник, вишитий гладдю

Дуже часто з іншими техніками поєднується стебловий шов, до речі, один з найдавніших. Наприклад, ним вишивались окремі елементи на речах козацької старшини. Розрізняли тонкий і товстий стеблові шви, залежно від того, як робився наступний стіжок стосовно попереднього.

Багато рушників з фондової колекції прикрашали по краям мережкою, яка була плетена гачком. Застосовувалися при цьому рослинні або геометричні мотиви (фото 10).

Фото 10. Рушник, прикрашений мережкою

Треба сказати, що народна вишивка ХХ ст. зазнала впливу орнаментів, які розповсюджувалися за допомогою модних журналів, друкованих альбомів, мальованих візерунків на окремих аркушах, що додавалися до обгорток брусочків мила фірм «Ралле» та «Брокар» [20]. Можна помітити, що стали різноманітнішими кольори у вишивці, починаючи з середини ХХ ст. А рушники поступово втрачають свою прив'язку до певних обрядів чи ритуалів в окремих районах Чернігівщини. Як рушники-божники використовують все частіше різноманітні пишно оздоблені вишивкою або кролевецькі рушники (Ніжинський, Борзнянський, Коропський, Куликівський райони) У середині – другій половині ХХ ст. у весільних обрядах використовували не тільки рушники з відповідною до цього дійства символікою, але й звичайні гарно декоровані ткані або вишивані вироби (Ніжинський, Носівський, Куликівський райони).

На Чернігівщині в ХХ ст. побутують рушники як домашнього виготовлення, так і артільного або фабричного виробництва. Фабричні

вироби мали на меті популяризувати національні традиції у вишиванні, які стали занепадати під впливом урбанізації та модних тенденцій. У 1928 р. починає функціонувати Ніжинське товариство вишивальниць, бригади якого знаходились в Великій Кошелівці, Галиці, Данино, Заньках, Лосинівці, Шатурі (Ніжинського району), Смоляжі (Борзнянського району), Монастирищі (Ічнянського району). У 1930 р. Товариство було реорганізовано в артіль імені 8 Березня, 80% продукції артілі прикрашали ручною вишивкою, яку виконували надомниці [21].

З 1945 р. усі малюнки і макети узорів повинні були узгоджуватися комісією Укрхудожспілки. У 60-і роки XX ст. артілі перейменовуються на фабрики, на яких з'являються професійні художники, які розробляли і затверджували зразки для вишивки. Виставкові витвори вишивали такі майстри, як: В. Ташлик, Є. Євтушенко (Чернігівська фабрика), О. Лев, О. Малько (Прилуцька фабрика), З. Чепела (фото 11), О. Євтух, Є. Сурмачевська (Ніжинська фабрика) Але все більше випускається продукції, прикрашеної машинною вишивкою.

Фото 11. Рушник, виконаний на Ніжинській фабриці

Приємно, що і зараз зберігся звичай в Україні, зокрема на Чернігівщині, прикрашати свою оселю рушниками. Чимало вишивальниць використовують давні орнаменти і мотиви у своїх роботах і зараз. А майже магічні властивості рушника відомі протягом багатьох століть. Цікавий випадок стався за часів колективізації. У середині 20-х років ХХ ст. одна з сімей на Одещині була вислана до Сибіру. Родина повинна була зібратися за 10 хвилин, але при цьому не дозволялося брати їжу та деякі речі. Тоді бабуся взяла найстаріший рушник і молячись, тричі за сонцем обійшла всіх членів родини, які поставали навколішки на подвір"ї. Звичайно вона молилась про те, щоб родина неушкодженою повернулася на рідну землю, щоб лиха доля залишила їх назавжди. Через деякий час сім'я повернулася на свою батьківщину. Нащадки й досі зберігають той самий рушник як найціннішу реліквію [16].

Унікальність рушника не лише в його неповторності, аутентичності. Це – маленький всесвіт, в якому зашифрований, мабуть, весь сенс людського життя.

Список бібліографічних посилань

1. Зайченко В. Вишивка Чернігівщини. Київ, 2010. С. 18.
2. Там само. С. 20.
3. Там само. С. 29.
4. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників // Народне мистецтво. 2005. № 3. С. 4.
5. Рыбаков Б. Язычество Древней Руси. Москва, 1987. С. 209.
6. Зайченко В. Вишивка Чернігівщини. Київ, 2010. С. 32.
7. Там само. С. 36.
8. Там само. С. 42.
9. Там само. С. 43.
10. Рыбаков Б. Язычество Древней Руси. Москва, 1987. С. 550.
11. Знаки. 155 стародавніх українських вишивок. Київ, 1992. С. 18.
12. Зайченко В. Вишивка Чернігівщини. Київ, 2010. С. 129.
13. Знаки. 155 стародавніх українських вишивок. Київ, 1992. С. 23.
14. Там само. С. 7.
15. Там само. С. 12.
16. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників // Народне мистецтво. 2005. № 3. С. 4.
17. Зайченко В. Вишивка Чернігівщини. Київ, 2010. С. 83.
18. Там само. С. 87.
19. Там само. С. 90.
20. Там само. С. 176.
21. Там само. С. 188.

УДК 37.09:69(477.51)

АТРИБУЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ВИДАНЬ ІІ ПОЛОВИНИ XIX ст. У ФОНДАХ НІЖИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ імені І. СПАСЬКОГО

Рой Світлана Вікторівна,
науковий співробітник Ніжинського
краєзнавчого музею ім. І. Спаського,
Україна, Ніжин

Анотація. *Висвітлено результати наукових досліджень щодо атрибутування книжкових історичних видань ІІ пол. XIX ст., які є складовою книжкового зібрання у фондах Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського.*

Ключові слова*: типографія, рукописні видання, книжкові видання, друкарні, атрибуція, книжкові зібрання, історичні дослідження, Ніжинський краєзнавчий музей ім. І. Спаського.*

Annotation. *The results of scientific researches on the attribution of the books of historical periodicals of the 2nd floor are presented. Nineteenth century, which are part of a book collection in the funds of the Nizhyn Museum of Local History named after. I. Spassky.*

Key words*: typography, manuscripts, book editions, printing houses, attribution, book assemblies, historical researches, Nizhyn Local History Museum named after. I. Spassky.*

Аннотация*. Представлены результаты научных исследований по атрибутирования книжных исторических изданий ІІ пол. XIX в., которые являются составной частью книжного собрания в фондах Нежинского краеведческого музея им. И. Спасского.*

Ключевые слова*: типография, рукописные издания, книжные издания, типографии, атрибуция, книжные собрания, исторические исследования, Нежинский краеведческий музей им. И. Спасского.*

Поява великої кількості історичних видань у ІІ пол. XIX ст. стала можливою завдяки стрімкому розвитку друкарства протягом XVIII–XIX ст. та діяльності друкарень в Російській імперії, зокрема, друкарні Академії наук у Петербурзі, фабрики виготовлення державних паперів, друкарні Ситіна у Москві, друкарні Кульженка в Києві, Лаврської друкарні в Києві, Троїцько-Ільїнської друкарні в Чернігові тощо. У них безпосередньо випускалися найбільші наукові розвідки в імперії, зокрема й історичні. Ця тема малодосліджена та потребує пильної уваги дослідників, адже майже кожна з цих історичних праць, може слугувати історичним

джерелом. До того ж вони мають велику історико-культурну цінність, а тому потребують атрибутування і фондово-експонаторної характеристики, як музейні експонати. У фондах Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського (НКМ) зберігається багато таких видань, які потребують вивчення та представлення в інформаційному науковому просторі.

Однією з перших світ побачила цікава і резонансна розвідка, яка висвітлювала релігійне життя міста Ніжина, зокрема в контексті історії діяльності Чернігівської єпархії, під назвою «Историко-статистическое описание Черниговской епархии». На титульному аркуші книги міститься підпис І. Г. Спаського: «в библиотеку Нежинского музея». Книга видана в Чернігівській типографії в 1873 р., яка мала назву «Черниговский епархиальный дом» (у закритому Іллінському монастирі) [1]. Це видання є копією, окремим відтиском загального видання. Книга складається з двох великих розділів: 1. Чернігівський Епархіальний дім та Чернігівська духовна семінарія. Перший розділ має 14 глав, які ніяким чином не виділені кольором чи шрифтом, для абзаців застосований маленький відступ. Загальна кількість сторінок 240. Книга написана церковно-слов'янським уставним письмом. У виданні наведені історичні відомості та схарактеризовано основні події з життя Троїцько-Ільїнського монастиря в Чернігові, а також біографії його настоятелів, подано історії міста Ніжина від заснування й до 1873 р., схарактеризовано кожний храм міста з його історією, парафією і особливостями, статистичною чисельністю населення, географічним положенням.

Досить цікавим виданням, що також висвітлює історію релігійних взаємовідносин, а також етно-культурні стосунки етнічних громад міста є «Акты греческого Нежинского греческого братства», видані професором Федотовим-Чеховським у 1884 р. в м. Києві в типографії Є. Т. Керера [2]. Книга складається з 24 актів, які переважно мали форму грамот-подяк, за участь членів Ніжинського грецького братства, в культурному і господарському житті міста. Крім того представлено 34 гетьманські універсали, які на законодавчому рівні визначали особливості функціонування Ніжинської грецької общини. Загальний обсяг книги 124 сторінки. На першій сторінці є дарчий напис: «На память Нежинскому музею, от студентов Нежинского культпрофучилища, хореографического отделения 3.02.73 г.».

До історично-релігійної тематики належить праця ніжинського протоієрея А. Хойнацького «Очерк истории Нежинского мужского Благовещенского монастыря, именуемого «Назарет Богородичен» и его

положение в настоящее время». Спочатку вона була надрукована у кількох номерах часопису «Черниговские епархиальные известия» у 1882–1883 рр., зокрема №№ 31 і 33 за 1882 р., а також №№ 23, 4, 10, 14, 16–18 за 1883 р. [3]. На першій сторінці дарчий напис: «НКМ на пямять о славном Неженце, Стефане Яворском». Книга була передана 5 січня 1980 р. до НКМ учнем культосвітнього училища Оглановським Сергієм. На сторінках книги є сліди забруднення, але в цілому вона в задовільному стані.

У фондах НКМ зберігаються майже всі номери популярного часопису ІІ пол. XIX ст., «Черніговскія епархіальныя ізвѣстія» за 1873 рік, №№ 7–24. (стр. 85–376, 389–489). До підшивки входить і додаток до цього часопису, частина не офіційна за 1873 р., ст. 1–496. Додаток 1–134 ст. Підшивка зроблена як книга, титульний аркуш відсутній. Палітурка світло-фіолетового кольору, картон, корінець книги пожовтілий, темно-коричневого кольору. Стосовно історі надходження цього видання, відомо, що його до музею передала Кепкал Марія Єлисеївна, що проживала в м. Ніжині, по вул. Кірова 18.

Стосовно історії цього видання дослідник О. Гейда у статті «Черниговские епархиальные известия: історія створення та діяльність (1861–1911 рр.)» відзначає, що з 1873 р. часопис виходив у друкарні губернського правління за редакторства ректора семінарії В. Розова, «Черниговские епархиальные известия» майже повністю втратили підтримку читачів та громадськості [4].

До того ж у фондах музею є книжкові видання ІІ пол. XIX ст, що відображають становлення і розвиток ремісничої справи в Ніжині. До них належить рукописна книга і книга «Сочинения на основании ремесляного положения содержащая въ себе имена и прозванія мастеровъ Нежинской столярной Управы, сделанная во время присутствія Управного Старшены Андрея Ляшевского его товарищей Петра Лютого и Петра Короб – Уевского (1786 года, января дня)». У книзі є записи про прийняття майстрів в Ніжинську управу, їх працю, смерть, починаючи з 1797 р. і до 1902 р. [5]. У книзі було пронумеровано 90 листів, а залишилось 74, 16 листів втрачено, листи були прошнуровані і скріплені сургутною печаткою з надписом «столярска управа», печатка вирвана майже повністю, з випускних даних, в деяких місцях сургуч надломаний. У книзі зроблено запис чорним чорнилом, що від часу вигоріло.

До рукописних видань, що висвітлюють загальний історичний процес на теренах української держави, належить книга «Богдан Хмельницький» М. І. Костомарова, Т. 1, видання 2, яка теж є складовою

частиною фондів НКМ [6]. Випускні дані книги, спочатку встановити не вдалося, проте в ході детального аналізу та бібліографічного пошуку вдалося встановити, що місце видання книги – Санкт-Петербург, видавництво Д. Кожанчикова, видана 1859 р., загальний обсяг 460 стр. Книга у твердій саморобній палітурці світло-зеленого кольору. Назва книги та прізвище автора надруковані на друкарській машинці на білому папері та наклеєні. Титульний аркуш відсутній. М. Костомарову в цій праці вдалося репрезентувати власний неповторний історичний портрет гетьмана на тлі епохальних для України історичних подій. Дослідники його біографії та наукової спадщини стверждують, що ідея написання історії епохи Б. Хмельницького виникла у вченого у харківський період його життя. У передмові до монографії він підкреслює, що ця праця написана не у вигляді системної історії, а розповіді не для вченого кола спеціалістів, а для публіки.

Питання всесвітньої історії, зокрема давньої, розглядав Оскар Ієгера в книзі «История Древняя. Сочинение Оскара Иегера», том 1. (Всеобщая История в 4-х томах), що також представлена в фондах НКМ [7]. Книга видана в Санкт-Петербурзі у 1894 р. товариством видавничої і друкарської справи А. Ф. Маркса, в книзі 614 сторінок. Переклад і доповнення здійснені П. М. Польовим. Видання містить численні портрети, картини та ілюстрації, як в тексті так і на окремих аркушах, чорно-білі і кольорові. Крім того збереглася автентична, напівшкіряна з коленкоровими кришками палітурка з золотим тисненням на кришках і корінцях, з фарбованими обрізами. Слід додати, що том перший 1894 р. видання містить 244 гравюри, які розміщені в тексті, 18 додатків, надрукованих чорною і кольоровими фарбами, та 4 карти.

Вивченню античної історії, присвячені книги колишнього викладача ніжинського історико-філологічного інституту Добіаш Йосипа В’ячеславовича, який переклав, прокоментував и видав «Промови Демосфена про Філіпа» протягом 1893–1896 рр. [8]. Усі три книги мають назву «Рѣчі Демосѳена супроти Філіпа», вони містять різні доповнення та уточнення. Ці матеріали були видані для учнів гімназії. Перший випуск називався «Введеніе, первая рѣчь противъ Филиппа и три Оллинскіе рѣчи». Розвідка була надрукована в Києві в типографії К. М. Мілевського у 1892 р. На титульному аркуші є напис «Ніжинському краєзнавчому музею, від Добіаш Ольги Йосипівни, в пам'ять про батька, 6 серпня 1974 г.», підпис О. Й. Добіаш-Єщенко.

Другий випуск цього видання також був виготовлений для учнів гімназій та називався «Введеніе и рѣчи: о мирѣ и о дѣлахъ Херсонесскихъ» [9]. Книга була надрукована в Ніжинській типографії Г. Ф. Венгера у 1893 р. На її титульному аркуші також присутній дарчий напис «Ніжинському краєзнавчому музею, від Добіаш Ольги Йосипівни, в пам'ять про батька, 6 серпня 1974 г.», підпис О. Й. Добіаш-Єщенко. Стосовно стану збереженості слід відзначити, що обкладинка книги потерта, внизу на ній велика пляма, є плями і на сторінках. Титульний аркуш порваний, на деяких сторінках є замітки.

Через рік вийшов третій, останній випуск цієї праці, який мав назву «Введеніе и рѣчи: вторая и третья противъ Филиппа» [10]. Цей доробок також був надрукований у Ніжинській типографії Г. Ф. Венгера, але вже у 1894 р. На титульному аркуші знову містився напис «Ніжинському краєзнавчому музею від Добіаш Ольги Йосипівни, в пам'ять про батька, 6 серпня 1974 г.», підпис О. І. Добіаш-Єщенко.

Ще одним цікавим експонатом у фондовій колекції є книга графа А. С. Уварова «Археология России. Каменный период, II приложения» [11]. Видана в Синоїдальній типографії Москви у 1881 р. Книга в палітурці коричневого кольору, з коричневим корінцем. Книга до фондів надійшла з бібліотеки НКМ. Необхідно зазначити, що це видання є найбільш узагальнюючим дослідженням з археології кінця XIX ст. Містить відомості про кам'яний вік на території Російської Імперії, таблиці і карти азійської і європейської її частин. До того ж наведені відомості про народи, що жили в ту епоху, різні кам'яні знаряддя, полювання, розвиток гончарної майстерності. Дослідження також забезпечено цікавим ілюстративним матеріалом, зокрема містить матеріали для огляду кам'яного періоду, з описом знахідок, зазначенням місцевості і умов виявлення.

У зібраннях НКМ зберігається праця М. М. Карамзіна «Історія держави Російської», том 8, яка належить до рідкісних друкованих видань [12]. У ній міститься щомісячний додаток до журналу «Північ» за серпень. Книга видана в Санкт-Петербурзі у типографії Євгенія Євдокімова у 1892 р. ЇЇ обсяг становить 80 сторінок. Палітурка зроблена з картону, обклеєного сіро-рожевим папером, корінець коричневий, шкіряний. Кути обтягнуті темно-сірою тканиною. На форзаці штамп палітурника І. С. Шишова, м. Новочеркаськ. Книга російською мовою.

Достеменно відомо досить цікавий факт, стосовно історії появи перших восьми томів «Истории Государства Российского» Миколи Михайловича Карамзіна, зокрема те, що їх видання фінансував сам

Олександр І. Том 8 має такі глави: «Великий князь и царь Иван IV Грозный Васильевич 1533–1538»; «Продолжение царствования Ивана IV Грозного 1538–1547»; «Продолжение царствования Ивана IV Грозного 1546–1552»; «Продолжение царствования Ивана IV Грозного» 1552», «Продолжение царствования Ивана IV Грозного» 1552–1560».

Досить суттєву частину друкованих видань XVIII–XIX ст. становлять збірники законів та правових актів, які безпосередньо є історичним виданням. До них належать «Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая первого составленный 1876 р.», том 15, ч. 2., що був випущений в Санкт-Петебурзі [13]. Книга в твердій обкладинці, загальний обсяг становить 154 сторінки, доповнення складають 28 сторінок.

«Свод законов Российской империи» – офіційний збірник розташованих в тематичному порядку чинних законодавчих актів Російської імперії, створених за Миколи І. Уперше він був надрукований в 1832 році, а Маніфестом від 31 січня 1833 року був оголошений чинним джерелом права. Перше видання 1832 року й наступні 1842 і 1857 року складалися з п'ятнадцяти томів. Після 1857 року «Свод законов Российской империи» повністю не перевидавався, а виходили лише окремі томи. Як окремий 16 том в 1885 році вийшли «Судові статути». Між виданнями основних законів виходили щорічні та зведені (за кілька років) «Продовження» Зводу законів із зазначенням на скасовані і змінені статті. У зводі законів зібрані всі, чинні в певний момент, закони з тих чи інших проблем права. Фактично, на практиці, це був повноцінний довідник для юристів.

До цього циклу належать законодавчі акти, які також зберігаються у фондах НКМ: 1. «Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян». (Том XIII, 1876 г., 186 стор. Книга в твердому паперовому переплетінні чорного кольору з коричневим корінцем); 2. «Уставы о военской повинности», 1876 р. [14]. Книга у твердій палітурці темночервоного кольору, налічує 88 стор.

Отже, ця наукова розвідка є однією з перших спроб проаналізувати книжкове зібрання фондів НКМ, зокрема одну з найцікавіших складових – історичні видання ІІ половини XIX ст. Ці видання є цінним джерельним ресурсом для вивчення не лише хронометражу історичних подій як загальноімперського маштабу, так і регіонального його відображення, зокрема, історії Ніжина та Чернігівщини загалом. Слід мати на увазі, що зазначені історичні видання фондового зібрання НКМ є також унікальним

джерелом для вивчення специфіки історії друкарства та видавничої справи того часу, особливостей мистецького оформлення книг, філологічних особливостей викладу матеріалу тощо. Цей напрям є перспективним для подальших наукових досліджень і розвідок у окресленому просторі.

Список бібліографічних посилань

1. Историко-статистическое описание Черниговской епархии, Кн. 1. Ч. 1873. 153 с.
2. Акты греческого Нежинского греческого братства. 1884. 188 с.
3. Хойнацкий А. Ф. Очерк истории Нежинского мужского Благовещенского монастыря, именуемого «Назарет Богородичен» и его положение в настоящее время // Прибавления к ЧЕИ. 1882. – № 31. – С. 650 – 654; 1882. – № 33. – С. 730 – 741; 1882. – № 33. – С. 730 – 741; 1883. – № 2. – С. 67 – 82; 1883. – № 3. – С. 114 – 133; 1883. – № 10. – С. 551 – 561; 1883. – № 14. – С. 788 – 797; 1883. – № 16. – С. 868 – 879; 1883. – № 17. – С. 931 – 936; 1883. – № 18. – С. 978 – 985.
4. Гейда О. «Черниговские епархиальные известия»: історія створення та діяльність (1861–1911 рр.). // Сіверянський літопис. 2007. № 2. С. 49 – 59.
5. Сочинения на основании ремесляного положения содержащая въ себе имена и прозванія мастеровъ Нежинской столярной Управы, сделанная во время присутствія Управного Старшены Андрея Ляшевского и него товарищей Петра Лютого и Петра Короб-Уевского. 1786.
6. Костомаров Н. Богдан Хмельницкий: сочинение. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург, 1859. Т. 1. 1859. 459 с.
7. Йегер О. Всеобщая история. В 4-х томах / Под ред. П. Н. Полевого (пер.), 1894. История Греции. Часть I. 614 с.
8. Речи Демосфена против Филиппа : для учеников гимназий / объяснил [с предисл.] сост. Иосиф Добиаш. Вып. 1–3. Киев, 1892–1894. 3 т.
9. Введение и речи : о мире и о делах херсонесских. Вып. 2. 1893. [2], III, [3], XXX, 108 с. Библиогр. в предисл.: с. II–III.
10. Речи Демосфена против Филиппа : для учеников гимназий / объяснил [с предисл.] сост. Иосиф Добиаш. Вып. 3. Киев, 1896.
11. Уваров А. С. Археология России. Каменный период. Том 2. Приложение. Москва, 1881. 200 с.
12. Карамзин Н. М. История государства Российского в 12 томах. Санкт-Петербург. Т 8. 1892 г. 80 с.
13. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Первого составленный. 1876.
14. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян. Том XIII, 1876 г., 186 с.

УДК 027.021(477.53-25)ПОУНБ:025.2]:821.161.2-1(477)Пашко

КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ ПОЕТА-ПІСНЯРА АНДРІЯ ЄФРЕМОВИЧА ПАШКА У ФОНДІ ВІДДІЛУ КРАЄЗНАВСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОУНБ ім. І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Федорова Марина Анатоліївна,
завідуюча відділом Полтавської обласної
універсальної наукової бібліотеки
імені І. П. Котляревського,
Україна, Полтава

Анотація. *Представлена інформація про книжкову колекцію Андрія Пашка, передана ним до фонду відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського.*

Ключові слова: *ПОУНБ ім. І. П. Котляревського, Андрій Пашко, поет-пісняр, журналіст, етнограф, фронтовик, книжкова колекція, екслібриси, дарчі написи, автографи.*

Annotation: *The article presents detailed information about the book collection of Andrey Pashko, transferred to the fund of local linguistics department of the PRUSL named I. P. Kotlyarevsky.*

Key words*: PRUSL named I. P. Kotlyarevsky, Andrey Pashko, ethnographer, book collection, exlibrises, gift inscriptions, autographs.*

Аннотация*: Представлена информация о коллекции книг Андрея Пашко, которую он передал в фонд отдела краеведения Полтавской ОУНБ им. И. П. Котляревского.*

Ключевые слова*: ПОУНБ им. И. П. Котляревского, Андрей Пашко, поет-песенник, журналист, этнограф, фронтовик, коллекция книг, эклибрисы, дарственные надписи, автографы.*

Андрій Єфремович Пашко народився 23 жовтня 1918 р. у Полтаві, де і пройшло все його життя. Біографія А. Є. Пашка – це, насамперед, праця, творчість, прагнення робити добро, даруючи людям пісню і свою щиру усмішку, яка завжди прикрашала його обличчя. Те добре, що було в нього від матері, знайшло свій вияв в піснях, серед яких було немало по-справжньому хвилюючих душу.

Андрій Єфремович зростав у робітничій сім'ї і напрямок самостійного життя обрав теж робітничий. Після закінчення тепломеханічного технікуму харчової промисловості вступив до Харківського інституту механізації сільського господарства, але ця наука не стала його фахом – у нього було інше покликання. З 1939 року А. Пашко на військовій службі, бере участь у Другій світовій війні. Перебуваючи в армії, він пише свої перші вірші. Повернувшись додому, працював лектором-методистом лекційного бюро, директором обласного Будинку народної творчості, нарешті, кореспондентом обласного радіо. Саме в цей час відбувається становлення його як поета-пісняра. Були створені пісні «Полька-полтавчанка» (1951, музика Г. Давидовського), «Вальс кохання» (1955, музика В. Шаповаленка), «Липи цвітуть» (1956, музика З. Компанійця), «Незабутній вальс» (1958, музика А. Кос-Анатольського), «Полтаво, красуне моя» (1961, музика Д. Покраса) та ін. [4, с. 448].

Вірші А. Пашка відзначались мелодійністю і художнім смаком, тому композитори охоче писали до них музику. Композитор Платон Майборода влучно охарактеризував творчу особистість Андрія Пашка, коли зазначив що він народився саме поетом-піснярем. Тому його композитори так і полюбляли. До його вірша треба лише прислухатися – він сам підкаже мелодію, яку лише необхідно записати – і пісня готова». А поетеса Любов Забашта відзначала, що ім’я поета Андрія Пашка не останнє серед письменників України і, коли звучать його пісні по радіо та в художніх колективах, то здається, що співає саме серце Полтавщини. Від прочитаних книжок віє теплом, радістю, весняною бадьорістю, бо вони будять в душі неспокій, трудову наснагу. Справді, поет-пісняр за своє життя зробив чимало. Його доробок складають сотні поетичних, ліричних і жартівливих пісень, музику до яких писали відомі українські композитори: П. Майборода, Д. Покрас, К. Домінчен, П. Гайдамака, А. Кос-Анатольський, Є. Козак, Я. Цегляр, В. Міщенко, О. Чухрай, Г. Давидовський, В. Шаповаленко та багато інших. Його пісенна лірика сповнена тривожних ритмів доби, хвилює щирістю і безпосередністю. Загалом на вірші Андрія Пашка написано близько 300 пісень.

Андрій Пашко був частим гостем Полтавської обласної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського (ПОУНБ). У 50–60-х рр. ХХ ст. були популярними вечори-зустрічі з учасниками Другої світової війни, в яких з величезним задоволенням брав участь Андрій Єфремович. У 1958 році вийшла його перша збірка, декілька примірників якої він подарував

бібліотеці. А. Пашко завжди говорив, що бібліотекарі – перші читачі його книг, перші критики і невтомні пропагандисти його пісенної творчості [7]. То, мабуть, цілком логічним є те, що книжкову колекцію, яку збирав Андрій Єфремович, було передано до бібліотеки. А передала її до нашої книгозбірні дружина поета Олена Дмитрівна вже після його смерті у жовтні 1996 року [1]. Тож датою створення книжкової колекції поета-пісняра Андрія Пашка є 1996 рік. Зберігаються книги у відділі краєзнавства ПОУНБ. До бібліотеки увійшли книги, журнали та газети з особистого фонду Андрія Єфремовича – всього 165 книг з різних галузей знань (культура, мистецтво та художня література). На багатьох виданнях міститься штемпельний екслібрис Андрія Пашка, на якому зображено відомий всім полтавцям пам'ятник Слави, розгорнута книжка і написи «Андрій Пашко» та «Бібліотека письменника». У колекції А. Пашка є ще одна книжка (каталог виставки) українського художника Бориса Микитовича Піаніди, на якій міститься екслібрис художника (автор В. І. Масик) та дарчий напис: «Дорогому Андрію Єфремовичу Пашко з глибокою повагою. Підпис. 29.VIII-1981 р. Полтава».

У книжковій колекції є дев'ять збірок самого поета, які друкувалися у Харкові та Києві. Збірка вокальних творів «Коли ти зі мною» на слова Андрія Пашка збереглися у двох примірниках. На одному примірнику – дарчий напис Андрія Пашка: «*Петру Петровичу Ротачу – великому знавцеві українського письменства, моєму другові з пошаною Андрій Пашко. 3.X-79 р.».* Яким чином цей примірник опинився у колекції Андрія Пашка поки що не відомо. Але те, що книжка була в руках П. Ротача – факт. Збереглося багато поміток та підкреслень у віршах, зроблених саме Петром Ротачем. Приміром, така «П. [Пашко] – поет кохання і молодості». У пісні «Лебединого віку тобі, хліборобе» підкреслено віршовані рядки, близькі за своїм духовним змістом Петру Петровичу:

«З того часу, коли
Я вдихнув запах ниви,
Мені жито до ніг колоски свої гне.
Хліборобом я в житті –
І від того щасливий.
Радий я, що земля полонила мене...» [5, с. 37].

Крім віршів і поем, писав Андрій Пашко і твори для дітей (збірка «Будемо разом рости», 1958), газетні нариси про людей праці, писав і публіцистичні статті [4]. Це підтверджує наявність в бібліотеці поета чималої кількості авторських примірників журналів (17 прим.) та газет

(498 прим.), а також вирізок з місцевих періодичних видань, в яких були надруковані твори А. Пашка. Наприклад, збереглася вирізка з обласної газети «Зоря Полтавщини» за 1966 р. з віршами для дітей. У цій же газеті за 1978 рік надрукована пісня з нотами «Наші щасливі путі» (муз. М. Головка).

У роки Другої світової війни Андрій Пашко брав участь в обороні Сталінграда в складі 13-ї гвардійської стрілецької дивізії, якою тоді командував генерал О. І. Родимцев. Був радистом, старшим радистом, начальником радіостанції 34-го стрілецького полку. Пройшов з боями Курську дугу, Бєлгород, Харків, Полтаву, Кіровоградщину. Він неодноразово приїздив на Кіровоградщину, бував у Знам'янці, Мошориному, Олександрії (школі № 2), відвідував Новопавлівку і Старий Данціг, що неподалік Кіровограда. У Старому Данцігу похований його бойовий побратим Герой Радянського Союзу старшина Шабанов Іван Герасимович, уродженець Красноярського краю [2]. У колекції поета є подаровані фотальбоми: «Кіровоград» (Київ, 1983) з дарчим написом від колективу об'єднання «Кіровоградавтотехобслуговування»: «*Ув. Пашко Андрею Ефремовичу – воину-освободителю г. Кировограда в день 40-летия освобождения от немецко-фашистских захватчиков. 8 января 1984 г.*» та «Олександрія» (Київ, 1985) з написом: «*Шановному Андрію Єфремовичу на згадку про перебування в Олександрії в день її визволення. 6 грудня 1985* р.».

Багато творів А. Є. Пашко присвячував друзям-фронтовикам і прагнув підтримувати дружбу з людьми, що стали близькими в той час. Хочемо звернути увагу на два видання з колекції, які сьогодні є бібліографічною рідкістю. Обидві книжки Андрій Пашко отримав від Мікулаша Неврлі – українського, чеського та словацького славіста, авторитетного вченого, літературознавця, який присвятив Україні величезний масив наукових праць. М. Неврлі двічі приїздив до Полтави – 1960 та 1966 року, зустрічався зі своїм другом Андрієм Пашком, про що свідчать його автографи на книжках: Б. І. Антонич «Перстені молодості: До тридцятиліття від дня смерті поета (1909–1937)» (Братислава, 1966) з написом від упорядника «*Дорогому тов. Андрієві Пашкові з щирим вітанням. М. Я. Неверлі. Братіслава, 22/6.66 р.*» та М. Неврлий «SEVCENKO» (Братислава, 1960) чеською мовою з дарчим написом «*Дорогому тов. А. Пашкові, визволителю Праги від автора м. Братіслава, 20/8.60 р.».*

Від поета-пісняра Якова Шведова Андрій Єфремович отримав в

подарунок книгу «Продиктовано временем» (Москва, 1984) з дарчим написом: «*Полтавчанину Андрею Пашко – от москаля Якова Шведова – в память пройденных военных дорог. С уважением Я. Шведов. Москва, 10/IV-84*».

У 1961 р. Андрій Єфремович став членом Спілки письменників України. З цією подією автора привітав український поет, перекладач Степан Крижанівський. На своїй книзі поезій «Ще не вечір» (Київ, 1961) він написав побажання: «*Чудовому пісняру України Андрію Єфремовичу Пашкові в дні вступу його до Спілки письменників України, – бажаю нових успіхів у мистецтві слова. Дружньо – 30.XII.1961. С. Крижанівський*».

На путівнику «Літературно-меморіальний музей М. Т. Рильського» (Київ, 1970) можна побачити автограф сина Максима Тадейовича – Бориса: «*Шановному Андрію Єфремовичу Пашку на добрий спогад. Підпис. 25.V.76 р.*».

Книгу «Как живете, дети?» (Москва, 1986) прикрашає автограф автора – грузинського педагога Шалви Олександровича Амонашвілі: «*Дорогой Андрей Ефремович! Желаю Вам бессмертия, постоянного вдохновения. Спасибо за Ваши стихотворения. Искренне – підпис. Полтава 30.03.90.*».

Зустрічається багато дарчих написів від земляків Андрія Пашка – Леоніда Бразова, Федора Гаріна, Михайла Казидуба, Олександра Ковіньки, Якова Шутька, серед яких поет був своїм. Пропонуємо з деякими ознайомитися нижче.

Дарчий напис на книзі «Полтавський художній музей» (Київ, 1973) від автора тексту і директора цього музею: «*Дорогому Андрію Єфремовичу з щирою симпатією і вдячністю – Кім Скалацький. 11 квітня 1976 р.*».

На титульному листі книги «Голубе Полісся» (Чернігів, 1990) – дарчий напис від поета й композитора Петра Зуба: «Дорогому Андрію Єфремовичу Пашку – людині в якої я перейняв любов до української пісні, навчався слухати мелодію полтавського краю. З любов'ю дарую. Петро Зуб» [6, с. 117].

Видатний письменник, публіцист Іван Цюпа на збірці популярних нарисів «Україна наша радянська» залишив дарчий напис: «Дорогому землякові Андрієві Пашку від автора. Хай живе твоя пісня, Андрію. Підпис. 7/V.61 р.».

Цікаві дарчі написи від письменника Федора Гаріна. На клапані суперобкладинки книжки «Вірний тобі...» напис: «поету Андрію Пашко, чиї пісні співа вся Україна. Співай, друже! Твій Федір Гарін. 3.VI.1966 р.»,

а на форзаці – вірш:

Радий я,
Мов поет,
Що є радіо
Комітет.
І у ньому
Ти – Андрій.
Будь відомим,
Вічно дій!
Не для слави –
Для пісень.
Нам Полтава –
Світлий день.
3.VI.1966. Твій Федір».

Гуморист Олександр Ковінька подарував свою книгу «Чарівні місця на Ворсклі» (Київ, 1968) з дарчим написом (орфографія збережена): «Славному поэту-пісняру Андрію Єфремовичу Пашко У день Вашого 50-річчя свій сміх Вам щедро несу. Ол. Ковінька – 23 жовтня 1968 р.».

Поет-лірик, учасник Другої світової війни Яків Шутько на збірці «З добрим словом» (Київ, 1966) залишив віршований напис:

«Поету-пісняру Пашкові
Несу я дружбу в «Добрім слові», –
Хай через рік він принесе
Вінок нових своїх пісень.
З щирим серцем Яків Шутько. 8.VIII.1966. Полтава».

У 1979 році у Харкові вийшла друком збірка поезій Андрія Пашка «Грона калини». Яків Шутько на збірці поезій «Вересніє вересень» (Київ, 1980) написав: «Дорогому Андрієві Пашку – у відплату за його чудове «Гроно калини» – мій пізній осінній барівнок – щиро, сердечно Яків Шутько. 11.IX.1980».

Публіцист і перекладач Євген Летюк на книзі «Хто там зорі ворушить?» (Сталіно, 1960) залишив напис: «Андрію Єфремовичу Пашку на щирий спогад про наші зустрічі. Є. Летюк. 15.VII.61 р.».

На збірці оповідань «Ганнуся» (Харків, 1965) дарчий напис від Олеся Юренка: «Дорогому Андрію Єфремовичу Пашкові – землякові-поету, другові по серцю, – з щедрими побажаннями добра і щастя, доброго здоров'я і великих творчих свят! Сердечно – Олесь Юренко. 21 квітня, 1966. Полтава».

Дарчий напис на збірці поезій «Серце в дорозі» (Харків, 1969), адресований сім'ї Пашко, від земляка Юрія Андрущенка: «Дорогим Пашкам – Лені та Андрійові – сердечно радий Андрущенко. Полтава 2.6.69».

У 1980 р. у Полтаві було відкриття виставки заслуженого художника УРСР, учасника Другої світової війни Василя Непийпива. На каталозі виставки творів він написав: «Дорогому Андрію Єфремовичу від щирого серця на згадку про виставку. В. Непийпиво. II-IV-1980 р. м. Полтава – відкриття вист. 7/III-80 р.».

Як вже згадувалося вище, Андрій Пашко був частим гостем на зустрічах зі шкільною та студентською молоддю, різноманітних літературно-музичних вечорах. На згадку про такі зустрічі поету дарували книги. Наприклад, на форзаці збірки архітектурних нарисів К. Гладиша «Свідки давнини і сьогоденності» (Харків, 1972) напис: «Уважаемому Андрею Ефремовичу Пашко в память о литературном вечере «Здравствуй моя Полтава!» Слушатели подготовительного отделения Полтавского инженерно-строительного института. 22.02.1973», а на титульній сторінці продовження – «и от автора. Підпис. 22.II.73»; на книзі «Пам'ятники і архітектура Полтави» (Київ, 1974) дарчий напис «Уважаемому Пашко Андрею Ефремовичу от курсантов Полтавского высшего зенитного ракетного Краснознаменного командного училища имени генерала-армии Ватутина Н. Ф. 21 августа 1976 года».

До складу книжкової колекції також увійшло більше двох десятків фотографій, де відображені окремі моменти життя Андрія Пашка: зустріч 1975 р. з болгарським письменником П. Славінським. Співпрацю поета-пісняра з композиторами ілюструють спільні фото з Платоном Майбородою (1978 р.), Анатолієм Кос-Анатольським (1962 р), Дмитром Покрасом (1961 р.). Саме у 1961 р. була написана пісня «Полтаво, красуне моя» на музику Д. Покраса.

Андрій Пашко часто переказував гонорари за пісні і книги на користь дітей-сиріт, інвалідів. Серед особистих документів зберігся лист від Радянського фонду миру, адресований А. Пашку, від 7 липня 1981 року, підписаний Головою правління Б. Польовим та секретарем Правління Г. Дроздовим. Цитуємо: «*Уважаемый Андрей Ефремович! Мы получили Ваше письмо, в котором Вы выражаете желание передать гонорар за книгу «Весильный винок» в Фонд мира.*

Правление Советского фонда мира сердечно благодарит Вас и других авторов книги за выраженное желание пополнить Фонд мира

своими добровольными взносами...

Желаем Вам, Андрей Ефремович, доброго здоровья, творческих успехов, личного счастья.

Что касается порядка передачи добровольных взносов в Фонд мира, это обычно делается по Вашему письменному заявлению в бухгалтерию издательства, где издается ваше произведение, с просьбой перечислить гонорар в Госбанк СССР на счет Советского фонда мира.

Копия Вашего письма направлена нами в редакцию газеты «Советская культура». С уважением Б. Полевой, Г. Дроздов».

На вшанування пам'яті поета дає право його любов до України, до рідної Полтавщини, любов, що вилилася в чудові пісні, які лунають і донині. До 100-річчя від дня народження Андрія Єфремовича Пашка (23 жовтня 2018 року) відділ краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського підготував 3-й випуск бібліографічної серії «Бібліотечні колекції», який має назву «Каталог бібліотеки Андрія Пашка» (Полтава, 2018). Видання складається з двох частин: перша частина – це, власне, каталог бібліотеки Андрія Пашка (хронологічні межі 1949–1991 рр.), а до другої частини увійшли твори поета та біографічні відомості про нього. Видання розраховане на широке коло користувачів – мистецтвознавців, книгознавців, науковців – дослідників життя і творчості поета. Також варто зазначити, що у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (Київ) зберігається особовий фонд Андрія Пашка (Ф. 472. Оп. 1) за 1927–1972 рр. Поет особисто передав документи в грудні 1972 року. Опис документів невеликий за обсягом – 38 од. зберігання. Це вірші, нотні рукописи пісень з рукописним текстом А. Пашка, спогади, рецензія на збірник «Україна в піснях», що вийшла у Празі у 1954 році, образотворчі матеріали.

У підсумку зазначимо, що бібліотека Андрія Єфремовича Пашка є першоджерелом з дослідження творчої діяльності поета-пісняра, а також історії вивчення рідного краю. Поет знав історію свого краю й пишався нею. А рідну Полтаву називав «любов'ю ранньою», містом «милим», найдорожчим у житті. Не зважаючи на реалії часу, в якому жив і творив, він був справжнім патріотом своєї країни та міста, в якому проживав, був співцем Полтави, бо любив своє місто, його минуле і сучасне, і лейтмотивом його пісенної творчості можуть стати його ж рядки «Полтаво, Полтаво, красуне моя, люблю тебе серцем я!».

Список бібліографічних посилань

1. Карпенко Л. М., Перепьолкіна О. П. Книжкові колекції із фонду відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ імені І. П. Котляревського // Полтавщина – земля моя свята : збірник кращих матеріалів VII обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді. Полтава, 2016. С. 23–26.
2. Кіровоградщина в роки Другої світової війни [Електронний ресурс] // Кіровоградська обласна бібліотека для юнацтва ім. Є. Маланюка. URL: https://lib.kr.ua/ww2/?page_id=590.
3. Наливайко І. М. Автор «Незабутнього вальсу» : [спогад про А. Пашка] // Перегортаючи сторінки життя. Полтава, 2010. С. 59–65.
4. Ротач П. П. Колоски з літературної ниви. Полтава, 1999. С. 446–450. : портр.
5. Пашко А. Коли ти зі мною : вокальні твори на слова Андрія Пашка. Київ. 1978. 80 с. (Вокальні твори на слова українських поетів).
6. Федорова М. А. Книжкові колекції Петра Ротача, Віри Жук, Андрія Пашка, Валерія Волоскова, Іллі Галіна (з фондів Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Петровича Котляревського) // Бібліотека закладу вищої освіти в умовах трансформаційних змін: відкрита наука, відкритий доступ, цифрова педагогіка : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 20–21 верес. 2018 р.). Полтава, 2018. С. 115–121.
7. Убийвовк Л. Поет, воїн, журналіст [А. Пашко] // Край. 2010. Трав. (№ 73). С. 15–17.

УДК 027.1(477.43/.44)(091)

РОДОВА БІБЛІОТЕКА ҐРОХОЛЬСЬКИХ З П’ЯТНИЧАН І СТРИЖАВКИ НА ПОДІЛЛІ У ФОНДАХ ВОУНБ ім. К. А. ТІМІРЯЗЄВА

Валігура Ірина Миколаївна,
бібліотекар Вінницької обласної універсальної
наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва,
Україна, Вінниця

Анотація. *Висвітлюється історія створення та формування родових книгозбірень польських аристократів Грохольських, які мешкали в XIX–XX ст. в подільських маєтках на П’ятничанах та в Стрижавці. Досліджено зміст бібліотек, подано короткі відомості про окремі видання, що є книжковими пам’ятками польської культури.*

Ключові слова: *Грохольські, Чарторийські, родові бібліотеки, польські стародруки, Поділля.*

Annotation*. The article covers the history of the creation and formation of tribal bookshops of the Polish aristocrats of Grokholsky, who lived in the 19th–20th centuries. Pyatnichans and Stryjivtsi in Podillya. The composition and contents of libraries are explored, brief information of individual editions, which are the books sights of Polish culture.*

Key words*: Grokholsky, Czartoryski, generic libraries, Polish old-age books, Podillya.*

Аннотация*. Отражена история создания и формирования родовых библиотек польских аристократов Грохольских, которые проживали в XIX–XX вв. в подольских имениях на Пятничанах и в Стрижавке. Исследовано содержание библиотек, представлены краткие сведения об отдельных изданиях, которые являются книжными памятниками польской культуры.*

Ключевые слова*: Грохольские, Чарторыйские, родовые библиотеки, польские старопечатные книги, Подолье.*

У фонді відділу рідкісних і цінних видань (РіЦ) Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва зберігаються книги з бібліотеки давнього шляхетського роду Ґрохольських герба Сирокомля (Syrokomla), які мешкали на Поділлі з XVIII до початку XX ст. Друки виокремленні у колекцію, що налічує 53 назви книг у 75 томах та 10 томів оправлених періодичних видань. До 1918 р. вони знаходилися у книгозбірнях П’ятничанського та Стрижавського маєтків, якими володіли члени родини Ґрохольських.

Частина колекції належала Генрику Ґрохольському (1802–1866), який після одруження з Ксаверою Бжозовською (1807–1872) у 1829 р. оселився в родинній резиденції в с. П’ятничани (нині мікрорайон м. Вінниці). Подружжя мало чималі статки для заможного життя, адже Генрик у 1833 р. за роздільним актом отримав у спадок П’ятничанський маєток та значні земельні угіддя в Подільській та Волинській губерніях [3, с. 134].

На основі щоденників Ксавери Ґрохольської ксьондз Зигмунт Фелінський підготував видання «Спогади Ксавери з Бжозовських Ґрохольської» (Краків, 1894), в якому згадується про те, що до щоденних занять подружжя обов’язково входило читання. *«Зима приковує нас до книжки, нині читаємо "Le spectacle de la nature" Бернардена де Сен-П’єра […], по обіді читаємо якийсь легший твір […], потім сідаємо до*

поважного читання», – пише вона у листі до своєї найближчої подруги Ружі Собанської [1, с. 104–130]. Останній володар маєтку, онук Ґрохольських Здіслав (1881–1968), теж писав у спогадах про книгозбірню: «*Для бібліотеки, яка нараховувала понад 10 000 книг, для багатьох переплетених польських і закордонних щорічників були виготовлені шафи в замковій столярні. Запланованій каталогізації перешкодила Перша світова війна»* [1, с. 191].

Аналіз фонду за провенієнціями показує, що у відділі РіЦ є лише 31 том, що походять з П'ятничанського зібрання, їх можна поділити на дві групи. Кількісно перше місце посідають ті видання (18 томів), титул яких містить власницький підпис Генрика Ґрохольського. До іншої групи належать видання (13 томів), де стоять записи «De la Bibliotheque de Pietniczany», або польською мовою вказане прізвище Ґрохольських.

Провенієнціями першої групи позначено видання XVI–XVIII ст., найдавніше з яких польськомовне Євангеліє «Nowy Testament Pana Naszego Iezusa Christusa, edycyi Wulgaty tlumaczenia X. Jakuba Wuyka» (Познань, 1594). Автором перекладу видання був знавець давньоєврейської та латини єзуїт Якуб Вуєк (1540–1597) [2, с. 410]. З огляду на стан видання, Ґрохольські не використовували Євангеліє для церковного вжитку, а сприймали як національну культурно-історичну пам'ятку.

У П'ятничанській бібліотеці були стародруки, випущені провідними краківськими друкарями XVII ст. Яном Янушовським (1550–1613) та Анджеєм Піотрковчиком (бл. 1595–1645), які мали дозвіл на друк творів просвітителів доби Відродження Яна та Анджея Кохановських [6, т. 35–36, с. 885–889]. У фондах РіЦ є книга «Psałterz Dawidow», надрукувана Піотрковчиком у 1641 р. Видання увійшло до складу конволюта, що містить окремі видання тієї ж друкарні – «Jan Kochanowski» (1639); «Fraszki» (1639); «Fragmenta abo Pozostale pisma» (1639). Між 3-м та 4-м аллігатами вплетено два рукописні аркуші з поезіями Кохановського. Наприкінці конволюта приплетений аркуш з рукописним віршованим текстом. Антична література у колекції Г. Ґрохольського представлена твором Вергілія «Æneida. To jest o Æeneaszu Trojáńskim Kśiąg Dwánaśćie», польський переклад якого здійснив молодший Кохановський Анджей (1542–1596) [6, т. 35–36, с. 889].

У зібранні Г. Ґрохольського були також дві прижиттєві праці Шимона Старовольського (1588–1656) – нащадка негербових руських бояр, абсольвента Краківської академії, письменника, публіциста, історика, наставника, католицького священика. Ерудита Старовольського, який уклав

біографічний словник письменників, включно з польськими, та опублікував його у Франкфурті та Венеції, поляки визнають родоначальником польської бібліографії [5, т. 14, с. 58–59]. Чималу кількість його праць видав краківський друкар Криштоф Шедель (сімейна друкарня проіснувала до 1707 р.). Зберігається і видана у 1642 р. книга «Vita et miracula serui Dei Vincentii Kadlubkonis». Це життєопис Вінцентія Кадлубека (115?–1223), який на замовлення Казімєжа II Справедливого написав велику «Хроніку Поляків», що висвітлювала історію Польщі до 1202 р. Палітурка зі світлої шкіри прикрашена суперекслібрисом, що містить абревіатуру «IHS» (орден єзуїтів) в середнику (верхня кришка) та овальне зображення Богородиці (нижня кришка). Інший прижиттєвий друк Старовольського «Monumenta Sarmatorum» (Краків, 1655) містить зібрання епітафій з могильних надгробків більш ніж з 200 цвинтарів у 119 містах, що є цінним джерелом польського джерелознавства. Для подільських краєзнавців видання цікаве інформацією з поховань регіону у Барі, Кам'янці-Подільському, Нестерварці, Хмільнику.

Цінним є прижиттєве видання польського філософа, письменника, державного діяча Речі Посполитої Анджея Максиміліана Фредро (1620–1679) «Militarium, seu axiomatum belli ad harmonian togae accommodatorum libri duo» (Амстердам, 1668). У праці йдеться про якість зброї, технічне оснащення війська та тлумачення поглядів автора на деякі економічні питання. У книгозбірні зберігалася збірник творів видатного канцлера коронного, вармійського єпископа Анджея-Хризостома Залуського (1648–1711) «Mowy seymowe» (Каліш, 1718). З початку XVIII ст. це один із перших тематичних збірників документів, який містив матеріали до політичної історії та права, з часом він став у пригоді тим, хто цікавився історією Речі Посполитої. Прізвище попереднього власника закреслено, є згаслий підпис Г. Ґрохольського. Правнича література представлена у колекції також виданням «Inwentarz nowy Praw, Statutow, Konstytucyi, Koronnych y W. X. Litew …» (Варшава, 1754). Як засвідчують провенієнції, примірник спочатку перебував у власності якогось представника роду Ґродовських та львівського римо-католицького архієпископа Анджея Анквіча (1774–1838), а згодом був придбаний Ґрохольськими. Для медичних порад власник мав унікальну книгу відомого польського бібліофіла і бібліографа, засновника першої громадської наукової бібліотеки у Польщі (Бібліотека Залуських) Юзефа-Анджея Залуського (1702–1774) «Apteka dla tych co iey, ani lekarza nie mają …» (Варшава, 1750).

Комплектуючи книгозбірню, Ґрохольські керувалися власними потребами і уподобаннями. У своїх щоденниках Ксавера Ґрохольська згадує про те, яким хазяйновитим був її чоловік, скільки зусиль він докладав для будівництва та оздоблення родового маєтку та каплиць: *«Маючи у своїх зібраннях кілька альбомів з ескізами найкращих як старожитніх, так і новожитніх фресок, Генрик спільно з п. Ляуфером [архітектором] укладав взірці, які Жевіцький тільки вірно виконував»* [1, с. 112]. Один із таких альбомів «Précis des leçons d'architecture» (Париж, 1802) з автографом Ґрохольського зберігається у фондах РіЦ. Це збірник архітектурних ескізів у виконанні визнаних французьких художників, граверів та архітекторів Шарля Нормана (1765–1840) і Луї-П'єра Бальтара (1764–1846). Між друкованими аркушами виявлені рукописні малюнки на кальці та креслення з франкомовними поясненнями. Ця знахідка є свідченням того, що власники активно користувалися книгою.

У колі інтересів Г. Ґрохольського були видання з історії, географії, мемуарна та художня література. Заслуговує на увагу роман «Argenida, którą Jan Barclaius po łacynie napisał; Wacław Zas Potocki, podczaszy Krakowski, Wierszem Polskim przetłumaczył […] (Познань, 1743). Автором твору у віршах є польський поет, урядник часів Речі Посполитої Вацлав Потоцький (1625–1696). Твір був перекладений ним з латини та сюжет запозичений у шотландського письменника Джона Барклая (1582–1621), автора алегоричного роману у прозі «Argenis». Роман є зразком старопольської барокової поезії [5, т. 12, с. 343]. Слід зазначити, що майже всі аркуші книги містять чисельні маргіналії, а на нахзаці виписані окремі слова.

Поезія у колекції репрезентована збіркою Франчішека Діонісія Князьніна (1750–1807) «Poezye» (т. 2. Варшава, 1787). Це прижиттєве видання відомого польського поета, драматурга, перекладача, який походив з білоруського шляхетського роду Князьніних. Він отримав духовну освіту, згодом займав посаду секретаря у канцелярії магната Адама Казімєжа Чарторийського. У 1781–1783 рр. працював у бібліотеці Залуських. Його вважають одним із творців лірики польського сентименталізму [6, т. 35–36, с. 823–825]. Відомий варшавський друкар Міхал Ґроль (1722–1798) приділив чимало уваги оздобленню книги – титульний аркуш та текст прикрашають гравюри, малюнки, заставки, кінцівки та виливні прикраси. Папір ручної роботи з водяними знаками (філігрань «Pro Patria»). Екслібрис «z Bibliotheki Krzywjckiey Jana Ghodzki» (міститься на форзаці) свідчить, що спочатку книга належала письменнику,

драматургу, театрознавцю, громадському діячу, учаснику культурно-просвітницького життя Білорусі та Литви, почесному члену Вільнюського університету Яну Ходзько Борейко (1777–1851), який був власником маєтку у м. Кривічі Мінської губернії.

У бібліотеці П'ятничанського маєтку були також праці англійського письменника Олівера Ґолдсміта «The history of England, from the earliest times to the death of George II» (3 т., Лондон, 1779) та прижиттєве видання бельгійського єзуїта-публіциста Ксав'є де Феллера «Dictionnaire historique ou histoire abrégée» (т. 1–7, Л'єж, 1797).

З часом родову бібліотеку активно поповнювали син Ґрохольських Станіслав (1835–1907) та онук Здзіслав. Серед надходжень цього періоду слід відзначити лондонське періодичне ілюстроване видання «The Graphic» (1882–1895 рр.) та розкішне латиномовне видання «Missale Romanum» (Реґенсбурґ, 1901). Римський Міссал, або просто Міссал, у римо-католиків основна богослужбова книга, що містить порядок Месси з супровідними текстами. Примірник великого формату, оправлений у розкішну марокенову палітурку.

Фундатором бібліотеки Стрижавського маєтку був молодший син Генрика Ґрохольського Тадеуш (1839–1913). Він народився у П'ятничанах, закінчив петербурзьку школу юнкерів, у 1859 р. отримав чин поручика кінної гвардії. Військова кар'єра не вабила юнака, він полишив службу і наступного року виїхав на малярські студії до Парижа. Уроки живопису брав у відомого академічного художника і портретиста Леона Бонна. Разом із старшою сестрою Марією (1833–1928), яка теж захоплювалася малярством, подорожував до Іспанії, Єгипту, Туреччини, Італії, Німеччини. У Кракові зблизився з відомими польськими художниками Юліушем Коссаком та Яном Матейком. З юних років товаришував з обдарованим кріпаком з володінь Бжозовських Іваном Соколенком (Яном Засідателем, 1833–1893), відомим подільським художником-портретистом, постійно допомагав йому коштами у навчанні, творчості та побуті. У 1886 р. Тадеуш одружився із графинею Зофією Замойською (1865–1957), у шлюбі вони народили п'ять синів та дві доньки. У 1892 р. успадкував чимало маєтків, зокрема і Стрижавський ключ [3, с. 148–150]. Батько його дружини Станіслав Замойський у книзі «Listy z Podola» ([Варшава], 2013) згадував про те, що у Стрижавському палаці зберігалися археологічні, нумізматичні, мистецькі та книжкові зібрання, до яких входило чимало старовинних книг.

Виявлені книги стрижавського зібрання нараховують 27 назв у 40 томах. Частина з них містять екслібриси бібліотеки князя Адама Єжи Чарторийського. Ці книги до Стрижавського маєтку потрапили через сестру Тадеуша Ґрохольського Марію, яка у 1851 р. вийшла заміж за сина князя, політичного еміграційного діяча Вітольда Чарторийського (1824–1865). Після смерті чоловіка вона повернулася до П'ятничан і з 1873 р. присвятила своє життя чернецтву (перебувала у Познанському та Краківському кляшторах) [3, с. 820]. Таким чином, книги з бібліотеки Чарторийських спочатку потрапляють до п'ятничанської книгозбірні. Польський науковець Тадеуш Епштейн зазначає, що гувернантці П'ятничанського палацу Ізабеллі Карпович замовили рукописний каталог цих книг, що охопив близько тисячі томів. Їх Тадеуш Ґрохольський згодом отримав від сестри Марії як шлюбний подарунок у серпні 1886 р. [4, с. 79].

Сьогодні виявлено 18 назв книг у 31 томі, які походять з книгозбірні Адама Єжи Чарторийського і містять два види шрифтових екслібрисів – «Ze zbioru JZY Czartoryskiej» та «Z archiwum X.WDY Ad. J. Czartoryskiego». Екслібриси розташовані на титулі та останній сторінці примірників. Найдавніший друк датується 1679 р., а найновіший – 1850 р.

Адам Єжи Чарторийський (1770–1861) був одним із видатних європейських політиків і освіченішою людиною свого часу, мав широкий світогляд в питаннях внутрішньої і зовнішньої політики. Він був одним із представників польської еліти, який зв'язавши себе службою Російській імперії, прагнув так спрямувати її політику, щоб вона одночасно вирішувала завдання відновлення польської державності. Після поразки Листопадового повстання 1831 р., оселився у Парижі, де прожив до самої смерті. В еміграції очолив консервативно-аристократичний табір польських вигнанців, розвивав програму відновлення незалежної Польщі за підтримки західноєвропейських держав. В еміграції, разом із дружиною Анною із Сапєгів (1798–1864), матеріально та морально підтримував поляків засланих царським урядом до Сибіру та закордонних вигнанців-земляків [3, с. 821–824]. Підтвердженням останнього факту є авторський дарчий підпис польського економіста і публіциста графа Вінценти Яблоновського в книзі «La France et la Pologne» (Париж, 1843) адресований Анні Чарторийській, де він висловлює щиру подяку за її підтримку та розуміння у важкі часи. У творі автор згадав суспільно-політичну діяльність князя, зокрема участь у Віденському конгресі 1814–15 рр., де був радником Олександра I з польського питання. Примірник розкішно

оздоблений – шкіряна оправа з дублюрою, верхня і нижня кришка палітурки прикрашена рамковим орнаментованим тисненням, на корінці з бинтами зазначені автор та назва. Зберігається також примірник відомої голландської видавничої фірми Даніел Ельзевір. Це поетична збірка представника французької барокової літератури XVII ст. Венсана Вуатюра (1597–1648) «Les oeuvres» (т. 2, Амстердам, 1679). З бібліотеки Чарторийського походить книга «Histoire d'Angleterre» (т. 10, 1728; т. 11, 1738, Гаага), автором якої був відомий французький історик Рапен де Туара (1661–1723). Монументальну працю з історії Англії у 13-ти томах друкували після смерті автора упродовж 1724–1735 рр. У фондах РіЦ 2-ге видання, що здійснили голландські друкарі Александер де Рогіссарт, П'єр де Хонд та Ян Ван Дюрен. Вони приділили значну увагу оздобленню книги, що було даниною модним тенденціям європейського книгодрукування першої половини XVIII ст.

Найвідоміший твір, що належать офіційному історіографу Ордена мальтійських лицарів Рене-Обера де Верту (1655–1735, відомого в історіографії як абат Верту), «Histoire des chevaliers hospitaliers de S. Jean de Jerusalem …» (т. 1, 3, 4. Париж, 1726) містить два екслібриси – князя Чарторийського та подвійний гербовий невідомої родини. Серед інших французьких стародруків слід відзначити примірник «Le repos de Cyrus» (т. 1. Париж, 1732), що був виданий відомим книготорговцем та видавцем Антуаном-Клодом Бріассоном, збірку п'єс античних авторів «Le theatre des Grecs» (т. 2. Париж, 1749), порівняльні життєписи давньогрецького письменника Плутарха «Les vies des homes illustres de Plutarque» (т. 3, 4, 5. Париж, 1762) та дослідження шотландського королівського історіографа Вільяма Робертсона «L'histoire du regne de l'empereur Charles-Quint» (т. 2. Амстердам, 1771). Наукова література репрезентована прижиттєвим виданням французького економіста Шарля Дюпена (1788–1873) «Force militaire de la Grande-Bretagne de 1816–19» (т. 1. Париж, 1820), в якому автор виклав власні дослідження про торгівлю і промисловість Великобританії.

Серед видань XIX ст. з провенієнціями князівської бібліотеки виявлені книги історичної тематики, антична та західноєвропейська художня література. Історія репрезентована працями братів Т'єррі – Амадея «Histoire des Gaulois» (т. 2, Париж, 1835) і Огюстена, який був одним із засновників французької історіографії, «Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands» (т. 2, 3. Париж, 1856) і дослідженням французького журналіста та історика Жана-Батиста Капфіґа «Histoire de

Philippe Auguste» (т. 1, 2. Париж, 1842). Антична література представлена зібранням творів Марка Тулія Цицерона, що видавалися у серії «Латино-французька бібліотека» у видавництві Шарля Луї Флері Панкука. Серед інших творів художньої літератури виявлені збірки французького драматурга Жана Батиста Расіна «Oeuvres» (т. 1, 2, Париж, 1837), казки представника німецького романтизму Ернеста-Теодора-Вільгельма Гофмана «Contes» (т. 1–2, Париж, 1838) та мемуари одного із засновників французького романтизму, письменника і політика Франсуа-Рене де Шатобріна «Mémoires d'outre-tombe» (т. 1–2, Париж, 1850). На книгах з творами Расіна, окрім екслібриса Чарторийського, у верхній частині титулу міститься підпис, зроблений почерком Зофії Ґрохольської – «Strizawka T. Grocholski».

Виявлено чотири примірники, титул яких прикрашає гербовий екслібрис, в якому поряд зображено герби «Syrokomla» Ґрохольських та «Pogoń» Чарторийських. Цей факт свідчить про те, що Вітольд і Марія як справжні бібліофіли, комплектуючи власну сімейну бібліотеку, замовили новий екслібрис. Таким екслібрисом позначені праці французьких істориків Жака Бенін'я Боссюе «Discours sur l'Histoire universelle» (т. 2, Париж, 1825), Огюстена Тьєррі «Oeuvres complètes de Augustin Thierry» (т. 5, 8, Париж, 1851) та прижиттєве видання польського історика, літератора і бібліотекаря Кароля Сєнкевича «Skarbiec historii polskiej» (т. 1, Париж, 1839). Збірка містить опис окремих історичних подій, кореспонденцію, списки сенаторів, міністрів, воєвод Царства Польського, документи Барської конфедерації тощо.

Тадеуш та Зофія Ґрохольські також активно поповнювали садибну бібліотеку. Серед інших маємо розкішне видання праці французького історика Анрі Валлона, яке здійснила відома видавнича фірма Альфреда Маме, «Saint Louis» (Тур, 1880). Зофія отримала книгу з нагоди свого весілля. Невідома особа, очевидно з родичів нареченої, залишила дарчий підпис французькою мовою, в якому висловлює молодятам найкращі побажання та вказує дату – 30 серпня 1886 р. Власний дарчий підпис Ґрохольська залишила на форзаці книги Юзефа Хоцієвського «Malowniczy opis Polski» (Вроцлав, 1907), яку вона підготувала як подарунок на день народження наймолодшого сина Ксав'єра (1903–1947).

У книгозбірні Стрижавського маєтку була також подарована одному із синів Ґрохольських книга А. Сигитинського «Maksymilian Gierymski» (Варшава, 1906), в якій йдеться про життя та творчість відомого польського художника XIX ст., майстра пейзажного живопису

Максиміліана Ґеримського. Ґрохольський Ремігіуш Адам (1888–1965), другий із п’яти синів Тадеуша, після навчання на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету, кілька років лікувався від туберкульозу в Закопане та Давосі, з 1914 р. розпочав військову кар’єру. Писав вірші та захоплювався малярством [3, с. 145–146]. Вищезгадану книгу він отримав як подарунок від В. З. Семенова (є польськомовний дарчий підпис датований 5 березня 1910 р.) під час перебування в Закопане.

Книга Генрі Мортона Стенлі «Dans les ténèbres de l’Afrique» (Париж, 1890) видавничої фірми Ашетте, містить штамп «Strzyźawka» на титульному аркуші і печатку відомої київської книгарні Леона Ідзіковського на звороті фронтиспису. Цей факт придбання книги через книжковий магазин свідчить про обізнаність господарів про популярні західноєвропейські видання і бажання Ґрохольських поповнювати власне зібрання у різний спосіб. Один із таких – купівля книги «Konstytucye seymu extraordynaryinego w Warzawie roku MDCCLXVII» (Варшава, 1768) з бібліотеки літературного критика, історика, письменника, колекціонера і бібліофіла Константи Подвисоцького (1810–1868). Книга спочатку перебувала в урядовій канцелярії Подільського воєводства. Про це свідчать провенієнції на титулі і підписи маршалка сейму Кароля Радзівілла, маршалка литовської конфедерації Станіслава Бжостовського, генерального секретаря конфедерації Марцина Матушевича, що скріплені наприкінці примірника відбитком гербової печатки Речі Посполитої. Належність примірника до бібліотеки Ґрохольських визначається за підписом «Strzyźawka» на звороті верхньої кришки палітурки.

Книгознавчий аналіз колекції Ґрохольських з п’ятничанської та стрижавської книгозбірень засвідчив, що фонди мали антикварно-бібліофільський характер та віддзеркалювали загальні тенденції суспільно-політичного, культурного та сімейного життя своїх власників. Унаслідок пожежі, яка трапилася одночасно в обох палацах у січні 1918 р., бібліотеки зазнали величезних втрат. Репрезентований матеріал, хоча невеликий за обсягом, переконливо свідчить, що бібліотека є важливим додатковим джерелом для вивчення та дослідження роду Ґрохольських на теренах Поділля.

Список бібліографічних посилань

1. Вінниця у спогадах: у 3-х т. Т. 1: XIX–XX ст. Кіровоград, 2013. 719 с.

2. Головащенко С. Бібліознавство. Київ, 2001. 496 с.
3. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біографічний словник. Вінниця, 2007. 1007 с.
4. Epstein T. Z piorem i paleta: zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemianstwa polskiego na Ukrainie w drugiej polowie XIX w. / Historii PAN. Warszawa, 2005. 589 s.
5. Orgelbrand S. Encyklopedia Powszechna. T. 1–18. Warszawa, 1898–1912.
6. Wielka Encyklopedya Powszechna Ilustrowana. T. 1–40. Warsawa, 1890–1912.

УДК 069:929](477.53-25)“19”:821.161.1Короленко(092)

КРІЗЬ ТЕНЕТИ ЦЕНЗУРИ. ФРАГМЕНТИ МУЗЕЙНОГО ЖИТТЯ 30–40 РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ В. Г. КОРОЛЕНКА

Ольховська Людмила Василівна,
провідний науковий співробітник
Полтавського літературно-
меморіального музею В. Г. Короленка,
Україна, Полтава

Анотація. *Описано історію родини письменника В. Г. Короленка, висвітлено долю його духовної та матеріальної спадщини, а також діяльність Полтавського меморіального музею В.Г. Короленка в 30–40 роках ХХ ст.*

Ключові слова: *В. Г. Короленко, Є. С. Короленко, С. В. Короленко, Н. В. Короленко, Полтавський меморіальний музей В. Г. Короленка, експозиція, духовна та матеріальна спадщина.*

Annotation. *The family history of family of Korolenko, illuminated the fate of his spiritual and material heritage, and the activity of the Poltava Museum in 1930–1940 is described.*

Key words*: V. G. Korolenko, E. S. Korolenko, S. V. Korolenko, N. V. Korolenko, the Museum of V. G. Korolenko (Poltava) exposure,spiritual and material heritage.*

Аннотация. *Описана история семьи писателя В. Г. Короленко, судьба его духовного и материального наследия, а также деятельность Полтавского мемориального музея В. Г. Короленко в 30–40 годах ХХ ст.*

Ключевые слова: *В. Г. Короленко, Е. С. Короленко, С. В. Короленко, Н. В. Короленко, Полтавский музей В. Г. Короленко, экспозиция, духовное и материальное наследие.*

Людина і час непорівнянні. Проте письменники – то зовсім інше. Закінчується їхній земний шлях – починається новий відлік: наступною датою виголошується 100-річчя, потім 150-річчя і далі, далі. Але спочатку на арену виходять спадкоємці. Від їхньої відданості пам'яті видатної людини, пов'язаної з ними кревними чи якимось іншими узами, працелюбності та навіть пробивної сили, вродженої чи набутої, часто-густо залежить доля духовної й матеріальної спадщини генія. У родині видатного письменника В. Г. Короленка все відбувалося саме так.

Володимир Галактіонович ще за життя склав заповіт на свою старшу доньку Софію. Заповіт, датований 22 листопада 1921 р., був оформлений та завірений Полтавською нотаріальною камерою (саме камерою, а не конторою) рівно за один місяць і три дні до смерті письменника. Документ давав право Софії Володимирівні розпоряджатися всім рухомим та нерухомим майном фізично вже недієздатного батька, отримувати всі його гонорари, вступати у всілякого роду фінансові операції з державними установами та приватними особами від його імені. Оригінал цього документа зберігається у фондовій колекції, а його факсимільна копія, виготовлена художником-експозиціонером В. М. Батуриним, – у літературній експозиції музею

Це право залишиться за 35-річною Софією Володимирівною і після смерті її знаменитого найближчого родича, хоча на той момент були живі і дієздатні й інші члени родини: 66-річна дружина письменника Євдокія Семенівна (її не стане рівно через 19 років, у 1940-му) та молодша донька, 33-річна Наталя Володимирівна. Зауважимо, членом родини була також і 81-річна тітка письменника, Єлізавета Йосипівна Скуревич, яка тримала на руках маленького племінника Володю, коли він лише з'явився на світ, і вона ж провела його в останню путь (її самої не стане в 1927 році).

Якщо вірити розповідям старих музейних працівників, був ще один заповіт письменника, який обумовлював дії родини вже після його смерті. Цей документ зберігався у потаємній поличці тумбочки в кабінеті письменника й був знайдений родиною лише через два роки після смерті В. Г. Короленка. Вірогідно, всі повноваження щодо подальшої долі спадку письменника родичі добровільно переклали на плечі Софії. І вона виконуватиме цю почесну місію все своє подальше життя, до самого його кінця: опрацює архів, видасть в академічній манері у столичних видавництвах твори батька, навіть сама напише дві книги – «Десять років у провінції» та «Книга про батька» – які літературознавцями будуть сприйняті як продовження «Історії мого сучасника» В. Г. Короленка та –

і для нас це найбільш важливо – у батьківському домі влаштує літературно-меморіальний музей Володимира Галактіоновича Короленка.

Достеменно відомо, що вдова письменника публічною особою не була, відповідної освіти не мала (хоча, заради справедливості відзначимо, що чоловік її літературний смак визнавав, називаючи здібність сприйняття його рукописів «верхнім відчуттям»), а при візитах науковців-короленкознавців із Москви і Петербурга до музею завжди говорила, можливо з гумором: *«І що вони всі, як один, пишуть монографії? Написали б краще біографію».* Була ще одна важлива обставина: проживши майже 36 років у щасливому шлюбі, Євдокія Семенівна, втративши чоловіка, ставши вдовою, взагалі протягом довгих років не могла оговтатись, тож Софії Володимирівні треба було докласти багато зусиль, щоб підтримувати матір та й всю осиротілу родину.

Достовірним є і той факт, що молодша донька письменника Наталя Володимирівна була категорично проти відкриття музею свого батька в домі, де вона зросла. Це не було пов'язано з матеріальними міркуваннями, адже вона вже давно жила із своєю донькою окремо від матері і сестри, у Москві. Це було її переконання. *«Нехай краще читають книги»,* – говорила вона.

Отже, Софія Володимирівна у 1928 р., відкривши двері свого батьківського дому для численних відвідувачів, таким чином заклала початок діяльності музейного закладу на садибі О. В. Будаговського. Незмінним директором музею В. Г. Короленка у Полтаві вона залишиться до самої своєї смерті у 1957 році. У цьому куточку нашої духовної столиці царюватиме дух поклоніння великій людині. А ще дух гіркої любові до життя, що відходило, пам'ять про яке необхідно було зберегти за всяку ціну.

Багато всіляких випробувань чекало на цю талановиту жінку, яка наважилася стати директором ідеологічного закладу в радянські часи. Їй часто доводилося оббивати пороги владних кабінетів, аби вирішити нагальні музейні питання. У Полтаві все неначе б то складалося успішно, Софія Володимирівна любила повторювати: *«Мені батько допомагає!».* І дійсно, авторитет В. Г. Короленка у Полтаві за його життя був величезний, луна від цього світлого імені, від Короленкових праведних дій котилася ще довго-довго. У Києві ж, звідки здійснювалося управління музейними справами УРСР, було інакше. Саме звідти надходили суворі вказівки, надсилалися циркуляри-розпорядження, туди треба було звітувати про виправлення помилок.

Розглянемо лише один фрагмент музейного життя тих часів крізь призму архівних документів. Отже, у жовтні 1940 р. до музею було спрямовано комісію у складі двох чиновників: інспектора музейного управління НКО Стрижевського та інспектора-методиста науково-методичного кабінету Маєвського. Після здійснення перевірки до Полтави надійшли загрозливі документи: акт та супровідний лист (акт подаємо мовою оригіналу, тобто російською, зауваживши при цьому, що супровідний лист від інспектора управління музеїв НКО УРСР Гезеля надрукований українською мовою і в ньому йдеться: *«При цьому надсилаємо акт комісії НКО УРСР від 15/X-1940 р. і пропонуємо виконати вказівки комісії до 15/XI-1940 р.»).*

Ось текст акта із збереженням орфографії та пунктуації оригіналу (а там є явні помилки):

«*Ознайомившись с состоянием и постановкой работы литературно-мемориального музея Владимира Галактионовича Короленко, инспектора (перелічуються їхні посади та прізвища – Л. О.) составили настоящий акт:*

I. Мемориальный Музей Короленко занимает отдельный домик и усадьбу, принадлежавшие некогда писателю.

II. Под Музей отведено 2 комнаты б. столовая и кабинет писателя. В первой развёрнут биографический материал. Кабинет сохранён в том виде, как он был при жизни писателя. В передней дома развешены венки возложенные на могилу.

III. Экспозиция не заострена политически. Период 1905–1917 гг. и позже – представлен не удовлетворительно. Во всей экспозиции нет ни одного текста характеризующего Короленко. Биография писателя показана оторванной от окружающих условий, политической жизни страны. Плохо показана роль и место Короленко в революционный послеоктябрьский период. Выставленные портреты Ленина и Сталина никак не связаны с экспозицией, т.к. просто стоят на шкафу опёртые о стенку.

IV. Экспонаты не заинвентаризированы. План работы музея, методичка экскурсии по музею отсутствует.

Из учётных материалов, есть графическая фиксация экспозиции обеих комнат.

V. Книга впечатлений даёт наряду с записями удовлетворения, ряд серьёзных существенных замечаний по перестройке музея.

Директором и научными сотрудниками музея работают дочери писателя, связаны с Академией СССР.

VI. Даны были указания:

1) об инвентаризации

2) Предложено составить план работы музея

3) Составить тезисы экскурсии-лекции по музею.

Все эти материалы вместе с копией графического плана экспозиции прислать в НКО.

Дан срок две недели.

(підписи)» [4, № 68].

Здається, що це катастрофа, крах музею. Виконати деякі з цих вимог взагалі неможливо! Музей можуть закрити, заборонити! Навіть через 40 років після описаних подій я, науковець музею, панічно боялася подібних ідеологічних комісій саме в стінах короленківського закладу, а це ж все відбувалося за часів Сталіна. Але до Києва надсилається смілива й гідна та водночас абсолютно обґрунтована відповідь від доньки В. Г. Короленка – директора музею (подаємо її у скороченому вигляді також мовою оригіналу із збереженням авторської орфографії та пунктуації):

«Инспектору Управления музеев НО УРСР товарищу Гезелю.

В ответ на Ваше отношение, полученное мною 12 ноября 1940 вместе с актом комиссии от 15 октября 1940 г., имею ответить следующее.

Препровождаю списки экспонатов музея, расположенные в указанном порядке, которые дают представление об экспозиционно-тематическом плане музея. Графическое изображение витрин и их порядка, а также план кабинета и галереи с расположенными на ней венками будут доставлены дополнительно. Выполнение копии с графического альбома музея несколько задержалось вследствие занятости музейных работников в предпраздничное и праздничное время. Препровождаю также краткие тезисы экскурсии-лекции.

В отношении присланного при вашем письме акта, подписанного товарищами Стрижевским и Маевским, должна сказать, что в этот акт вкрались некоторые неточности и есть пункты, являющиеся с моей точки зрения плодом недоразумения.

Пункт первый гласит, что «Музей Короленко занимает отдельный домик и усадьбу, принадлежавшие некогда писателю Короленко». Необходимо указать, что дом, в котором жил и умер В. Г. Короленко и

где в настоящее время находится литературно-мемориальный музей его имени, никогда писателю не принадлежал. Усадьба и дом принадлежали доктору А. В. Будаговскому, у которого в 1903 году В. Г. Короленко снял квартиру, в которой и жил до смерти в 1921 году. После смерти писателя, в 1922 году, состоялся ряд постановлений Совнаркома об увековечении его памяти и в том числе решение об организации музея в доме, где жил и умер Короленко, а в 1925 году было вынесено постановление о предоставлении семье Короленко права на пожизненное пользование домом и усадьбой. В 1928 году, к 75-летию писателя, была организована выставка, которая затем стала постоянной и явилась началом литературно-мемориального музея.

Пункт второй редактирован также не точно. Под музей отведено не два, а четыре помещения: стеклянная галерея, где расположены венки с лентами, возложенные на гроб писателя, затем передняя, где стоят 2 шкафа с книгами библиотеки В. Г. Короленко и его материалами и находятся другие вещи, бывшие там при жизни писателя. Теперь это помещение служит передней для посетителей музея Короленко. Из передней посетители проходят в самую большую комнату дома, служившую одновременно столовой и приёмной… Затем кабинет писателя…

В пункте пятом указано, что "книга впечатлений даёт наряду с записями удовлетворения, ряд серьёзных существенных замечаний по перестройке музея". Это утверждение не точно, так как книга, содержащая записи с 1936 года, даёт критических указаний не много и я всегда стараюсь воспользоваться такими указаниями по возможности. Но не все указания с моей точки зрения правильны. Так одним из посетителей было высказано пожелание, чтобы комнаты музея все были затянуты красным бархатом, так как только это будет достойно уважения, которым должна пользоваться память В. Г. Короленко…

Пункт третий частью является ошибочным, частью является следствием недоразумения… 1905 год представлен довольно полно: он отражает борьбу В. Г. Короленко с подымавшейся волной еврейских погромов, его борьбу с карательными экспедициями статского советника Филонова и выступления против него черносотенцев. В 1906 году статьи Короленко – «Сорочинская трагедия», дальше идут – 1910 г. – борьба Короленко против военно-полевых судов и смертных казней и 1913 год – роль В. Г. Короленко в деле Бейлиса. На этом экспозиция заканчивается и 1917 год и позже не представлены вовсе. Это сделано

совершенно сознательно. Есть материалы архива В. Г. Короленко (рукописи и письма писателя), относящиеся к этим годам, они хранятся в настоящее время в Государственной библиотеке им. В. И. Ленина в Москве и публикации пока не подлежат. Известно, что есть некоторые материалы Горьковского архива, находящиеся также на особом хранении. То и другое не мешает чтить память писателей… Я думаю, что…полемика в музее памяти Короленко не нужна и не уместна и поэтому здесь сознательно пропущен тот материал, публикация которого сейчас считается несвоевременной, – то есть последние годы жизни писателя. Поэтому фразу (так у тексті – Л. О.) – "Плохо показана роль и место Короленко в революционный послеоктябрьский период", является, с моей точки зрения результатом недоразумения.

Место для портретов Ленина и Сталина было выбрано мною по общему совету с секретарём полтавского окрпаркома и инспектором музее, для чего я перенесла находившиеся здесь экспонаты музея – портрет В. Г. Короленко и картину масляными красками дома-музея В. Г. Короленко в другое место. Шкафы с книгами, над которыми помещены портреты, являются одновременно и стендами музея, так как за их стёклами помещены экспонаты.

Вкралась и ещё ошибка в пункт пятый – "Директором и научными сотрудниками музея работают дочери писателя, связанные с академией СССР". Директором музея являюсь я, штаты не предусматривают других научных работников. Сестра моя заменяет меня в случае отъезда моего из Полтавы во время отпуска или по работе. Для этого она приезжает из Москвы, где ведёт литературную работу. С Академией СССР мы никак не связаны.

Ввиду того, что беглое ознакомление товарищей Стрижевского и Маевского с музеем В. Г. Короленко вызвало необходимость подробных объяснений и в настоящее время возбуждён ряд вопросов, требующих личной договорённости, я приеду в Киев, как только это мне позволит здоровье. В настоящее время я больна и по предписанию врача нахожусь в постели. Как только смогу, приеду в Киев и тогда окончательно выяснятся остальные вопросы – инвентаризация музея, составление плана работы и прочее.

С уважением Директор музея В. Г. Короленко
(підпис)
15/XI-1940 г.
Полтава, ул. Короленко № 1» [4, № 68].

Музей було врятовано! Попереду у Софії Володимирівни ще буде багато випробувань: смерть матері, війна, евакуація музейних цінностей, повернення на згарище, у яке перетворилася музейна садиба, відтворення її у меморіальному вигляді, смерть сестри. В усіх складних життєвих і професійних ситуаціях вона залишалася справжньою донькою свого видатного батька, справжньою спадкоємицею його великої справи – служіння людям.

Список бібліографічних посилань

1. Державний архів Полтавської обл. Фонд 3990. Опис № 1. Справа № 2. С. 15–18.
2. Короленко В. Г. Письма к П. С. Ивановской. Москва, 1930. 278 с.
3. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10 т. Т. 10. Письма. – Москва, 1956. 717 с.
4. Матеріали наукового архіву Полтавського літературно-мемориального музею В. Г. Короленка.

УДК 821.161.1.09Короленко:343(47)

В. Г. КОРОЛЕНКО И «ДЕЛО БЕЙЛИСА»

Леонидов Леонид Петрович,
председатель Харьковского областного
комитета «Дробицкий Яр»,
Украина, Харьков

Анотація. *Висвітлюються події, що передували справі М. Бейліса, слідчі дії та участь у розгляді справи інтелігенції та безпосередньо В. Г. Короленка.*

Ключові слова: *Справа М. Бейліса, ритуальне вбивство, А. Ющинський, М. Бейліс, В. Г. Короленко.*

Annotation. *The events preceding the case of M. Beiliss, investigatory actions and participation in the consideration of the case of the intellectuals and V.G. Korolenko directly are covered.*

Key words: *Case of M. Beiliss, ritual murder, A. Yushchinsky, M. Beilis, V. G. Korolenko.*

Аннотация. *Освещаются события, предшествовавшие делу М. Бейлиса, следственные действия и участие в рассмотрении дела интеллигенции и непосредственно В. Г. Короленко.*

Ключевые слова*: Дело М. Бейлиса, ритуальное убийство, А. Ющинский, М. Бейлис, В. Г. Короленко.*

28 октября 2018 года исполняется 105 лет, как завершился судебный процесс над Менделем Бейлисом. Напомним, что предшествовало «Делу Бейлиса». 20 марта 1911 года гуляющими детьми случайно был обнаружен в пещере труп двенадцатилетнего подростка Андрея Ющинского. Через четыре дня прокурору Киевского окружного суда стали поступать анонимные письма содержащие информацию о том, что А. Ющинского убили евреи, совершив ритуальное убийство для получения христианской крови. 27 марта, в день похорон А. Ющинского, представители крайне правых монархических организаций разбрасывали прокламации, с текстом обвинения евреев в убийстве А. Ющинского, с целью обескровить христианского мальчика, и затем использовать его кровь в ритуальных целях. Руководящую роль доказать, что убийство мальчика носило ритуальный характер взяла на себя черносотенная монархическая организация «Двуглавый орел».

В Петербурге фракция крайне правых депутатов Государственной думы возглавила все погромно-планируемые движения вокруг события об убийстве А. Ющинского. Они официально провозгласили, что ритуальный навет на евреев стал их очередной политической задачей, с включением в свою политическую программу. Под давлением черносотенных организаций, в Департаменте полиции и Министерстве юстиции, убийству мальчика был предан ритуальный характер, другие версии не рассматривались, сразу отбрасывались.

Проведенные следственные меры становым приставом Н. А. Красовским вывели его на след подлинных убийц. Подозревалась Вера Чеберяк – жена почтово-телеграфного чиновника по паспорту, в действительности была содержательница воровского притона. Она была известна под прозвищами «Верка-чиновница» и «Чебирячка». Однако проводить дознание ему постоянно мешают представители монархических организаций. Об этом Н. А. Красовский неоднократно жаловался следователю В. Н. Фененко, который считал, что М. Бейлис невиновен и это оберегало пристава от негативных последствий. Когда В. Н. Фененко заменил Н. А. Машкевич, Н. А. Красовский нашел в себе мужество и решимость, чтобы заявить следователю о том, что дело благодаря вмешательству правых организаций не могло идти нормально, и в своих розысках он, ввиду именно влияния правых организаций, был очень стеснен как должностное лицо. Правые организации видели в этом

убийство ритуальное, хотя он был убежден, что это обычное убийство из мести.

На следующий день после того, как Н. А. Красовский сделал это заявление, состоялось постановление о его аресте, заключении в тюрьму и приданию суду. Когда дело дошло до суда, он был оправдан судебной палатой. Так мстили монархические организации приставу за его обвинение в том, что именно они являются помехой для раскрытия тяжкого преступления и что он срывает их планы придать убийству ритуальный характер.

6 мая 1911 года член общества «Двуглавый орел» Голубев на допросе сообщил, что насколько ему известно, в усадьбе Зайцева (владельца кирпичного завода, где работал М. Бейлис) проживает его управляющий, Мендель. Вероятно, что убийство совершено или здесь или в еврейской больнице. Однако доказательств этому он представить не смог.

Так имя Менделя было впервые внесено в материал уголовного дела об убийстве А. Ющинского. Так была решена судьба никому неизвестного М. Бейлиса.

Фото 1. Мендель Бейлис

В ночь на 22 июля 1911 года киевский мещанин, приказчик кирпичного завода Зайцевых Мендель Бейлис был арестован. Он был выбранный на роль подсудимого в «ритуальном» убийстве. С возникновением «Дела Бейлиса» В. Г. Короленко составляет обращение «К русскому обществу. По поводу кровавого навета на евреев», опубликованное в газете «Речь» 30 ноября 1911 года.

Обращение начиналось: *«Во имя справедливости, во имя разума и человеколюбия, мы подымаем голос против новой вспышки фанатизма и темной неправды … По поводу еще не расследованного убийства в Киеве мальчика А. Ющинского в народ опять кинута лживая сказка об употреблении евреями христианской крови. Это – давно известный прием старого изуверства. (В первые века после Рождества Христова языческие жрецы обвиняли христиан в том, что они причащаются кровью и телом нарочного убиваемого языческого младенца. Так объясняли они таинство евхаристии). Вот когда родилась эта темная и злая легенда. Первая кровь, которая пролилась из-за нее, по пристрастным приговорам римских судей и под ударами темной языческой толпы, – была кровь христиан… Но всего более страдало от этой выдумки еврейское племя, рассеянное среди других народов. Вызванные ею погромы проложили кровавый след в темной истории средних веков… Стыдитесь, стыдитесь приписывать такое преступление людям, которые к тому непричастны. Перестаньте, образумьтесь!»* [5].

Обращение подписали сотни русских интеллигентов, среди которых: Максим Горький, Леонид Андреев, Александр Блок, Дмитрий Мережковский, граф Алексей Толстой. На это обращение быстро откликнулись в Европе. Первыми были политики, ученые, писатели Германии, которые писали, что совесть требует от них определенного заявления по поводу разыгрывающихся в Киеве событий. Бесстыдно распространяющийся среди народных масс вымысел неоднократно, начиная со средневековья и до самых последних дней, приводил к самым ужасным последствиям. Он вызывал со стороны невежественных масс жестокие еврейские погромы, и введенная им в заблуждение толпа обагряла руки кровью невинных братьев.

Одновременно с германским протестом был опубликован протест во Франции подписанный писателями Анатолем Франсом, Анри де Ренье, историками Франсуа Оларом, Шарлем Сеньобосом, физиком Полем Ланжевеном и другими видными деятелями культуры, литературы, науки. Французский протест начинался тем, что друзья России и непричастные к

иудаизму обратили внимание общественного мнения на бессмысленность обвинения еврея М. Бейлиса из Киева в ритуальном убийстве и выразили пожелание, чтобы подобные обвинения не находили больше места в цивилизованной стране.

В апреле 1912 года был опубликован протест английской общественности, в котором подчеркивалась связь между «кровавым наветом» и еврейскими погромами. Англичане отмечали в протесте, что «кровавый навет» является пережитком времен колдовства и черной магии, жестокой и лишенной какого бы то ни было основания клеветой на иудаизм, оскорблением западной культуры, позором для тех церквей, во имя которых невежественные фанатики поднимали свое лживое обвинение. В дни судебного процесса был опубликован протест чешских общественных, научных и культурных деятелей.

В начале сентября 1913 года материалы, обвиняющие М. Бейлиса, были переданы в Киевский окружной суд. До начала судебного процесса над М. Бейлисом оставалось немного времени, его исход волновал все передовое русское общество и особенно еврейское население России. К В. Г. Короленко стали поступать просьбы лично выступить на суде в защиту М. Бейлиса, он об этом много думал и планировал выступить, но ухудшение состояния здоровья сделало выступление невозможным.

Судебный процесс над М. Бейлисом начался 25 сентября 1913 года. В это время В. Г. Короленко находился в Полтаве и следил по газетным сообщениям за ходом суда. В письме сестре В. Г. Короленко писал, что только читать газеты не может и принимает решение ехать в Киев, несмотря на то, что лечащие врачи пытаются отговорить его от поездки. В. Г. Короленко непреклонен в своем решении и 11 октября 1913 года приезжает в Киев. До конца процесса он проживал в Киеве, присутствовал на процессе в качестве журналиста. В письме Ф. Батюшкову он пишет, что находился в Киеве, потому, что во время этой подлости не смог бы найти себе места в Полтаве, а здесь есть возможность видеть все своими глазами.

Фото 2. Судебное заседание

В период судебного разбирательства над М. Бейлисом, В. Г. Короленко написал четыре статьи: «На Лукьяновке», «Господа присяжные и заседатели» (две статьи) и «Присяжные ответили».

В статье «На Лукьяновке» В. Г. Короленко описывает посещение района, где погиб А. Ющинский. Об увиденном, писал родным о том, что в статье попытался дать самый остов этого дела в связи с впечатлениями на Лукьяновке, предместье Киева, где находился завод Зайцева. Там жители убеждены, что М. Бейлис не виновен.

Организаторы процесса над М. Бейлисом заранее начали заботиться о составе присяжных. 17 февраля 1912 года в Петербурге в газете «Земщина» упоминалось, что исход дела А. Ющинского зависит, главным образом, от состава присяжных заседателей. На материал «Земщины» последовала быстрая реакция министра юстиции И. Щегловитова. 25 февраля 1912 года во все судебные округа был направлен, подписанный ним секретный циркуляр, возлагающий на прокуратуру заботы о том, чтобы в списки присяжных заседателей не вносились лица, хотя и

имеющие на то право, но принадлежащие к тому элементу городского населения, который наиболее оппозиционно настроен против государственной власти и государственного суда. Этот циркуляр был использован в деле М. Бейлиса. Под влиянием представителей правых организаций для исключения из списка нежелательных присяжных поверенных в предстоящем суде над М. Бейлисом в комиссию по составлению списка присяжных был направлен товарищ прокурор Киевского окружного суда А. А. Карбовский. Прокурор, используя предоставленное ему право, вычеркнул из списка всех тех лиц, которых он счел ненадежными для получения обвинительного приговора.

Процедура избрания присяжных заседателей на процесс М. Бейлиса состоялась в первой половине сентября. А 17 сентября 1913 года по приказу министра внутренних дел Н. А. Маклакова было установлено самое тщательное наблюдение за полным составом присяжных заседателей, который будет участвовать в слушании дела М. Бейлиса. За присяжными следили представители тайной полиции. Наблюдение за ними продолжалось до открытия судебного заседания. После открытия судебного заседания, состав присяжных заседателей судивших М. Бейлиса был изолирован в помещении суда, и вплоть до окончания процесса никто из присяжных из суда не мог выйти.

В. Г. Короленко присутствуя на процессе, обращает внимание на слабый состав присяжных заседателей. На таком важном процессе в состав присяжных должны войти интеллектуальные и грамотные люди. В письме Ф. Батюшкову от 26 октября 1913 года он сообщает, что состав присяжных вперед подобран тенденциозно. Конечно не судом, а полицией и административной полицией, которая составляла списки и вперед исключила интеллигенцию.

Состав присяжных возмущает В. Г. Короленко. В статье «Господа присяжные заседатели» (опубликована 27 октября 1913 года в газетах «Русские ведомости» и «Речь») он отмечает: «*Интеллектуальный уровень присяжных, которым предстояло судить сложное дело, связанное с мировым спором о ритуале, является пониженным против среднего уровня для университетского города, и, если в университетском центре не нашлось другого кандидата в старшины, кроме мелкого писца, не умеющего достойно представлять институт присяжных, то это является исключительным и случайным. Членов состава присяжных заседателей В. Г. Короленко характеризует как серое. Пять деревенских кафтанов, несколько шевелюр, подстриженных на лбу, на одно лицо,*

точно писец с картины Репина «Запорожцы». Несколько сюртуков, порой довольно мешковатых. Лица то серьезные и внимательные, то равнодушные… двое нередко «отсутствуют»… Особенно один сладко дремлет по получасу, сложив руки на животе и склонив голову… Состав по сословиям – семь крестьян, три мещанина, два мелких чиновника. Два интеллигентных человека попали в запасные» [6].

В статье «Господа присяжные и заседатели» (опубликована 28 октября 1913 года в приложении «Русских ведомостей») В. Г. Короленко вновь отмечает низкий интеллектуальный и образовательный уровень состава присяжных. Эта статья была конфискована и В. Г. Короленко был привлечен к судебной ответственности. Глубоко уверенный в своей правоте, В. Г. Короленко писал сестре, что был рад суду, но суда вероятно не будет. Процесс несколько раз откладывался и, по мнению юристов, грозил обвиняемому заключением в крепости так как по существовавшим законам подобная статья о присяжных вменялась в большое преступление. В. Г. Короленко и его защитнику было категорически отказано в вызове свидетелей и в предоставлении документов, подтверждающих факт фальсификации состава присяжных. Суд ему угрожал вплоть до большевицкого переворота 1917 года и был отменен большевиками.

Статья «Присяжные ответили» (опубликована 29 октября 1913 года, в газетах «Русские ведомости» и «Речь»). О впечатлении от приговора В. Г. Короленко, 5 ноября 1913 года, писал брату Иллариону по возвращении в Полтаву: «…Ты, брат, не можешь и представить себе, что это делалось на улицах Киева в момент оправдания. Такая общая радость, такой поток радости, что в нем прямо потонуло впечатление от тысяч черносотенцев, собравшихся темным пятном у Софийского собора рядом с судом» [7].

Вспомним о сестрах-близнецах Марии и Любови Кривинских. О Марии Кривинской, тепло вспоминает Тамара Милютина: «*Это был человек необычного обаяния… Молодость ее прошла под влиянием Владимира Галактионовича Короленко, она стала как бы членом этой замечательной семьи будучи со школьной скамьи подругой его старшей дочери (Софьи)*» [3].

Любовь Кривинская, также была в дружеских отношениях с дочерями В. Г. Короленко. С Натальей Короленко училась в одном классе, с тех пор с ней дружила. В 1921 году, в последние месяцы жизни В. Г. Короленко, она как фельдшер, ухаживала за больным писателем,

находясь возле него до его кончины. Л. Л. Кривинская в воспоминаниях о В. Г. Короленко, так описывает завершение судебного процесса над М. Бейлисом: «…*Процесс длился тридцать четыре дня. Настроение в Киеве было очень напряженное и подавленное. Приговор ожидался обвинительный. Шли активные приготовления к еврейскому погрому. Владимир Галактионович, хотя и верил, что справедливость должна восторжествовать, очень волновался. Близкие, которых киевские врачи, наблюдавшие его в это время, предупредили о том, что состояние его очень ненадежно, сильно тревожились за него.*

Соня, привыкшая все трудные переживания делить с моей сестрой (Марией, Л. Л.), телеграммой вызвала ее из Полтавы. От сестры я и узнала подробно все, что происходило в Киеве.

Привожу вкратце ее рассказ об этих днях. «Когда я приехала в Киев, то нашла их в гостинице Франсуа по Фундуклеевской улице. Евдокия Семеновна и Соня были очень встревожены. Владимир Галактионович чувствовал себя скверно. Его мучала сильная одышка, сердце работало плохо. Хотя он и отказался выступать защитником М. Бейлиса, но принимал активное участие в совещании защитников, известных талантливых адвокатов – Маклакова, Зарудного, Грузенберга, Карабчевского и писал статьи в «Русские ведомости», «Речь», «Киевская мысль».

Дело слушалось в окружном суде, помещение которого не могло вместить всех желающих присутствовать на процессе. Входные билеты раздавались в очень ограниченном количестве. У Владимира Галактионовича был корреспондентский билет. Но Евдокия Семеновна и Соня боялись отпускать его одного в суд. Профессор Кадьян, бывший на суде в качестве эксперта, как только экспертиза закончилась, уехал. Передав свой билет Евдокии Семеновне. По нему и ходили поочередно то Евдокия Семеновна, то Соня, то я.

Я была на том заседании, когда М. Бейлису было предоставлено сказать свое последнее слово. Не могу забыть, какое впечатление произвел на меня этот маленький, тщедушный, с отечным и желтым после долгого тюремного заключения лицом, человек, когда он медленно поднялся, еле слышно произнес: «Господа присяжные заседатели, я не виновен!» – и бессильно опустился на скамью подсудимых…

Длившийся более месяца процесс близился к концу. Утром 28 октября Владимир Галактионович с Соней ушли в суд. Мы с Евдокией Семеновной остались вдвоем в гостинице. Она была нервна, страшно

мрачна. Ее мучили тяжелые предчувствия и уверенность в плохом исходе процесса, а значит, и неизбежность еврейского погрома. На имя В. Г. Короленко и О. О. Грузенберга в последние дни пришли много писем с угрозами скорой расправы с ними. Евдокия Семеновна прокурила весь номер и, не выпускала папиросы изо рта, непрерывно вязала какой-то бесконечный коричневый чулок (это был ее способ бороться с нервностью). День был хмурый, мрачный, на душе тяжело, напряжение все нарастало, я стала просить Евдокию Семеновну отпустить меня на улицу: «Я только посмотрю, что делается, и через полчаса вернусь!

Выйдя из гостиницы, я села на извозчика и поехала к суду. Вся площадь Богдана Хмельницкого была запружена народом, и пробраться к зданию суда не было ни малейшей возможности, я осталась сидеть в пролетке.

Меня глубоко поразила гробовая тишина, которую хранила многотысячная толпа, заполнившая площадь. Только унылый погребальный звон разносился над площадью – в Софийском соборе служили черносотенцы панихиду по «убиенному отроку Андрее Ющинском». С противоположной стороны к площади медленно двигалась к собору процессия – крестный ход из Киево-Печерской лавры. Все знали, что в соборе находится склад оружия, которое по окончанию панихиды будет роздано участникам процессии. И как только будет оглашен приговор М. Бейлису – что он будет обвинительным, никто не сомневался, – сразу вспыхнет еврейский погром. Заодно с евреями черносотенцы намеривались громить интеллигенцию.

Моросивший все время дождь усилился, но толпа перед судом продолжала стоять неподвижно. Вдруг при абсолютной тишине распахиваются двери суда, какой-то человек – по всей вероятности, корреспондент – без шапки и пальто, стремительно скатывается по ступенькам высокого крыльца и, почему-то держась обеими руками за голову, изо всех сил кричит: «Оправдан! Оправдан!» За ним выбежал другой, вскочил на поджидавший его экипаж и, колотя зонтиком кучера в спину, куда-то помчался, тоже крича во весь голос: «Оправдали! Оправдали!»

Как электрический ток пронесся по толпе, послышались выкрики, рыдания, истерики, незнакомые люди целовались, поздравляли и обнимали друг друга… Около Софийского собора крестный ход стал таять, и участники его расходились поспешно, в угрюмом молчании» [2].

После завершения суда В. Г. Короленко вернулся в свой номер в гостинице. М. Кривинская вспоминает, как номер начал быстро заполняться людьми. Ей запомнился один из посетителей. В дверь постучали, Мария открывает: на пороге стоит худой ярко-рыжий студент-еврей, взволновано и заикаясь спрашивает: «Можно к Короленко?» Владимир Галактионович к нему подходит и говорит: «В чем дело?» Студент задает вопрос: «Скажите Бейлис…» В. Г. Короленко не дает ему договорить, отвечает: «Оправдан! Оправдан!» В этот момент студент упал перед В. Г. Короленко на колени, схватил его руку, целуя ее, обливаясь слезами, говорит: «Это самый счастливый день в моей жизни!» – встал на ноги и убежал.

Судебный процесс над приказчиком М. Бейлисом более месяца приковывал к себе внимание мирового сообщества. Нетрудно представить, какой удар был бы нанесен по российскому еврейству, если бы планы черносотенцев осуществились и суд признал бы, что это ритуальное убийство. От решения присяжных заседателей, участвовавших в процессе, зависела судьба не только подсудимого, а всех евреев Российской империи, их честь. К счастью сохранились имена присяжных заседателей: старшина присяжных Мельников Макарий Давыдович – губернский секретарь, помощник ревизора контрольной палаты; Калитенко Петр Григорьевич – служащий киевского вокзала; Клименко Порфирий Лаврентьевич – крестьянин; Кутовой Митрофан Кондратьевич – крестьянин села Хотово; Мостицкий Савва Феодосьевич – киевский извозчик; Оглоблин Георгий Алексеевич – чиновник; Олейник Архип Григорьевич – крестьянин из Гостомеля; Перепелица Иван Григорьевич – домовладелец на Вознесенском спуске; Савенко Фауст Яковлевич – крестьянин из села Кожуховки; Синьковский Константин Степанович – служащий почты; Соколовский Иоасаф Антонович – контролер киевского трамвая; Тертычный Митрофан Иванович – житель села Борщаговки.

Евреи вспоминают В. Г. Короленко с сердечной теплотой, с чувствами глубокой признательности за его общественную гуманистическую деятельность, делают все от них зависящее по сохранению в народе памяти о нем.

Еврейский Совет Украины Распоряжением № 48 от 27 июля 1998 года присвоил звание «Праведник Украины» В. Г. Короленко, за его личное участие в судебном процессе над М. Бейлисом, что способствовало снятию обвинения в адрес евреев в ритуальных убийствах и оправданию невиновного человека. Дипломы о присвоении В. Г. Короленко звания

«Праведник Украины» хранятся в Полтавском литературно-мемориальном музее В. Г. Короленко и в Житомирском литературно-мемориальном музее В. Г. Короленко.

В Харькове общественными организациями Харьковский музей Холокоста и Харьковский областной комитет «Дробицкий Яр» в 2003 году, к 150-летию со дня рождения В. Г. Короленко, на здании по ул. Рымарская, 23, была установлена мемориальная доска великому гуманисту. В 2013 году к 160-летию со дня рождения писателя мемориальная доска была обновлена. В открытии мемориальной доски приняла участие 2-й секретарь посольства государства Израиль в Украине Неля Шульман. Чтят память о В. Г. Короленко в государстве Израиль. Одна из улиц Тель-Авива названа в честь Владимира Галактионовича.

Фото 3. Мемориальная доска В. Г. Короленко

Список библиографических ссылок

1. Тагер А. С. Царская Россия и дело Бейлиса. Москва, 1995.
2. В. Г. Короленко в воспоминаниях современников. Москва, 1962.
3. Милютина Т. П. Люди моей жизни. Тарту, 1997.
4. Еврейские вести : газета. 2003. №№ 17–18, сент.
5. Короленко В. Г. К русскому обществу. По поводу кровавого навета на евреев // Речь. 1911. 30 нояб.
6. Короленко В. Г. Господа присяжные заседатели // Речь. 1913. 27 окт.
7. Короленко В. Г. Присяжные ответили // Речь. 1913. 29 окт.

УДК 027.7(477.54-25):09

ВІДДІЛ РІДКІСНИХ ВИДАНЬ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ: ВИТОКИ УТВОРЕННЯ, СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

Будецька Ольга Олексіївна,
завідуюча відділом Наукової бібліотеки
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, Харків

Анотація. *Досліджено місце й роль відділів рідкісних видань наукових бібліотек університетів у розвитку їх навчальної та науково-дослідницької діяльності. Проаналізовано витоки зародження університетських бібліотечних фондів. Розглядаються проблемні питання сучасного стану їх формування, інноваційні підходи до зберігання, переведення фондів у електронну форму, створення електронних бібліотек та організації доступу до їх використання у науковій та навчальній діяльності.*

Ключові слова: *університетська бібліотека, відділ рідкісних книг, електронна бібліотека, інновації в бібліотеках.*

Annotation. *The article is devoted to the research of the place and role of the departments of rare editions of the University's scientific libraries in the further development of their educational and research activities. The origins of the origin of university library funds, approaches to the definition of the place of libraries and librarians in the development of society are analyzed. The problems of the current state of their formation, innovative approaches to their storage, the transfer of funds to the electronic form, the creation of electronic libraries and the organization of access to their use in scientific and educational activities.*

Key words: *university library, department of rare books, electronic library, innovations in libraries.*

Аннотация. *Исследованы место и роль отделов редких изданий научных библиотек университетов в развитии их учебной и научно-исследовательской деятельности. Проанализированы истоки зарождения университетских библиотечных фондов, подходы к определению места библиотек и библиотекарей в развитии общества. Рассматриваются проблемные вопросы современного состояния их формирования, инновационные подходы к хранению, перевод фондов в электронную форму, создание электронных библиотек и организации доступа к их использованию в научной и учебной деятельности.*

Ключевые слова: *университетская библиотека, отдел редких книг, электронная библиотека, инновации в библиотеках.*

Досліджуючи витоки утворення структурних підрозділів рідкісних видань бібліотек університетів, доцільно звернутися до часів створення бібліотек, виникнення та громадського розуміння бібліотечної місії, розбудови технологій функціонування книгозбірень в українських університетах, починаючи з часів їх відкриття (Львівський – 1661 р., Харківський – 1804 р., Київський – 1833 р., Новоросійський – 1865 р. та ін.). Це важливо тому, що саме ці фонди й складають сьогодні відділи рідкісних видань сучасних університетських бібліотек.

Аналіз, здійснений на підставі чотирьох університетських статутів XIX ст. (1804 р., 1835 р., 1863 р. і 1884 р.), надає підстави для висновку про надзвичайну соціальну значущість і розуміння суспільством великого значення цієї структури для розвитку вищої професійної освіти. Вже у першому статуті від 5 листопада 1804 р. [1, с. 570] визначалося, що для розповсюдження науки і просвіти при університеті утворюється бібліотека і чітко регламентуються не тільки призначення на посаду бібліотекаря, але й правила діяльності та користування книгами. З позицій сьогодення видається навіть дивним, що такого рівня нормативний документ проголошував, наприклад, що *«…професорам тільки і Ад'юнктам дозволяється брати книги з Бібліотеки, і в прийомі їх повинні вони розписуватися у особливій на те книзі»* [1, с. 579]. А у спеціальній затвердженій доповіді Головного училища Правління від 5 листопада 1804 р. [2, с. 569] регламентувалося введення певних обмежень на користування книгами, зокрема зазначалося, що *«…цензура ті книги, які вважаються спокусливими і шкідливими, повинна відмітити у каталогах і на заголовках, і нікому окрім Професорів і Ад'юнктів, читати їх не дозволяти»*. Цим документом регламентувалося і право ради університетів визначати години праці бібліотеки.

У другому Загальному статуті університетів від 26 липня 1835 р. у главі IX вперше у вітчизняному документі нормативно регламентовано призначення на посаду бібліотекаря. Про надзвичайно високий статус посади свідчить його регламентація: *«…бібліотекар, із сторонніх чиновників, обирається Попечителем та затверджується Міністром, має Помічника, який також визначається Попечителем»* [3, с. 855]. Тут слід роз'яснити, якими правами й обов'язками наділялася законом така посадова особа, як Попечитель, бо це не зовсім зрозуміло для працівників сучасної освітянської сфери. Попечитель навчального округу мав права й обов'язки вищого керівництва у всіх розпорядженнях з охорони порядку та

дисципліни в університеті, мав право на роз'яснення і забезпечення точного виконання правил, що видавалися міністром народної просвіти, а також надавати ректору обов'язкові для виконання пропозиції щодо нагляду за студентами і вимагати звіту про його дії. Усі зносини Міністерства народної просвіти з університетом та представлення інтересів останнього здійснювалися виключно через Попечителя [6, с. 458]. Зазначалося, що «*…обирання Бібліотекаря, його Помічників, Секретаря бібліотеки належало до справ, постанови за якими надавалися для затвердження Попечителем»* [6, с. 459].

Звернемо увагу й на главу ІІІ Статуту, якою, власне, й визначалося місце бібліотеки в освітньому просторі університету. Зокрема, регламентувалися її склад, призначення посадових осіб, придбання книг та користування ними. Все це складалося радою університету та затверджувалося міністром народної просвіти [6, с. 619**].**

Особливий науковий інтерес викликає дослідження шляхів і напрямів формування фондів університетських бібліотек. Як зазначалося, сьогодні вони розглядаються як фундамент для створення відділів рідкісних видань та рукописів. У більшості університетів комплектування фондів бібліотек здійснювалося, насамперед, за рахунок власних видань. Згідно з правилами користування бібліотекою книги отримувалися:

- за безпосереднім розпорядженням ради університету;
- з урахуванням думки бібліотекаря;
- за заявами професорів і викладачів.

Крім того, традиційно здійснювалися дарування від урядових установ, наукових громад, приватних осіб.

Розглянемо зазначене на прикладі формування юридичного кабінету Харківського університету, фонди якого складають сьогодні кістяк відділу рідкісних видань Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (НЮУ). Так, у виданні 1908 р. *«Юридичний факультет Харківського університету за перші сто років свого існування»* [8] представлені факти дарування юридичному кабінету Харківського університету видань правової тематики. Зокрема, граф Делянов подарував 170 примірників «Повного зібрання законів» і додатково 76 томів книг і брошур. Слід звернути увагу на те, що вже тоді траплялися елементи комплектування, які, на нашу думку, певним чином перегукуються із сучасними реаліями, а саме: з обов'язковим примірником творів друку. Так, після багаточисельних звернень керівництва факультету до урядових структур держави до юридичного кабінету з 1880 р. стали надходити

«офіційні видання за даровою висилкою» – з господарського департаменту міністра внутрішніх справ, земських і міських закладів, а також благодійних організацій та осіб.

Залежно від вигляду і змісту літератури книжковий фонд ділився на три частини. До першої частини входили твори, заборонені цензурою, та секретні видання. Цими книгами дозволялося користуватися у виняткових випадках професорам і лише у стінах бібліотеки. Дозвіл на користування такою літературою надавався виключно радою університету, якщо вказана науковцями мета дослідження забороненого видання визнавалася поважною. До другої частини належали книги, якими можна було користуватися лише в бібліотеці без дозволу ради. До цієї категорії входили рукописи, рідкісні і коштовні видання, естампи, гравюри, малюнки, архітектурні креслення, атласи. Третю ж частину складали книги і періодичні видання, які видавалися додому без будь-яких обмежень.

Правом отримання книг додому з фундаментальної бібліотеки користувалися: попечитель навчального округу, ректор, почесні члени університету, професори, викладачі, які перебували як на дійсній службі, так і відставні, штатні і нештатні (так звані приват-доценти); стипендіати, залишені після університету для приготування до професорського звання; студенти університету за особливим аркушем, що видавався інспектором університету. Для сторонніх осіб, які займалися науковими дослідженнями, був потрібний дозвіл ректора і поручительство двох професорів.

Надзвичайно високим був статус бібліотекаря. Наведемо два цікавих приклади. Професор М. О. Куплеваський досить довгий час завідував бібліотекою (юридичним кабінетом Харківського університету), і залишив це місце тільки після призначення його на посаду ректора. Це, на нашу думку, свідчить про велику пошану та значний соціальний статус бібліотекаря. Підтвердженням сказаного є й оплата праці бібліотекарів університетів. Зокрема, у затверджених штатах Імператорської військово-морської академії щорічна заробітна плата бібліотекаря та його помічника визначалася у розмірі 2456 р. 25 коп. (без відрахувань) з додаванням 319 р. 45 коп. на користування університетською їдальнею, тоді як професор або ад'юнкт закладу отримував відповідно 957 р. 45 коп., а на користування їдальнею 159 р. 57 коп. Не рахуючи ректора, більш оплачувані посади мали тільки правитель канцелярії й університетський прозектор (патологоанатом). На підтвердження зазначеного згадаємо унікальну публічну лекцію професора К. І. Рубинського, проголошену ним

у 1910 р. в актовому залі Харківського університету «Культурна роль бібліотеки і завдання бібліотекознавства», в якій вчений назвав бібліотеку «фактором людської культури» [7, с. 67], доступ до якої протягом тисячоліть мали тільки обрані, що з латини – *«Libri sint allegati catenis»*. А тому користування сучасною бібліотекою, у т. ч. і раритетними виданнями є великим досягненням людської цивілізації.

Сучасні відділи рідкісних видань університетських бібліотек не тільки видають книжки користувачам, але й надають різноманітні інформаційно-бібліотечні послуги. В той же час при аналізі історіографії визначеної теми слід звернути увагу на досить обмежене коло проблемних питань, що виносяться на обговорення бібліотечної громадськості. Серед актуальних – збереження пам'яток друку, переведення видань в електронну форму, створення музеїв книги. За межами професійних дискусій залишаються прорахунки органів влади і національних методичних центрів сосовно управління бібліотечною сферою, досить слабка нормативно-правова база регулювання бібліотечної галузі, відірваність її від світових стандартів щодо бібліотек як об'єктів і суб'єктів у сфері авторських прав.

Тому дозволимо собі зупинитися на основних проблемних питаннях, які хвилюють бібліотечну спільноту. В першу чергу, це, безумовно, пов'язане з процесами зберігання раритетів. Можна абсолютно упевнено констатувати, що ані державної підтримки, ані методично-вивіреної допомоги за цим напрямом фактично не існує. Між тим, проблема збереження історичної та духовної спадщини народу, пов'язана з пам'ятками книжкової культури, виділена як пріоритетна у всьому світі. Такі спроби є і нашій країні. Але чи ефективні вони? У 2012 р. на сайті Міністерства культури України була розміщена «Концепція збереження бібліотечних фондів на період до 2020 р.». Можливо, що подібний документ був би ефективним, якщо з'явився років на 20 раніше, але окрім досить цікавих посилань на зарубіжний досвід та фактографічні матеріали закордонних бібліотек, більш-менш конкретних кроків державного бачення і національної підтримки визначеного напряму, документ, на нашу думку, не містить. Основна увага в Концепції надавалася проблемам сканування бібліотечних фондів та створення електронних копій, насамперед, книжкових пам'яток і рідкісних видань. Працівниками наукової бібліотеки НЮУ пропонувалися власні пропозиції щодо вирішення проблемних питань, серед яких основними видавалися наступні:

1. Переважна більшість українських бібліотек при здійсненні процесу оцифровування використовують планшетні сканери, які згубно впливають на зберігання оригіналів видань. Для роботи зі сканування книг і особливо рідкісних видань та рукописів необхідно придбання планетарних або роботизованих сканерів, які, з одного боку, не шкодять виданням, а з іншого, значно прискорюють час на сканування одиниці. Зрозуміло, що придбання подібної техніки ціною у десятки тисяч гривень, окремою бібліотекою неможливо. Шляхом вирішення проблеми, на нашу думку, є створення на базі великих книгозбірень регіональних Центрів сканування, консервації та реставрації фондів, де на паритетних засадах декількох міністерств, місцевих органів влади можливо швидко і якісно не тільки здійснити сканування але й провести реставраційні або палітурні роботи.

2. Створення регіональних центрів сканування, консервації та реставрації дозволить вирішити і надзвичайно важливе питання – здійснення реставрації раритетів. І це є проблемою, яка не вирішується в України протягом десятиліть. По-перше, спеціалізовані навчальні заклади не готують фахівців з цього напряму. Окремі майстерні, які пропонують подібні послуги, на законодавчому рівні неможливо притягти до відповідальності у разі пошкодження або втрати раритетного видання. До того ж всі реставраційні майстерні є приватними, а тому фінансові розрахунки між державою (в особі університетів) і приватним сектором надзвичайно ускладнюється. Проблемою є й придбання спеціальних матеріалів для здійснення процесів реставрації, у т. ч. й шляхом замовлення і ввезення з інших країн

3. Серед проблем, які більшість бібліотек нездатна подолати, є здійснення експертної оцінки своїх рідкісних видань. Треба визнати, що для професійної підготовки бібліотекарів у навчальних закладах характерним недоліком є прогалини у цьому напрямі. У минулі часи на базі книгознавчих спеціальностей інститутів культури майбутні фахівці отримували хоча б ази проведення вартісної оцінки як можливість працювати, наприклад, у букіністичних магазинах. Така певна «професійна неосвіченість», невміння побачити книгу як цінний раритет, призводить до серйозних втрат національного культурного надбання. Серед пропозицій щодо вирішення цього питання – створення експертно-оціночних груп на базі бібліотек національного рівня, де б книгозбірня, у фондах якої знайдено певний рідкісний примірник, могла отримати експертну оцінку раритетності цього видання на предмет національного значення,

визначення орієнтовної ціни і т. п. Подібною роботою могли б опікуватися у разі їх створення й регіональні центри сканування, консервації та реставрації. На жаль, ці і не тільки, пропозиції, які активно готувалися методичними об'єднаннями, у т. ч. і Харківським зональним методичним центром, були передані до Програми збереження бібліотечних фондів на базі згадуваної Концепції, але не були враховані. До того ж і сама програма не набула статусу нормативно-правового акту, тобто не була затверджена ні вищим, ні центральним органом управління.

Що стосується відділу рідкісних видань Харківського НЮУ ім. Ярослава Мудрого, то, наприклад, в електронну форму сьогодні переведено вже 8 тис. видань, але майже 20 тис. до цього часу не могли бути відскановані на планшетних сканерах. Вважаємо, що аналогічні проблеми існують у більшості університетських бібліотек. У зв'язку з цим дозволимо собі звернутися з відповідною пропозицією до нашої досить активної Української бібліотечної асоціації. Видається правильним підготувати й запропонувати ІФЛА відповідну міжнародну програму допомоги країнам на кшталт української, зокрема, йдеться про забезпечення на певний час кожної з бібліотек університету планетарними сканерами. Додамо, що у науковій бібліотеці НЮУ на сьогодні вже вирішене це питання через спонсорську допомогу правової громадської організації, якою був придбаний планетарний сканер «METTIS SYSTEMS EDS» італійського виробництва. Але вважаємо, що участь у проектах ІФЛА з різних аспектів книгозбереження та інших бібліотечних проблем була б корисною всім бібліотекам України.

Проблемою є те, що досі не розроблена національна концепція електронної бібліотеки, складовою якої мають бути і фонди рідкісних видань. Важко не погодитися з українськими науковцями що «…саме поняття "електронна бібліотека" конкретно не визначене» [8, с. 1]. На їхню думку, сучасні наукові дослідження потребують інтеграції гетерогенної інформації з різних джерел. При проектуванні електронних бібліотек постає питання побудови моделі, яка б найбільш відображала вимоги та потреби наукової спільноти. Тому під час створення системи електронних бібліотек, що можна назвати об'єднанням цих електронних ресурсів у єдину Українську цифрову бібліотеку по аналогії із західними проектами, виникають дуже серйозні ускладнення, що стосуються таких чинників: уніфікації відповідного понятєвого апарату, визначення й узгодження всіх і з усіма попередніх умов створення загальнонаціонального електронного ресурсу; визначення місцезнаходження і типів базових сервісів для нього,

дослідження видів інформаційних ресурсів; уніфікація бібліографічного опису й визначення полів не тільки для учасників проекту, але й з урахуванням майбутнього входження до європейської і світової цифрових бібліотек; координації зусиль з визначення методології та розробки типових проектних рішень побудови електронної бібліотеки. Вимагає узгодження навіть термінологічне визначення ресурсу: цифрова (на західний манер), віртуальна, електронна бібліотека.

Серед невирішеного слід звернути увагу й на наступне:

- достатньо низький рівень комп'ютеризації бібліотек, тут мається на увазі не тільки недостатня кількість одиниць техніки, але й значне її відставання від потреб сьогодення;
- значна працемісткість процесів переведення бібліотечних фондів в електронну форму;
- стрімке збільшення загального обсягу електронних інформаційних ресурсів при повній відсутності загальнодержавної системи їх накопичення і зберігання;
- нормативно-правова невизначеність стосовно законодавчого статусу повнотекстових інформаційних ресурсів, зокрема, з позицій законів, що регулюють авторські та суміжні права (як проблема це передбачено і Концепцією цільової програми «Бібліотека – XXI»). Це призводить і до нормативної невизначеності щодо використання інформаційних продуктів;
- відсутність уніфікації електронного бібліографічного опису навіть у межах національного електронного простору;
- відсутність єдиної інформаційної інфраструктури фондо-утримувачів рідкісних книг і рукописів країни.

Подолати всі проблеми, що виникають при здійсненні вищезазначеної діяльності, одна бібліотека не може. Саме тому сьогодні існує нагальна потреба в підвищенні уваги з боку Міністерства культури України до нормативно-правового забезпечення бібліотечної сфери, якості надання консультаційної допомоги з боку методичних центрів країни, особливо з питань, які самостійно будь-яка бібліотека вирішити не зможе. Вирішення порушених питань, на нашу думку, звичайно не гарантує, але все ж сприятиме тому, що й українські бібліотеки ввіллються у світову спільноту, до речі, зі значним історичним досвідом й чималими сучасними здобутками.

Розглядаючи сучасні напрями розвитку фондів рідкісних книг і рукописів університетів, слід, на нашу думку, по-іншому поглянути на цю структуру. Зокрема, у науковій бібліотеці НЮУ до фонду відділу рідкісних книг приєднали такі масиви видань, як дисертації і автореферати дисертацій, що, на нашу думку, цілком виправдано – за видом (рукописи або на правах рукописів), а за призначенням – на допомогу здійсненню наукових аналітичних досліджень національного дисертаційного поля. Таке поєднання дозволило відділу стати центром комплексного обслуговування й навчання аспірантів і здобувачів наукового ступеня. Після переїзду бібліотеки до новозбудованого приміщення розглядається можливість розширення відділу за рахунок формування і створення меморіального фонду з історії науки й освіти університету, формування спеціальної колекції праць його теоретиків-правників, дослідження впливу (цитованості) представників харківської правової школи на розвиток національної юридичної науки.

Сучасний світовий освітній процес характеризують нові тенденції розуміння місця університету, підвищення його статусу не тільки як освітньої, а наукової установи. Це підвищує значення наукової бібліотеки та її структурних підрозділів, що не тільки зберігають рідкісні видання, але й сприяють розвитку національної науки й освіти.

Список бібліографічних посилань

1. Высочайше утвержденный Устав Императорского Московского Университета от 5 ноября 1804 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Т. XVIII. 1804 – 1805. Санкт-Петербург, 1830. С. 570–571.

2. Высочайше утвержденный доклад Главного училища Правления от 5 ноября 1804 г. Об Уставах Московского, Харьковского и Казанского Университетов и подведомственных оным учебных заведений // Полное собрание законов Российской Империи. Т. XVIII. 1804–1805. Санкт-Петербург, 1830. С. 569–570.

3. Высочайше утвержденный Общий Устав Императорских Российских Университетов от 26 июля 1835 года // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. Т. X. Отделение первое. Санкт-Петербург, 1856. С. 841–855.

4. Высочайше утвержденный Общий Устав Императорских Российских Университетов от 23 августа 1884 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Т. IV. Санкт-Петербург, 1887. С. 456–474.

5. Высочайшее утвержденное Учреждение Министерства Народного Просвещения от 18 июня 1863 года // Полное собрание законов Российской Империи.Т. XXXVIII. Санкт-Петербург, 1866. С. 618–621.

6. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. проф. М. П. Чубинского и проф. Д. И. Багалея. Харьков, 1908. 309 с.

7. Рубинский К. И. Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения // Записки Императорского Харьковского университета. Кн.1-я. Харьков, 1910. С. 65–96.

8. Проектування системи електронних бібліотек наукових і навчальних закладів АПН України / О. М. Спірін та ін. // Інформаційні технології і засоби навчання. 2009. № 6 (14). С. 1.

УДК 069:39](477.54):[090.1:008-051Хоткевич

КНИЖКОВА ХОТКЕВИЧІАНА У ЗІБРАННІ ЕТНОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ «СЛОБОЖАНСЬКІ СКАРБИ» імені ГНАТА ХОТКЕВИЧА НТУ «ХПІ»

Красиков Михайло Михайлович,
професор Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»,
директор Етнографічного музею «Слобожанські скарби» імені Гната Хоткевича НТУ «ХПІ»,
кандидат філологічних наук,
Україна, Харків

Анотація. *Аналізується книжкова колекція, присвячена біографії та творчості видатного діяча української культури Гната Хоткевича, зібрана в Етнографічному музеї «Слобожанські скарби» імені Гната Хоткевича Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».*

Ключові слова: *Гнат Хоткевич, книги, Хоткевичіана, Етнографічний музей «Слобожанські скарби» НТУ «ХПІ».*

Annotation. *The article analyzes the book collection devoted to the biography and creativity of the outstanding figure of Ukrainian culture Gnat Hotkevych. The collection is located in the Ethnographic Museum «Slobozhanskyi Skarby» named after Gnat Hotkevych of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute».*

Key words: *Gnat Hotkevich, books, «Хоткевичіана», Ethnographic Museum «Slobozhanskiy Scarby» NTU «KhPI».*

Аннотация. *Анализируется книжная коллекция, посвященная биографии и творчеству выдающегося деятеля украинской культуры Гната Хоткевича, собранная в Этнографическом музее «Слобожанські скарби» имени Гната Хоткевича Национального технического университета «Харьковский политехнический институт».*

***Ключевые слова**: Гнат Хоткевич, книги, Хоткевичиана, Этнографический музей «Слобожанські скарби» НТУ «ХПИ».*

Створений у 1994–1995 рр. і офіційно відкритий восени 1997 р., Етнографічний музей «Слобожанські скарби» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» отримав ім'я Гната Хоткевича у жовтні 1997 р. Напередодні, влітку цього ж року, автор цих рядків брав участь у фольклорно-етнографічній експедиції «Муравський шлях – 97», наслідком якої була однойменна книга. Так склалося, що у селах Кадниця і Крисине Богодухівського району Харківської області разом із нами була донька Гната Мартиновича Галина Хоткевич. Мандруючи Кадницею з Гнатівною (так ми її між собою називали) і розповідаючи їй про новостворений музей в інституті, який закінчив Хоткевич і вже в студентські часи виявляв інтерес до фольклору та етнографії, я запропонував назвати музей ім'ям її батька. Звісно, вона з радістю погодилася і у грудні 1997 р. приїхавши з Гренобля, де вона мешкала, відвідала наш музей і привезла подарунки: світлини (з цінними коментарями на звороті) та книги. Так заклалася основа нашої Хоткевичіани.

Пізніше Галина Гнатівна не раз бувала у нас в гостях, дарувала книжки, розповідала про батька, матір, про своє життя у селищі Високому під Харковом (де переважно її зусиллями та силами літмузейників створювався тоді меморіальний музей Г. Хоткевича), на моє прохання намалювала «жайворонків», яких випікала її мати на 40 святих, та допомогла атрибутувати рідкісну сьогодні річ – пристрій для закорковування пляшок. До багатьох речей вона торкалася, деякі брала до рук, ніжно гладила, раділа їм, наче зустрілася з родичами, яких не бачила багато років, і примовляла: «Це було в нашій хаті!».

Деякі книжки вона дарувала у двох примірниках, підписуючи одну музею, другу мені особисто. Особливо зворушив напис на книзі Хоткевич Г. Катрине весілля. (Київ, 1995. 208 с.), виданій коштом його дочки у видавництвах «Задруга» і «Кобза» (редактори-упорядники А. Балабольченко, С. Гальченко, передмова А. Балабольченка): *«Музею Слобожанських Скарбів, нехай буде як від самого Хоткевича подаровано – Катрине весілля, сестри Тарасової, для нас як скарб з давніх часів. Галина Хоткевичівна грудень 1997-го. Харків».* Вразило й оте старовинне – «Хоткевичівна»... Ця книга – лише фрагмент великого роману про Т. Шевченка, який було написано у Високому в надзвичайно скрутних

умовах і нарешті зі схвальною рецензією О. І. Білецького здано до Державного видавництва України на початку 1933 р. Видавництво виплатило навіть аванс – дві з половиною тисячі карбованців. Але після смерті М. Скрипника і завершення гри під назвою «українізація» видавництво у липні 1933 р. розірвало договір з письменником, примусило повернути аванс, і суд не тільки задовольнив незаконний позов, а ще й постановив, що у разі несплати боргу будинок Хоткевича піде з торгів. Будинок конфіскували у 1938-му, після арешту Гната Мартиновича, а частина роману була вилучена співробітниками НКВС. На щастя, за кілька днів до війни, у червні 1941 р., дружина письменника Платоніда відвезла до Інституту літератури у Київ деякі рукописи і машинописи чоловіка (дивно, як їх прийняли!), і вони невдовзі помандрували до Уфи разом із усім архівом.

«Катрине весілля» відзначається не тільки художньою майстерністю, а й прекрасним відтворенням (до найменших подробиць) побуту українців, повір'їв та обрядів, специфічної народної термінології. До Хоткевича хіба що Квітка-Основ'яненко був настільки обізнаний з усіма тонкощами традиційної народної культури українців і блискуче використовував ці знання у своїх художніх творах.

Друга книга, яка була подарована музею, – Хоткевич Галина. Слідом за пам'яттю. Спогади в листах. (Київ, 1993. 64 с.) з написом: *«На добре читання, для Музею Слобожанських Скарбів від Хоткевичівни Галини. Харків, грудень 1997 р.»*. Гнатівна успадкувала від батька неабиякий талант оповідачки: коли вона про щось розповідала, усі затамовували подих і не наважувалися її перебити. На жаль, ці розповіді ніхто не занотовував, не записував хоча б на диктофон. Велика подяка Анатолію Болабольченку за те, що спонукав Галину Гнатівну написати спогади і пізніше підготував їх до друку.

Зберігаються у нас два примірники книги Хоткевич Г. Григорій Савич Сковорода (український фільософ). Короткий його життепис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літної річниці з дня смерті. (Харків, 1920) з автографами доньки автора: *«Для музею "Слобожанські скарби" – та для його невтомного творця, Михайла Красікова, від Галини Хоткевичівни, На добре усе! грудень 1997 р. – Харків»* та *«Михайлові подаровано на добре читання, "з олівцем". Галина Хоткевич».* Книга була видана 1920 р. видавництвом «Союз» Харківського кредитового союзу кооперативів у серії «Культурно-історична бібліотека під ред. проф. Д. І. Багалія». Перевидання було здійснене 1997 р. до 120-річчя з дня

народження Гната Хоткевича та 275-річчя з дня народження Григорія Сковороди Гуманітарно-літературною асоціацією Г. Сковороди (ГЛАСом) завдяки Петру Григоровичу Черемському, фізику за фахом і гуманітарієм за покликанням, найбільшому сподвижнику Гнатівни в усіх її справах з увічнення пам'яті Г. Хоткевича, який надав видавцям рідкісний примірник цього видання, а потім передав його до музею садиби Г. Хоткевича у Високому. Нічого дивного у тому, що Сковорода був одним із кумирів Хоткевича: адже насправді у них було багато чого спільного, не тільки у тому, що обидва були літераторами, музикантами і мандрівниками, а й у самій душевній організації.

Також є в музеї два примірники упорядкованої Анатолієм Болабольченком та Галиною Хоткевич книги Хоткевич Гнат. Спогади. Статті. Світлини. (Київ, 1994. 168 с., 8 с. іл.) з автографами співупорядниці: *«Ніби з батьком зустрівшися, підписую книжечку цю, для Музею Слобожанських скарбів, при Політехнічному Університеті, де й вчився колись батько мій, Гнат Хоткевич. у Харкові, грудень 1997 Галина Хоткевичівна»* та *«Спогади сучасників Хоткевича, з подякою їм за пам'ять дарую книжечку Михайлові Красікову – На добре усе! Галина Гнатівна 1997 Харків»*. Серед того, що друкується тут вперше, – «Випадкові нотатки» та «Замість спогадів» (лист до М. С. Хрущова від 18 січня 1954 р.) Платоніди Хоткевич.

Наступний автограф, як і попередні, свідчить, наскільки Галина Гнатівна відчувала себе невіддільною від батька: *«До "Слобожанського Скарбу" оця мала пісчинка-перлинка від Хоткевичів двох – Гната та Галини – Харків 1999 рік».* Зроблений він на титульному аркуші репринтного видання книги Хоткевич Г. Твори. Т. 2: Життєві аналогії (Харків, 1928. 232 с.) кооперативного видавництва «Рух». На жаль, у книзі відсутня інформація про місто перевидання, видавництво та рік, однак, завдяки автографу ми розуміємо, що книга була видана не пізніше 1999 р. Вочевидь, вона вийшла у 1998–1999 рр. у Харкові, і хоча ім'я художника, чиї яскраві ілюстрації прикрашають обкладинки, ніде не зазначено, за стилем пізнається рука Валерія Бондаря. Немає інформації й про наклад, відсутній ISBN, отже, це самвидав, і, ймовірно, ця книга є сьогодні вже раритетом. Це зібрання новел про біль і страждання усього живого, про буденні трагедії, які ніхто не помічає, – про почуття псиці, у якої відібрали цуценят, про смерть теляти, про життя з нелюбом… Хоткевич був людиною з низьким больовим порогом, мав надзвичайно чуле серце, чиєсь страждання завжди викликало у нього співчуття і прагнення допомогти.

Ще одна книга з автографом Гнатівни – монографія Анатолія Болабольченко А. Гнат Хоткевич. Біографічні нариси. (Київ, 1996. 288 с.): *«"Слобожанському Скарбу", на добре читання його читачам від Галини Хоткевичівни Харків, 1999»*. Ця книга, видана накладом 150 примірників, на щастя, сьогодні приступна в Інтернеті, як і її перевидання (Київ, 2008. 224 с.), й на сьогодні є найкращою біографією Хоткевича. Автор багатьох книжок, поет, перекладач, літературознавець Анатолій Болабольченко фактично був першим дослідником за часів Незалежності, який на основі ретельного вивчення джерел (у т. ч. і тих, що раніше були закриті) розповів про обставини життя і творчості Хоткевича, про які за радянських часів говорити було не прийнято.

Три книги до нашої Хоткевичіани були подаровані Петром Григоровичем Черемським (1942–2006), доктором фізико-математичних наук, старшим науковим співробітником кафедри металофізики НТУ «ХПІ», засновником та віце-президентом Фонду національно-культурних ініціатив імені Гната Хоткевича. Ці книги не мають дарчих написів виключно через скромність Петра Григоровича, хоча до двох з них він мав безпосереднє відношення. Йдеться в першу чергу про видання: Дивосвіт Гната Хоткевича. Аспекти творчої спадщини : матеріали наук.-практ. конф. «Творча спадщина Гната Хоткевича», присвяч. 120-річчю від дня народж. Г. Хоткевича. Харків, грудень 1997 р. / уклад. і ред. П. Черемський. (Харків, 1998. 160 с.). Це була *перша* наукова конференція, присвячена біографії та спадщині Хоткевича, і, відповідно, *перший* науковий збірник з цієї тематики. Серед авторів – відомі літературознавці, музикознавці, театрознавці М. Хай, В. Осадча, З. Юферова, Л. Мандзюк, Н. Супрун, Б. Яремко, Ф. Погребенник, О. Різниченко, Г. Ботунова, Я. Партола, К. еремський...

Друга книга – Хоткевич Гнат. Тарасик. (Балаклія, 2002. 592 с.). Це перше видання першої частини тетралогії, яка до нас повністю не дійшла через те, що була частково вилучена після арешту письменника. Частини називалися «Тарасик», «Тарас», «Тарас Григорович», «Шевченко». Опрацювали цей текст, який дивом зберігся у київському Інституті літератури НАН України, київські науковці С. Гальченко та А. Болабольченко, передмову написав харківський поет Анатолій Перерва, а П. Черемський займався організаційними питаннями і таки «вибив» у Харківській облдержадміністрації фінансування видання накладом аж 1000 примірників.

Третя книга – Супрун Н. О. Гнат Хоткевич – музикант. (Рівне, 1997. 280 с. : іл.). Монографія ця є першою узагальнюючою працею, де осмислено постать Хоткевича як практика і теоретика кобзарського мистецтва, розкрита його музично-фольклористична діяльність, проаналізована композиторська творчість. Базується вона на архівних матеріалах та рідкісних друкованих джерелах.

Дві книги передав до музею відомий виконавець та дослідник музичної спадщини Г. Хоткевича Віктор Мішалов. Це: Хоткевич Г. Бандура та її конструкція / передм., комент., заг. ред. В. Мішалова. (Харків, 2010. 292 с. Серія «Музична спадщина Гната Хоткевича». Вип. 5) та Хоткевич Г. Бандура та її репертуар / передм., комент., заг. ред. В. Мішалова. (Харків, 2009. 270 с. Серія «Музична спадщина Гната Хоткевича». Вип. 3). На книзі «Бандура та її конструкція» – автограф: *«Михайлу Красикову від упорядника. Віктор Мішалов. 12-го листопада 2010»*.

26 лютого 2010 р. відійшла у вічність Галина Хоткевич. Ця подія вразила багатьох людей, а особливо тих, хто хоч трохи знав цю дивовижну жінку. В останній її приїзд (здається, влітку 2009 р.) ми зустрічалися з нею у кабінеті директора Харківського літературного музею Ірини Григоренко (були присутні ще Анатолій Перерва та Владислав Проненко) і кілька годин насолоджувалися її розповідями, усмішками, вродою... У неї стільки було ще життєвої енергії, сил, стільки планів!.. Свій прах вона заповіла поховати на родинному подвір'ї у Високому, а частину – на могилі матері в Івано-Франківську. Протягом року Владислав Проненко, харківський журналіст, який добре знав Гнатівну і не раз писав про долю спадщини Гната Хоткевича, збирав спогади про незрівнянну «Хоткевичівну», і у 2011 р. за підтримки Ярослава Ющенка вийшла упорядкована В. Проненком збірка статей та поезій, присвячена пам'яті Гнатівни, – Дорога додому. Спогад про Галину Хоткевич. (Харків, 2011. 128 с., 75 іл.). Ця книга була подарована нам журналісткою Ніною Немировською з автографом: *«В дар музею ім. Хоткевича. Співавтор Н. Немировська».* У книзі, крім статті пані Ніни, представлені поезії Анатолія Перерви («Гуцульський дух», «Гнату Хоткевичу», «Галині Хоткевич»), статті В. Проненка, С. Стефанюк, Л. Луценко, К. Черемського та численні фото. Однак змістовні спогади про доньку Хоткевича могли б написати в Україні й у Франції ще десятки людей, які з нею спілкувалися, співпрацювали і листувалися. Владислав Проненко вже пішов з життя, однак, можливо, Фонд національно-культурних ініціатив імені Гната Хоткевича зробить з

часом доповнене перевидання цієї книги, куди увійде й епістолярна спадщина Галини Гнатівни.

125-річчя від дня народження Гната Хоткевича у 2002 р. відзначалося у Харкові надзвичайно широко: вечір пам'яті проходив у театрі ім. Шевченка, і його «родзинкою» була вистава Гуцульського театру, створеного ще Г. Хоткевичем сто років тому, причому грали самодіяльні актори з с. Красноїлля Верховинського району Івано-Франківської області – переважно нащадки тих, хто брав участь у виставах Хоткевича. Протягом двох вечорів харків'яни знайомилися з виставами за творами Г. Хоткевича «Гуцульський рік» та «Верховинці», звуки трембіт і справжні гуцульські співанки вперше лунали зі сцени найстарішого харківського театру, не бутафорські, а справжні гуцульські строї заворожували, як і природна гра верховинців. І всі розуміли: збулася нарешті мрія Гната Хоткевича привезти Гуцульський театр до Харкова! У тому ж, що гуцули виступали саме на тій самій сцені, де у 1926–1933 рр. ставив вистави Лесь Курбас, засновник славного театру «Березіль», була якась вища історична справедливість і надзвичайна доречність: адже молодий красень Лесь Курбас грав у Гуцульському театрі Хоткевича, і, можливо, навіть у тих самих виставах...

Після вистави я пішов за куліси трошки поспілкуватися з акторами. Звернувся до одного чоловіка й одразу почув: «*Ось бачите на мені сей черес* [широкий пояс – М. К.] *У сьому чересі мій дідо сто років тому грав ту саму ролю, що я»*. Одразу подумалося: а чи є у світі де-небудь ще такий театр, де онуки грають ролі, які виконували їхні діди, та ще й у тих самих костюмах? Навряд чи...

Цим чоловіком виявився Володимир Сінітович, один з найактивніших відновлювачів Гуцульського театру і фундатор музею цього театру в с. Красноїллі (відкрився 27 грудня 1987 р.). Доля знов звела мене з ним через 10 років, під час фольклорно-етнографічної експедиції на Верховинщину. Після оглядин музею та частування пан Володимир подарував мені книгу, написану разом із сином Романом, – Сінітович В., Сінітович Р. Театральна перлина Гната Хоткевича. (Верховина, 2010. 64 с.) з написом: *«Директору музею "Слобожанські скарби" ім. Гната Хоткевича Михайлу Красікову на добру згадку про Гуцульський театр Гната Хоткевича з Красноїлля. З повагою Володимир Сінітович 22.07. 2012 р. [Підпис]».* Ця рідкісна книга містить розповідь про чотири покоління (!) учасників цього унікального театрального колективу, проілюстрована численними фотографіями та документами. Найцінніше,

що її написали не сторонні люди, а ті, у чиєму житті Гуцульський театр з'явився ще в дитинстві.

Ще одна книга, яка завжди викликає зацікавленість відвідувачів нашого музею: Хоткевич Г. М. Музичні інструменти українського народу : друга ред. / упоряд., підгот. тексту, покажч. О. О. Савчук ; післямови І. В. Мацієвського, В. Ю. Мішалова, М. Й. Хая. (Харків, 2012. 512 с. : 202 іл. Серія «Слобожанський світ». Вип. 4). На ній автограф: *«Недосяжному і близькому, глибокому і зрозумілому вчителю від упорядника з подякою і повагою Савчук О.О. [Підпис] 01.10. 2012»*. Книга вийшла до 135-річчя від дня народження Г. Хоткевича і стала найкращим подарунком і ювілярові, й усім шанувальникам народного музикування українців. З цієї книги ми дізнаємось, що «сука» – це не тільки лайка або термін на позначення собаки жіночої статі, а й інструмент на кшталт скрипки з широкою і короткою шийкою, який вішався на груди і був насправді вдосконаленим гудком, «серби» – це не тільки етнос, а й своєрідний смичковий інструмент, «пузан» – не тільки товстун, а й тромбон... Подібної енциклопедії музичних інструментів українського народу не створив і досі жоден з фахівців-музикознавців, які вчилися у консерваторіях, захистили кандидатські й докторські дисертації з інструментознавства. І не тому, що їм бракує знань чи хисту. Просто інженер Хоткевич не тільки систематизував інформацію про музичні інструменти, а жив серед народних виконавців, сам був неабияким музикою і композитором, а до того ще й збирав фольклор та етнографічні відомості, тобто знав тему «зсередини», і книгу залюбки читатиме навіть той, хто байдужий до музики, але цікавиться взагалі народною культурою, оскільки в ній чимало і суто фольклорних матеріалів (пісень, легенд, повір'їв, прикмет...), і дотепних спостережень просто з життя. Наприклад, у книзі Хоткевича на сторінці 294-й ми знаходимо (на жаль, без посилання на джерело) переказану старовинну віршу (насправді – народний апокриф) про те, за що Бог вигнав Адама з Раю. Ані яблуко, ані Єва тут взагалі не фігурують. Виявляється, Адам був добрим сопілкарем і мусив щоранку вітати Бога своєю грою, а сатана одного разу вночі зіпсував сопілку Адама, і Бог, не почувши зранку знайомої мелодії, так розсердився, що вигнав бідолашного музику з Едему.

За життя Хоткевича вийшла лише перша, вдвічі менша, версія цієї книги (Харків, 1930). Олександр Савчук, випускник того самого інституту, який закінчив Хоткевич (що знаменно!), розшукав другу, доповнену редакцію цієї монографії в архіві, де вона пролежала 75 років, опрацював її

як текстолог, запросив в якості коментаторів-аналітиків провідних фахівців з музикознавства, знайшов численний ілюстративний матеріал, і головне – гроші на видання. Олександр є певною мірою вихованцем нашого музею, оскільки наше тривале спілкування з ним на народознавчі теми мало своїм результатом те, що він ще студентом, а пізніше випускником ХПІ неодноразово виїздив з нами у фольклорно-етнографічні експедиції саме у ті місця, які так любив Хоткевич, – на Гуцульщину, де, до речі, знайомився і з народними музиками. Як і Хоткевич, Савчук полишив інженерну справу і зробив вибір на користь гуманітаристики і мистецтва. Сьогодні він є одним з найактивніших діячів Харківського кобзарського цеху, причому виступає не тільки як виконавець, а й як співорганізатор виставок народних інструментів, кобзарських концертів, вечорів пам'яті визначних кобзарів, як видавець наукової та науково-популярної літератури про кобзарство (згадаймо самовіддану видавничу і просвітницьку роботу Хоткевича, не поціновану ще й досі належним чином!).

Закінчивши 2006 р. з червоним дипломом НТУ «ХПІ» і отримавши спеціальність «інженер-конструктор», Олександр був прийнятий до аспірантури в своїй Alma Mater, однак 2007 р. вступає до аспірантури на кафедрі теорії культури і філософії науки філософського факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна, а 2010 р. здобуває науковий ступінь кандидата філософських наук, блискуче захистивши дисертацію з українознавства «Українське традиційне співоцтво як світоглядна система (на матеріалі кобзарсько-лірницької традиції Слобідської України». У 2010–2011 рр. був заступником директора з наукової роботи Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди в с. Сковородинівка. У 2010 р. він став лауреатом творчої премії імені П. Іванова в галузі етнології та фольклористики Харківського міськвиконкому. О. Савчук плідно працює як науковець, як доцент ХНУ, викладає базові й авторські курси, однак, головне в його житті – видавнича справа. Заснувавши власне видавництво «Видавець Олександр Савчук», він займається не кон'юнктурними чи комерційними проектами, а важливими з точки зору науки, іноді роками готує наукомісткі (з коментарями, статтями фахівців, архівними матеріалами, ілюстраціями) перевидання з україністики, часто й сам виступаючи головним, а то й одноосібним упорядником. Неодноразово видані ним книги входили до двадцяток найкращих на українських Форумах видавців, отримували спеціальні відзнаки і високі нагороди на цих заходах. Ошатне видання книги Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу (Харків, 2012, 509 с.), видане накладом лише 200!

примірників, стало окрасою небагатьох бібліотек чи музеїв і на сьогодні вже є раритетним.

Є у музеї і репринтне видання першої редакції цієї книги: Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу : перевидання. (Харків, 2002. 268 с.). Репринти двох підручників Хоткевича, про які йшлося вище, теж є у нашій книгозбірні: Хоткевич Г. Бандура та її можливості : перевидання. (Харків; Торонто, 2007. 92 с.) ; Хоткевич Г. Підручник гри на бандурі : перевидання. (Харків, 2004. 239 с.). Усі три книги – дарунки П. Г. Черемського.

Нами був придбаний та переданий до музею двотомник літературних творів письменника (далеко не всіх!), виданий після реабілітації визначного діяча української культури накладом 10 тисяч примірників: Хоткевич Г. Твори в двох томах. Т. 1–2 / упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та прим. Ф. Погребенника (Київ, 1966).

Є ще низка книг у нашому зібранні, де про Г. Хоткевича та його рідних згадується поміж іншого. Одна з таких книг з автографом автора була подарована до музею влітку 2017 р. Йдеться про видання: Хращевська О. М. Зламаний цвіт : худож.-докум. проза. (Львів, 2012. 240 с.) Навесні 1946 р. студенткою 3-го курсу Київського медінституту Оксана потрапила до тюрми, а потім до концтабору за «український націоналізм». Після реабілітації у листопаді 1955 р. закінчила в 1960 р. медінститут і працювала лікарем-фтизіатром до 73 років. Книга її спогадів вражає страшною правдою про нелюдські страждання, які випали на долю людей, визнаних радянською системою «ворогами народу». Авторка описує, як вона потрапила до «діда Лук'яна» – сумнозвісної Лук'янівської в'язниці, і на неї одразу накинулися з лайкою і знущаннями жінки-«урки». Єдиною людиною, яка прихистила і заспокоїла збиту з пантелику дівчину, була Платоніда Хоткевич. *«... Ніжна й тепла, наче мамина, рука торкнулась моїх плечей»* [1, с. 52], – згадувала О. Хращевська. Наведемо уривок зі спогадів, які вийшли невеликим накладом і відомі далеко не всім, хто цікавиться постаттю Г. Хоткевича: *«Три дні я мовчала, боячись вимовити хоч слово, боячись, що і в мене прохопиться якась лайка, що і я почну говорити як урки. Лише Платоніда Володимирівна згодом мене розговорила, заспокоїла. Недовго, всього чотири місяці, довелося мені пробути в її товаристві; та ніколи не забуду цю жінку. Струнка постать, м'який співучий голос, карі очі, чорне волосся нижче пояса – іншою дружина Гната Хоткевича не могла бути. Лише така жінка, як вона, могла стати супутницею життя всебічно обдарованої людини –*

письменника, історика, етнографа, засновника капели бандуристів, автора п'єс для народного театру» [1, с. 52]. У цій же тюрмі разом із батьком Оксани знаходився 20-річний син Хоткевича Богдан, який 27 грудня 1946 р. на пересильному етапі, побачивши у демісезонному пальто свою однолітку, віддав їй свою вовняну безрукавку, а хустку дівчині при прощанні подарувала його мати...

Мені пощастило кілька годин поспілкуватися у Боярці з Оксаною Миколаївною за кілька місяців до її смерті, що трапилася 29 жовтня 2017 р. Звісно, я питав про те, що не увійшло до книги. Про Хоткевичів вона згадала (з розповідей Платоніди Володимирівни): між собою подружжя розмовляло українською, і лише коли сварилися (таке іноді траплялося), вони переходили на російську, аби не паплюжити рідну мову.

Книгозбірня музею приступна для будь-кого з відвідувачів, і у цьому повідомленні стисло висвітлено лише частину нашої книжкової Хоткевичіани.

Список бібліографічних посилань

1. Хращевська О. М. Зламаний цвіт : худож.-докум. проза. Львів, 2012. 240 с.

УДК 78.071.1(477)Косенко:784.071.2(477)Селюк-Лапіна]:930.25

КОМПОЗИТОР В. С. КОСЕНКО В СУДЬБЕ ПЕВИЦЫ Г. С. СЕЛЮК-ЛАПИНОЙ (по архивным материалам)

Семейкина Наталия Николаевна,
доцент ХДАК, кандидат филологических наук,
Украина, Харьков

Анотація. *Розглядається маловідома сторінка приватного листування української співачки Г. С. Селюк-Лапіної з видатним композитором В. С. Косенко та його родиною.*

Ключові слова*: композитор, В. С. Косенко, українська співачка, Г. С. Селюк-Лапіна, листування, вокальні цикли, квартира-музей.*

Annotation. *The little-known page of private correspondence of the Ukrainian singer G. Selyuk-Lapina with the outstanding composer V. S. Kosenko and his family is considered.*

Key words*: composer, V.S. Kosenko, Ukrainian singer, G. S. Selyuk-Lapina, correspondence, vocal cycles, apartment-museum.*

Аннотация. *Рассматривается малоизвестная страница частной переписки украинской певицы Г. С. Селюк-Лапиной с выдающимся композитором В. С. Косенко и его семьей.*

Ключевые слова*: композитор, В. С. Косенко, украинская певица, Г. С. Селюк-Лапина, переписка, вокальные циклы, квартира-музей.*

Имя композитора Виктора Степановича Косенко (1896–1938) очень известно в музыкальной культуре Украины и мира. За свою короткую жизнь, всего 42 года, он создал множество произведений разных жанров для фортепиано, виолончели, симфонических и вокальных, вошедших в десятитомное полное собрание сочинений мастера. О творчестве В. С. Косенко написаны монографии, многочисленные музыковедческие статьи (Л. Хмичин, М. Гордийчук, Р. Стецюк, Ю. Вахранев, О. Олийник, К. Шамаева и др.). Первый биограф художника Валериан Довженко, ещё в 1949 году опубликовал короткий очерк о жизни и творчестве композитора, основываясь на личном общении и дружбе с ним и его семьёй [1].

В. С. Косенко всегда окружало много творческих людей, музыкантов разной направленности и в Житомире, где он жил и работал после завершения учёбы в Петербургской консерватории сразу на двух факультетах – фортепиано и теоретико-композиторском, и в Киеве, где он был профессором консерватории и членом Союза композиторов Украины, а также в Харькове, Москве и Ленинграде, где он выступал с авторскими концертами. Нередко он лично консультировал исполнителей своих произведений, особенно вокальных. Среди его «подопечных» были известные певицы Зоя Гайдай и Оксана Колодуб. В этот круг вошла и камерная певица из Харькова Галина Сергеевна Селюк-Лапина, которую увлекали и восхищали многие вокальные произведения композитора.

После совместной работы над репертуаром двух преданных профессии людей завязалась настоящая дружба. После ранней смерти В. С. Косенко в 1938 году еще в теченее многих десятилетий продолжалась переписка с вдовой композитора Ангелиной Владимировной Канеп-Косенко и её дочерью Раисой Эдуардовной. Это нашло отражение в воспоминаниях певицы, а также оставшейся в личном архиве интересной, очень душевной и искренней по тональности переписке, в близких контактах дочери и внучки певицы с этой неординарной семьей, ярких встречах в квартире-музее В. С. Косенко в Киеве.

Предлагаем познакомиться с малоизвестной страницей творческих и личных отношений Г. С. Селюк не только с композитором В. С. Косенко,

но и его вдовой, оставивших заметный след в судьбе певицы. Материалом для исследования является семейный архив многолетней личной переписки Г. С. Селюк-Лапиной.

Г. С. Селюк-Лапина (1904–1983 гг.) – обладательница прекрасного меццо-сопрано, родом из Чернигова, выпускница Ленинградской консерватории по классу вокала К. Н. Дорлиак и Е. Де-Вос Соболевой, к сожалению, не сделала выдающейся карьеры на оперной сцене из-за несовместимой с профессией болезнью – астмой. Однако в 1920–1930 годах она была успешной камерной певицей, работала в Харьковской филармонии, пела на радио, давала сольные концерты в своём городе и в Киеве, участвовала в выездных концертах по Украине от филармонии.

Впоследствии она полностью посвятила себя педагогической деятельности, работала в музыкальном училище, стала доцентом Харьковской консерватории. Она прекрасно владела техникой русской вокальной школы, которая требовала глубокого проникновения не только в музыку, но и в смысл каждого слова, поэтому каждая песня, ария и романс воспринимались в её трактовке как музыкально-драматический шедевр. Г. С. Селюк отлично знала мировой вокальный репертуар, народное песенное наследие, бескорыстно делилась накопленным опытом с коллегами и со своими учениками, сохранившими добрую память и благодарность своему наставнику и другу на всю жизнь.

После переноса столицы из Харькова в Киев многие деятели культуры и искусства сменили место жительства. Среди них были музыковеды Юрий Николаевич Масютин (псевдоним Я. Юрмас) и В. Довженко. Они в своё время первыми приглашали В. С. Косенко с концертами в Харьков, писали положительные рецензии. Ю. Масютин, автор статей об украинских музыкантах, исследователь творчества Н. Д. Леонтовича, писал рецензии на оперные премьеры и сольные концерты харьковских певцов. Среди камерных он выделял Г. С. Селюк, с которой его помимо всего связывала дружба по их родному Чернигову. Именно Я. Юрмас познакомил певицу с В. С. Косенко, когда она приехала в Киев на второй тур очередного конкурса исполнителей. Он попросил ее прослушать и, если надо, оказать поддержку. Об этом написала в своих воспоминаниях жена В. С. Косенко Ангелина Владимировна: «*Юрмас звернувся з проханням прослухати її, а якщо треба – допомогти. Віктор Степанович, звичайно, погодився*» [2, с. 63]. Поддерживать молодых музыкантов, помогать им достичь глубины в интерпретации его произведений – было отличительной чертой В. С. Косенко. Надо заметить,

что певица всегда особо выделяла романсы В. С. Косенко, часто включала их во второе отделение (первое посвящалось обычно мировой классике) своих сольных концертов, наряду с произведениями многих современных украинских композиторов, таких как В. Борисов, Ф. Богданов, М. Коваль и др., с которыми она нередко совместно работала и была первой исполнительницей их новых произведений. Естественно, что советы такого известного и эрудированного автора, как В. С. Косенко, и личное общение с ним были ей необходимы. Поэтому предоставленную возможность общения с В. С. Косенко она восприняла с восторгом: *«Навсегда останется у меня в памяти первое знакомство с Виктором Степановичем, которому я со страхом и с особым творческим подъёмом исполняла ряд романсов русской и западноевропейской классики, народные песни и ряд произведений советских композиторов. В тот период моего творческого пути мне необходима была не только правдивая критика и наставления, но и участливое отношение, дружеский совет». (Из письма музыковеду И. Виленской, 1953 г.).*

Как оказалось, многое в судьбе, взглядах на профессию, человеческих качествах сближало певицу и композитора. За их плечами были насыщенные событиями годы учёбы в Петербургской–Ленинградской консерватории под началом ректора А. К. Глазунова у выдающихся музыкантов и знатоков своего дела. Оба прекрасно разбирались в музыкальной литературе, владели отличной исполнительской школой. Оба были бескорыстны в своём служении музыке. Г. Селюк пишет: «*В Киеве бывала с 1933 по 1937 год. Меня очень привлекали занятия с В. С. Косенко. Его исключительно чуткое сопровождение вокальных произведений, необычайно тонкий слух к вокальному звуку, к выразительной интонации текста, требовали от меня как исполнительницы особо проникновенного исполнения тонких музыкальных нюансов для создания правдивого художественного образа. Своим совершенствованием как камерной певицы я очень обязана В. С. Косенко и как чуткому музыканту, и как тонких душевных качеств человеку*». (*Из письма музыковеду И. Лысенко, февраль 1980 г.*). А в письме И. Виленской она далее развивает свою мысль: «*Виктор Степанович научил меня по-настоящему исполнять народные песни, объяснив как надо, не нарушая вокально-технических требований, сохранять национальный колорит песни, ее язык, передавая правдиво эмоциональность и содержание. Одна из моих любимых песен Косенко – это "Пісня Трипільської трагедії". Я ее часто исполняла в своё время и она*

пользовалась всегда большим успехом. Из романсов я очень любила "Шотландскую песню", "Я ждал тебя", "Ніч і млиста хуртовина", балладу "Памяти борцов Парижской Коммуны", "Цветок засохший", "Я пережил свои желанья", "Колыбельную", "Коли б то ти могла", "Они стояли молча"». (Из письма музыковеду И. Виленской). Впоследствии А. В. Косенко подчеркнёт тонкое понимание певицей романсов композитора: *«Если бы знали, как мне дорого то, что Вы так поняли Виктора Степановича и его творчество! Мало быть человеком, получившим музыкальное образование, а нужно ещё иметь ум, сердце и художественное чутье. Все, что Вы говорите о Викторе Степановиче и о его романсах, – совершенная правда; согласна с каждым Вашим словом, с каждым Вашим разбором его романсов. Они хороши и по мелодическому материалу, и по художественной глубине и искренности человеческих переживаний, но они не всем доступны – исполнителю нужна культура и музыкальная, и общая, а тем, кому надо учиться на романсах В. С. Косенко, нужны такие руководители, как Вы». (Письмо Г. Селюк, 5 ноября 1953 г.).*

Занятия с В. С. Косенко проходили в небольшой комнате коммунальной квартиры на Большой Подвальной 14, где обитали супруги и куда приходили не только близкие, но и малознакомые люди: студенты, поэты, музыковеды, пианисты, певцы. Гостеприимная хозяйка дома Ангелина Владимировна Канеп-Косенко, необыкновенно красивая, хорошо воспитанная и образованная женщина, верная спутница композитора, его берегиня и муза умела создать в этой крошечной квартире атмосферу доброжелательности, тепла, участливости, откликалась на все пожелания и настроения своего супруга. Об этой удивительной женщине Г. С. Селюк пишет: *«Говоря о творческой деятельности Виктора Степановича, нельзя обойти молчанием Ангелину Владимировну, жену В. С., которая всегда была и есть верным, чутким товарищем его творческого пути. Ангелина Владимировна была вдохновителем многих искренних романсов Виктора Степановича («Коли б то ти могла», «Вони стояли мовчки» и др.,) вдохновителем музыкальных интересных вечеров, происходящих у них дома. Обладая тонким художественным вкусом, Ангелина Владимировна зачастую помогала многим, сказанным во время замечанием, предложением, советом, тёплым искренним отношением*» (*Из письма музыковеду И. Виленской, 12 июля 1953 г.*).

Композитор умер незадолго до начала Второй мировой войны. Казалось бы на этом могла оборваться история знакомства. Но не таким человеком была Г. Селюк. Отзывчивая, внимательная к чужим бедам, она прекрасно понимала, что значит для жены потеря такого человека, как Виктор Степанович. В память Ангелины Владимировны особо врезался эпизод начала Второй мировой войны, когда она вместе с дочерьми спешно эвакуировалась из Киева, остановилась на некоторое время в не оккупированном ещё фашистами Харькове. Обстановка, как это нетрудно понять, была напряжённой, город готовился к трагическим испытаниям, многие были озабочены своим собственным будущим. Бежавшие от врага из других мест люди оставались без должного участия, фактически голодали. Вот в эти недели помощь пришла от Галины Сергеевны. Она с продуктами отправляла своего отца к Ангелине Владимировне Косенко, оказывала ей моральную поддержку, несмотря на то, что в её собственной семье было девять человек, пятеро стариков, дети, муж – военный врач, готовивший к срочной эвакуации на Алтай военный госпиталь.

Впоследствии в своих письмах А. В. Канеп-Косенко со словами благодарности возвращалась к этому эпизоду: *«Ваши визиты к Виктору Степановичу и работа с ним оставили в моей душе на всю жизнь воспоминание о Вас, как о прекрасной певице, очаровательной женщине, а значительно позже, т. е. в дни эвакуации и нашего вынужденного пребывания в Харькове. И здесь Вы проявили себя как человек с такой прекрасной душой. Природа на редкость соединила в Вашем лице многие лучшие качества женщины и человека». (Из письма Г. С. Селюк-Лапиной, 13 мая 1966 г.).*

После окончания войны жена В. С. Косенко и её дочь Раиса вернулись в Киев в трёхкомнатную квартиру на улице М. Коцюбинского, которую дали композитору за несколько месяцев до его смерти и в которой он мечтал свободно и долго творить в своём кабинете, где в центре стоял чёрный рояль фирмы «Дидерикс». Но этого не случилось. Главной целью жизни жены В. С. Косенко стало увековечивание его памяти, издание его произведений, открытие сначала одной мемориальной комнаты, а впоследствии квартиры-музея. Инициатива Ангелины Владимировны была поддержана музыкальным сообществом, друзьями, учениками, близкими композитора. В квартире почти ежемесячно и по круглым датам устраивались концерты с участием оперных и камерных певцов столицы и иногда гостей Киева, учеников музыкальной школы им. В. С. Косенко. Вдохновителем таких вечеров была, естественно, жена композитора,

организаторами и участниками были дочери – Раиса Эдуардовна и Ирина Эдуардовна, приёмный сын последней, блестящий пианист, доцент консерватории Павел Васильевич Батюшков, самый проникновенный исполнитель фортепианного наследия любимого композитора. Во всех вечерах принимал участие первый биограф В. С. Косенко музыковед В. Довженко с женой, муж Ирины Эдуардовны – художник-акварелист В. И. Батюшков и многие другие. Музыкальная часть таких собраний завершалась обязательным чаепитием в столовой за большим обеденным столом, где всем хватало места.

В 50-е годы прошлого века возобновилась связь между семьёй В. С. Косенко и Г. Селюк. К сожалению, посещение Киева для Галины Сергеевны, её непосредственное участие в музыкальных собраниях были невозможны из-за состояния здоровья певицы, однако установилась регулярная переписка, доверительная и искренняя по стилю и отношению. В ней получили отражение все самые значительные события, связанные с деятельностью Ангелины Владимировны по сохранению и прославлению наследия В. С. Косенко. Вдова композитора стала во многом инициатором издания полного собрания его сочинений, написания книги воспоминаний о своём талантливом супруге. Книга получила большое одобрение критиков, в неё были включены воспоминания Г. С. Селюк «Хочеться сказати багато хорошего» [2, с. 164–166]. Но впоследствии из личной переписки с вдовой композитора стало очевидным, что многие собранные для печати материалы были сокращены и изъяты. Так, Галина Сергеевна немало добрых слов написала о музе и друге Виктора Степановича, но эти страницы не вошли в книгу: *«Я тоже очень огорчена, тем более, что это сделано и с другими авторами воспоминаний. Мое участие в творческой жизни Виктора Степановича было смыслом моей жизни. И то обстоятельство, что авторы некоторых воспоминаний на это обратили внимание мне было дорого, но воля редактора оказалась сильнее». (Из письма, 20 мая 1968 г.).* Все неизданные материалы хранятся в музее и ожидают своего часа.

Г. С. Селюк получала в подарок от Ангелины Владимировны первые издания таких романсов В. С. Косенко, как «Избранные романсы и песни. Для голоса и фортепиано» (Киев, 1948), «Мне грустно» («Сумний я») на слова М. Лермонтова (Киев, 1952), «Ветер перелетный (Вітер легковійний)» на слова К. Бальмонта (Киев, 1952), «Я здесь Инезилья» на слова А. Пушкина (Киев, 1952) с её трогательными посвящениями. И, наконец, после выхода в свет 10-томника сочинений В. С. Косенко

Ангелина Владимировна презентовала певице третий том с вокальными произведениями, написав такие слова на первой странице. Одна запись гласила: «*Дорогой Галине Сергеевне в память о дружбе от А. Косенко*», а другая – небольшое письмо: *«Дорогая Галина Сергеевна! Посылаю Вам третий том – романсы В. С., многие из которых Вы сами пели. Пусть будет это в память о нашем дружеском общении. Крепко Вас целуем. Пишите, как живёте, как здоровье. Август 1971 г.».*

Переписка этих двух очень родственных по духу людей является интересным документом времени и даже эпохи, воспроизводит атмосферу происходящих в квартире-музее В. С. Косенко музыкальных вечеров или юбилеев композитора в 1966, 1971 и других годах. Вот как описывает Ангелина Владимировна, например, празднование 75-летнего юбилея В. С. Косенко: *«Дорогая Галина Сергеевна! Вам, многолетнему дорогому другу, не могу не написать, как прошли юбилейные дни 75-летия В. С. Итак, начинаю. Жаль, что Милица Сергеевна (дочь Г. С. Селюк. – Н. С.) не могла быть свидетельницей всего этого. В Житомире, где В. С. жил столько лет и создал много произведений, построено прекрасное четырёхэтажное здание для училища им. Косенко. Куплено 92 инструмента – пианино и роялей. Два зала – концертный на 600 мест и физкультурный. Коллектив училища приезжал в Киев и дал прекрасный концерт в кабинете В. С. Отвезли на могилу венок. А вечером пошли в филармонию. А через несколько дней мои представители ездили в Житомир – на концерт юбилейный. Отвезли портрет В. С. (очень хороший), сделанный моим зятем Батюшковым, и торжественно его вручили на сцене. Портрет для зала, два на два метра. Там, в училище, в тот день открыли мемориальную комнату В. С. Косенко. Сделано все это было красиво. И передали альбом с фотоснимками училища и педагогов за работой с учениками. В Киеве был целый ряд концертов – в детском лектории, в филармонии, в детской филармонии (удивительно трогательно), в Доме актёра. Ещё будет в консерватории – был объявлен, но там произошли тяжёлые события (умерло два старых педагога), и пришлось отложить.*

Проходили концерты в детских музыкальных школах. И, конечно, в «нашей» – в третьей, носящей имя Косенко. Эта школа вообще очень дружна с нами, она тоже давала концерт и у нас в кабинете – это уже традиция. Приходили дети и студенты консерватории к нам на экскурсии. За эти дни побывало больше 90 человек в кабинете. Ну, и, разумеется, побывали друзья – композиторы, педагоги. Разные

организации отвезли на кладбище венки. Словом, целую неделю была музыка, люди, воспоминания и добрые слова. Конечно, я устала, но удовлетворена полностью. Больше того – я такого внимания даже не ожидала. И все очень тепло. Что ж, В. С. был хорошим музыкантом и хорошим человеком. И Вы, конечно, порадуетесь вместе со мной. Все это дорого. Была очень тронута визитом Милицы Сергеевны. Жаль, что времени у нас было мало. Она написала от Вас теплые слова. Спасибо за персики. Вот столько надиктовала. Будьте здоровы. Всегда рада Вашим письмам. Крепко целую. А. Косенко. Забыла! А телепередачи. А статьи в газетах и журналах. Словом – хорошо. И то, что том за томом выходит полное собрание – самое отличное. А. К.». (Из письма Г. С. Селюк-Лапиной).

После смерти Ангелины Владимировны переписка продолжилась с ее дочерью Раисой Эдуардовной Канеп до последних дней её жизни. В поздравлениях с праздниками она обязательно давала короткий отчёт о проведённых в музее мероприятиях. Эта удивительно скромная женщина никогда не афишировала своей роли и реального участия в сохранении и поддержании живой глубоко интеллигентной атмосферы этого очага подлинной музыкальной культуры Киева. Потеряв ещё в молодости свою семью, работая простым корректором в одной из киевских газет, она полностью посвятила себя служению памяти своего приёмного отца Виктора Степановича Косенко, которого безмерно уважала и ценила, и любимой матери.

Список библиографических ссылок

1. Довженко В. В. С. Косенко. Нарис. Київ, 1949. 140 с.
2. В. С. Косенко у спогадах сучасників. Київ, 1967. 180 с.

УДК 027.54(477.411)НБУВ:025.2]:94-051(477)Данилевич

ЗАПИСИ ВАСИЛЯ ДАНИЛЕВИЧА ПРО ДЕШЕВИЙ АБОНЕМЕНТ ХАРКІВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ (1907 р.)[1]

Романовський Валерій Станіславович,
член Харківського історико-філологічного товариства,
кандидат історичних наук,
Україна, Харків

Анотація. *Розглядаються проблеми функціонування дешевого абонемента (3-го розряду) Харківської громадської бібліотеки. Уперше публікується справу з особового фонду українського історика й археолога Василя Данилевича з нотатками за матеріялами 1889–1907 рр., що в каталозі Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського має хибну назву. Визначено обставини та рік написання нотаток.*

Ключові слова: *Харківська громадська бібліотека, дешевий абонемент, Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства, В. Ю. Данилевич.*

Annotation. *The problems of the functioning of a cheap subscription (3rd grade) of the Kharkov Public Library are considered. For the first time, we print the case on the personal fund of the Ukrainian historian and archeologist Vasily Danilevich with notes on the materials of 1889-1907, which in the catalog of the Institute of Manuscript the Vernadsky NBU has a wrong name. The circumstances and the actual year of writing the notes are determined.*

Key words: *Kharkiv Public Library, cheap subscription, Ethnographic Museum of the Kharkov Historical and Philological Society, V. Yu. Danilevich.*

Аннотация. *Рассматриваются проблемы функционирования дешевого абонемента (3-го разряда) Харьковской общественной библиотеки. Впервые публикуется дело по личному фонда украинского историка и археолога Василия Данилевича с заметками по материялами 1889–1907 гг., которая в каталоге Института рукописи НБУ имени В. И. Вернадского имеет ошибочное название. Определены обстоятельства и действительный год написания заметок.*

Ключевые слова*: Харьковская общественная библиотека, дешевый абонемент, Этнографический музей Харьковского историко-филологического общества, В. Ю. Данилевич.*

[1] Текст друкується в авторській редакції.

Від початку існування (1886 р.) Харківська громадська бібліотека (ХГБ) враховувала різні потреби та фінансові можливості читачів. Спершу бібліотека мала безкоштовну читальню, платний абонемент та відділ народних книг. Проте 1887 р. відділ народних книг припинив працю через байдужість пересічних містян і непевність становища бібліотеки [3, с. 43].

11 березня 1890 р. в ХГБ відкрито дешевий абонемент. На загальних зборах 9 грудня 1890 р. виокремлено абонемент 2-го розряду з оплатою 20 коп. на місяць без права на отримання нових журналів і книг [7, с. 36–37], а дешеву книгозбірню для бідних з оплатою в 5 коп. перейменували в 3-й розряд, за яким залишився окремий фонд.

Діяльність 3 розряду справедливо висвітлена в публікаціях бібліотеки як корисна для простолюду, що прагнув самоосвіти. Водночас цей підрозділ викликав організаційні проблеми. Уже ревізія 1893 р. поклала на читачів дешевого абонемента провину за втрати книг. Відтак правління доручило Ю. Л. Зубашову й І. А. Красуському ізолювати книгосховища від 3 розряду та чайної, що й було зроблено влітку того ж року. Витрати на утримання й поповнення 3 розряду істотно перевищували прибутки. У вересні 1895 р. його співробітниці здійснили ревізію книжок. Із 1890 р. втрати склали понад тисячу томів, значну частину не відшкодовано [9, с. 3, 29].

У грудні 1900 р. на загальних зборах членів ХГБ від О. С. Чемпковського пролунали дошкульні закиди 3-му розряду: відкривався невчасно, діяв без нагляду, співробітниці працювали безкоштовно й манкірували обов’язками [14, с. II:49]. 1919-го р. загальний стан справ підсумував Д. І. Багалій: «*Так званий 3-й розряд Харьківської Громадської Бібліотеки був призначений спеціально для незаможнього люду м. Харькова – робітників, дрібних ремісників і їх дітей. Там платня була знижена до найменшого розміру, а саме до 5 коп. у місяць за книжку. Ця платня не покривала цих видатків, не дивлячись на дарову працю співробітниць і жертви книжками. Там було 6000 книжок, 500 абонентів щорічно, дорослих і дітей, переважно з нижчою освітою або учнів нижчих шкіл*» [2, с. 50].

Проблеми функціонування дешевого абонемента гостріше розкриває справа з архіву В. Данилевича, доповнюючи відомості з опублікованих звітів ХГБ. За каталогом Інституту рукопису справа має назву «Протокол правления Харьковской Общественной библиотеки. 13 марта 1902 г.». Таке датування відповідає лише першому витягові з низки документів книгозбірні.

Цей витяг свідчить про експонати, які ХГБ передала комітетові з улаштування етнографічної виставки XII археологічного з'їзду в Харкові. 1902 р. етнографічна секція з'їзду засідала в читальній залі ХГБ [3, с. 48]. Хоча запис і зроблений на бланкові правління ХГБ, але це лише витяг із протоколу, можливо, у вільному викладі Данилевича. Цей запис тематично не збігається з рештою нотаток і свідчить, що дослідник підготував конспект для особистого використання. Адже він був одним із організаторів з'їзду та співробітником Етнографічного музею університету (створений 1902 р.).

Інші записи з протоколів правління й опублікованого «Отчета» ХГБ за 4-й звітний рік характеризують функціонування дешевого абонемента (датовані нотатки з документів 1889–1903 рр.). Певну увагу приділено також створенню окремого колективного абонемента для працівників насамперед Паротягобудівного заводу, знов-таки, в контексті того, що на 1898 р. вони «не цікавилися III розрядом» [арк. 3-3 зв.]. Відтак у 1901 та 1905 рр. постали дві філії ХГБ із розрахунком на відвідувачів-робітників [2, с. 54; 14, с. 57; 18, с. 63]. Як дослідив І. Я. Лосієвський, ці філії перетворилися на осередки революційної пропаґанди й у лютому 1908 р. закриті згідно з постановою генерал-губернатора [3, с. 79, 84, 90]. Дійсно, звітування про діяльність філій завершилося 26 лютнем 1908 р. У січні 1909 р. на загальних зборах членів ХГБ ухвалено визнати філії закритими й розпочати ліквідацію [22, с. XVI].

Чому ж Данилевич збирав інформацію, що дозволяла критично висвітлити працю 3-го розряду – по суті народної читальні?

1903 р. вкотре виявлено велику втрату книг у 3 розряді, що викликало подальші перевірки. 5 березня правління ХГБ доручило комісії, обраній для нагляду за 3-м розрядом, визначити разом із його працівницями заходи з охорони книжкових фондів [див. справу, арк. 1]. Цікаво, що в опублікованих протоколах загальних зборів членів ХГБ під 5 березням 1903 р. ніяких записів немає, отже створення комісії ініціювало лише правління.

Але на екстрених зборах 20 квітня 1903 р. (коли Данилевича обрали членом ХГБ) член правління М. І. Антоконенко доповів про ревізію книжкового майна 3 розряду та втрату 5644 томів, із них 3017 зникло невідомо як, імовірно, наприкінці 1902 – 1903 рр. Виявилося, що звітність по 3 розряду не відображала справжніх великих збитків [16, с. 15, XIX, XLII].

Голова правління ХГБ Д. І. Багалій представив інструкцію для 3 розряду. Згідно з нею правління зі свого складу мало обирати 3-х осіб для нагляду, а також участи у зборах підрозділу й комісіях із правом дорадчого голосу. Зрештою, від часу створення дешевого абонемента за його справами мала спостерігати така комісія з 3-х членів та голови правління бібліотеки [7, с. 21–22]. Проєкт інструкції про внутрішню організацію 3 розряду вироблено на зборах співробітниць у листопаді – березні 1902/1903 р., згодом правління доповнило й виправило його. Хоч яким «ліберальним» був цей проєкт, однак підтримку мали й зауваження М. П. Винокурова й О. С. Чемпковського щодо права найбідніших читачів на нову літературу, а співробітниць 3 розряду – на участь у засіданнях правління й любовне ставлення до підрозділу з боку керівного органу. Після дискусії члени ХГБ прийняли запропоновану правлінням інструкцію з виправленнями [16, с. XIX–XX; XLV–LV].

Наглядову комісію не було створено від часу заснування дешевого абонемента. Декілька років за 3 розрядом наглядав О. П. Грузинцев. Із березня 1903 р. наглядові функції передано Д. І. Багалієві (як голові правління), С. М. Самойлову, М. І. Антоконенкові й М. О. Маслову. У 1903/1904 р. нагляд здійснювали С. М. Самойлов, М. О. Маслов й О. С. Чемпковський [16, с. 2, XLVII–L; 17, с. 3].

Данилевич іще не був членом правління й не мав наглядового обов’язку. Сумнівно, що він склав конспект у цей час, хоча найпізніші з датованих записів і позначені 1903 р. Зокрема, біля витягів щодо ревізій завважено: «дошел до 10/XII» [арк. 2, зв.]. Про те, що більшість записів є витягами з протоколів, свідчать як непослідовна нумерація вибірково вивчених пунктів, так і власні нотатки Данилевича. Однак останні записи олівцем наприкінці справи не датовані, не є витягами і свідчать про особисту участь Данилевича у спільному засіданні комісії правління та працівниць 3 розряду. Оскільки 1903 р. Данилевич до такої комісії не входив, слід далі вивчити звіти ХГБ.

У подальшому стан справ 3 розряду не надто покращився: в 1903/1904 звітному році вилучено через дефектність і втрачено 1581 том [17, с. 14, 97]; у 1904/1905 р. – 871 том [18, с. 13]. На початок 1905 р. правління пояснювало вади у веденні справ 3 розряду численністю, випадковістю та плинністю особового складу співпрацівниць, відсутністю солідарности в їхній діяльності. Правління відхилило пропозицію ревізійної комісії ввести до 3 розряду оплачуваних службовців через брак коштів і небажаність поєднувати в одному колективі працівників, які

працюють безкоштовно й за гроші. На думку О. М. Габеля, «ІІІ розряд це держава в державі, він завжди користувався великою самостійністю і співпрацівниці дуже неприязно зустрічали будь-яке втручання Правління». За підсумком Багалія, користуючись становищем «status in statu», персонал 3-го розряду мав би нести й відповідальність за весь хід справи [18, с. 88, XII–XV].

1 лютого 1905 р. загальні збори членів ХГБ обрали комісію з питання про 3 розряд у складі таких осіб: О. М. Обухов, О. С. Чемпковський, В. Х. Маслова, О. С. Винокурова, О. В. Котельникова, Л. Б. Хавкіна та П. В. Вознесенський [18, с. XVI]. Окрім того, в 1904 – середині 1907 рр. нагляд за 3 розрядом здійснювали три члени правління, серед яких Данилевич жодного разу не записаний [18, с. 1, 3; 19, с. 3; 20, с. 2].

Але й у 1906/1907 зв. році ревізійна комісія виявила, що користувачі 3 розряду не повернули 188 томів, натомість 1042 книги зникли невідомо як; читачі жалілися правлінню на закриття дешевого абонемента в робочі години [20, с. 84]. На загальних зборах членів ХГБ 30 грудня 1906 р. В. В. Патоков картав співробітниць за внутрішнє протистояння навколо ідеї перетворити 3 розряд на відділ для дорослих. Кількість передплатників дешевого абонемента, проте, зростала. Із цього приводу В. Ю. Данилевич припустив, що кошти, які виділяли для 3 розряду, недостатні, а критерії придбання літератури незрозумілі. Патоков відповів, що заяви про придбання книжок надходили до правління від співробітниць 3 розряду й завжди виконувалося; бралося до уваги також запити читачів [20, с. II–IV].

На загальних зборах 7 січня 1907 р. Данилевич запропонував перерахувати на потреби 3 розряду 400 крб для прийняття однієї чи двох оплачуваних службовців, а також закупівлі журналів і книг для дорослих. Дебати завершилися одностайним рішенням про обрання чергової комісії; для її праці відведено три місяці. До комісії у справах 3 розряду обрано С. С. Жилкіна, В. Ю. Данилевича, Я. М. Бернштейн-Когана, К. І. Родзянка й А. В. Котельникову від загальних зборів; В. В. Патокова від правління та очікували обрання ще двох осіб від колективу 3 розряду (обрані З. Щавинська та <Е.> Шацька) [20, с. XIV–XVIII; 21, с. II:1].

Отже, занотовуючи витяги з документів ХГБ, Данилевич готувався до спільного засідання комісії та працівниць 3 розряду, що сталося, певно, того-таки 1907 р. Про це засідання і свідчать останні недбалі записи олівцем наприкінці справи [арк. 4, зв.], зроблені, можливо, для протоколу, якого Данилевич збирався скласти особисто чи з учасниками події. На це вказують і прізвища учасниць: Шевченко й уже згадана Шацька. Слід

додати, що Г. Г. Шевченко значиться в реєстрах співробітниць 3 розряду лише починаючи з 1905/1906 зв. р. [19, с. 3]. Це виключає можливість написання справи 1903 р., згідно з крайньою зі згаданих дат, і змушує пов'язати нотатки з особистою участю Данилевича в праці комісії 1907 р. Судячи з останніх записів справи, засідання не вдалося: співробітниці сприйняли комісію з невдоволенням, не захотіли навіть розглянути запропоновані питання. Ймовірно тому про цю спробу спільного засідання нічого не опубліковано в звіті ХГБ за 22 рік. Мабуть, комісія вирішила не поглиблювати конфлікт, бо запропонувала правлінню зберегти групу співробітниць дешевого абонемента, а керівництво ним покласти на комітет 3 розряду [21, с. II:23–27].

Загальні збори членів ХГБ розглянули доповідь особливої комісії по 3 розряду та проєкт інструкції аж у лютому – березні 1908 р., проте їх не прийняли [21, с. 73, 77, 79, II:1–21]. Цікаво, що склад комісії на цей час із невідомих причин зазнав змін: доповідь підписали лише К. І. Родзянко, С. С. Жилкін, А. В. Котельникова та <З. Е.> Щавинська. У 1907–1908 звітному році Данилевич особисто ввійшов до колективу 3 розряду [21, с. 3].

8 березня 1908 р., всупереч висновкам комісії, загальні збори ХГБ вирішили замінити групу з 59 осіб, що безоплатно обслуговувала дешевий абонемент, на 2-х оплачуваних службовців [21, с. 28, 79, II:15, III:2]. О. М. Габель охарактеризував прагнення співробітниць 3 розряду до незалежности як «глуху війну» із правлінням. На його думку, їхню працю відшкодовано правом на безоплатне користування абонементом у 1 розряді. Габель убачав особисту провину працівниць дешевого абонемента в зачитуванні та зникненні книжок [21, с. 77]. Судячи з нотаток Данилевича, це давало привід до продажу книжок на вагу [арк. 2-зв. (27.X.1903 р.)].

На цих загальних зборах колектив 3 розряду представляв Данилевич, який увійшов до нього щойно 1907 р. Поспілкувавшись із співробітницями дешевого абонемента, він, мабуть, вирішив не зачіпати їх, але особистою участю вплинути на стан справ. Він відзначив, що запропонована правлінням реорганізація дешевого абонемента призведе до його скасування й наголосив, що сил двох службовців обмаль для обслуговування 3 розряду. Відсоток дорослих читачів переважав третину і це були «люди фізичної праці», які, на думку Данилевича, соромитимуться свого одягу в разі переведення дешевого абонемента до приміщення привілейованих 1-го та 2-го. Навпаки, автори доповіді про 3 розряд

уважали основним читацьким континґентом крамарчуків, дрібних торговців і дітей [21, с. 78–79, II:5]. Поблажливість Данилевича суперечила зібраній ним же інформації про безвідповідальний і збитковий колектив 3 розряду перших років XX ст.

1 квітня 1908 р. для видавання книжок читачам запрошено як штатних службовців А. С. Ястребову й <А. Н.> Починкову. Правління взяло на себе вже не нагляд, а безпосереднє керівництво 3 розрядом замість комісії співробітниць. 3 розряд був реорганізований і переведений до загального приміщення книгозбірні, що супроводжувалося впорядкуванням фонду. Книги 3 розряду не були включені в загальні фонди й залишилися в окремому сховищі з особливою нумерацією. 93-х невиправних боржників відрахували з числа читачів. На кінець звітного року кількість книжкових надходжень загалом перевершила втрати, а з 6379 книг і журналів дешевого абонемента на 1 жовтня 1908 р. наявними були 6076 т. [21, с. 3–4, 29–30, 76].

У 1908/1909 зв. році книжковий фонд 3 розряду зріс на 628 томів, а кількість читачів – на 16,4%. Їхня присутність у загальній абонементній залі не викликала жодних незручностей [22, с. 11–12, 33]. Загалом утішним був і звіт за 1909/1910 р. Принаймні, дві найняті працівниці впоралися зі справами не гірше за колектив із декількох десятків безоплатних осіб. У звіті за 1910/1911 р. несподівано знову згадано групу співробітників 3 розряду, при чому окремо сказано про завідуючих і двох оплачуваних працівниць [23, с. 2–3]. Однак вказівка про цю групу напевно є хибною: у звіті на цьому місці мав би бути перелік працівників кабінету для читання. Власне, це він і є з хибним підзаголовком, бо прізвища багатьох бібліотекарів читальної зали ті самі й у звіті за наступний, 1911/1912 р. І надалі не всі читачі повертали книги, проте ці втрати рахували десятками й сотнями, а не тисячами. Читачів 3 розряду на 1915 р. було 1860, книжковий фонд складав 9136 томів [25, арк. 5, 22, 24].

На загальних зборах 11 лютого 1914 р. член правління Л. Б. Хавкіна-Гамбурґер запропонувала обрати комісію для створення дитячої бібліотеки. Пропозиція здобула переважно схвальні відгуки, бо більшість читачів дешевого абонемента на той час складали дітлахи та підлітки. Місцеві бібліотеки обслуговували дорослих на околицях, а 2 розряд ХГБ все більше приваблював читачів із середмістя. Потреба поєднання дитячих книгозбірень із «народними» відходила в минуле. Утім громадська бібліотека не була пристосована для дітей, що викликало зауваження прибічників дешевого розряду. Збори доручили правлінню разом із

обраною комісією розробити організаційні питання [24, с. 90–92]. 1916 р. 3 розряд реорганізовано на дитячий відділ – першу книгозбірню такого типу в місті [3, с. 57].

Передбачення Данилевича про те, що реорганізований 3 розряд зникне, справдилося еволюційним шляхом, а не через радикальне рішення правління. Бібліотечна справа в Харкові від цього не програла – прийшов час пошуку нових форм розвитку громадської бібліотеки.

Зовнішня характеристика джерела та засоби відтворення

Справа містить витяги та нотатки, а не офіційні документи, про що свідчить вже її вигляд. Аркуш 1–1 зв.: частково заповнений бланк правління ХГБ, записи чорним чорнилом, додаткові зауваження зроблено синім олівцем. Аркуш 2–2 зв.: незаповнений бланк правління ХГБ, записи чорним чорнилом. Аркуш 3–3 зв.: бліді записи простим олівцем на перегнутому на 4 частини папері. Аркуш 4–4 зв.: перегнутий навпіл, нотатки чорним чорнилом; дві третини звороту завершені блідими записами простим олівцем. На зворотах 1-го та 4-го аркушів наявні некоментовані цифрові розрахунки, які не відтворюємо. Усі записи зроблено нашвидкуруч, почерк В. Ю. Данилевича. Слова часто написані скорочено, подекуди без голосних.

Справу відтворено методом комп’ютерного набору сучасною російською мовою з дотриманням окремих особливостей написання слів і виразів в оригіналі. Зокрема, кінцеву шелестівку в префіксах раз-, без- відтворено згідно з дореволюційним правописом. Усі зауваження та розпізнання укладача, в т. ч. розкриття скорочень і ймовірне прочитання нерозбірливо написаних слів, передано курсивом і взято в квадратні дужки ([]). Після здогадно відтворених слів поставлено знак питання ([?]). Закінчення аркушів (зворотів) позначено двома похилими рисками (//). У супровідних текстах гострими дужками (<>) обрамлено нерозкриті ініціали.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імени В. І. Вернадського, м. Київ. – Ф. XXIX. Особовий архівний фонд В. Ю. Данилевича. – № 1827. – Протокол правления Харьковской Общественной библиотеки. 13 марта 1902 г. – Черновик. F° – 4 л.

[*Два записи про використання: 6 липня 2004 р. (Гулевич В. П.) та 13 листопада 2018 р. (Романовський В. С.)*].

[*Аркуш 1:*]

[*Бланк:*] ПРАВЛЕНИЕ Харьковской Общественной Библиотеки

[*Дописано й виправлено: «Протокол ПРАВЛЕНИЯ...»*].

Марта 13 дня 1902 г. № ..... [*не зазначений*] г. Харьков.

Для истории Этн. Музея.

Постановлено часть плетня, макитры, грабли, вилы и пр. передать комитету по устройству этнографической выставки.

13/XI-02 г. – Прочитан отчет по 3 р[*азряду*].

16/I-03 г. – Постановлено: правление может, если пожелает, выбрать день для вечера в пользу библиотеки на масленой, а, во вторых, если этот вечер не падет на 15 февр., предоставить этот день 3 р-у.

22/I – устроить вечер в пользу библиотеки и 3 р[*азряда*] 14/II, при чем 1/2 сбора отчисляется в пользу 3 р[*азряда*].

29/I Маслов и Габель выписали 1 экз. еженедельн. журнала «Народное благо» для 3 р[*азряда*]. Правление утвердило выписку.

26/II – Багалей доложил проект внутренней организации 3 р[*азряда*]. Правление частью дополнило, частью изменило его (см. отчет). [*Дописано синім олівцем:*] См. 19/II 03 г. в р. [*Про цей проєкт див. у IX-му додатку до протоколу екстрених зборів членів ХГБ 20 квітня 1903 р.: 16, С. XLVII*].

5/III – 2) Багалей прочитал инструкцию для стрднц [*сотрудниц*] 3 р[*азряда*], составленную на основании постановления правления принятых [*очевидно, принятого*] в прошлом заседании.

3) Ввиду замеченной большой утери книг в 3 р[*азряде*] постановлено производить при помощи сотрудниц фактическую ревизию книж. имущества 3 р[*азряда*] не менее 1 раза в год.

4) Правление поручает комиссии избранной для надзора за ведением дела в 3 р[*азряде*] выработать совместно с сотрудницами меры к охране книж. имущества в этом разряде.

12/III 03 г. – 6) А.П. Грузинцев сделал доклад о количестве книг в 3 р[азряде]. Выслушав настоящий доклад и сделанные замечания, правление поручило Антоконенко представить подсчет книг[,] находящихся на лицо в 3 р[*азряде*], утерянных и пропавших. XX (Где доклад?).

7) Чемпковский отдельное мнение к протоколу 26/II. [*Див. X додаток до протоколу екстрених зборів членів ХГБ 20 квітня 1903 р.: 16, С. XLII–LIII*]. К нему присоединились Грузинцев, Вилинский и Дубенский (см. отчет).

8) Правление постановило дополнить пункт в инструкции для сотрудниц 3 р[*азряда*].

12) За поздним временем гг члены разошлись[,] не разсмотрено книг, рекомендуемых сотрудницами 3 р[*азряда*]. //

[*Аркуш 1, зв.:*]

19/III 03 г. – Винокуров [*Дописано синім олівцем:*] см. рук. [*Імовірно, йдеться про «Особое мнение члена правления Н.П. Винокурова», XI додаток до протоколу екстрених зборів членів ХГБ 20 квітня 1903 р.: 16, С. LIV–LV*].

26/III 03 г. – О заведующей и проект реорганизации 3 р[*азряда*].

2/IV 03 г. – Об устройстве шкапов для 3 р[*азряда*].

28/IV – Предупреждение правления о намерении сотрудниц внести в него список новых книг.

21/V – Уволен мальчик из 3 р[*азряда*].

28/V – Записать оказавшиеся по ревизии книги в мат. книгу.

Отчет Харьк. Общ. Библ. за IV год, стр. 21: «Мысль об открытии при Харьковской Общественной Библиотеке особого разряда подписчиков для беднейшей части городского населения давно уже была выражена и членами Библиотеки на общих собраниях, и ее учредителями. На общем собрании членов Библиотеки, происходившем 10 декабря 1889 года, состоялось между прочим такое постановление, относящееся к этому вопросу. Г. Гредескул, в видах увеличения просветительной деятельности Библиотеки, предложил более специальный дешевый абонемент для тех лиц, ради которых издаются дешевые книги. Отнесясь с полным сочувствием к этому предложению, Собрание постановило: «поручить Правлению войти в ближайшее обсуждение предмета при участии г. Гредескула и других интересующихся этим делом лиц, выражающих желание отдать свой труд, и приступить к осуществлению дела при первой возможности».

Согласно с этим постановлением общего собрания, правление Общественной Библиотеки с начала 1890 года приступило к выработке подробностей организации, при какой может осуществиться выделение для известной категории подписчиков особого дешевого абонемента. Для обсуждения всех деталей этого вопроса была избрана комиссия... Комиссия эта представила свои соображения правлению Библиотеки. По разсмотрении проэкта комиссии и выслушании всех вызванных им замечаний, правление установило следующие положения:

а) Правление считает в принципе желательным учреждение при Библиотеке удешевленного абонемента;

с) при выделении книг в удешевленный абонемент в основной Библиотеке оставляются по 2 экземпляра каждого выделяемого сочинения;

d) новый разряд будет носить название «дешевого, или удешевленного абонемента»;

e) материальную ответственность по ведению дела в дешевом абонементе правление возлагает на М.Л. Гродецкую; ...

n) правление разрешает выдать из средств Библиотеки на приобретение инвентаря для удешевленного абонемента и на покупку книг 200 рублей. //

[*Аркуш 2:*]

[*Бланк:*] Правление Харьковской общественной библиотеки

г. Харьков [*Це не офіційний документ, лише аркуш із бланком.*]

15/X 03 г. 7. Сотрудницы 3 р[*азряда*] просят принять на счет библиотеки премию, выдаваемую швейцарам с каждой книги (по 5 к.), выручаемой от подписчиков этого разряда. Просьба удовлетворена.

22/X 03. 10. Поручено Антоконенко внести соответствующие изменения в инструкцию сотрудницам 3 р[*азряда*], согласно постановления общ. собр. 20/IV 03 г.

11. Поручено 3 лицам представить свои соображения об изоляции книгохранилища 3 р[*азряда*].

29/X 03 – Принята просьба сотрудниц 3 р[*азряда*] об устройстве в пользу 3 р. вечера.

12/XI Доложен отчет 3 р[*азряда*].

21/I 03 – Постановлено в зас. 28/I пригласить заведующую 3 р., секретаря и членов докладчиков абонем. и стат. комиссии для обсуждения инструкции дежурным сотрудницам.

28/I В присутствии означенных лиц прослушана инструкция 3 р. и дополнена 2 пунктами: 1) запи- //

[*Аркуш 2, зв.:*] сывать залоги выдаваемые в кас. книгу, а также штрафы и пр. в особые рубрики; 2) отмечать время открытия и закрытия 3 р. ежедневно и перерывы его действий в дневник. Формы записей предоставлено выработать сотрудницам.

11/II 9. Увеличена высота прилавка и устроен замок.

10. Передать первые 6 книг за 1903 г. М.Б., Р.Б. и О., а остальные в апреле.

5/V. 4. Т. к. сумма по 3 р[*азряду*] израсходована, то просить заведующую не покупать книг до 1/X.

29/IX – 30/IX и 1/X ревизия 3 р. [*Дописано праворуч:*] дошел до 10/XII.

27/X – 8. В присутствии заведующей 3 р., секретаря и докладчиц книж. ком. обсуждали результаты ревизии. Оказалась убыль в 1858 т[*омов*], при чем дефектных изъято 397 т[*омов*], не воз[*в*]ращено подписчиками 397 т[*омов*], неизвест[*ным*] обр[*азом*] пропали 997 т[*омов*]. Не зарегестрировано 629 т[*омов*]. Сотрудницы сообщили, что продавались на вес книги, не только дефектные, но и признанные негодными для подписчиков 3 р[*азряда*].

Постановлено: 1) регестрировать дефектные, 2) изъятые отдавать Правлению, 3) списки покупаемых и изъятых утверждать Общ. собр. сотр[*удников*] 4) скорее выпускать новыя книги. Инстр. представ[*ить*] на утв[*ерждение*] Правл[*ения*]. //

[*Аркуш 3, олівцем нечітко:*] 21/X[*?*] 98 г.

«Служащие на паровозостроит[*ельном*] заводе не интересуются III разр[*ядом*], а основн[*ой*] библиотекой; подписчиков можно считать около 300, можно разсчитывать на субсидии от нескольких заводов; интересна для них также читальня, куда выдавались бы журналы». Сооб. г. Богданова.

4/XI 98 г.

«5) Передать 3 р[*азряду*] некот. стар[*ые*] журналы до 1897 г., выбор их предоставить сотрудницам.

6) Заслушан пр[*ое*]кт отчетов по 3 р[*азряду*].»

18/XI 98 г.

Багалей сообщил о согласии Зипцони [*так в оригіналі, див. відомості про Риццоні П. П.*] на устройство коллективного абонемента для рабочих првзстр зав. [*паровозостроительного завода*] (дал место для каталогов, записей, зал[*ог*] в 100 р., доставку книг своими средствами).

Постановлено: переговорить частно с г. фабрич[*ным*] инспектором о решении правления – устроить коллект[*ивный*] абонемент для служащих-рабочих пар[*о*]в[*о*]з[*о*]стр[*оительного*] зав[*ода*], согласно просьб[*е*] первых.

27/XI 98 г. К постройке дома

«Желательна особая читальная комната для 3 р[*азряда*].»

9/XII 98г. «3 р[*азряд*].

Особый ход. 3 к. [*кімнати?*]: 1) для книг, 2) для абонемента и читальни, 3) для сотрудниц.»

27/I 99 г.

«Устройство концерта г-жи Б. поручено 3 р[*азряду*], с тем чтобы 1/2 дохода поступила в его пользу, ц[*е*]на б[*илета*] 125 р.» //

[*Аркуш 3, зв., олівцем нечітко:*] 17/II 99 г.

«Поручено Красусскому и Комарову окончательно устроить дело коллект[*ивного*] абон[*емента*] для служащих п[*а*]р[*о*]в[*о*]з[*о*]стр[*оительного*] завода, Гельферих-Саде и членов о-ва взаимопомощи трудящихся».

3/III 99 г.

«Концерт г-жи Бакмансон ввиду заявления сотрудниц 3 р[*азряда*] не состоится».

29/IX 99 г.

«Разрешено печатание каталога 3 р[*азряда*]»

24/XI 99 г.

1) Д. И. Багалей доложил о необходимости представления просьбы в Попечительство нар. трезвости о субсидии Б-ке в виду существования при ней 3 р[*азряда*].

Поручено составить просьбу Д. И. Багалею и подать ее.

3/XII 99 г.

«1) обсуждался вопрос о 3 р[*азряде*], о рек[*онструкции*] книг, помощи читателям, о читальне при разряде и т.п.»

2/II 1900 г.

«Заслушан о[*т*]чет о спекта[*к*]ле.... Сбор с благотворит[*ельного*] базара предоставить 3 р[*азряду*].»

24/II 1900 г.

Губ. комитет пожертвовал на постройку 3 р[*азряда*] 3000 р.

19/IV 1900 г.

«Заслушана просьба сот[*рудни*]ц 3 р[*азряда*] об ассигновании суммы для пополнения р[*азряда*] [*к*]нигами».

23/VIII 1900 г. – 3 р[*азряд*] помещен не [*в*] проектирова[*нн*]ом помещении, а в I эта[*же*]. //

[*Аркуш 4:*] 8/IX 1900 г.

Читан и принят к печатанию отчет 3 р[*азряда*].

18/I 01 г.

Умывальник для 3 р[*азряда*] за 20 р.

28/II 01 г.

Решено 1/4 пожертвований на книги, не более 250 р., предоставить 3 р[*азряд*]у.

24/X 01 г.

6) Для урегулирования счетов на книги по 3 р[*азряду*] поставить в смету на книги 350 р.

11) Разрешены расходы в 15 р. для 3 р[*азряда*] и также разрешено устроить концерт и лекцию в его пользу.

30/I 02 г.

1) Сообщены результаты вечера в пользу 3 р[*азряда*].

3) Расход на переплет книг 3 р[*азряда*] в сумме 150 р принят на счет суммы ассигнованной по смете на переплет книг[,] расходы же на переплет сверх этой суммы должны относиться на счет 350 р. ассигнованных на приобретение книг для 3 р[*азряда*].

4) Вопрос о приобретении книг для 3 р[*азряда*] за счет асигнованных по смете на сей предмет 350 р. оставить открытым до осени, тогда и рассмотреть его в связи с общим финансовым положением библиотеки.

22/V 02

получены ассигнованные комитетом в субсидию 3 р. на 1902 г. 200 р.

11/IX

1) Разсмотрен список книг для 3 р[*азряда*].

2) Согласно постановления правления от 28/I с.г. разрешено из сумм ассигнованных 3 р[*азряду*] еще издержать на книги и их переплет 200 р (примерно 150 р на книги, 50 р на переплет).

23/X

Распределено составление отчета: по 3 р[*азряду*] сотрудницы. //

[*Аркуш 4, зв. Нотатки Данилевича 1907 р. Олівцем, нашвидкуруч:*]

¤ Шевченко заявляет, что вопросы ком[*исс*]ии не относятся к 3 р[*азряду*], а касаются комиссии. Д-г [*Другое*] мнение, что 3 р[*азряд*] прежде всего для бедных взрослых. Желателен хороший подбор сот[*рудни*]ц. Шевченко находит не[*о*]бхо[*ди*]мым ответить, к[*а*]к [*?*] [*у*]лучшить, а баллотировать полноту вопросов отказывается.

Заседание с III разрядом. 1) Отношения к Правлению ненормальны, члены пр. (3) – чужие, а должны входить в организацию сот[*рудни*]ц на равных правах. Прот[*и*]в платных сотрудниц, (Шевченко).

2) Шацкая – 80/2 [*?*] плат. сот[*рудни*]ц. [*80 без платні та 2 штатні?*]

3) Шевченко – снова говорит о безполезности платных сот[*рудни*]ц.

А предложение прочитать вопросы нашей комиссии не ста[*вится*] на баллотировку.

[*Заседание*] [*?*] в[*озра*]жает пр[*оти*]в [*чте*]ния воп[*ро*]сов комиссии.

Відомості про згаданих осіб і ймовірне розпізнання прізвищ

Примітка: про перебування особи у складі правління ХГБ обов'язково вказано лише з часу першого обрання (дати – за старим стилем).

Антоконенко Михайло Йванович (1864? – біля 1913) – кандидат фізично-математичних наук (1887), службовець комерційного відділу управління залізниці в Харкові. Член правління ХГБ з 12 грудня 1893 р., член будівельної комісії ХГБ (1899 р.). Жінка, Єлизавета Михайлівна, – член ХГБ з 1903 р. [1, с. 245, 756; 3, с. 55; 8, с. 65, 68; 12, с. 65; 28, с. 45].

Багалій Дмитро Йванович (1857–1932) – історик, із 1887 р. професор Харківського університету; з листопада 1888 р. член правління ХГБ, з 19 січня 1894 р. до початку 1906 р. – його голова.

Бакмансон Л. Ф. – харківська співачка; «Южный край» повідомив про її виступ на других симфонічних зборах музичного товариства (1–5 березня 1901 р.) [27, с. 115, № 1251]. У реєстрах членів ХГБ не значиться.

Богданов(а) – особу не встановлено. Можливо, це Н. Н. Богданова, яка офірувала гроші в фонд спорудження будівлі для ХГБ (100 крб. в 1895/1896 р.). У реєстрах членів ХГБ 1896–1905 рр. це прізвище не значиться [10, с. 7, 50 тощо]. Оскільки в документі згадана людина, обізнана з інтересами робітників, можна припустити також, що йдеться про місцевого заводовласника Ф. Ф. Богданова, який саме 1899 р. установив залізну систему книгосховища в будованій тоді споруді ХГБ за розрахунками А. П. Комарова [13, с. 30]. Він же офірував гроші на закупівлю книжок для ХГБ [14, с. 43].

Вілінський Олександр Валеріянович (1872–1928) – інженер-технолог, один із засновників Української Центральної Ради [28, с. 45]. 8 грудня 1902 р. обраний у члени ХГБ, 15 грудня 1902 р. – кандидатом у члени правління, в 1902–1903 рр. відповідав за ведення каталогу [16, с. 1, 2, 87, I, XIII].

Винокуров Микола Петрович (нар. 1874) – інженер, службовець залізниці [28, с. 45]. 9 грудня 1901 р. обраний членом ХГБ. Згаданий у переліку кандидатів до комітету філії ХГБ у звіті за 1901/1902 рр. [15, с. 49, 79]. У грудні 1902 р. обраний до складу правління ХГБ [16, с. 1, XII]. Через рік обраний кандидатом у члени правління, але вже в січні 1904 р. відмовився від цих обов'язків [17, с. 1, VIII]. Серед співробітниць 3 розряду була Олександра Спиридонівна Винокурова [16, с. 3, 87; 17, с. 3; 18, с. 93].

Габель Орест Мартинович (1849–1915) – учасник революційного руху, з 1881 р. в Харківській губернії жив під наглядом, із 1886 р. обіймав керівні посади в Харківському представництві Варшавського страхового товариства [28, с. 45]. Допомагав правлінню ХГБ з осени 1892 р., член правління (1893 р.), член будівельної комісії ХГБ (1899 р.), товариш голови (1905 р.) [3, с. 91; 8, с. 2, 55, 64, 65; 12, с. 7, 65; 18, с. 2]. *Габель Августина Станіславівна* – член ХГБ з 1890 р., одна з організаторів її філій [14, с. 62]. Дружина Ореста Габеля, працювала в бібліотеці зі старшими доньками [3, с. 117]. *Габель Валерія Орестівна* – згадана в реєстрі співробітниць зі справ 3 розряду за 1898/1899 зв. рік (також за наступні роки). При цьому в реєстрі членів ХГБ на 1 жовтня 1899 р. не значиться [12, с. 20, 75]. У спискові членів ХГБ за 1900 р. вказане ім'я *Людмили Орестівни Габель* [13, с. 60]. У 1902/1903 р. В. О. Габель та Л. О. Габель працювали в 3 розряді [16, с. 3].

Гредескул Микола Андрійович (1865–1941) – приват-доцент (1894 р.), екстраординарний професор на кафедрі цивільного права Харківського університету (з 1901 р.), політичний діяч. Із 12 грудня 1893 р. – член правління ХГБ, 9 лютого 1905 р. обраний в.о. голови правління на допомогу Багалієві [8, с. 65; 3, с. 88; 18, с. 2].

Гродецька Марія Людвигівна – 1890 р. призначена матеріяльно відповідальною у справах дешевого абонемента; входила до штату службовців ХГБ [7, с. 21; 11, с. 3]. У реєстрі співробітників по справам 3 розряду в 1898/1899 звітному році вже не згадана [12, с. 20], хоч на 1 жовтня 1899 р. була членом ХОБ (помилково записана як Городецька) [12, с. 75].

Грузинцев Олексій Петрович (1851–1919) – приват-доцент (1881 р.), екстраординарний професор на кафедрі фізики Харківського університету (1903 р.), член харківських наукових товариств: Фізично-хімічних наук і Математичного. Член правління ХГБ (1886 р.), голова (1906 р.), товариш голови (1908 р.) [1, с. 631; 19, с. 2; 21, с. 2; 26, с. 88–91; 3, с. 63–64]. Із початку 1890 р. – член комісії при правлінні ХГБ з обговорення питання організації дешевого абонемента [7, с. 21]. На зламі XIX–XX ст. наглядав за працею 3 розряду, керував підготовкою спектаклів, концертів і вечорів [9, с. 2; 14, с. 3; 16, с. XLVII]. У січні 1909 р. вийшов зі складу правління [22, с. 1].

Данилевич Василь Юхимович (1872–1936) – пам'яткознавець, приват-доцент на кафедрі російської історії Харківського університету (з 1903 р.). У 1902–1907 рр. мешкав у Харкові. У звітах ХГБ уперше згаданий

1902/1903 зв. року як даритель 4 книг. Член ХГБ з 20 квітня 1903 р. [16, с. 9, 88, XVIII]. Узимку 1903/1904 р. обраний кандидатом у члени правління. Наглядав за передачею книжок на переплетення, за кабінетом для читання. Разом із А. П. Кадлубовським і В. І. Саввою завідував архівом книгозбірні (в 1903/1904 та 1904/1905 рр.) [17, с. 1–3, XXV; 18, с. 3]. У лютому 1905 р. обраний у члени правління ХГБ (вибув 28 січня 1906 р.) [17, с. 1; 19, с. 1, 2, XIV, XVII]. Із 1906 р. обіймав посаду голови комітету Четвертої безкоштовної читальні в Харкові [4, с. 159]. У січні 1907 р. обраний членом ревізійної комісії ХГБ [20, с. 1, 4]. У 1907–1914 рр. – приват-доцент університету в Києві.

Дубенський Володимир Семенович – помічник присяжного повіреного Харківської судової палати [28, с. 122]. Згадуваний у списках членів ХГБ з жовтня 1900 р. [13, с. 61]. 1901 р. – кандидат до комітету філії на Петинській, № 44 й увійшов до комісії зі справ відділу [14, с. 62, II:46]. У 1901/1902 р. – секретар комітету філії, але вибув із нього; у 1902/1903 р. брав участь у його роботі [15, с. 49-50; 16, с. 61]. 15 грудня 1902 р. обраний кандидатом у члени правління ХГБ [16, с. 1, XIII, XIV].

Комаров Аполлон Петрович (нар. 1859 р.) – професор, завідуючий механічними майстернями Технологічного інституту. Член правління (із зими 1894/1895 р.); член будівельної комісії ХГБ (1899 р.), її голова (з кінця квітня 1900 р.) [9, с. 1; 10, с. 1; 12, с. 66; 14, с. II-11]. 1905 р. вибув із правління у зв’язку з виїздом із Харкова [18, с. 1, XVIII]. 24 січня 1907 р. й 15 січня 1915 р. обраний товаришем голови правління ХГБ [20, с. 1; 25, арк. 2]. 2 квітня 1908 р. обраний головою правління; після переобрання (11 лютого 1909 р.) відмовився від посади [21, с. 2; 22, с. 2].

Красуський Іван Адамович (1866–1937) – магістр хімії, приват-доцент (1898 р.) Харківського університету, інженер-технолог (із 1900 р.), професор на кафедрі хімічної технології Харківського технологічного інституту. У ХГБ: член правління (1894 р.), член будівельної комісії (1899 р.) [10, с. 1; 12, с. 66; 26, с. 191–192]. 1905 р. вибув із правління у зв’язку з виїздом із Харкова [18, с. 1, XVIII]. Обраний товаришем голови правління (1904, 1907 рр.). У січні 1909 р. вийшов зі складу правління за власною волею [20, с. 1; 22, с. 1].

Маслов Михайло Олексійович (нар. 1865 р.) – стипендіят на кафедрі класичної філології (1889–1892 рр.), приват-доцент (1892 р.) Харківського університету. Із початку 1890 р. – член комісії при правлінні ХГБ з питання організації дешевого абонемента. Член правління ХГБ (1890 р.);

відповідальний за організацію та ведення алфавітного каталогу (1912–1913 рр.) [7, с. 2, 21, 39; 12, с. 7; 5, с. 31, II:142, 161, 163, III:215].

Риццоні Павло Павлович (у Данилевича помилково «Зипцоні») – інженер-технолог, у 1895–1908 рр. працював директором Паротягобудівного заводу з часу заснування [6, с. 9, 12–14]. Надав допомогу першій філії – «бібліотеці для робітників»: виписав книги з техніки, щорічно з 1901 р. виділяв кошти для цього відділу, став членом правління ХГБ [14, с. 72]. 1905 р. при першій філії ХГБ організовано Технічний відділ його імени [3, с. 51].

Чемпковський Олександр Станіславович – бібліотекознавець. У реєстрах членів ХГБ і дарувальників книжок із 1900 р.; працівник відділу бібліотекознавства від часу його створення 1903 р. [13, с. 63; 14, с. 13, 37, II:47; 17, с. 20]. 15 грудня 1902 р. обраний кандидатом у члени правління ХГБ [16, с. 1, XIII, XIV]. З 28 січня 1906 р. – член правління [19, с. 1, XVII], але вже в березні 1908 р. вибув із нього через від'їзд із Харкова [21, с. 1].

Шацька <Е.Т.> – працювала в 3 розряді в 1902–1908 рр. [16, с. 3; 17, с. 3; 18, с. 3; 19, с. 3; 20, с. 3; 21, с. 3]. Член ХГБ в 1906–1909 рр. [19, с. 57; 21, с. 71; 22, с. II:V]. Можливо, це власниця приватної школи [див. 1, с. 657].

Шевченко Г.Г. – згадана в списках співробітниць 3 розряду за 1905–1908 рр. [19, с. 3; 20, с. 3; 21, с. 3]. У реєстрах членів ХГБ не значиться. У 1910 р. входила до складу комісії, що завідувала українським відділом, але вже 1911 р. її прізвище відсутнє [23, с. 18].

Список бібліографіних посилань

1. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). Т. 2. Харків, 1993. 982 с.

2. Багалій Д.І. Харківська Громадська Бібліотека, яко тип наукової і загальнопросвітової обласної бібліотеки // Книжний вістник. Кн. 2., 1919. Квітень-червень. С. 41–57.

3. Бібліотека в історичному просторі трьох епох. До 125-річчя ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Нариси. Харків, 2011. 240 с.

4. Девільє М. А. Рукописний фонд історика та археолога В. Ю. Данилевича як джерело дослідження творчого та життєвого шляху вченого // Рукописна та книжкова спадщина України. Археогр. дослідж. Київ, 2003. Вип. 8. С. 150–174.

5. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет... (1805–1905). Харків, 2007. 45, 168, 390, XII, 15, 46 с.

6. Кривомаз Н. Т. На рубеже веков. Харьковский паровозостр. завод – завод имени В.А. Малышева: люди и судьбы. Харьков, 2000. 232 с.

7. Отчет Харьковской общественной библиотеки за четвертый год... Харьков, 1891. 39 с.

8. Отчет Харьковской общественной библиотеки за седьмой год ... Харьков, 1893. 70 с.

9. Отчет Харьковской общественной библиотеки за девятый год ее существования ... Харьков, 1896. 52, 5 с.

10. Отчет Харьковской общественной библиотеки за десятый год ее существования ... Харьков, 1897. 73 с.

11. Отчет Харьковской общественной библиотеки за одиннадцатый год ... Харьков, [1898]. 43, 7 с.

12. Отчет Харьковской общественной библиотеки за тринадцатый год ее существования ... Харьков, 1899. 80 с.

13. Отчет Харьковской общественной библиотеки за четырнадцатый год ее существования ... Харьков, 1900. 71 с.

14. Отчет Харьковской общественной библиотеки за пятнадцатый год ее существования ... Харьков, 1901. 90,64 с.

15. Отчет Харьковской общественной библиотеки за шестнадцатый год ее существования ... Харьков, 1902. 86 с.

16. Отчет Харьковской общественной библиотеки за семнадцатый год ее существования ... Харьков, 1903. 90, LV с.

17. Отчет Харьковской общественной библиотеки за восемнадцатый год ее существования ... Харьков, 1904. 106, XXXIV с.

18. Отчет Харьковской общественной библиотеки за девятнадцатый год ... Харьков, 1905. 97, XLVII с.

19. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцатый год ... Харьков, 1906. 100, XXVI с.

20. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать первый год ... Харьков, 1908. 85, XXIV с.

21. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать второй год ... Харьков, 1908. 86, 28, 3 с.

22. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать третий год ... Харьков, 1909. – 52, V, XX с.

23. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать пятый год ... Харьков, 1911. – 62 с.

24. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать восьмой год ... Харьков, 1915. – 101 с.

25. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать девятый год ... [Рукопись и машиноп. текст]. Харьков, 1915. 50 л. [ХДНБ ім. В. Г. Короленка. – Р-60].

26. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет... (1805–1905). Харьков, 2008. 42, VI, 357, 248, XIV, 18, 36 с.

27. Харьков и губерния на страницах газеты «Южный край» (1880–1919). Ч. 6 (1900–1902). Харьков, 2015. 353 с.

28. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918. Харьков, 2016. 328 с.

УДК 002.2(477.54-25)”18/1921”:027.054(477.51)ХДНБ

ХАРКІВСЬКІ КНИЖКОВІ ВИДАННЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. У ФОНДАХ ХДНБ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СКЛАД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ КОЛЕКЦІЇ

Лосієвський Ігор Якович,
завідувач відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
професор кафедри інформаційної, бібліотечної
та архівної справи ХДАК, доктор філологічних наук,
Україна, Харків

Анотація. *Про історію формування, сучасний склад та перспективи розширення колекції харківських книжкових видань ХІХ – початку ХХ ст. (до 1921 р. включно).*

Ключові слова: *харківське видання, друкарня, колекції видань, джерела комплектування, пам’ятка друку.*

Annotation*. The article deals with the history of formation, the existent composition and perspectives of expanding the collection of Kharkiv book publications of the XIXth – the beginning of the XXth centuries (until 1921 inclusively).*

Key words: *Kharkiv publications, printing house, collection of publications, sources of obtaining, print record.*

Аннотация. *Об истории формирования, современном составе и перспективах расширения коллекции харьковских книжных изданий ХІХ – начала ХХ в. (до 1921 г. включительно).*

Ключевые слова: *харьковское издание, типография, коллекции изданий, источники комплектования, памятник печати.*

Серед актуальних завдань роботи з формування книжкових колекцій, науково-дослідної і науково-бібліографічної роботи центральних і провідних регіональних наукових бібліотек особливе місце займають розвідки з історії українського місцевого книговидання, виявлення, описування і колекціонування таких друків, досягнення якомога повного наукового уявлення про всю регіональну книжкову продукцію. Бібліографічні відомості про ці друки формують регіональний книжковий репертуар, котрий є невід’ємною частиною національного книжкового репертуару. Під час таких заходів виявляється чимало рідкісних та особливо рідкісних друків, а також унікуми – видання, що невідомі в

бібліографії, збереглися в єдиному примірнику або примірнику, що має унікальні індивідуальні особливості, завдяки яким цей примірник набуває значення пам’ятки культури. Конкретні місцеві видання минулих століть можуть оцінюватися як книжкові пам’ятки одного, двох або всіх трьох рівнів значення – регіонального, національного і світового. Отже, важко переоцінити наукове значення цієї роботи, до того ж пов’язаної з завданнями зі створення бібліотечної частини Державного реєстру національного культурного надбання.

Цілком природно, що певну частку фондів регіональної книгозбірні з самого початку її функціонування складають видання відповідного регіону, місцеві друки. Не є винятком і Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка (ХДНБ), про що свідчать перші друковані систематичні каталоги Харківської громадської бібліотеки (ХГБ) – 1886–1887 рр. У каталозі 1886 р. місцеві (виключно харківські) друки складають тільки 4,1% від загальної кількості наявних видань: з 1410 позицій, за якими описано книжкові друки, лише 58 належать харківським виданням, і це переважно наукові видання та навчальні посібники, підготовлені вченими і педагогами Харківського університету, Харківського технологічного інституту та інших навчальних закладів міста. Лише кілька місцевих художніх видань увійшли до цього каталогу, зокрема два українською мовою [13]. У каталозі 1887 р., де описано близько 5,5 тис. книжок, таких позицій майже у вісім разів більше, харківські книжкові друки внесено до всіх 14-ти розділів. найбільше таких видань знаходимо у розділах наукової і навчальної літератури, у першу чергу це – «Соціологія. Політична економія, Статистика. Публіцистика», «Правознавство», «Історія. Історія літератури і мистецтв», «Природознавство. Фізика. Хімія», «Математика. Астрономія. Механіка», «Медицина, Ветеринарія». Є також харківські видання з філософії, логіки та психології, богослов'я, мовознавства, географії та етнографії, сільського господарства, технологій та ремесел, педагогіки; краєзнавча та довідкова література, друковані каталоги бібліотек, видання художньої літератури. Уперше представлено масові «народні» книжки, зокрема українською, і загалом українськомовних видань побільшало [26]. Помітне місце займають харківські видання й у «Каталозі книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки» (1912) [11].

У друкованому каталозі ХГБ 1890 р. харківські друки також представлено у всіх розділах і вперше виділено й структуровано «місцевий» розділ («местный отдел»), де харківські видання становлять

переважну більшість за всіма підрозділами. Наведемо їх назви: «Історія краю», «Земське і місцеве управління і господарство», «Сільське господарство і промисли», «Флора і фауна», «Стан освіти», «Статистика», «Довідкові відомості» [14].

Створення цього «місцевого відділу» – розділу у каталозі ХГБ, що відображує конкретний краєзнавчий фондовий комплекс, безсумнівно, сприяло активізації заходів з придбання харківських друків. Слід зазначити, що це була ініціатива Д. І. Багалія (тоді — члена правління ХГБ), на що вказано у друкованому звіті бібліотеки за третій рік її існування (1889): «…було прийнято рішення, за пропозицією Д. І. Багалія, скласти новий відділ *місцевий* («местный», курсив оригіналу. – *І. Л.*), до цього відділу вирішено виділити всі твори, що присвячено історії, географії, етнографії, статистиці Харківської губернії, для того, щоб усякий, хто цікавиться місцевим краєм, у будь-якому разі, мав можливість відразу зорієнтуватися в літературі питання, яке його цікавить» [22, с. 11]. І саме Д. І. Багалію тоді було доручено вести XI-й, «місцевий» розділ каталогу ХГБ. Цю роботу він виконував і в наступні роки [22; 23; 28, с. 60].

Про подальше збільшення комплексу регіональних, насамперед, харківських видань свідчать друковані звіти ХГБ 1890-х – 1910-х рр., де викладені достатньо деталізовані відомості про поточне і ретроспективне комплектування. При цьому треба зазначити, що у бібліотечних звітах немає відомостей про цілеспрямовані системні заходи з формування саме колекції видань Харкова і Харківської губернії, але таких видань надходило багато, насамперед, завдяки територіальній близькості джерел комплектування. Члени правління, інші співробітники ХГБ проводили регулярну роботу з метою придбання літератури для фонду бібліотеки, контактуючи з численними установами і організаціями, що займалися видавничою та книготорговельною діяльністю, з авторами нових книжок, власниками книжкових зібрань. Серед провідних комплектаторів ХГБ, що забезпечували й формування і розширення комплексу харківських видань, – О. М. Анциферов, Д. І. Багалій, О. В. Вилинський, В. П. Даневська, М. А. Гредескул, О. П. Грузинцев, В. Є. Данилевич, А. П. Кадлубовський, В. Л. Кирпичов, М. О. Маслов, Ф. А. Павловський, П. П. Ріттер, С. М. Самойлов, М. Ф. Сумцов, Д. С. Черкез, І. П. Щелков [28].

Нові друки надходили від харківських інституцій і організацій, органів місцевого управління, якими були видані; з книжкових магазинів Харкова, а також від місцевих авторів, укладачів, видавців і друкарів,

серед останніх – В. Бирюков, А. Зільберберг та М. Зільберберг. У річних звітах, як правило, не вказувалося, які саме книжки передавали харківські друкарі, наводилися тільки обсяги дарунків – десятки примірників, але навряд чи серед цих дарунків не було їх власної книжкової продукції.

Свої видання безкоштовно передавали університет, технологічний і ветеринарний інститути, університетські й інші наукові, мистецькі та просвітницькі товариства, Харківський губернський статистичний комітет, земські управи Харківської губернії. Розширенню зібрань, зокрема харківських друків, сприяли регулярні звернення правління бібліотеки до установ й організацій, до конкретних авторів – учених, письменників, громадських діячів – із проханням надіслати свої видання. Аналогічні звернення й інформація про дарунки бібліотеці друкувалися у місцевих газетах.

Про історію комплектування фонду ХГБ харківськими виданнями дізнаємося не лише зі звітів, але й з бібліотечних облікових документів і за результатами обстеження примірників видань, що мають дарчі написи осіб, причетних до створення цих видань (авторів, укладачів, видавців, друкарів), а також власницькі й дарчі написи власників-дарувальників або їх нащадків.

Ретроспективне комплектування харківськими друками попередніх десятиліть здійснювалося шляхом придбання (купівля, передача в дарунок примірників книжкових та періодичних видань, а також видань інших видів у приватних осіб – власників і нащадків власників колекцій або окремих видань). Чимало регіональних друків XIX ст. подаровано бібліотеці жителями Харкова і Харківської губернії.

В останнє десятиліття XIX і у перші два десятиліття XX ст. до ХГБ надійшли рідкісні та цінні харківські друки з бібліотеки письменника і дослідника слобожанської старовини Г. П. Данилевського, з книжкових колекцій інших відомих діячів науки і мистецтва, громадських діячів, бібліофілів (В. І. Порай-Кошиця, І. П. Сокальського, І. П. Щелкова та багатьох ін.). Бібліотека отримала в той період численні дарунки від харківських авторів – науковців і педагогів, громадських діячів, членів правління та членів ХГБ [28].

Аналіз друкованих каталогів ХГБ наступних десятиліть, у першу чергу каталогу 1897–1913 рр. у 4-х томах [15], виявляє значне, поступове збільшення фондового комплексу харківських видань. Після встановлення більшовистського режиму ця тенденція зберігається, чому сприяли статус столичного міста та відповідне розширення обсягів місцевої книжкової

продукції, новий – республіканський статус бібліотеки. А тимчасове різке збільшення обсягів надходжень харківських ретровидань у першій половині 1920-х рр. пов'язано з експропріацією, «націоналізацією» великих бібліотечних зібрань регіону, передачею до фондів ХДНБ книжок з розформованих харківських установ і організацій, зокрема з семінарської бібліотеки і бібліотек кількох гімназій, де були репрезентовані харківські видання XIX – початку XX ст.

За радянські часи й у наступні десятиліття – до сьогодення – харківські ретровидання надходили до фондів ХДНБ нерегулярно, найчастіше з місцевих приватних зібрань (дарунки власників, купівля, що до 1990-х рр. оформлювалася через букіністичні магазини, пізніше здійснювалася спонсорами). Були і дарунки рідкісних та цінних харківських видань, що надійшли від місцевих установ і організацій. Наприклад, у 1986 р., до 100-річчя бібліотека отримала збірник творів Разумника Гонорського «Опыты в прозе…» (Харків, 1818) – від Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна), а у 2010-ті рр. надійшла колекція харківських видань і публікацій праць видатного українського вченого-фізіолога академіка В. Я. Данилевського, майже всі примірники з його власницькими написами, деякі з маргіналіями і рукописними доповненнями автора на вкладених аркушах, – від Інституту проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського Національної академії медичних наук України (Харків).

Рішення про спеціалізоване комплексне зберігання, особливий облік та описування колекції харківських друків XIX – початку XX ст. у складі фонду документних пам’яток ХДНБ було прийнято у 2017 р.; працівники науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів розробили програму відповідного наукового дослідження і комплекс науково-пошукових заходів на 2018–2020 рр.

Нині на комплексне зберігання переведено 460 примірників харківських видань XIX ст. За хронологією колекція ХДНБ відкривається друком 1805 р. – першим книжковим виданням, що вийшло з університетської друкарні – «Опыт риторики» Івана Рижського, першого ректора Харківського університету (в колекції 2 примірника цього книжкового раритету).

Комплекс університетських друків неповний, але достатньо репрезентативний. Щодо першої половини XIX ст., у наявності основні видання наукових праць і посібників з філософії та моралі, математики,

фізики, астрономії, хімії, біології, геології, географії, метеорології, статистики, економіки, правознавства, історіографії, філології, українознавства, краєзнавства, а також збірники і окремі видання творів художньої літератури. Мови цих видань – російська, українська, латинська, французька і німецька.

Серед ранніх друків відзначимо праці Афанасія Стойковича «О воздушных камнях и их происхождении…» (1807), «О предохранении себя от ударов молнии во всех случаях жизни…» (1810), «Начальные основания физической географии…» і «Система физики» (обидва видання – 1813 р.); трактат Іллі Тимковського «Опытный способ к философическому познанию российского языка» (1811), філософські роботи Йоганна Шада (1812, 1814), історичні праці – Іллі Квітки «Записки о слободских полках» (1812) та Гаврили Успенського «Опыт повествования о древностях русских» у двох томах (2-ге вид. 1818); Х. Роммеля «Німецька поетична хрестоматія…» (нім. 1813), «Всеобщая химия для учащих и учащихся» Ф. Гизе (ч. 3. 1814), дисертації Василя Масловича «О басне вообще и о баснописцах…» (1816) і Михайла Грибовського «О состоянии крестьян господских в России» (1816), підручник французького математика Луї-Бенжамена Франкьора «Основания механики» у перекладі Миколи Архангельського (1816), праця В. Н. Каразіна «Илиодометр для проверки часов, или Показатель времени восхождения и захождения Солнца во все дни года…» (1825).

Університетські промови («речи») на урочистих актах репрезентовані багатьма виданнями різних років, починаючи з 1809 р.; одне з них містить авторский автограф – ученого-медика професора І. Д. Книгіна («Речь, произнесенная в торжественном собрании Императорского Харьковского университета 30-го августа 1827 г.», 1827).

Історико-культурний інтерес становлять «Правила для благородных общественных танцов…» (1825) – посібник учителя слобідсько-української гімназії Людовика Петровського, досліджений свого часу Ю. М. Лотманом [20, с. 126–127], а також краєзнавчі довідники Андрія Вербицького.

Літературно-художні та документально-літературні видання університетської друкарні цього періоду у наявності майже всі, це книжки російською і українською мовами, такі як от «Сочинения в стихах и прозе» Якима Нахімова (видання 1815 та 1816 р.), «Письма из Малороссии…» Олексія Льовшина (1816); згаданий вище збірник Разумника Гонорського (1818), збірники Івана Кронеберга «Амалтея…» (у 2-х т. 1825, 1826) та

«Минерва…» (1835), збірники Ізмаїла Срезневского «Запорожская старина» (у 2-х т. 1833, 1838), Амвросія Могили (А. Л. Метлинського) «Думки і пісні шче де-шчо» (1839); класичні твори Івана Котляревського «Наталка Полтавка» (1838) та «Енеїда» (1842) – перше повне видання поеми, представлене у колекції чотирма примірниками. Є також видання літературно-художніх творів початківців – студентів і пансіонерів (1818, 1823). Мовою оригіналу видані твори давньоримських авторів – Цицерона (1811, 1813), Корнелія Непота (1814), Вергілія (1818), Саллюстія (1830). Згадаємо також виданий 1811 р. мовою оригіналу твір французького письменника Франсуа Фенелона «Діалоги мертвих».

Крім університетських видань, до новоствореної колекції належать офіційні видання, що вийшли з друкарень Губернського правління та Окружного штабу (Штабу Харківського військового округу), наукові, літературно-художні, музичні та інші видання, що є продукцією численних приватних друкарень Харкова середини – другої половини XIX ст.: В. С. Бірюкова, І. М. Варшавчика, А. П. Вейцеля, Гинзбурга і Кудріна, М. Гордона, Бориса Грінченка, Адольфа Дарре (одна з найстаріших приватних друкарень, заснована 1850 р.), О. Зеленського та Є. Любарського, А. Зільберберга та М. Зільберберга, І. Попова, А. Степанова, Карла П. Сучасні (одна з найстаріших приватних друкарень, заснована 1847 р.), П. С. Чеховського (пізніше – Чеховського і Заріна), А. Шмерковича та багатьох інших. На початку XX ст. у Харкові працювало 18 друкарень, у Харківській губернії – 29 [5, с. 35].

Серед наукових і науково-практичних видань другої половини XX ст. відзначимо дослідження М. М. Бекетова (1865), «Опыт теории фотографии на колодиуме» Є. Котельнікова (1865), видання наукових товариств при Харківському університеті – Товариства випробувачів природи, Математичного товариства, Історико-філологічного товариства, Товариства наукової медицини і гігієни тощо, а також видання харківського відділення Російського технічного товариства, Харківського товариства любителів мистецтв («изящных искусств»), Харківського музичного товариства.

Особливе історико-культурне і краєзнавче значення мають збірник літературно-документальних нарисів Г. П. Данилевського «Украинская старина» (1866), видання серій «Харьковский календарь» і «Памятная книжка Харьковской губернии».

У колекції чимало харківських видань, подарованих наприкінці 1880-х – у 1910-ті рр. авторами, це – видатні українські вчені історики

Д. І. Багалій та В. П. Бузескул, літературознавець, фольклорист, етнограф і мистецтвознавець М. Ф. Сумцов, фізик О. П. Грузинцев, ботанік В. І. Талієв, математик С. Н. Бернштейн, філологи М. М. Баженов і О. І. Білецький, теоретик і практик судової експертизи М. С. Бокаріус, український митець Гнат Хоткевич, мистецтвознавець Ф. І. Шміт та багато ін. (тут і далі див. [1]).

Є в колекції харківські друки з авторськими дарчими написами різним особам – відбиток статті 1840 р. В. Н. Каразіна, видання 1890 р. наукової праці офтальмолога Л. Л. Гіршмана, «Повний збірник творів» М. Л. Кропивницького 1895 р., видання 1916–1918 рр. творів польського поета Леопольда Стафа, який мешкав у Харкові у 1910-ті рр. тощо.

У бібліотеці Г. П. Данилевського, що нині зберігається у фонді документних пам'яток ХДНБ, також знаходимо примірники харківських видань з авторськими дарчими написами – наукову працю літературознавця, бібліографа, ректора Харківського університету К. К. Фойгта (1859), історичний нарис Д. І. Багалія «Заселення Харківського краю та загальний хід його культурного розвитку до відкриття університету» (1889); збірку поезій українського поета Якова Щоголіва «Ворскло» (1883).

На харківських книжках з приватних бібліотек зустрічаємо власницькі написи і цікаві маргіналії читачів, наприклад, у примірнику видання 1864 р. «Курс геологии» І. Ф. Леваковського у 4-х випусках – з бібліотеки Н. Засядька.

Згадаємо й про комплекс бібліографічних видань ХГБ, що входить до колекції рідкісних та цінних видань з книгознавства, бібліографознавства і бібліотекознавства – однієї з частин фонду документних пам'яток ХДНБ.

Робота з формування і розширення колекції продовжується, зокрема пошук у генеральному каталозі ХДНБ, збір бібліографічних відомостей за друкованими каталогами, додатками до цих каталогів ХГБ–ХДНБ, рекламними публікаціями харківських видавництв і друкарень XIX – перших десятиліть XX ст., іншими друкованими джерелами [2–19; 21–27], обліковими документами ХДНБ. Виконавці цих заходів – співробітники науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів – використовують, насамперед, основні довідково-бібліографічні джерела: «Указатель книг и брошур, напечатанных в Харькове с 1805 по 1879 г.», укладений Г. С. Чириковим (1890), бібліографічний покажчик видань 1805–1917 рр. друкарні Харківського

університету у фондах ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна (у 2 ч. 1999, 2006); укладений С. О. Петровим зведений каталог «Книги гражданського друку, видані на Україні XVIII – першої половини XIX ст.» (1971), друковані каталоги колекцій таких книжок XIX – початку XX ст. у фондах найбільших бібліотек. Є доцільним також дослідити комплекси архівних документів, зокрема списки, складені інспекторами у справах друку у 1880–1890-ті рр. (ЦДІАУ).

За результатами комплексного аналізу зібраних матеріалів проводяться науково-пошукові заходи безпосередньо у фонді ХДНБ, по різних його частинах. На цьому етапі та надалі передбачаються координація роботи і отримання консультацій у відділі книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів та науково-бібліографічному відділі ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, де сформовано найрепрезентативніший і найбільший у світі фонд харківських друкованих пам'яток XIX – початку XX ст. Серед подальших заходів, що плануються:

- обґрунтування рішень щодо розширення та упорядкування колекції харківських видань XIX–XX ст.;
- складання списків на докомплектування за рахунок фондів основного зберігання ХДНБ;
- виявлення інших рідкісних видань регіону, зокрема першодруків Балаклеї, Богодухова, Вовчанська, Змієва, Ізюма, Куп'янська, Мерефи тощо;
- історико-книгознавче дослідження складу колекції, поліграфічних та індивідуальних особливостей пам'яток харківського друку;
- підготовка описів-пропозицій щодо включення особливо рідкісних та цінних харківських пам'яток до Державного реєстру національного культурного надбання;
- підготовка наукових матеріалів до друкованого каталогу колекції харківських видань XIX – початку XX ст. (по 1921 р.) і наукових статей за темою дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Автографи діячів науки і культури на книгах із фондів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Харків, 2008. 324 с.

2. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905 г.) Т. 2. XIX – начало XX века. Харьков, 1912. IV, 973 с.

3. Видавнича справа та редагування в Україні : постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.). Львів, 2003. 612 с.

4. Друкований зведений каталог українськомовної книги державних бібліотек та музеїв України, 1798–1923. Вип. 1–4. 1808–1900. Київ. Харків, 1999–2003.

5. Зеленська Л. Музично-видавнича справа в Харкові другої половини XIX – початку XX ст. // Вісник Книжкової палати. 2003. № 8. С. 35–38.

6. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні : історія та сучас. стан. Львів, 2002. 268 с.

7. Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ : библиогр. указ. В 2 ч. Ч.1 : 1805–1860 гг. Харьков, 1999. 108 с.

8. Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ : библиогр. указ. В 2 ч. Ч. 2: 1861– 1917 гг. Харьков, 2006. 112 с.

9. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. 520 с.

10. Історія Харківського університету (1804–2006) : сист. бібліогр. покажч. : у 3 ч. Харків, 2007. 770 с.

11. Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки. Харків, 1912. Т. 1. 98 с.

12. Каталог музыкального отдела Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1903. 76 с.

13. Каталог Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1886. 89 с.

14. Каталог Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1890. 323 с.

15. Каталог Харьковской общественной библиотеки : [в 4-х т.] Харьков, 1897–1913.

16. Книги гражданського друку, видані на Україні. XVIII – перша половина XIX століття. Харків, 1971. 294, [3] с.

17. Книги первой четверти XIX века. Киев, 1961. 398, [2] с.

18. Книги українською мовою у фондах ХДНБК (1798–1923). Харків, 1995 – 1997. Вип. 1–5.

19. Кудряшов Г. О. Видавнича діяльність товариств «Просвіта» Лівобережної України (початок XX ст.) : автореф. дис…канд. наук із соціальних комунікацій : 27.00.05. Київ, 2013. 18 с.

20. Лотман Ю. М. Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин» : коммент. : пособие для учащихся. Ленинград, 1980. 416 с.

21. Лосиевский И. Я. Русская лира с Украйны : рус. писатели Украины первой чеверти XIX в. Харьков, 1993. 224 с.

22. Отчёт Харьковской общественной библиотеки за третий год. Харьков, 1889. 15 с.

23. Отчёт Харьковской общественной библиотеки за восьмой год существования. Харьков, 1894. 52 с.

24. Російськомовна книга у фондах Національної парламентської бібліотеки України, 1816–1923. Київ, 1999. 365 с.

25. Сидоренко О. О. Дитячі видання Харкова та Одеси початку XX ст. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2007. Вип. 51. С. 58–61.

26. Систематический каталог Харьковской общественной библиотеки. Харьков, 1887. 319 с.

27. Чириков Г. С. Указатель книг и брошюр, напеч. в Харькове с 1805 по 1879 г. // Харьковский сборник. Харьков, 1890. Вып. 4. С. 108–168.

28. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской библиотеки, 1885–1918. Харьков, 2016. 326 с.

УДК 930.2:002.1]:17.023.36-021.414

ДОКУМЕНТНА ПАМ'ЯТКА У ЦІННІСНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Кучеренко Олег Олегович,
бібліотекар ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

***Анотація**. Висвітлюється історична роль і перспективи документної пам'ятки в аксіологічній системі сучасної цивілізації.*

***Ключові слова:** аксіологічні системи, документна памя'тка, інтернет-простір, інформаційна революція.*

***Annotation.** The report reflects the historical role and perspectives of documentary monuments in the axiological system of modern civilization.*

***Key words:** axiological systems, documentary monuments, Internet space, information revolution.*

***Аннотация.** Освещены историческая роль и перспективы документных памятников в аксиологической системе современной цивилизации.*

***Ключевые слова:** аксиологические системы, документные памятники, интернет-пространство, информационная революция.*

Документною пам'яткою прийнято називати документи, що мають суттєву історичну та культурну цінність, а саме: старовинні манускрипти, стародруки, рідкісні видання тощо. Цінність документних пам'яток має декілька вимірив. По-перше, вони є результатом та матеріальним свідоцтвом культурної еволюції людства. На вивченні історичних документів базуються фактологічні, епістемологічні та телеологічні штудії сучасної історичної науки. По-друге, документна пам'ятка часто виступає як об'єкт національного культурного надбання та послуговує ідеологічним

символом. Крім того, цінність таких документів має істотний матеріальний еквівалент.

Досліджуючи цінності та ціннісні системи, слід прояснити ці поняття. Вперше поняття «цінності» як філософської категорії виникає у філософії Сократа. З цим мислителем пов'язано виникнення аксіології – науки про цінності. У XIX ст. особливу увагу дослідженню аксіологічних систем приділяла неокантіанська філософська школа. Представники цієї школи В. Віндельбанд та Г. Ріккерт вважали вивчення аксіології та ціннісних систем ключем для розуміння сутності суспільно-культурних процесів. У розумінні Ріккерта, кожну історичну епоху слід розглядати через призму пануючих ідей-цінностей, які складаються в ієрархії та ціннісні системи. На думку мислителя, для того щоб зрозуміти дух та логіку історичних процесів, історик повинен насамперед реконструювати ціннісну ієрархію тієї чи іншої епохи. Ідеї Ріккерта продовжив та дещо видозмінив відомий німецький соціолог, філософ та економіст М. Вебер. У його концепції є низькі, «мирські» та високі, «позачасові» цінності. Перші виражають напрямки основних інтересів суспільства, наприклад, мода на індивідуалізм або конформізм, другі належать до фундаментальних ідей, таких, як цінність емпіричного знання або любов до батьківщини. Вебер порівнював цінності зі стрілочником, який вказує шлях, яким розвивається динаміка інтересів епохи. За його думкою, у процесі історичного розвитку західного суспільства поступово відбувається зміна ціннісної парадигми з політеїзму та ідейного плюралізму, які були притаманні античності, на монотеїзм та єдині цінності, такі, як ідея національної сили та величі. Однією з головних ідей Вебера є те, що цінності та ідеї не мають власної універсальної значимості та змінюються разом з епохами.

У наші часи дослідження аксіологічних проблем здебільшого ґрунтується на приматі індивідуального досвіду та індивідуальних інтересів перед суспільними та особливо акцентуються проблеми персональної і міжкультурної комунікації. Наприклад, сучасний дослідник аксіологічних питань Р. Фрондізі вважає, що цінності завжди є результатом індивідуального досвіду, вони завжди ситуативні, а ієрархія суспільних цінностей не може мати простий, вертикально-лінійний характер і обов'язково має як вертикальні так і горизонтальні зв'язки.

Таким чином, можна вважати, що протягом останніх кількох століть філософська думка еволюціонувала від морального абсолютизму і пошуку універсальних цінностей до морального релятивізму та плюралізму. Разом

із розвитком філософії змінювалося і ставлення до пам'яток історії та культури. Так, здавна у старовинних текстах шукали істину та мудрість предків. У дев'ятнадцятому сторіччі документні пам'ятки не тільки стають підґрунтям для будь-якого ґрунтовного історичного дослідження, а також сприймаються як наочне підтвердження слави та здобутків народу або цивілізації. Інколи це призводило до історичних спекуляцій та навіть фальсифікацій (можна згадати про «Поеми Оссіана» Макферсона). Це стало поштовхом до більш ретельного дослідження документних пам'яток і кодифікації самого поняття «документна пам'ятка». З'являється дистанція між дослідником та документною пам'яткою, остання сприймається як історичний фундамент культури. Травматичні події XX сторіччя, разом із бурхливим розвитком мас-медіа обумовили відносне зниження інтересу до документних пам'яток у західному світі, які вважалися джерелом агресивного націоналізму та шовінізму. На думку відомого канадського дослідника Маршала Маклюена, медіа-культура другої половини XX сторіччя характеризувалася переходом від текстоцентричного до аудіовізуального сприйняття дійсності. Цей перехід був зумовлений розвитком радіо та телебачення, які значною мірою витіснили писемні джерела. Він супроводжується розпадом традиційної писемної культури і системи цінностей, характерної для XIX сторіччя. Парадоксальним чином на тлі динамічного суспільного і технічного прогресу відбувалася поступова архаїзація масової свідомості.

Відомий французький історик Роже Шартьє стверджував, що в історії людства було чотири великих інформаційних революції. Перша пов'язана з виникненням писемності. Друга відбулася із розповсюдженням кодексу, книги, яка поступово замінила сувій, volumen. Третя пов'язана з винайденням книгодрукування. Четверта – з появою Інтернету і перенесення тексту в електронний формат. На думку Роже Шартьє, кожна з цих революцій призводила до епохальних змін у індивідуальній та суспільній свідомості людства. Наприклад, винайдення писемності дозволило проводити непряме управління великими масами населення і прямо пов'язане з виникненням перших цивілізацій. Книгодрукування значно прискорило розповсюдження інформації, сприяло масовій грамотності, технічному та суспільному прогресу. У «друкарську епоху» або «епоху Гутенберга» ставлення до тексту стало більш приземленим та утилітарним. Електронна революція відбувається просто у нас на очах, тому її довгострокові наслідки доки не проявлені. Проте деякі висновки та спостереження можна робити вже зараз.

Будь-яка з інформаційних революцій відбувалася протягом тривалого часу. Не стала винятком і електронна революція. У XX сторіччі виникли радіо та телебачення, і вже виросло декілька поколінь людей, які були сформовані саме цими факторами. Інтернет почав значно впливати на наше життя зовсім нещодавно, але вже зараз ми бачимо, наскільки тотальний характер носить цей вплив та як сильно він потіснив традиційні донедавна носії інформації. Перефразуючи Ф. Ніцше та Р. Барта, можна говорити про «смерть телебачення» та «смерть телеглядача».

Читаючи традиційну паперову книгу, ми знаходимося у стані перманентного монологу, не маючи змоги оперативно та повноцінно зв'язатися з автором тексту. Телебачення теж монологічне по своїй природі. Численні ток-шоу створюють лише ілюзію діалогу, інколи доволі небезпечну. Повноцінний діалог наразі можливий лише в інтернет-просторі та в режимі оф-лайн. Багато хто з авторів користується цим, створюючи інтернет-сторінки та навіть окремі сайти, на яких читачі можуть залишати свої відгуки та пропозиції. Більше того, інколи автори самі вступають у діалог з читачами, обговорюючи свої майбутні твори. Скоріше за все, у подальшому такий тип спілкування між автором та читачами, стане абсолютною нормою, а звичні нам «монологічно-ієрархічні» стосунки між автором та читачем будуть сприймати (і вже сприймають) як застарілі та навіть некоректні. Таким чином, традиційні вертикально організовані стосунки між автором та реципієнтом тексту остаточно перетворюються на горизонтальні, коли автор тексту, читач і навіть сам текст знаходяться в одній площині.

На тлі всього вищезгаданого у багатьох виникає побоювання щодо подальшого інтересу до класичних творів, у т. ч. пам'яток книжної писемності. Оскільки в демократичному та полілогічному інтернет-середовищі відсутня або майже відсутня традиційна ієрархія текстів, вже цілком звичною є ситуація, коли в одній площині обговорюються фундаментальні наукові праці, записи з блогів та твори сумнівних авторів на кшталт академіка Фоменка.

Однак одним із несподіваних ефектів «електронної революції» стали проблеми зі збереженням інформації. Окремі файли та цілі сайти зникають з різних причин – віруси та атаки, вихід з ладу електронних приладів та застарілі формати. У таких умовах паперові книги набувають особливого значення – не тільки як носії інформації, а також як безцінні артефакти, цінність яких, на відміну від електронних носіїв, лише підвищується з часом. Цілком можливо, що згодом друковані книги не просто отримають

новий, вищий статус, а навіть стануть предметом елітарного споживання, і у нашому тисячолітті документним пам’яткам нічого не загрожуватиме.

Використані джерела

1. Шартье Р. Письменная культура и общество / Р. Шартье ; пер. с фр. и послесл. И. К. Стаф. – Москва : Новое из-во, 2006. – 72 с.

2. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: становление человека печатающего / М. Маклюэн. – Киев : Изд. дом Д. Бураго, 2003. – 202 с.

3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – Москва : Прогресс, 1989. – 615 с.

4. Шартье Р. Компьютер уравнивает читателя и автора : [беседа с Р. Шартье / записал К. Мильчин] // Кн. обозрение. – 2007. – 8 февр.

УДК 09:34]”15/201”;027,051(477.54)ХДНБ

КОЛЕКЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ПАМ’ЯТОК ХДНБ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Грабарчук Олександр Леонідович,
бібліотекар ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Про склад та особливості колекції юридичних книжкових пам’яток – видань XVI–XXI ст., яка зберігається у ХДНБ ім. В. Г. Короленка.*

Ключові слова*: колекція рідкісних видань, правова система, галузь права, книгознавство, автограф.*

Annotation. *The article is about the composition and features of legal book records – publications of the XVI–XXI centuries, which are stored in the Kharkiv State Scientific Library of Vladimir Korolenko.*

Key words*: collection of the ancient books and publications, legal system, branch of law, book science, autograph (signature).*

Аннотация. *О составе и особенностях коллекции книжных памятников юридической мысли – изданий XVI–XXI ст., которая хранится в ХГНБ им. В. Г. Короленко.*

Ключевые слова*: коллекция редких изданий, правовая система, область права, книговедение, автограф.*

Колекція юридичних пам’яток у фонді документних пам’яток Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ) віддзеркалює специфіку видань. Хронологія видань охоплює період з кінця XVI ст. по перше десятиріччя XXI ст. В огляді па`мятки розподілені за правовими системами та галузями права, з урахуванням хронологічного, історичного та видавничого виміру, особливостей друку, наявності історичних та книгознавчих ознак – колекційної належності, автографів, замовних оправ тощо. І якщо виданням кінця XVI – другої половини XIX ст. притаманне домінування неавтентичної замовної оправи, то у новітній час домінує оправа видавнича.

В історії державного права і права країн стародавнього та античного світу особливе місце посідає Римське право. Проблематику вивчення і сприйняття його положень висвітлює в своїй праці (Discursus Pro Jurisprudentiae Romanae Commendatione & Vindiciis. Майнц, 1662.) голландський вчений, професор права Майнцського ун-ту Йоганн Арнольд Равенс (Jan, Joannes Arnoldsz. Ravens, Johannes Arnoldi Corvinus, Joannes Arnoldi a Belderen, 1580/1583–1650). Праця надрукована у видавництві Heyll.

Життєопису, діяльності та вченню видатного римського юриста Гая (II ст. н. е.) присвячена монографія Іллі Яковича Гурлянда (1868–1921) (Гурлянд И. Я. Римский юрист Гай и его сочинения. Ярославль, 1894. 153 с.). надрукована у типолитографії М. Х. Фальк, 1894). І. Я. Гурлянд – яскрава творча особистість: історик, письменник, публіцист, поет, драматург і редактор, політичний діяч, дійсний статський радник, юрист, доктор поліцейського права, профессор Демидівського юридичного ліцею в Ярославлі. У ХДНБ є примірник цього видання з дарчим написом «Бібліотеці».

Генезу джерел римського права викладено у монографії українського і російського правника-цивіліста, професора Київського унівеситету Василя Івановича Синайського (Синайський В. И. История источников римского права. Варшава : тип. Варш. учеб. окр., 1911. VIII, 207 с.). Примірник ХДНБ має дарчий напис «Бібліотеці».

Нормативно-правова система середньовіччя, право нового та новітнього часу, представлені багатьма різноманітними пам’ятками. Візантійське (греко-римське) право відображене у різних виданнях Corpus iuris civilis.

У зібранні Мелетія Смотрицького є ліонське видання – «Corpus Juris Civilis Justinian Jurisprudence Godefroy Binding... Lion : B. Honoratus, 1590. [24], XXIV, 2054 p.», видане Бартоломеєм Гонораторм у 1590 р.

У видавця Ієроніма Поліхіуса є франкфуртське видання – «Corpus juris civilis in quatuor partes distinctum, Dionysio Gothofredo JC. Auctore. Francofurti ad Maenum: H. Polichius, 1663. [14], 1024 p.», що вийшло у 1663 р.

З колекції Г. І. Петровського є двутомне антверпенське видання – «Corpus juris civilis Romani… Antverpiae : J. B. Verdussen, 1726. T. 1. 64, 1032 p. ; T. 2. 312, 512, 112 p.», що вийшло в 1726 р. у видавництві Йогана Баптіста Вердуссена.

З-поміж редакторів та коментаторів видань слід відзначити видатного французького юриста, історика та гуманіста Дені Годфройя (лат. Dionysius Gothofredus, фр. Denis Godefroy, 1549–1622), професора Женевського та Гейдельбергського університетів. Він був перший, хто видав у 1583 р. повну кодифікацію права Юстиніана під назвою «Corpus Juris Civilis» [12, с. 102]. З коментарями німецького правознавця Ґеорґа Аугуста Шпанґенберґа (1738–1806) є «Corpus Iuris Civilis…», виданий в 1776 р. у Геттінгені, у друкарні Йогана Крістіана Дітеріха.

Право Іспанії представлене російськомовним перекладом першої в Іспанії конституції, прийнятої в 1812 р. (так звана Кадіська), що був надрукований у «Віснику Європи» (Государственный устав Испанской монархии // Вестник Европы. 1813. Ч. 70. № 13. С. 48–67; № 14. С. 130–132).

Право Німеччини репрезентовано першим російськомовним науково-академічним виданням Саксонського зерцала (Speculum Saxonum, лат.; Sachsenspiegel, нім.) – німецького середньовічного збірника правових норм (1220–1235 рр.) (Саксонское зерцало. Памятник. Комментарии. Исследования / под ред. В. М. Корецкого. Москва, 1985. 270, [2] с.) Книга була надрукована у видавництві «Наука» у 1985 р. Історико-юридичне дослідження, яке розкриває соціальну природу і характерні особливості цієї пам’ятки супроводжує текст; показано вплив «Саксонського зерцала» на еволюцію феодальної правової системи, проаналізована література. «Саксонское зерцало» вплинуло на розвиток права країн Західної Європи, країн Балтії, Білорусі, частини України тощо [13, с. 7].

Право Речі Посполитої представлене різноманітними друками латинською та польською мовами. Це – видання з державного, судового, міжнародного та військового права.

Серед пам’яток державного права відзначимо такі праці:

- «Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego…» за редагуванням Льва Сапегі (1557–1633). Видання вийшло у Академічній друкарні ордену ієзуїтів, у Вільно в 1786 р. Містить законодавчі акти XVI–XVIII ст;
- «Leges, statuta, constitutiones, privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithvaniae omniumque provinciarum annexarum. Vol. 1: ab anno 1347, ad annum 1547» (Varsavia, 1732).

Історико-культурну цінність мають стародруки римо-католицького ордену піаристів, зокрема:

- «Constytucye Seymu Walnego Pacificationis Warszawskiego Szescniedzielnego Záczętego dńia XVI. Miesiąca Czerwcá Roku Páńskiego MDCXCIX» (Warszawa, 1699);
- «Constytucye Seymu Walnego ordynaryinego szescioniedzielnego w Grodnie roku pańskiego 1726 dnia dwudziestego osmego września złozonego» (Varsavie, 1726). Видання присвячене Конституції 1726 р;
- «Prawa, Konstytucye y Przywileie Krolestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich Prowincyi należących Na Walnych Seymach Koronnych Od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347 Aż do ostatniego Seymu Uchwalone. Vol. 2–7» (Warszawa, 1733–1782).

З-поміж пам’яток судового права наявне львівське видання 1760 р. J. Filipowicz Accessoria, statut y Konstytucye z Czaradzkiego, adowskiego y Suplementu. Za uskiego Biskupa Krakowskiego w Pospolito ci A naybardziey co do Processu. Lwow, 1760.

Віленське видання литовського історика-архівіста, правознавця Догеля Мацея – визначний пам’ятник міжнародного права – «Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae. Vilnae [Вільнюс] : typ. Regia et Reip., 1759. T. 5. [14], 522 p.», примірник якого зберігається у фонді науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів (НДВК).

Військове право представлене виданням праці військового юриста, поручика Самуеля Бродовскі (?–1775?) «Corpus Juris Militaris Polonicum w ktorym się znayduią artykuły Woienne Hetmanskie Autoritate Seymu walnego Koronnego R. 1609 za Krola ... Zygmunta III w Warszawie approbowane ...». Elbląg [Ельбінг]: druk. N. Preussa, 1753. [24], 479, [33] p.

Право Франції представлене виданнями кодексу Наполеона I Бонапарта (1769–1821 рр.) мовою оригіналу:

Code Napoléon. Nouvelle èdition, conforme a l`édition originale de l`imprimerie imperiale; a Laquelle on a ajouté une table analytique et raisonnée des matières. Avec les motifs, présentés au corps législatif, par les orateurs du Conseil d`État. Dessau; Leipzig: G. Voss, 1808. XVI, XVI, 400, XLVI p.

Польською мовою, у видавництві римо-католицького ордену піаристів:

Kodex Napoleona z Przypisami. Tom I. Xięga I–II. Warszawa : wyd. Piarow, 1809. T. 1. 161 s.

Російською мовою:

Французский гражданский кодекс 1804 года. С позднейшими изменениями до 1939 г. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 471 с.

Міжнародне право репрезентоване працями нідерланця Гуго Гроція. Теоретичні засади міжнародного права започатковані в роботі видатного нідерландського юриста та поета: Гуго Гроція (Гуго де Грот, лат. Hugo Grotius, нід. Hugo de Groot, Huig de Groot, 1583–1645) «Про право війни і миру». У НДВК ця робота представлена у трьох виданнях – латинському De jure belli ac pacis (Amsterdam, 1678. XXXIV, 904, [6], [8], 32, [10] p.), у виданні J. Blau; у 2-х 2-томних французьких – Le Droit de la Guerre et de la Paix (Amsterdam, 1724. T. 1–2. [6], XLIII, [2], 1001, [39] p.), видавець P. de Coup; «Le Droit…» (Basel, 1768. T. 1. XXX, [2], 516 p.; T. 2. 471, [35] p.), видавець E. Tourneisen; та російському «О праве войны и мира: Три книги...» (Москва: Ладомир, 1994. 867 с.).

Трактат «Про право війни і миру» є однією з основ побудови системи міжнародного права. У цій праці вперше було теоретично розглянуто та обґрунтовано саму ідею міжнародного права. Маючи досвід дипломата, Гуго Гроцій розробив положення про права посла, які досі є загальноприйнятими.

Ряд юридичних пам’яток ХДНБ, що зберігаються у фонді НДВК, представлений у виданні представників голландського видавничого дому Bay.

Вестмінстерській договір від 5 (15) квітня 1654 р., який завершив Першу англо-голландську війну (1652–1654) є одним з перших договорів на початку Нового часу, в якому використовується міжнародний арбітраж як спосіб вирішення конфліктів. Текст договору представлений у колекції в латиномовній та франкомовній редакціях:

«Articuli pacis, unionis, & confoederationis perpetuo duraturae, inter serenissimum, & celsissimum dominum Olivarium, dominum protectorem Reipublicae Angliae, Scotiae & Hiberniae, &c. ab una: et celsos, potentesque

dominos ordines Generales Foederatatum Belgii Provinciarum ab altera parte, conclusae. Hagae-Comitis, Typis Viduae ac Haeredum Hillebrandi Jacobi a Wouw, 1654. 49 p.».

«Articles de paix, d'union & de confederation» (La Haye [Гаага], 1654. 31 p.) у виданні la Veufve, & Heritiers de Hillebrand Jacobsz de Wouw.

«Гентському умиротворенню» (пацифікації) присвячено видання «Articulen, begreepen in den accorde [...] gemaackt en opgereght tusschen den Staaten der provincien van de Nederlanden, en [...] den prince van Orangien [...]. Besloten tot Gent op den 8 november 1576» (La Haye [Гаага], 1661. 11 p.) у друкарні Hillebrand Jacobsz de Wouw. Ця угода [«Статті, укладені у згоді…»] була укладена 8 листопада 1576 р. в Генті між північними і південними провінціями Нідерландів під час Нідерландської революції XVI ст.

Гаагському договору від 6 серпня 1661 р., укладеному між португальською та нідерландською сторонами, присвячені дві публікації:

- «Articuli paces et confoederationis inter Serenissimum Lusitaniae Regum ab una, & Celfos ac Praepotentes Foederati Belgii Ordines ab altera parte conlusae» (Hagae-Comitis [«Статті миру та згоди між ясновельможним королем Португалії, с одного боку, та Генеральними Штатами… »] [Гаага], 1663. 27 p.) у виданні Hillebrandus à Wouw;
- «Articulen van vreede en confoederatie, geslooten tusschen den Doorlugtigsten Koning van Portugaal, ter eenre, en de Hoog Mog. Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, ter andere zyde» (La Haye [Гаага], 1663. 35 s.) у виданні Hillebrandt van Wouw.

Паризький договір від 27 квітня 1662 р. про тимчасове об’єднання Республіки Об’єднаних провінцій з Іспанськими Нідерландами для боротьбі з Іспанією, укладений при посередництві французької корони, – «Articles extraicts du traitté d'amitié, confoederation, navigation, commerce & de marine, entre le roy de France, & messieurs les Estats Generaux des Provinces Unies des Païs-Bas, faict à Paris le 27. avril 1662» (La Haye [Гаага], 1663. 22 p.) у виданні Hillebrand de Wouw.

Слов’янське право представлене двома радянськими та одним польським виданнями. Найдавніша слов’янська пам’ятка права – «Закон Судный людем», що походив з джерел візантійського права, у наявності в двох науково-академічних виданнях:

- Закон Судный людем. Краткой редакции / под ред. М. Н. Тихомирова. АН СССР. Институт славяноведения. Москва, 1961. 178 с.;

- Закон Судный людем. Пространной и сводной редакции / под ред. М. Н. Тихомирова. (Москва, 1961. 286 с.). Издательство АН СССР, Институт славяноведения.

Праця Анджея Кухарскєго (1795–1862) – польського філолога, славіста, етнографа та бібліофіла, – «Najdawniejsze pomniki prawodawstwa słowiańskiego» (Warszawa: W Drukarni przy ulicy Długiej No 591, 1838. VIII, 511 с.), – стосується критичного сприйняття історії походження руських, сербських та чеських правових пам 'яток.

Видання з Російського права представляє різноманітну лінійку галузей права.

Серед загальних праць з історії держави і права відзначимо перший випуск твору видатного археолога, історика права, архівознавця, професора Варшавського університету, виданого у Варшаві в друкарні М. Земкевича та В. Ноаковского. Примірник має дарчий напис автора (Самоквасов Д. Я. История русского права. Варшава, 1878).

Лекційний матеріал професора Санкт-Петербурзького та Московського університетів В. І. Сергеєвича подано в праці «История русского права» (Сергеевич В. И. История русского права. Санкт-Петербург: Текст рукопис. литограф., 1876–1877. Кн. 2. 570 с. Кн. 3. 464 с.). У кн. 2 – висвітлюється московський період, у – кн. 3 – імперський.

Практиці викладання та вивчення філософії права в провідних європейських університетах присвячено працю М. Ю. Чижова (Чижов М. Ю. Энциклопедия и философия права в германских и австрийских университетах. Вып. 1. Одесса, 1882. 97 с.). Типографія П. А. Зеленого (Б. Г. Ульриха). Примірник з дарчим написом автора.

Право Київської Русі знайшло своє відображення у публікації професора М. В. Калачова (Калачов Н. В. Текст Русской правды на основании четырех разных редакций. Москва, 1847. VI, 52 с.), друкарня Семена, та в статті-дослідженні К. Д. Кавєліна на сторінках журналу «Современник» (Кавелин К. Взгляд на юридический быт древней России // Современник. – 1847. № 1. Отд. 2. С. 1–52).

Право Удільної Русі представлене двома науковими академічними виданнями:

Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. (Москва, 1976. 240 с.), видання підготував Я. Н. Щапов, у видавництві «Наука».

«Мерило Праведное» по рукописи XIV века. Издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова (Москва, 1961. XIV, 698 с.). Видавництво АН СССР.

Право царської Росії висвітлено законодавчими пам'ятками XIX–XX ст., хронометраж яких охоплює XVI–XVIII ст. Законодавство Івана IV зображено у виданні «Законы великого князя Иоанна Василиевича и Судебник царя и великого князя Иоанна Василиевича, с дополнительными указами, изданные Константином Калайдовичем и Павлом Строевым». (Законы великого князя Иоанна Василиевича и Судебник царя и великого князя Иоанна Василиевича, с дополнительными указами, изданные Константином Калайдовичем и Павлом Строевым. Москва, 1819. 115 с.), що вийшло у типографії С. Селивановського. Нормативно-правова побудова російської держави представлена двома науково-академічними виданнями:

- «Законодательные акты Русского государства второй половины XVI – первой половины XVII века.» (АН СССР, Ин-т истории СССР, Ленингр. отделение ; подгот. текстов Р. Б. Мюллер ; под ред. и с предисл. Н. Е. Носова. – Ленинград: Наука, Ленинград. отд-ние, 986. 261, [3] с.);
- «Законодательные акты Петра I. Редакции и проекты законов, заметки, доклады, доношения, челобитья и иностранные источники. Т. 1. Акты о высших государственных установлениях / Н. А. Воскресенский ; под ред. и с предисл. Б. И. Сыромятникова ; АН СССР, Ин-т права. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1945. 650 с.».

Праця А. С. Лаппо-Данилевського – «Собрание и свод законов Российской империи, составленные в царствование императрицы Екатерины II. (Санкт-Петербург: Тип. В. С. Балашева и К°, 1897)». – Має його дарчий автогр. ХОБ.

Регіональне право царської Росії у вигляді історико-юридичних нарисів змальовує буття Сибіру у праці С. Прутченко (Прутченко С. Сибирские окраины : областные установления, связанные с Сибирским учреждением 1822 г. в строе управления русского государства. Санкт-Петербург, 1899. 407 с.). Примірник був надрукований у типографії А. С. Суворіна та має автограф для «ХОБ».

Російському нотаріату присвячена праця помічника присяжного повіренного О. М. Фемеліді (Фемеліді О. М. Русский нотариат. Санкт-Петербург, 1902. 258 с.) надрукована у типографії Я. А. Канторовича та присвячена історії нотаріату Давнього Риму, християнської Церкви, Середньовічної Європи, країнам Західної Європи і насамперед Росії. Це один із найкращих та лаконічніших посібників з вивчення нотаріату.

Судово-процесуальне право. Багаторічний досвід роботи судової системи Росії XIX ст. відображено видатним правознавцем, доктором

кримінального права Харківського університету (1890) А. Ф. Коні у виданні судових промов. У НДВК є три видання цього діяча права, з його дарчими автографами ХГБ (Кони А. Ф. За последние годы : Судебные речи (1888–1896). Воспоминания и сообщения. Юридические заметки. Санкт-Петербург, 1896. XIII, 623 с.), (Кони А. Ф. За последние годы. – 2-е изд., доп. Санкт-Петербург, 1898. XXII, 745 с.), (Кони А. Ф. Судебные речи, 1868–1888 : Обвинительные речи. Руководящие напутствия присяжным. Кассационные заключения. 3-е изд. Санкт-Петербург, 1897. X, [2], 730, II с.), всі видані у типографії А. С. Суворіна.

Щодо систематизації нормативних актів, наведемо приклади за видами:

Інкорпорація: Письменник-юрист Ф. Д. Правиков разом з сином склали та видали протягом 1803–1827 рр. «Памятник из законов, руководствующий к познанию приказного обряда, собранный по азбучному порядку» (Правиков, Федор Денисьевич, Правиков, Александр Федорович. Памятник из законов..., СПб., 1798–1827. 16 т.). Це була неофіційна спроба здійснити систематизацію існуючого на той час діючого законодавства. У фонді НДВК є видання цієї праці з 1803 по 1825 рр.;

Кодифікація: Діяльності 8-й кодифікаційній комісії, у сучасному розумінні, або «Уложенной комиссии», чи «Комиссии о сочинении нового уложения» (1767–1768 гг.) присвячене – Instruction de S.M.I. Catherine II pour la commission chargée de dresser le projet d’un nouveau code de lois (Saint-Pétersbourg, 1770. 403 p.), видане в типографії Академії наук. Видання чотиримовне – російське, французьке, німецьке та латинське.

Діяльність 10 кодифікаційній комісії або Комісії створення законів (1801–1826) знайшла своє відображення у праці «Систематический свод существующих законов Российской Империи с основаниями, из оных извлеченных», що був виданий у 1815 р., в Санкт-Петербурзі, у типографії комісії створення законів. У НДВК зберігаються шість томів цього видання. Вони стосуються громадянського права. ХГБ отримала примірники цього видання – Т. 1–4, Кн. 1–2, в 1903 р. У радянський час були отримані: Т. 4, Кн. 2; Т. 5 та Т. 6 – в 1935 р.

Дискусійна оцінка праці Комісії створення законів викладена на сторінках журналу «Сын отечества» (Куницын А. Замечания на книгу «Основания Российского права», изданную Комиссией составления законов». 1819. Ч. 51. № 6. С. 241–252; Ч. 55. № 33. С. 289–306; Ч. 56. № 34. С. 3–18. Розенкампф [Г. А.]. Ответ на замечание на книгу «Основания российского права», напечатанное в 6-й книжке «Сына

Отечества» // Сын Отечества. 1819. Ч. 52. № 12. С. 241–272). Полеміка відбулась між російським юристами О. П. Куніциним та Г. А. Розенкамфом, головним секретарем та першим рефендарієм цієї комісії.

Одним з найвизначніших надбань ХДНБ є Повне зібрання законів Російської імперії (ПЗЗРІ).

Харківська громадська бібліотека (ХГБ) отримала його в дарунок від російського царя Олександра ІІІ у 1886 р. Станом на 1 жовтня 1895 р. у складі колекції було в наявності 48 томів другого ПЗЗРІ (ПЗЗРІ–2), і не було зовсім першого ПЗЗРІ (ПЗЗРІ–1). На той момент видання ПЗЗРІ–2 вже було закінчено, і йшло видання третього ПЗЗРІ (ПЗЗРІ–3). У колекції ХГБ для ПЗЗРІ–2 не вистачало останніх семи томів видання для повного комплекту. Відсутність згадки у звітах ХГБ про наявність ПЗЗРІ–3, можливо пов'язано з тим, що з його комплектуванням проблем не було. Станом на перше жовтня 1895 р. вже було видано як мінімум 11 (а може й 12) томів ПЗЗРІ–3. Наявність примірників дозволяє зробити висновок, що у 1903 р. до складу фонду ХГБ було включено ПЗЗРІ-1 та відсутні томи ПЗЗРІ-2. У ПЗЗРІ-1 на нижній частині корінця томів 2–4, 6, 8–13, 18–19, 23–24, 26, 28–43, 44–45 зберігся суперекслібрис з ініціалами попереднього власника – «А. М.». Ці томи мають замовну оправу. На томах 2–14, 18–45 цього зібрання, штамп ХГБ з датуванням груднем 1903 р. Томи 15–17 надійшли вже у радянському добу, не пізніше 1930 р. Згідно зі штампами, попереднім власником томів 15 та 16 був відділ кодифікації законів Наркомату Юстиції УРСР. У ПЗЗРІ-2 попереднім власником томів 12, 15 Отд. 3; 18 Отд. 1; 18 Отд. 2; 19 Отд. 1; 24 Отд. 2; 27 Отд. 2, згідно з тисненням на корінці замовної оправи, була Харківська духовна консисторія.

З ПЗЗРІ з нормативно-правової тематики пов'язаний також інший багатотомний збірник – Звід законів Російської імперії, який теж був включений до складу фонду ХГБ. Нині в складі фонду ХДНБ, ці збірники зберігаються у сховищі НДВК. Звід законів репрезентований примірниками 13-ти продовжень до нього (1876, 1885, 1892, 1893, 1896, 1897, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1906 рр.).

Адміністративне право. У бібліотеці Г. П. Данилевського зберігається «Сборник правительственных распоряжений по делам до земских учреждений относящимся : (за 1864, 1865, 1866 и 1867 годы) / изд. хоз. департамента Министерства Внутренних Дел. – Санкт-Петербург : Тип. Министерства Внутренних Дел, 1868–1869.

Т. 1: (за 1864, 1865, 1866 и 1867 годы).

Т. 2: (за 1868 с дополнениями к I-му тому)».

Кримінальне право представлене працею Саула Ушеровича (Ушерович С. Смертные казни в царской России. К истории казней по политическим процессам с 1824 по 1917 год. – 2-е рус. испр. и доп. изд. с предисл. М. Н. Гернет. Харьков, 1933. 504 с.) виданою Всеукраїнською радою «Общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев».

Право Білої Росії. Серед юридичних пам'яток періоду Громадянської війни у России 1917–1922 рр. слід відзначити «Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое Особым совещанием при Главнокомандующем вооруженными силами на Юге России, 1918–1919» (Ростов-на-Дону, 1919. 74 с.).

Право СРСР.

Державне право. Факсимілє оригінальних документів подано у книзі-альбомі «Декреты Великого Октября» (Ленинград : Лениздат, 1977. 143 с.), укладеній Ю. А. Ахапкіним та М. П. Ірошніковим.

Великоформатне видання конституцій радянських республік, 1970 р., має багате кольорове оформлення та оправу, яка імітує якісну шкіру, та видавничі футляри.

Релігійне право. З позиції антирадянської критики подана доповідь І. Р. Шафаревича (Шафаревич И. Р. Законодательство о религии в СССР. Париж, 1973. 80, [1] с.), що була надрукована у видавництві російських емігрантів YMCA-PRESS.

Право тюркських народів репрезентовано такими виданнями:

- Обычное право хоринских бурят: Памятник старомонгольской письменности (Новосибирск : Наука, 1992. 312 с.);
- Шереметьев, П. Б. Перевод с права мунгольского и калмыцкого народов // Опыт трудов вольного российского собрания. (Москва, 1776. Ч. 3. С. 216–279);
- Факсимільне видання Узбецької Академії наук «Уложения Тимура» (тюрк. Тюзюк-и-Тимур) з видання 1894 р. (Ташкент : Фан, 1968. V, 145 с.). У факсиміле подано російськомовний переклад XIX ст. «Это сочинение было написано на тюркском языке в главной канцелярии Тимура (Диване) и отредактировано самим Тимуром» [14. С. IV].

Історія держави і права Китаю представлена двома пам'ятками:

- «Измененный и заново утвержденный кодекс девиза царствования Небесное процветание (1149–1169)» (Москва : Наука, 1987. Кн. 1. 464 с. ;

Кн. 2. 704 с.; Кн. 3. 622 с.; Кн. 4. 674 с.), представлений у 4-х книгах. Це – перший російськомовний переклад пам'ятки середньовічного права, створеної у XII ст., яка висвітлює буття тангутської держави Сі Ся (кит. 西夏, Хī Хià, «Західна Ся»; 982–1227);

- російськомовний переклад китайського Карного уложення, здійснений Георгом Стаунтоном, що був надрукований у «Московському телеграфі» (Уголовное уложение китайцев // Московский телеграф. 1830. Ч. 36, № 24. С. 489–511).

Японське право представлено збірником законів стародавньої японської держави VIII ст., у науково-академічному виданні інституту східознавства, у вигляді двох книг: «Свод законов законов "Тайхорё", 702–718 гг., I–XV законы» (Москва: Наука, 1985. 368 с.) та «Свод законов законов "Тайхорё", 702–718 гг., XVI–XXX законы» (Москва: Наука, 1985. 266 с.).

Канонічне право представлене здебільш виданнями католицьких орденів.

У друкованих виданнях ордену ієзуїтів є такі два примірника:

- Corpus institutorum Societatis Iesu in duo volumina distinctum : accedit Catalogus provinciarum, domorum, collegiorum etc. eiusdem societatis. – (Antverpia, I. Meursium, 1702. [6], 652, 698 p.). («Зібрання установ спільноти Ієсуса, що у двох томах розподілене: діючий каталог провінцій, обителів, колегій та подібних спільнот», Антверпен. – Переклад тут і далі авт.);
- Elias a S. Francisco. Scrutinium juris in re & ad rem theologico – juridicum. (Varsavia, 1751. 776 p.), typ. S.R.M. coll. Societas Jesu, («Дослідження правове як таке та богословсько-правове», Варшава).

Висвітленню нормативно-правової бази присвячена праця австрійського каноніста професора Вітуса Піхлера (1670–1736) «Summa jurisprudentiae sacrae universae, seu jus canonicum, secundum quinque decretalium Gregorii Papae IX» («Сумма священної загальної юриспруденції, або канонічного права, згідно п’яти декреталій папи Григорія IX»), (Augusta Vind & Wircerburgus [Аугсбург; Віттенберг]: M. Veith, 1741. [18], 686, 430, [25] p.). Вона вийшла у видавництві Мартіна Вейта. У НДВК є примірник 4-го видання:

- Словником-посібником є його ж праця «Candidatus abbreviatus jurisprudentiæ sacræ» [«Необхідні скорочення свяченої юриспруденції»] (Augusta Vind & Wircerburgus [Аугсбург ; Віттенберг]: M. Veith, 1752.

830 р.), що була видана у двох частинах у видавництві Мартіна Вейта. У НДВК є примірник 5-го видання.

• Цінним є видання швейцарського теолога, історика, професора канонічного права, професора права Інгольштадського, Діллінгенського та Інсбрукського університетів Йозефа Бінера (1697–1766) – «Apparatus eruditionis ad jurisprudentiam praesertim ecclesiasticam» (Augusta Vindelicorum & Friburgi Brisgojae [Фрайбург-ім-Брайсгау]). Надруковане воно було у видавництві сім'ї Wagner у 8 частинах. Серед примірників ХДНБ, частини 1–6 датуються 1751 р., частина 7 – 1754 р., частина 8 – 1762 р. Це – навчальний посібник з вивчення канонічного права.

Друкована книжкова продукція ордену тринітаріїв присвячена структурі римо-католицької церкви та її побуту (Antonii a S. Sacramenti. De electione canonica praelatorum regularium. Leopoldus [Львів]: Typis Confraternitatis SSSmae Trinitatis, 1737. [14], 132 p.), [«Про канонічний вибір регулярних прелатів»],

У виданні греко-католицького ордену василіян заслуговує на увагу 4-те видання «Praxis commissorialis fori spiritualis Titulos tres complectens, de observandis ante, circa, et post commissionem» (Vilna [Вильнюс]: Typ. Basilianis, 1763. [8], 151 правника, професора та ректора Краківської академії Станіслава Мамчиньского (1700–1761).

Німецький каноніст Laurentius Virgilius (de) Nicollis [Лаврентій Віргілій (де) Ніколліс] у своїй двотомній праці-дослідженні «Praxis canonica sive jus canonicum casibus practicis explanatum» [«Канонічна практика, або казуси канонічного права, практичне пояснення»] (Salisburgus [Зальцбург]: Typ. J. J. Mayr, Aulico-Academici Typographi p. m. Haeredum, 1729. T. 1: [28], 886 p., T. 2: [12], 821, [51] p.), висвітлив нормативно-правову базу римо-католицької церкви.

Українське право. В історичному вимірі вперше з’явилося під назвою «малороссийське право», і стосувалося українських земель, що перебували під владою польської та російської корон. Аж до уніфікації 1842 р. воно мало особливу джерельну базу, що складалася з трьох Літовських статутів, магдебургського права (з 20 рр. XVII ст.), окремих королевських привілеїв, звичаїв, окремих норм, зокрема і гетьманських наказів.

Правовим звичаям та поняттям присвячено працю видатного українського етнолога, історика, фольклориста, поета, громадського діяча Павла Чубинського, «Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии» (Санкт-Петербург: Тип. Майкова, 1869. 41 с.).

Право незалежної України.

У працях нашого сучасника – українського політика та педагога, вченого юриста і академіка С. Б. Гавриша «Закони. Проекти авторських законів і постанов Верховної Ради третього скликання» та «Закони. Проекти авторських законів і постанов Верховної Ради четвертого скликання» (Київ : Генеза, 2010. 495 с.) відображено правотворчий процес. Видання з автографом автора.

У монографії майора міліції МВС України (2010 р.), кандидата юридичних наук А. В. Захарко «Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України» (Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. 203 с.) аналізується історичний розвиток неізоляційних запобіжних заходів, їх актуальність та дієздатність. Примірник з дарчим написом «бібліотеці».

Харківські видання праць харківських правознавців.

Праці професора А. М. Стоянова (1830–1907), декана юрид. факультету Харківського університету (1876–1886):

- История адвокатуры у древних народов (Харьков: Тип. ун-та, 1869. 139 с.);
- Зачатки семейного права у первобытных народов (Харьков: Тип. ун-та, 1884. 36 с.).

Праці профофесора кримінального права Харківського університету Л. Є. Владимирова (1845–1917):

- О значении врачей-экспертов в уголовном судопроизводстве. (Харьков: Тип. ун-та, 1870. 136 с.). Це – магістерська дисертація автора;
- Учение об уголовных доказательствах : Кн. 1 и 2. Харьков, 1882–1883. Кн. 1. II, 263 с. ; Кн. 2. V, С. 158–263;
- Реформа уголовной защиты : Речь, произнесенная на торжеств. акте императ. Харьков. ун-та, 17 янв. 1886 г. (Харьков: Тип. Каплана и Бирюкова, 1886. 28 с.).

Праця професора М. О. Куплеваського (05.01.1848 (24.12.1847) – після 1918), ректора Харківського університету (1901–1905) – «Русское государственное право» (Харьков, 1894) з дарчим автографом автора для ХГБ.

Праці професора римського права Л. М. Загурського (1847–1912), декана юридичного факультету Харківського університету (1891–1905):

- Принципы Римского гражданского и уголовного процесса. Харьков: Тип. университета, 1874. 431 с.;

- Родительская власть по современному французскому законодательству: публичная лекция, прочитаная 7 апреля этого года в пользу Харьковской общественной библиотеки. Харьков: Тип. губ. правл., 1891. 28 с.;
- Элементарный учебник римского права : Особен. Ч. : Семейное право. Вып. 1 и 2. Изд. 2-е, исправ. и доп. Харьков: Пар. тип. И. М. Варшавчика, 1897. 624 с.

Окремо заслуговують на увагу літографічні видання рукописів лекційних курсів, у заказних оправах. Серед них відзначимо:

Працю професора кафедри поліцейського права Харківського університету К. К. Гаттенбегера (1844–1893) Лекции по полицейскому праву: В 2 т. [Изд. под завед. И. И. Сонцова; Т. 1. перепис. В. Г. Сысоев]. Харьков, 1891. Т. 1. 98, 72, 88, 72 с. ; Т. 2. 184, 135, [1], 30, [2], 88 с. Видання вийшло на правах рукопису.

Також відзначимо праці професора римського права Л. М. Загурського:

- [Русское гражданское право: Лекции. Изд. студ. Н. Крысенко и П. Кускова. Харьков: Литограф. Деденчовой, 1894. 402, 213, 2 с.] На правах рукопису.
- 2. [Объяснительное чтение к институциям Гая] : В 4 ч. [Изд. Н. В. Щеголева. Харьков: Литограф. Иванченко, 18]. Ч. 1. 158, [2] с. Ч. 2. 94, [2] с. Ч. 3. 182 с. Ч. 4. 31, [1] с. На правах рукопису. З присвятою видавця автору.

Завершуючи цей огляд, можна констатувати: ХДНБ ім. В. Г. Короленка володіє колекцією рідкісних книжкових пам’яток з вивчення римського та візантійського права, міжнародного права, канонічного права, з історії держави та права ряду європейських країн, зокрема й України, Росії, а також країн Сходу. У ході наукових досліджень за відповідними темами, наявні пам’ятки можуть бути використані як цінні джерела. Наприклад, правова система Російської імперії, до складу якої входили й українські землі, відображене на сторінках ПЗЗРІ та Зводу Законів. У них міститься багатий, а часто ексклюзивний матеріал, в якому відображена історія та характер застосування нормативно-правових актів. Для наукового дослідження історії держави і права узаконення ПЗЗРІ є довідковим матеріалом. І якщо видання Зводу законів, на час свого виходу відображали узаконення, що мали юридичну силу, то ПЗЗРІ зосереджувало в собі як ті акти, що мали юридичну силу, так і ті, що втратили її. Крім

того до складу узаконень ПЗЗРІ входив матеріал, що мав більше історичне значення, але при цьому абсолютно не мав ознак нормативно-правових актів. Чимало видань юридичних пам'яток виконані на високому поліграфічному рівні. Виявлено примірники з авторськими та власницькими автографами, екслібрисами, примірники з приватних колекцій.

Використані джерела

1. Автографи діячів науки і культури на книгах із фондів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка : тексти, факсиміле, біобібліогр. матеріали / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; упоряд. І. Я. Лосієвський. – Харків : ХЧМГУ, 2008. – 324 с. (Сер. «Харківські колекції»; вип. 1).

2. Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ : библиогр. указ. В 2 ч. Ч. 2 : 1861–1917 гг. / сост. С. Н. Мельник, М. Г. Швалб; науч. ред. С. М. Куделко; библиогр. ред. С. Б. Глибицкая, Ю. Ю. Полякова. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2006. – 112 с.

3. О деятельности Харьковской общественной библиотеки с 26 сентября 1887 г. по 25 сентября 1888 года / Харьк. обществ. б-ка. – Харьков : Тип. губерн. правления, 1889. 309–311 с.

4. Харьковской общественной библиотеки за третий год : (с 26 сент. 1888 г. по 26 сент. 1889 г.) / Харьк. обществ. б-ка. – Харьков : Тип. Зильберберга, 1889. – 15 с.

5. Отчет Харьковской общественной библиотеки за четвертый год и Протокол Общего Собрания членов ее 9-го декабря 1890 года / Харьк. обществ. б-ка. / Харьк. обществ. б-ка. – Харьков : Тип. Зильберберга, 1891. – 39 с.

6. Отчет Харьковской общественной библиотеки за пятый год (с 26 сентября 1890 г. по 26 сент. 1891 г.) и Протокол Общего Собрания 8-го декабря 1891 года) / Харьк. обществ. б-ка. / Харьк. обществ. б-ка. – Харьков : Тип. А. Н. Гусева, 1892. – 44 с.

7. Отчет Харьковской общественной библиотеки за шестой год и Протокол Общего Собрания членов ее 13-го декабря 1892 года / Харьк. обществ. б-ка. – Харьков : Тип. Зильберберга, 1892. – 42 с.

8. Отчет Харьковской общественной библиотеки за седьмой год и Протокол Общего Собрания членов ее 12-го декабря 1893 года / Харьк. обществ. б-ка. Харьков : Тип. Шмерковича, 1893. – 70 с.

9. Отчет Харьковской общественной библиотеки за восьмой год ее существования (с 26-го сентября 1893 г. по 1-е октября 1894 г.) / Харьк. обществ. б-ка. – Харьков : Тип. Шмерковича, 1894. – 52 с.

10. Отчет Харьковской общественной библиотеки за девятый год ее существования (с 1-го октября 1894 г. по 1-е октября 1895 г.) и протокол общего собрания 10-го декабря 1895 г. / Харьк. обществ. б-ка. – Харьков : Тип. Шмерковича, – 1896. – 52 с.

11. Первый год Харьковской общественной библиотеки / Харьк. обществ. б-ка. – Харьков : Тип. Губерн. правления, 1888. – 16 с.

12. Покровский И. А. Лекции по истории римского права. – 3-е изд-е, студентов. – Санкт-Петербург: [б. и.], 1907. – 244 с.

13. Саксонское зерцало. Памятник. Комментарии. Исследования / Под ред. В. М. Корецкого. – Москва: Наука, 1985. – 270, [2] с.

14. Уложение Тимура. Факсимиле / Акад. Наук УзССР. – Ташкент : Фан, 1968, V, 145 с.

УДК 069.12:[376.011.3-051:80]

МУЗЕЄЗНАВЧА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК НЕОБХІДНИЙ СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

Беценко Тетяна Петрівна,
професор кафедри української мови
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка,
доктор філологічних наук,
Україна, Суми

Анотація. *Засвідчено спробу розглянути поняття музеєзнавчої компетентності, обґрунтувати її роль для фахової підготовки вчителя-філолога, сформулювати основні складники музеєзнавчої компетентності.*

Ключові слова*: музеєзнавча компетенція, музейна справа, музейна діяльність, навчально-виховний процес.*

Annotation. *Testifies an attempt to consider the concept of museum science competence, to substantiate its role for the professional training of a teacher-philologist, to formulate the main components of museum science competence.*

Key words*: museology competence, museum affairs, museum activity, educational process.*

Аннотация. *Засвидетельствована попытка рассмотреть понятие музееведческой компетентности, обосновать ее роль для профессиональной подготовки учителя-филолога, сформулировать основные составляющие музееведческой компетентности.*

Ключевые слова: *музееведческая компетенция, музейное дело, музейная деятельность, учебно-воспитательный процесс.*

Попри всілякі зміни у науці, суспільстві, громадському житті музей незмінно залишається провідним культурно-освітнім центром. З часом вага і роль музею, можна сказати, не зменшується. Виникла і починає

розвиватися нова дисципліна і новий напрям наукової діяльності – музейна педагогіка. У зв'язку із сучасними підходами постала необхідність формування у молоді – майбутніх педагогів, а також у їхніх вихованців – музеєзнавчої компетенції. Особливо важливою є знання основ музеєзнавства для філологів. Це зумовлено тим, що філологічна галузь сьогодні – всеоб'ємна і міждисциплінарна; має виходи в інші гуманітарні та негуманітарні сфери. Означене визначає актуальність обраної теми дослідження.

Питаннями музейної педагогіки займалися Т. Бєлофастова, П. Бурдейний, Л. Гайда, Н. Ганусенко, О. Караманов, М. Кострицяя, І. Ласкій, П. Луньов, О. Ляпін, Л. Масол, Т. Мацейко, І. Медвєдєва, В. Обозний, Ю. Омельченко, Ю. Павленко, І. Ткаченко, І. Пантелейчук, Є. Пасічник, І. Прус, О. Рокицька, І. Самсакова, В. Снагощенко, М. Струнка, О. Топилко, Я. Треф'як, М. Трошина та ін. Проте поняття музеєзнавчої компетенції ще не було означене і відповідно не представлене в науково-дослідних студіях.

Мета повідомлення – з'ясувати сутність музеєзнавчої компетенції і обґрунтувати необхідність її формування у студентів-філологів. Музей осмислюємо як культурно-освітній та науково-дослідний заклад, що збирає, вивчає, експонує та зберігає пам'ятки матеріальної і духовної культури, природничо-наукові колекції. З поняттями музей, музейний асоціюються поняття рідкісний, цінний, унікальний, вартий збереження та популяризації. Відповідно музейна педагогіка – наука (науковий напрям і навчальна дисципліна) про освіту й навчання музейній справі, виховання інтересу до неї та формування музеєзнавчої компетенції. Музейна педагогіка – інноваційна педагогічна технологія, яка базується на інтеграції суспільно-гуманітарних наук: історії, музеєзнавства, мистецтвознавства, природознавства, культурології, лінгвістики, літературознавства, етнології, етнографії, психології, філософії тощо та сприяє розвиткові креативних здібностей особистості, зорієнтована на розширення їх світогляду, на отримання цілісних і різногалузевих знань про світ. Це сфера духовної діяльності. Завдання музейної педагогіки полягають у тому, щоб употужнити освітньо-виховну, науково-дослідну, пізнавальну функції музею; навчити особистість самостійно здійснювати пошукову діяльність на основі музейних фондів, вивчати факти, події цілісно та в динаміці; показати шляхи і способи отримання нових знань на основі досвіду та реалій минулого, переконати у значущості практики історичного досвіду та потребі звернення до нього, обґрунтувати роль

музеєдидактики у формуванні монолітної, духовно багатої, інтелектуально розвиненої особистості та ін.

Освітня діяльність з питань музейної педагогіки передбачає отримання сукупності знань, необхідних для здійснення музейної справи та використання музею як культурно-освітнього закладу в навчально-виховному процесі. Ця діяльність виробляє реалізацію системи навчально-виховних заходів, спрямованих на отримання нових відомостей про минуле на основі документально підтверджених фактів, удосконалення умінь та навичок збирати, колекціонувати й експонувати предмети, що являють певну цінність, популяризувати музейні фонди у соціумі з різною метою.

Навчання музейній справі – передача знань, умінь, досвіду організовувати та здійснювати музейну діяльність; виховувати любов до музею та музейної діяльності, прищеплювати інтерес до пам’яток минулого, виробляти якості музеєзнавця, навички колекціонера раритетів; збагачувати досвідом, знаннями розумінням важливості музейної діяльності, музейного досвіду; учити організовувати музеї, музейні експозиції; привчати до потреби виробляти музеєзнавчу компетенцію. Виховання у галузі музейної педагогіки пов’язуємо із плеканням у студентів педагогічних закладів, у молоді взагалі інтересу та шанобливого ставлення до історико-культурних пам’яток, потягу до їх популяризації.

На основі викладеного можемо сформулювати поняття музеєзнавчої компетенції учителя-філолога. За нашими переконаннями, музеєзнавча компетенція – це добра обізнаність у питаннях музейної справи (музейної діяльності взагалі та конкретної її реалізації за різних умов); володіння інформацією з означених проблем; здатність застосовувати уміння організації музеїв різних типів, виставок; ерудованість щодо використання ефективних методів і прийомів збирання та впорядкування фондів, експонування матеріалів.

Учитель-філолог повинен бути обізнаний з теоретичними засадами музеєзнавчої справи: з питаннями класифікації музеїв, їх ознак, зв’язком музеїв різних типів з певною галуззю науки, техніки, суспільного виробництва. Важливе значення для фахової діяльності філолога мають знання про історичні, художні, етнографічні музеї, про меморіально-літературні комплекси, також про технічні, природничі музеї, можливості використання фондів музеїв усіх різновидів у навчально-освітній діяльності, з конкретною виховною, навчальною, пізнавальною метою. Суттєвим блоком знань слугує обізнаність з умовами організації та

існування музеїв певного профілю. Зокрема, з усвідомленням того, що музей – це не просто зібрання різноманітних предметів, а систематизована, впорядкована відповідно до мети та визначених завдань, задуму колекція предметів (експонатів) з окремої галузі знання. Суттєво володіти інформацією про вибір профілю музею при його організації, у подальшому – про способи розширення його тематики. Важливо, щоб учитель-філолог був обізнаний (мав навички) із шляхами і джерелами збору матеріалів, їх комплектуванням, улаштуванням фондів. При цьому велике значення має уміння учителя підготувати та організувати учнів для здійснення музейної роботи.

Потрібно, щоб педагог-словесник мав уявлення про основний та додатковий фонд музею, специфіку його впорядкування та експонування. Не менш вагомим є володіння навичками здійснювати облік музейного матеріалу і навчати цьому вихованців. Одне з відповідальних завдань педагога – вміти організовувати правильне збереження матеріалів. Вагомим етапом створення музею є складання тематичного плану майбутньої експозиції, потім – тематично-експозиційного плану, з чим треба теж бути обізнаним учителю. З цим різновидом роботи пов’язане уміння складати етикетаж.

Надзвичайно важливо, щоб педагог міг сам створити у навчальному закладі музей і обов’язково використовувати його фонд у науково-методичній, науково-освітній діяльності. Він повинен уміти провести заняття у музеї, спланувати самостійну роботу вихованців на основі музейних експозицій. Учитель-філолог мусить чітко усвідомлювати роль музею у навчально-виховному процесі, громадсько-культурному житті. Він зобов’язаний володіти інформацією про новинки у галузі музейної справи, про актуальні напрями музейної діяльності, орієнтуватися у шляхах і способах їх актуалізації у свої діяльності. Безпосередньо з фаховою діяльністю педагога-словесника пов’язана організація лінгвістичних, літературних, народознавчих, етнографічних тощо музеїв (музейних комплексів, садиб, заповідників).

Отже, вчитель-філолог повинен бути водночас музеєзнавцем. Від рівня його музейної освіти залежить рівень духовного росту вихованців. Формування музеєзнавчої компетенції вважаємо обов’язковим складником професійної підготовки словесника. Музей будь-якого профілю – важлива ланка науково-освітньої, культурно-просвітницької, науково-дослідної, виховної діяльності. Це неперервне джерело історії, джерело пізнання минулого, що спрямоване у майбутнє. Навчально-освітній процес сьогодні

немислимий без використання музейних фондів. Тому підготовка педагога будь-якого профілю має неодмінно передбачати формування у фахівця музеєзнавчої компетентності компетенція – різнобічної обізнаності з музейною справою та музейною діяльністю, володіння знаннями, уміннями та навичками організовувати й здійснювати музейну роботу, використовувати фонди музеїв на заняттях та в позааудиторній роботі (з виховною тощо) метою.

Використані джерела

1. Голубко В. Історичне краєзнавство : навч. посіб. / В. Голубко, С. Качараба, А. Середяк. Ч. І. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 130 с. – Електрон. аналог: URL: elcat.pnpu.edu.ua/docs/Історичне_краєзнавство.pdf.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 374 с.

3. Столяров Б. А. Музей в пространстве художественной культуры и образования / Б. А. Столяров. – Санкт-Петербург, 2007. – 340 с.

4. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика : учеб. пособие / Б. А. Столяров. – Москва : Высш. шк., 2004. – 216 с.

УДК 026:63](476-25)]:[[094.5:63](477)“18/19”]

УКРАИНСКИЕ ИЗДАНИЯ АГРАРНОЙ ТЕМАТИКИ ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XIX – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ст. В ФОНДЕ БЕЛОРУССКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ БИБЛИОТЕКИ

Жук Виталий Николаевич,
старший научный сотрудник
Государственного учреждения
«Белорусская сельскохозяйственная
библиотека имени И. С. Лупиновича»
Национальной академии наук Белоруси,
Республика Белорусь, Минск

Анотація. *Представлений огляду українських видань розділу «Аграрна книга XIX – початку XX ст.» Білоруської сільськогосподарської бібліотеки ім. І. С. Лупіновіча Національної академії наук Білорусі (БілСГБ). Розглянуто історію комплектування*

БілСГБ даними документами. Відібрані видання проаналізовані з точки зору хронології опублікування, виду документів, місця і мови видання, тематики публікацій.

Ключові слова: *українські видання, рідкісні видання, книжкові штампи, історія аграрної науки, книгознавство, Білоруська сільськогосподарська бібліотека.*

Annotation. *A review of Ukrainian publications of «Agrarian Book of the XIX – early XX centuries» sectionof the I. S. Lupinovich Belarus Agricultural Library of the National Academy of Sciences of Belarus (BelAL) is presented. The history of BelAL completing by these documents is considered. The selected publications are analyzed from the standpoint of publication chronology, type of documents, edition place and language, subject of publications.*

Key words: *Ukrainian publications, rare publications, book stamps, history of agrarian science, bibliology, Belarus Agricultural Library.*

Аннотация. *Представлен обзор украинских изданий раздела «Аграрная книга XIX – начала XX вв.» Белорусской сельскохозяйственной библиотеки им. И. С. Лупиновича Национальной академии наук Беларуси (БелСХБ). Рассмотрена история комплектования БелСХБ данными документами. Отобранные издания проанализированы с точки зрения хронологии опубликования, вида документов, места и языка издания, тематики публикаций.*

Ключевые слова: *украинские издания, редкие издания, книжные штампы, история аграрной науки, книговедение, Белорусская сельскохозяйственная библиотека.*

Книжный фонд Белорусской сельскохозяйственной библиотеки им. И. С. Лупиновича Национальной академии наук Беларуси (БелСХБ) в настоящее время располагает ценной коллекцией редких изданий по аграрной тематике, которая включает более 2200 наименований. В силу исторически сложившейся тесной связи с сопредельными странами в книжной коллекции имеется немало ресурсов, связанных со становлением и развитием сельскохозяйственной науки европейских государств. Среди них можно выделить небольшую группу документов, изданных на украинской территории в последней четверти XIX – первой трети XX вв.

Основной массив рассматриваемых изданий поступил в БелСХБ в 1960–70-е гг. из обменного дублетного фонда других книгохранилищ СССР, таких как Библиотека Академии наук Белорусской ССР, Библиотека Белорусской сельскохозяйственной академии (Горки), Государственная библиотека БССР имени В. И. Ленина, Библиотека ЦК КП(б)Б, Библиотека Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова.

Кроме того, значительная часть украинских документов влилась в фонд БелСХБ в процессе реорганизации или прекращения деятельности научно-исследовательских учреждений, учебных заведений и

общественных организаций бывшей Российской империи и Советского Союза. Штампы на украинских изданиях (*см. фото 1*) говорят о том, что прежде эти научные труды являлись собственностью библиотек Белорусского сельскохозяйственного института (1922–1926 гг.; совр. Белорусский национальный технический университет), Белорусской академии наук (1929–1936 гг.; совр. Национальная академия наук Беларуси), Белорусской государственной селекционной станции (1937–1956 гг.; д. Зазерье Пуховичского района БССР), Всесоюзного научно-исследовательского болотного института (1930–1944 гг.; Минск), Сортоводно-семенного управления Сахаротреста (1922–1932 гг.; Украина), Харьковского зернового института (1929–1932 гг.; точное название «Украинский научно-исследовательский институт зернового хозяйства»), Киевской областной сельскохозяйственной опытной станции (1944–1956 гг.; Украина), Стебутовских высших женских сельскохозяйственных курсов (1904–1918 гг.; Санкт-Петербург, Россия) и др.

Фото 1. Книжные штампы украинских изданий из фонда БелСХБ
(последняя четверть XIX – первая треть XX вв.)

Не всегда по штампам можно проследить последовательную сменяемость владельцев книг. Так, в 24 и 32 томах продолжающегося издания «Записки Новороссійскаго общества естествоиспытателей» [5] имеются штампы Казанского общества трезвости. В ходе научно-поисковой работы выяснилось, что это была одна из крупнейших в Российской империи губернских просветительно-благотворительных организаций трезвеннической направленности с центром в г. Казань. Период её деятельности: 1892–1917 гг. По инициативе общества в марте 1895 г. в Казани была открыта бесплатная народная библиотека-

читальня [7]. Там и находились упомянутые «Записки…». После революционного 1917 года след их затерялся в вихре Гражданской войны. Скорее всего, эти периодические издания были экспроприированы в частные руки, и только в 1960-е гг. они стали достоянием нашей библиотеки.

Комплектование группы редких украинских изданий аграрной тематики достигалось также путём получения книг из частных собраний. Иногда владельцы домашних библиотек, чтобы показать своё право на собственность, ставили на страницах книги собственноручные подписи. Как правило, все они неразборчивы, вследствие чего установить фамилию бывшего собственника не представляется возможным. Приведём несколько характерных примеров. На титульном листе монографии М. А. Мальцева «Оперативная хирургия…» [10] подпись бывшего владельца книги прочитывается только наполовину «М Юско…», а на обложке и титульном листе бюллетеня отдела агрохимии Полесской областной сельскохозяйственной опытной станции, изданной в Киеве в 1927 г., подпись хозяина книги вообще не прочитывается [15].

Установить бывшего владельца печатного издания можно либо по дарственной надписи, либо по персональному штампу. Так, если открыть брошюру В. Г. Батыренко «Люцерна…» [1], то на первой странице текста в верхнем правом углу можно прочесть рукописную дарственную надпись «Многоуважаемому П. П. Залесскому от автора». Из этого следует, что, прежде чем попасть в нашу библиотеку, брошюра находилась в частной книжной коллекции заведующего Энгельгардтовской сельскохозяйственной опытной станции П. П. Залесского. Кстати, его научное исследование по проблемам растениеводства, изданное в Киеве в 1916 г., также находится в фонде БелСХБ [3].

Изданная в 1922 г. монография профессора Харьковского ветеринарного института А. Н. Макаревского «Болезни домашних и комнатных птиц…» [9] ранее принадлежала ветеринарному врачу Перову Оресту Владимировичу. Это подтверждается его подписью и персональным штампом на титульном листе первой части монографии. Что нам известно о бывшем владельце упомянутого украинского издания? В советское время, будучи профессором, он преподавал в высших учебных заведениях Украины, являлся также членом Российского ветеринарного общества. Годы жизни: 1908–1992 [2]. Не исключено, что упомянутую книгу О. В. Перов преподнёс в дар нашей библиотеке, зная о том, что

автор монографии А. Н. Макаревский с сентября 1925 г. по 1928 г. включительно заведовал кафедрой частной патологии и терапии внутренних болезней домашних животных в Белорусском государственном ветеринарном институте в Витебске [8]. Эта красивая версия, несомненно, заслуживает внимания, но она не единственная. На 3-й сторонке переплёта монографии имеется магазинный штамп «АБУК Маг(…) № 33 Ц. 4 р.». Поскольку книга поступила в нашу библиотеку в 1960-е гг., можно предположить одно из двух: либо её сдали на реализацию ещё при жизни О. В. Перова, либо сам Орест Владимирович являлся покупателем данного издания. В этом отношении вопрос остаётся открытым.

Как установлено автором данной статьи, первой книгой из группы редких украинских изданий, поступивших в БелСХБ, был «Отчетъ по опытному полю Полтавскаго сельско-хозяйственнаго общества за 1895 годъ», опубликованный в Полтаве в 1896 г. составителем В. Н. Дьяковым [11]. На страницах книги имеется два штампа с одинаковой записью «АКАДЕМИЯ С-Х НАУК БССР. Инв. № 6775». Известно, что Академия сельскохозяйственных наук Министерства сельского хозяйства БССР действовала в период с 1957 по 1961 годы [16]. Запись на штампах говорит о том, что в структуре академии функционировал библиотечный фонд, который на первых порах не имел структурного оформления, но насчитывал более 6 тысяч книг и журналов.

Постоянно увеличивавшийся объём этого фонда способствовал тому, что при академии было создано новое структурное подразделение — библиотека. Об этом свидетельствует вторая по счёту украинская редкая книга, поступившая в БелСХБ. Её название – «Земское опытное поле въ ХерсонѢ. Отчетъ за 1899–1900 с.-х. годъ» [6]. Этот отчёт был подготовлен и издан в 1902 г. в Херсоне заведующим Ф. Б. Яновчиком. На штампах книги имеется запись: «Б-КА АКАДЕМИИ С-Х НАУК БССР. Инв. № 7075». Примечательно, что официальной датой основания БелСХБ считается 10 февраля 1960 г., когда по распоряжению Совета Министров БССР при Академии сельскохозяйственных наук БССР была образована Белорусская государственная научная сельскохозяйственная библиотека. Однако выявленные нами штампы на изданиях украинского происхождения говорят о том, что становление библиотеки следует отнести к более раннему периоду.

Группа украинских изданий аграрной тематики была сформирована на основании отбора из коллекции редких книг, входящих в состав фонда

БелСХБ. Таких документов нами выявлено 59. Крайние даты подборки: 1882–1928 гг. По хронологии выделено три наиболее значимых периода: 1) последняя четверть XIX века; 2) досоветский период XX века; 3) советский период (начиная с 1921 г., когда в центральной и восточной части Украины окончательно установилась Советская власть). К наиболее ценным изданиям, в силу их «старины глубокой», относятся книги XIX века, таких выявлено 5 [4, 11, 12, 13, 14]. Большинство украинских изданий сосредоточено в досоветском периоде XX века, их количество составляет 43 книги. Советский период богат только 11 наименованиями (*см. Таблицу 1*).

Таблица 1

Хронологическая структура украинских изданий по аграрной тематике (последняя четверть XIX – первая треть XX вв.)

Хронологические периоды	**Год издания**	**Количество единиц хранения**	**Всего**
XIX век (последняя четверть)	1882	1	5
	1884	1	
	1896	1	
	1899	1	
	1900	1	
XX век (досоветский период)	1901	1	43
	1902	3	
	1905	1	
	1908	3	
	1911	8	
	1912	7	
	1913	5	
	1914	5	
	1915	1	
	1916	5	
	1917	2	
	1918	1	
	1919	1	

XX век (советский период)	1921	1	11
	1922	1	
	1923	3	
	1927	5	
	1928	1	

Анализируя таблицу 1, отметим, что в пропорциональном соотношении более 2/3 украинских книг приходится на досоветский период XX столетия, менее 19% относится к советскому времени и только 8,5% отмечены годами XIX века. Если рассматривать статистику по годам, то наибольшее количество изданий сохранилось за 1911 и 1912 годы (соответственно 8 и 7 единиц хранения). Далее следует по убыванию: 1913, 1914, 1916 и 1927 годы – по 5 ед. хр., 1902, 1908, 1923 годы – по 3 ед. хр., 1917 г. – по 2 ед. хр. Наименьшее количество – по одному наименованию – приходится на XIX век, а также 1901, 1905, 1915, 1918, 1919, 1921–1923 и 1928 годы.

По периодичности издания, вышедшие из украинских типографий, делятся на непериодические (однотомные и многотомные) и сериальные (продолжающиеся) (*см. Таблицу 2*).

Таблица 2

Вид украинских изданий по периодичности (последняя четверть XIX – первая треть XX вв.)

Годы	**Непериодические издания**		**Сериальные издания**
	однотомники (единицы хранения)	**многотомники (единицы хранения)**	**Продолжающиеся (единицы хранения)**
1	2	3	4
1882	1		
1884	1		
1896			1
1899			1
1900	1		
1901	1		
1902			2

1	2	3	4
1906	1		
1908	1		2
1911	3		5
1912	2		5
1913	1		4
1914	3	1	1
1915	1		
1916	4		
1917	1		1
1918			1
1919	1		
1921			1
1922	3		
1923			3
1927			5
1928			1
ВСЕГО	**25**	**1**	**33**

Из таблицы 2 видно, что сериальные издания в группе украинской редких книг, хотя и незначительно, но преобладают над непериодическими. Продолжающиеся издания в сумме составляют 33 ед. хр., тогда как однотомников – 25 и одно многотомное издание.

Характеризуя язык издания украинских документов, отметим, что почти все они опубликованы на русском языке, что обусловлено историческими реалиями того времени. В изданиях за 1882–1918 гг. применялась дореволюционная орфография, с 1919 г. стали выходить книги на русском языке с современным правописанием. Язык титульной нации отмечен нами в печатной продукции советской Украины только со 2-й половины 1920-х годов, что являлось следствием проводимой в то время политики коренизации (украинизации), в том числе и в национально-культурной сфере. Из 11 книг, изданных в украинских типографиях в советское время рассматриваемого нами периода, только две были напечатаны на украинском языке, все остальные предпочитали освещать аграрную тематику на привычном русском.

Книжная продукция, главным образом, издавалась и распространялась в городах. Рассматривая вопрос о местонахождении

украинских издательств научных трудов из коллекции редкой книги БелСХБ (*см. Таблицу 3*), следует выделить три основных крупных населённых пункта Украины. Это города Полтава (20 ед. хр.), Киев (17 ед. хр.) и Харьков (14 ед. хр.). Они же являлись родоначальниками украинской издательской деятельности в XIX веке. Менее представлены в коллекции БелСХБ города Одесса (4 ед. хр.), Екатеринослав (2 ед. хр.), Ахтырка, Житомир и Херсон (по 1 ед. хр.). Обращает на себя внимание тот факт, что иногда в выходных данных советских печатных изданий значились по два [9], а то и три города [17]. Это объясняется наличием у издательств одного или нескольких отделений.

Таблица 3

Местонахождение украинских издательств научных трудов аграрной тематики из коллекции редкой книги БелСХБ (последняя четверть XIX – первая треть XX вв.)

№ п/п	Название Городов		XIX век	XX век		Всего
			1882–1900 гг.	1901–1920 гг.	1921–1928 гг.	
1	Ахтырка				1	**1**
2	Екатеринослав				1	**1**
3	Житомир			1		**1**
4	Киев		1	10	5	**16**
	(в том числе)	Москва-Петроград-Киев		1		**1**
5	Одесса			4		**4**
6	Полтава		2	14	4	**20**
7	Харьков		2	10	1	**13**
	(в том числе)	Харьков-Екатери-нослав			1	**1**
8	Херсон			1		**1**
	ИТОГО		**5**	**41**	**13**	**59**

Если посмотреть на аграрную тематику украинских непериодических изданий, по отраслевым направлениям можно выделить четыре основных позиции: растениеводство (15 ед. хр.), животноводство (3 ед. хр.), ветеринария (3 ед. хр.), пчеловодство (1 ед. хр.). В свою очередь, растениеводство и животноводство включает в себя сопутствующие подразделы (*см. Таблицу 4*).

Таблица 4

Аграрная тематика украинских непериодических изданий последней четверти XIX – первой трети XX вв.

	Непериодические издания (в единицах хранения)	**Итого**
Растениеводство (в том числе):		**15**
технология выращивания	5	
селекция	2	
почвоведение	3	
удобрения	1	
защита растений	4	
Животноводство (в том числе):		**3**
овцеводство	1	
кормление животных	2	
Пчеловодство		**1**
Ветеринария		**3**
ВСЕГО		**22**

Как видно из таблицы 4, украинские издания последней четверти XIX – первой трети XX вв., хранящиеся в БелСХБ, по тематическим направлениям распределялись неравномерно. В основном преобладают книги по вопросам растениеводства.

В заключении отметим, что передовые для своего времени украинские издания последней четверти XIX – первой трети XX веков, наверно, уже не столь востребованы современной научной

общественностью. Ведь за последнее столетие исследования в области сельского хозяйства значительно продвинулись вперёд. Тем не менее, нет сомнений, что полученные знания являются результатом не только проведённых собственных исследований, но являются также осмысленной переработкой достижений предшественников. В этом смысле сохранившиеся в фонде БелСХБ редкие украинские книги по аграрной тематике представляют определённый интерес, и любопытны с точки зрения историографии, как накопленный уровень знаний предшествующими поколениями.

Список библиографических ссылок

1. Батыренко В. Г. Люцерна (Medicagosativa L.). Кіев, 1911. 24 с.
2. Васильев К. К. Васильев Ю. К. Украинское научное общество историков медицины // История медицины. 2016. Т. 3, № 3. С. 338–360.
3. Заліесскій П. П. Опыт изследованія наследственности высоты растеній у Псковскихъ льнов-долгунцов. Кіев, 1916. 43 с.
4. Запара И. Д. Южно-русское тонкорунное овцеводство или указаніе правил: разведенія, хозяйственнаго содержанія и домашняго леченія тонкорунных овец, а также краткое описаніе фабричнаго производства шерстяных тканей. Харьков, 1882. 263 с.
5. Записки Новороссійскаго общества естествоиспытателей. Одесса, 1902. Т. 24, вып. 2. 354 с. ; Записки Новороссійскаго общества естествоиспытателей. Одесса, 1908. Т. 32. 306 с.
6. Земское опытное поле в Херсоне : отчет за 1899–1900 с.-х. годъ / сост. Ф. Б. Яновчик. Херсон, 1902. Вып. 9. 142 с.
7. Казанское общество трезвости [Электронный ресурс] // ВикипедиЯ. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Казанское общество трезвости.
8. Макаревский Алексей Николович [Электронный ресурс] // УО «Витебская ордена "Знак Почета" государственная академия ветеринарной медицины». URL: http://www.vsavm.by/2014/10/31/makarevskij-aleksej-nikolovich/.
9. Макаревский А. Н. Болезни домашних и комнатных птиц : для ветеринар. врачей, студентов, специалистов и птицеводов. Харьков ; Екатеринослав, 1922. 174 с. + 6 с.
10. Мальцев М. А. Оперативная хирургия : рук. для ветеринар. врачей и студентов. Екатеринослав, [1922]. 268 с.
11. Отчет по опытному полю Полтавскаго сельско-хозяйственнаго общества за 1895 год / сост. В. Н. Дьяковъ. Полтава, 1896. 160 с.
12. Отчетъ по опытному полю Полтавскаго сельско-хозяйственнаго общества за 1898 год. Полтава, 1899. Вып. 11. 170 с.
13. Колесов А. Природа песков и ихъ облесеніе. Харьков, 1900. 131 с.
14. Разсказы о раціональномъ пчеловодстве : пособіе при практ. занятіях / сост. П. Корженевскій. Кіев, 1884. 82 с.

15. Соколов А. Программные задания агрохимического отдела. Киев, 1927. 22 с. (Бюллетень / Полес. обл. сел.-хоз. опыт. ст. им. А. Н. Засухина. Отд. агрохимии ; № 1).

16. Белорусский государственный архив научно-технической документации [Электронный ресурс] // Фондовый каталог государственных архивов Республики Беларусь. URL: http://fk.archives.gov.by/fond/105379/.

17. Юрмалиат А. П. Телята, их кормление и выращивание. Москва ; Петроград ; Киев, 1919. 46 с.

УДК 090.1-027.551:008(477)

РОЛЬ ПРИВАТНИХ КНИЖКОВИХ КОЛЕКЦІЙ У ЗБЕРЕЖЕННІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Лісова Ірина Володимирівна,
аспірант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв,
Україна, Київ

Анотація. *Однією із функцій приватної книжкової колекції є меморіальна, реалізуючи яку приватні книжкові колекції не лише забезпечують культурну спадкоємність поколінь, а й сприяють культурному розвитку сучасного суспільства. У повідомленні розкрито роль приватних книжкових колекцій у збереженні української культурної спадщини.*

Ключові слова: *приватна книжкова колекція, культурна спадщина, книжкова культура.*

Annotation*. One of the functions of the private book collection is the memorial function. Realizing it the private book collections not only provide the cultural continuity of generations, but also contribute to the cultural development of the modern society. The article shows importance of private book collections in the preservation of the Ukrainian cultural heritage.*

Key words: *private book collection, cultural heritage, book culture*.

Аннотация*. Одной из функций частной книжной коллекции является мемориальная, реализуя которую частные книжные коллекции не только обеспечивают культурную преемственность поколений, но и способствуют культурному развитию современного общества. В сообщении раскрыта роль частных книжных коллекций в сохранении украинского культурного наследия.*

Ключевые слова: *частная книжная коллекция, культурное наследие, книжная культура.*

В умовах соціокультурних трансформацій, які характеризують сучасний етап розвитку українського суспільства, спостерігається підвищений інтерес до історико-культурного надбання країни, історичних та культурних цінностей. Культурне надбання – це багатофункціональна система, яка відображає безперервний зв'язок віків і поколінь, сукупність усіх культурних досягнень суспільства, його історичний досвід, збережений в арсеналі соціальної пам'яті. Сутність культурного надбання складають створені попередніми поколіннями цінності, які мають виключну значимість для збереження культурного генофонду та сприяють подальшому культурному прогресу.

Умовами функціонування й трансляції культурного надбання у сучасному суспільстві є традиція як механізм передачі соціокультурного досвіду від покоління до покоління, здатний до саморозвитку, та наступність як механізм засвоєння новими поколіннями елементів культурної спадщини минулого. Наступність здійснює зв'язок між минулим і сучасністю, визначає її пріоритетне значення в процесі трансляції культурного надбання в сучасному світі.

Культурне надбання, яке залишає кожне покоління нащадкам, підлягає збереженню, дослідженню й примноженню. Особливо важливе місце в структурі цього надбання посідає приватна книжкова колекція як носій культурної пам'яті людства. Книга – одне з найбільш значимих досягнень суспільного розвитку. Тому саме книжкові зібрання складають важливу частку культурного надбання. Як і інші пам'ятки історії та культури, приватні книжкові колекції виявляються на основі ціннісної ознаки, а тому повинні знаходитися в особливих умовах зберігання і використання.

Дослідженню приватних книжкових колекцій присвячено багато праць, які спираються на вітчизняну та зарубіжну традиції культурології. Сутність приватних книжкових колекцій як особливого культурного утворення, в якому зберігаються книги, рукописи, документи, у яких зафіксовані слова, думки та образи своїх творців і власників, без допомоги яких людство не може реалізувати себе як суб'єкт історії та культури, у своїх працях аналізують О. Баркова, Н. Бессонова, О. Захарова, Н. Зубкова, Т. Ківшар, А. Климчук, Г. Ковальчук, О. Лазарєва, І. Лосієвський, О. Медведєва, Л. Муха, З. Савіна, Н. Удод та інші.

Проблема збереження культурної пам'яті та культурного надбання все більш чітко формується у суспільній свідомості, виходячи за межі книгознавства. Таким чином, існує необхідність вивчення приватних

книжкових колекцій з точки зору теорії культури, що дозволить вирішити проблеми їх функціонування у сучасній культурній площині. Підвищення ролі культури у регулюванні суспільної поведінки, культурної мотивації, що стоїть за будь-якими соціальними змінами, викликає необхідність у вивченні особливостей функціонування приватних книжкових колекцій як культурної цінності.

Метою нашого дослідження є визначення ролі приватної книжкової колекції у збереженні культурного надбання України на прикладі колекцій митрополита Флавіана, громадського діяча С. Сірополка та митрополита Іларіона, які є цінною складовою культурної спадщини нації. Приватна книжкова колекція – складне явище культури, що реалізується в єдності опублікованих творів та способу їх матеріального втілення. Завдання із збереження книжкових колекцій спрямоване головним чином на збереження пам'яток суспільної думки, тобто наукового і літературно-художнього надбання. У залежності від змін у структурі суспільства приватну книжкову колекцію можна схарактеризувати як систему цілісного відображення розвитку людства, як спосіб бачення світу через книгозбирання, класифікацію знань, систематизації предметів науки і мистецтва. Приватна книжкова колекція протягом всієї історії була центром духовної спадщини.

Якщо розглядати приватну книжкову колекцію як явище культури, то вона є формою зберігання книг, місцем накопичення знань, джерелом культурної пам'яті суспільства. Кумуляція приватних книжкових колекцій у фондах публічних бібліотек спрямована на стабілізацію процесу культурної самоідентифікації особистості. Це дозволяє розглядати нові тенденції розвитку сучасної української культури відповідно до традиційної системи цінностей.

Більшість великих бібліотек світу починалася з книжкових зібрань монастирів та церков. Часто основою майбутньої великої публічної бібліотеки ставало приватне зібрання відомої особи. Суспільство завжди було зацікавлене в тому, щоб значні приватні книжкові колекції, які зберігали великі масиви цінних рукописних книг та раритетних видань, змінювали статус, тобто ставали загальнодоступними. Зберігання приватних книжкових колекцій в сучасних публічних бібліотеках пов'язане з історією культури нашої держави. Приватні книжкові колекції є пам'яттю української нації, інтелектуального та духовного життя своїх власників. Ціннісна характеристика приватної книжкової колекції полягає в тому, що охоплює результати людської діяльності, відбиває культуру тієї чи іншої епохи, і як

наслідок стає об’єктом ціннісного відношення. Будучи основою для створення більшості бібліотек, деякі приватні книжкові колекції визнані документальною та культурною спадщиною національного та регіонального значення, а в окремих випадках – і світового.

В українських книгозбірнях зберігаються значні історико-культурні приватні книжкові колекції, які відображають історичний розвиток культури України та світової культури в цілому. Так, цінна книжкова колекція відомого церковного діяча митрополита Київського і Галицького Флавіана стала основою фонду Національної історичної бібліотеки України. Як великий діяч просвітництва, Флавіан передав свою бібліотеку Києво-Печерській Лаврі, збудувавши для неї окреме приміщення. Основне місце серед книжкового зібрання Флавіана займала богослужбова, релігійна та історична література. Значну частину фонду складали тексти Святого Писання, біблійське богословство, історія Біблії, твори вчителів церкви, староцерковних письменників, монографії і дослідження з патрології і староцерковної літератури, християнської археології, церковного зодчества, іконографії.

На початок 1915 р. бібліотека складалася з 11 270 назв (близько 20000 одиниць). У цьому зібранні було чимало цінних видань (деякі вважалися бібліографічною рідкістю), велика кількість багатотомних архівів, книг іноземними мовами, зібрання законів, цінні видання з мистецтва. Бібліотека Флавіана після 1917 р. була передана в розпорядження Всеукраїнської академії наук, пізніше (у 1939 р.) стала однією із складових Державної історичної бібліотеки України.

Роки німецької окупації – найтрагічніша сторінка історії приватної книжкової колекції Флавіана. До Німеччини вивезено 8749 книг з бібліотеки митрополита, інші були розпорошені і втрачені. Незначна частина зібрання (177 одиниць) повернулася в Україну в 1947–1948 рр. Ще 81 книгу з колекції Флавіана повернули у 1996 р. На жаль, найцінніші видання з колекції так і залишаються втраченими для нашої держави. На сьогодні у фондах Національної історичної бібліотеки України зберігається 164 книги з приватної колекції митрополита Флавіана [7].

У 1997 р. поповнило фонд Національної парламентської бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) книжкове зібрання визначного вченого і громадського діяча С. Сірополка. Він належав до того покоління українських інтелігентів, для яких наявність особистої бібліотеки була необхідністю, відповідала прагненню до вдосконалення знань, допомагала здійсненню наукової роботи.

Після поразки визвольних змагань, у 1920 р. разом з урядом УНР С. Сірополко емігрував спочатку до Польщі, а пізніше до Чехословаччини. Протягом всього періоду еміграції він активно працював в освітніх установах, здійснював наукові дослідження, налагоджував друкування та поширення українських книг. Багаторічна наукова і громадська діяльність С. Сірополка сприяла утворенню приватної бібліотеки та архіву, що становлять неабияку наукову і культурну цінність. Нині колекція налічує 4709 книг українською, російською, чеською, польською, французькою, німецькою мовами. Значну частину колекції складають книги з проблем дошкільної, шкільної та позашкільної освіти, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, журналістики, що пояснюється професійною діяльністю С. Сірополка як вченого-педагога [5, с. 26]. Широко представлені в ній і твори художньої літератури українських та зарубіжних письменників. Колекція С. Сірополка, яка є цінною складовою культурної спадщини України, сьогодні доступна для широкого кола користувачів, що сприяє духовному збагаченню української нації.

Невід'ємною складовою спадщини І. Огієнка (митрополита Іларіона) також є його книжкова колекція. Бібліотечне зібрання митрополита можна розглядати як одну з найцінніших приватних книжкових колекцій з точки зору значення для української культури. І. Огієнко збирав книги з метою подальших наукових студій, цілеспрямовано створював власну бібліотеку професійного спрямування з необхідних для роботи видань. Значну частину своєї бібліотеки він дарував різним освітнім установам (Брусиловській вищій початковій школі, міській публічній бібліотеці Києва (нині Національна парламентська бібліотека України), бібліотеці Товариства «Просвіта» в Києві та Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Згодом бібліотека І. Огієнка стала першоосновою при створенні книгозбірні Кам'янець-Подільського університету. Після поразки революції І. Огієнко найцінішу частину університетської бібліотеки перевіз спочатку до Львова, а потім – до Польщі. Перед евакуацією митрополит зробив спробу врятувати власну книгозбірню, що на той час становила 12000 одиниць. Найцінніші видання були відправлені на тимчасове зберігання до Варшавської публічної бібліотеки. Та передача була здійснена без будь-якого правового урегулювання, що призвело до розпорошення цінної колекції. Лише незначна кількість книг митрополита перевозилася власником з Хелма до Вінніпега.

У діаспорі І. Огієнко розпочав широкомасштабну діяльність з поповнення фондів власної книгозбірні. Це були видання з історії,

літератури. лінгвістики, філософії, теологічні і біліографічні праці. На момент смерті митрополита кількість книг в його бібліотеці становила 15000 одиниць. Це була одна з найбагатших і найцінніших приватних книжкових зібрань в світі того часу. Колекція з 11000 книг (дублетні примірники були відправлені до інших книгозбірень Канади) надійшла до бібліотечних фондів бібліотеки Колегії Святого Андрея у Вінніпезі [2].

Згідно із заповітом владики, його надбання мають обов'язково передати на Батьківщину за двох умов: коли Україна буде вільною і коли буде вільною її церква. Уряд Канади вважає, що умови для цього ще не настали. Безперечно, бібліотека митрополита Іларіона є важливою складовою не лише української культури та історії, але й світовою культурною спадщиною.

Приватна книжкова колекція – скарбниця культури людства. Тому збереження її як ресурсу подальшого розвитку суспільства стає важливою умовою збереження цінності особистості як суб'єкта культури. Приватна книжкова колекція впливає на духовний потенціал людства, який акумулює багатство соціального досвіду та визначає зміст та характер соціокультурних цінностей. Процес опанування культури через вивчення приватних книжкових колекцій є наслідуванням предметного і духовного світу людини. Як правило, пізнання культурної спадщини має креативний характер, воно націлене на набуття загальнолюдського духовного досвіду, в процесі якого відбувається розкриття індивідуальних творчих можливостей та підняття їх до масштабу загальнолюдських параметрів філософського, наукового, морального та естетичного пізнання світу.

Здійснене нами дослідження дозволяє дійти таких висновків: культурне надбання, яке залишає кожне покоління наступникам, підлягає збереженню, дослідженню й примноженню. Особливо важливе місце в структурі цього надбання посідає приватна книжкова колекція як носій культурної пам'яті людства. Приватна книжкова колекція – носій духовного та інформаційного багатства культури, своєрідний книжковий музей, де накопичується і зберігається духовне надбання людства. Приватна книжкова колекція як важлива складова процесу суспільного розвитку й обов'язкова умова накопичення, передачі, удосконалення соціокультурного досвіду є запорукою збереження історико-культурної спадщини України.

Суспільне значення приватних книжкових колекцій полягає в тому, що вони є основою для формування фондів публічних бібліотек, орієнтуючись на збереження культурної спадщини нації для наступних поколінь.

Список бібліографічних посилань

1. Ківшар Т. Визначний український вчений, громадський і політичний діяч – Степан Сірополко // Вісник Книжкової палати. 1997. № 8. С. 22–23.
2. Климчук А. Бібліотека і архів Івана Огієнка [Електронний ресурс]. URL: http://h.ua/story/64741/undefined.
3. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах : монографія. Київ, 2004. 644 с.
4. Колекції пам'яток писемності та друку у бібліотечних фондах України: проблеми формування, збереження, розкриття : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю відділу рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; наук. ред. І. Я. Лосієвський. Харків, 2003. 148 с.
5. Ніколенко Л. Повернення в Україну колекції С. Сірополка // Бібліотечна планета. 1999. № 4. С. 26–27.
6. Савіна З., Баркова О. Діяльність бібліотек зі збереження національної культурної спадщини // Бібліотечна планета. 2010. № 2. С. 7–12.
7. Удод Н. Книжкова колекція Митрополита Флавіана – історичне минуле і сьогодення // Історичний журнал. 2009. № 4. С. 59–71.

УДК 021(477):[78:908]

МУЗИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО У ВИМІРІ СУЧАСНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПОНЯТТЯ

Матковський Олександр Миколайович,
провідний концертмейстер факультету мистецтв
Сумського державного педагогічного університету
ім. А. С. Макаренка,
Україна, Суми

Анотація. *Запропоновано визначення поняття «музичне краєзнавство». З'ясовано мету, об'єкт, предмет та завдання вказаної галузі краєзнавчих пошуків. Запропоновано мікронапрями музичного краєзнавства. Окреслено форми роботи з музичним краєзнавством у бібліотечній діяльності.*

Ключові слова*: музичне краєзнавство, краєзнавство як наука, культурно-мистецька діяльність.*

Annotation. *The article proposes the definition of the concept of musical local studies. The goal, object, object and tasks of the specified area of local lore searches are clarified. Microdrives of music local studies are proposed. The forms of work with the music local lore in the library activity are determined.*

Key words*: musical regional studies, local lore science, cultural and artistic activity.*

Аннотация. *Предложено определение понятия «музыкальное краеведение». Выяснены цель, объект, предмет и задачи указанной области краеведческих поисков. Предложено микронаправление музыкального краеведения. Определены формы работы с музыкальным краеведением в библиотечной деятельности.*

Ключевые слова: *музыкальное краеведение, краеведенение как наука, культурно-художественная деятельность.*

Розвиток сучасної вітчизняної науки характеризується розширенням меж пізнання довкілля. Особливо це стосується гуманітарної парадигми. Так, спостерігаємо розбудову краєзнавчої царини, значне якісне поглиблення галузевого краєзнавства. До цього часу не мовилося про такий відносно самостійний напрям краєзнавчих пошуків, як музичне краєзнавство. На думку академіка НАН України П. Тронька, *«…початок XXI століття відкрив нові можливості й перспективи у діяльності та розвитку українського краєзнавства й підвищення його ролі в розбудові національної освіти, науки і культури України засобами регіоналістики»* [16]. Це зумовило потребу у виділенні такого напряму, як музичне краєзнавство.

Актуальність пропонованого дослідження вбачаємо у потребі порушення питання про доцільність виокремлення галузі музичного краєзнавства, що зумовлено необхідністю докладного систематизованого вивчення та опису визначних пам’ятних сторінок історії, пов’язаних з музичною культурою регіону, та популяризації мистецьких надбань краю.

Краєзнавчі дослідження будь-якого напряму безпосередньо співвіднесені з суто регіональним, місцевим матеріалом. Без краєзнавчих розвідок немислимі інші наукові студії, адже діяльність визначних осіб певної галузі так чи інакше стосується географії та біографії персоналій. Якщо питання краєзнавства, насамперед історичного краєзнавства, були і є предметом наукових розвідок учених (П. Тронько, О. Корнієнко, Г. Діброва та ін.), то запропонований нами напрям інтелектуально-креативної діяльності перебуває на стадії цілісного формування. Хоча, безперечно, нецілеспрямовані або ж фрагментарні дослідження, часто несистематизовані або поодинокі, виконані на основі місцевих краєзнавчих матеріалів, є у кожному міні-регіоні. Завдання полягає в тому, щоб узагальнити набутий досвід, сформулювати напрями роботи, систематизувати наявний з означеної проблематики матеріал. Як справедливо відзначив академік НАН України П. Тронько, *«…загалом бурхливий розвиток краєзнавчого руху спричинив до його подальшої демократизації та появи нових*

організаційних засад і форм діяльності, консолідації, координації і вдосконалення, увібрав в себе набутий досвід за минуле десятиріччя наукової, пошукової і популяризаторської роботи» [16].

Мета цього повідомлення – з'ясувати основні поняття, що формують уявлення про музичне краєзнавство як самостійний напрям науково-дослідної, творчо-пошукової діяльності. Музичне краєзнавство вважаємо галуззю загальної краєзнавчої науки, що передбачає різнобічне вивчення історичного минулого музичної культури окремого міні-регіону (подій, фактів, заходів, що мають безпосередній зв'язок з музикознавчою цариною; біографічні відомості, життєдіяльність персоналій зі сфери музичного мистецтва). Об'єктом музичного краєзнавства є історія музичної культури регіону в усій багатоаспектності та різноманітності, предметом – факти та події минулого, що засвідчують розвиток музичного мистецтва регіону, специфіку формування музичної культури краю в синхронії та діахронії, оприявлюють діяльність персоналій в мистецькій галузі, їх внесок у розвій музичної культури.

Основні завдання музичного краєзнавства – це:

- з'ясувати специфіку означеного наукового напряму, сформулювати мету та завдання музикознавчих студій обраного регіону;
- схарактеризувати особливості музичної культури певного краю;
- скласти життєпис діячів у галузі мистецтва, співвіднесених з мікрорегіоном.

Пропонуємо виділити такі мікронапрями музичного краєзнавства:

1. Дослідження та опис біографічних відомостей про визначних, оригінальних митців краю, їхню різнобічну діяльність, досягнення (наприклад, П. Чайковський і Сумщина (про перебування П. Чайковського в с. Низи Сумського р-ну Сумської обл.), Д. Бортнянський і Глухівщина (Сумщина). Встановлення фактів написання музичних творів у мікрорегіоні. Вивчення життєдіяльності митців, які перебували в певному краї.

2. Дослідження музичних традицій, поширених в регіоні (області, районі). Наприклад, кобзарське мистецтво на Сумщині; традиції кобзарського мистецтва на Сумщині (Слобожанщині). Або: історія народного мистецтва краю тощо.

3. Історія розвитку музичної освіти в регіоні (місті, районі).

4. Визначні пам'ятки музичної культури, пов'язані з краєм, історія їх створення.

5. Визначні події, факти з мистецького життя краю.

6. Заходи (фестивалі, концерти, свята, конкурси, виставки тощо, пов'язані з музичною культурою у визначеному регіоні).

7. Особливості музичної культури регіону в етнографічному вимірі. Національні звичаї та обряди в мистецькому середовищі. Мистецьке буття регіону. Фольклор Сумщини: мелодії, мотиви, традиції побутування.

8. Встановлення та вивчення міжгалузевих зв'язків, дотичних до музичного мистецтва: насамперед, музично-літературних (наприклад, перебування Тараса Шевченка на Сумщині і твори митця, написані на Сумщині та покладені на музику). Так, проблему культурно-мистецьких зв'язків порушили і розглянули на прикладі музикознавчого матеріалу Валентина та Людмила Макарови «Поезія Сумщини в музиці», «Музичні портрети», «Сторінки музичної культури Сумщини». Музичні портрети митців, пов'язаних із Сумським краєм, Валентина та Людмила Макарови представили у книжці «Гармония времен» (Суми, 2013). Суттєві та глибокі напрацювання Валентини та Людмили Макарових – заслужених діячів мистецтв України, лауреатів премії імені І. Нечуя-Левицького, доцентів факультету мистецтв Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, є зразковими в музичному краєзнавстві Сумщини. Фактично, В. Макарова та Л. Макарова стали основоположниками музичного краєзнавства Сумщини, бо своїми розвідками заклали міцні підвалини для його формування й подальшого розвитку.

9. Укладання бібліографії з музичного краєзнавства.

10. Регіональне музичне краєзнавство в системі вітчизняних краєзнавчих досліджень: стан, проблеми, досягнення та перспективи досліджень.

11. Музичне краєзнавство в навчальному процесі загальноосвітньої та вищої школи.

12. Музична карта Сумщини.

13. Наукові та художньо-публіцистичні праці, присвячені музикознавцям, діячам музичного мистецтва Сумщини.

14. Вшанування пам'яті визначних осіб, діяльність яких пов'язана з музичним мистецтвом краю.

У бібліотечній роботі з музичного краєзнавства доцільними будуть книжково-ілюстративні виставки**,** скажімо, з такими назвами:

- виставка-подорож «Музичними стежками рідного краю»;
- виставка-вікторина «Відкрий для себе музичний світ рідного міста (краю)»;
- фотовиставка «Миті з музикіани Сумщини»;

- виставка-реклама «Нове про музичне життя рідного краю»;
- виставка-спогад «Мій край – моя історія жива» з розділами: «Сторінки історії розповідають» (про історичне минуле музичного життя краю); «Рідний край – гордість моя» (про славетних земляків – видатних майстрів музичного мистецтва); «У вінку духовної краси Сумщини» (культура, літературно-мистецьке життя); «Наших оберегів струни» (народні фольклорно-пісенні традиції, звичаї, музичний фольклор Сумщини).

З метою популяризації краєзнавчих матеріалів з музикознавства можуть бути використані куточки краєзнавства**,** де доречно оформити інформаційні стенди або вітрини, книжкові виставки, на яких будуть представлені література про історичне минуле, подані відомості про знаменні і пам'ятні дати, пов'язані з музикознавством на теренах рідного краю, тематичні папки-досьє, в яких зібрано газетний матеріал з історії музичного життя регіону, тематичні картотеки тощо.

За нашими переконаннями, ефективними у бібліотечній діяльності будуть вечори запитань та відповідей, ділових зустрічей з працівниками музичної сфери, з краєзнавцями-музикознавцями, клуби краєзнавців**,** лекторії, диспути, уроки історичної пам'яті, зустрічі з видатними діячами культури, вечори вшанування, вечори пам'яті, творчі зустрічі, музичні подорожі, музичні альманахи та ін.

Різнобічно та докладно познайомити молодь з історією музичного життя рідного краю, виховати любов і повагу до культурно-мистецьких надбань допоможуть такі заходи до днів міста (села), днів краєзнавця, Дня музики тощо: літературно-поетична година «Наш край, окрилений піснями»; уроки краєзнавства уроки «Сторінки музичного життя Сумщини»; історична мандрівка «Кобзарські стежки Сумського краю»; історико-краєзнавчий калейдоскоп «Музикіана Сумщини»; літературні вікторини «Вивчай і знай свій рідний край»; краєзнавча година «Люблю пісні мого краю»; поетичний альманах «Слово і музика»; прес-калейдоскоп «Мелодії рідного краю»; усний історико-краєзнавчий журнал «Музичні віхи Сумщини».

Доречно поєднати, на наш погляд, у культурно-просвітницькій роботі бібліотек літературне і музичне краєзнавство, зокрема, за допомогою циклу заходів, об'єднаних спільною назвою «Літературно-мистецькі виднокраї Сумщини»: літературно-музичний вечір «Поетичні краєвиди рідного краю»; літературна ікебана «Літературно-музичне сузір'я Сумщини» (про поетів-піснярів); книжковий вернісаж «Бринить слово

Сумським краєм»; поетична година «Краю мій, оспіваний у піснях»; літературно-музична вітальня «Пісенні вітрила Сумщини»; літературно-музична стежина «Кобзарськими стежками Сумщини».

З-поміж заходів художньо-естетичного напрямку доцільними також будуть музична подорож «Співочі діаманти Сумського краю»; мистецький портрет «Корифеї сумської театральної сцени»; пісенний вернісаж «Молоді голоси Сумщини»; мистецький колаж «Магія кобзарського співу»; мистецька година «Майстри кобзарства Сумщини»; книжково-ілюстративна виставка «Суми – місто музичної культури»; мистецька подорож «Місто чудове, місто старовинне» (про пам'ятники діячам мистецтва і культури на Сумщині, їх історію).

Отже, музичне краєзнавство тісно корелює з літературним, історичним краєзнавством. Це доволі широке поле діяльності. До розбудови музичного краєзнавства мають бути залучені різногалузеві спеціалісти: філологи, історики, архівознавці, бібліотечні працівники та ін. Вважаємо, що означений напрям досліджень має бути активізований з метою популяризації, вшанування та всебічного глибокого вивчення мистецького надбання краю. Адже такий різновид діяльності, особливо у процесі шкільної та вищої освіти, має безперечне наукове, навчальне, виховне значення. Разом з тим спонукає до формування цілісного уявлення про культуру регіону, його традиції. Це надто важливо для самоідентифікації особистості в полікультурному просторі. Вважаємо, що музичне краєзнавство слід додати до переліку навчальних дисциплін спеціалістів мистецької галузі.

Список бібліографічних посилань

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків, 1993. 256 с.
2. Беценко Т. П. Лінгвістичне краєзнавство. Походження географічних назв Сумщини : навч. монографія. Суми, 2015. 180 с.
3. Гальчак С. Краєзнавство Східного Поділля. Вінниця, 2005. 144 с. : іл.
4. Голубченко В. Ю. Освіта Сумщини в іменах : наук.-пед. довід. Суми, 2012. 400 с.
5. Жеплинський Б. М., Ковальчук Д. Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники : енциклопед. довід. Львів, 2011. 316 с.
6. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій / В. Є. Голубко, А. В. Середяк, Р. Я. Генега та ін. Львів, 2011.
7. Краєзнавча діяльність публічних бібліотек // Примірна тематика семінарів працівників районних і міських бібліотек. Київ, 2008. Вип. 6. 43 с.

8. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. Київ, 1991. 232 с.

9. Кушнаренко Н. М. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н. М. Кушнаренко. Київ, 2007. 502 с. : табл. (Вища освіта XXI століття).

10. Лихачев Д. С. Краеведение как наука и как деятельность. Историческое краеведение в СССР : вопр. теории и практики. Киев, 1991. С. 3–4.

11. Макарова В. А., Макарова Л. А. І слово в пісні відгукнеться.... Суми, 2003. 288 с.

12. Макарова В. А., Макарова Л. А. Гармония времен. Страницы музыкальной культуры Сумщины. Сумы. 2013 с.

13. Марченко М. І. Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст. Київ, 1961. 286 с.

14. Роменщина літературна / упоряд. Овчаренко О. І. Суми, 2012. 464 с.

15. Тронько П. Т. Національне краєзнавство незалежної України: досвід та перспективи [Електронний ресурс]. URL: dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/6180/01-Tronko.pdf?sequence=1.

УДК 002.1=162.1“18/19”:025.17(477.411)НБУВ

ПОЛЬСЬКІ КНИГОЗНАВЧІ ВИДАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. (за матеріалами фонду літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ)

Якубова Тетяна Анатоліївна,
науковий співробітник Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук,
Україна, Київ

Анотація. *Зроблено огляд наукових видань «Kwartalnik historyczny», «Енциклопедія» С. Оргельбранда, праць з бібліографії з фонду літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).*

Ключові слова*: польські наукові видання, книгознавство, бібліотечна справа.*

Annotation. *The article presents information about the scientific publications of the literature fund in the Polish language of the library collections and historical collections department of the Institute of Book Studies of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky (NLUV), in which the bibliographic material is placed. The materials of the*

journal «Kwartalnik historyczny», «Encyclopedias» of S. Orgelbrand, bibliographic works are presented.

***Key words**: Polish scientific publications, bibliology, librarianship.*

***Аннотация**. Представлен обзор научных изданий «Kwartalnik historyczny», «Энциклопедия» С. Оргельбранда, библиографических работ из фонда литературы на польском языке отдела библиотечных собраний и исторических коллекций Института книговедения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, в которых размещен книговедческий материал (НБУВ).*

***Ключевые слова**: польские научные издания, книговедение, библиотечное дело.*

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається фонд літератури польською мовою, який нараховує 90983 бібліотечних одиниць польської літератури з різних галузей знання. Тривалий час інформаційний ресурс цього фонду вважався неактуальним для наукових досліджень, а книги залишалися поза науковим обігом. Однак ці наукові видання містять значну книгознавчу інформацію що стане в пригоді дослідникам-бібліотекознавцям.

Дослідження фонду літератури польською мовою надають можливість представити унікальні матеріали, які стосуються різних періодів та аспектів книгознавства і бібліотекознавства. Метою повідомлення є надання історичної, книгознавчої інформації стосовно польських видань, в яких надруковані матеріали з книгознавства, що є актуальними для сучасних книгознавчих досліджень.

Польський науковий історичний журнал «Kwartalnik Historyczny» був заснований у Львові (1887) істориком К. Ліскім, редактором був О. Семкович. У 1846–1950 рр. журнал видавався у Кракові. З 1950 – у Варшаві. У першому щорічнику журналу за 1887 р. опубліковано рецензію В. А. Бруцхналского на книгу С. Пташицкого *«Іван Федорович, друкар руський у Львові з кінця XV ст.»,* (Краків, 1886) *(Ptaszycki St. Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI w. Kraków, 1886)* [1]. Автор статті зазначає, що трьохсотліття, що минає після смерті першого руського друкаря у Львові Івана Федорова припадає на грудень 1883 року. Це дало привід для значної кількості історичних розвідок щодо життя та діяльності унікальної в своєму часі людини. Найбільш цінною в науковому плані стала монографія С. Пташицького. Автор книги про І. Федорова поставив собі завдання надати частину нових документів про друкаря, які розповідають про його життя у Львові. Зміст книги викладений стисло,

використані не тільки друковані матеріали а і рукописи, які були знайдені в архіві серед земських та ставропігіальних актів у Львові. Заслугою автора стало оприлюднення 34 нових документів, які надруковані в додатках. Цей матеріал допомагає зрозуміти особу та діяльність І. Федорова і проливає світло на справи книжкові та друкарські в Польщі та в Україні. Монографію С. Пташицького перекладено російською мовою.

Особі І. Федорова присвячено монографію А. С. Петрушевича *«Іван Федоров» (Львів, 1883)*. У цій книзі висвітлюються нові факти життя І. Федорова та з історії руського друкарства. Так наприкінці XIX ст. постать І. Федорова та початок друкарства стали предметом нових наукових досліджень. І це не дивно. Іван Федоров (1510−1583) заснував у Львові першу в Україні друкарню (1574−1584). Видання львівської друкарні Івана Федорова зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ. Цикл описів книг з друкарні І. Федорова та науковий каталог *«Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис»* (2012) зробила Н. П. Бондар.

Також у першому щорічнику журналу «Kwartalnik historyczny» за 1887 рік надруковано статтю *«Каталог рукописів бібліотеки Осолінських, виданий доктором В. Кетрзінским» Том II (Львів, 1886)* та «*Каталог рукописів музею Чарторийських Й. Корзеніовского» (Краків, 1887)* [2]. У статті відмічені наукові методи складання каталогу, згідно з якими автор повинен надати зміст рукописів. Для цього необхідно було дослідити самі рукописи. Тому в статті надається класифікація рукописів, поділені на надруковані та ненадруковані, важливі та менш важливі. Зміст рукопису зосереджується навколо єдиного факту, конкретного часу та особи. В цьому полягали наукові методи відбору рукописів у бібліотеках для складання каталогів у Польщі в кінці XIX століття.

У третьому щорічнику журналу «*Kwartalnik historyczny*» за 1889 рік опубліковано статтю Маріана Соколовського «Мистецтво православної церкви на Русі та в Буковині» (*Maryan Sokołowski. Sztuka cerkiewna na Rusi i na Bukowine // Kwartalnik historyczny. Rocznik III. Lwow, 1889)* [3]. Автор надає історичний та книгознавчий матеріал про православні церковні книги з археологічно-бібліографічної виставки, яка проходила у Львові в 1888 році. Польський історик описує візантійські впливи в оформлені православних церковних книг. До візантійських традицій належать форма, стиль, техніка виготовлення багатих оправ церковних книг. Згідно з літописами XIII століття в церквах міст Холм, Володимир, Перемишль,

Чернігів знаходились церковні книги з дарів князя Володимира Васильовича Волинського. Це були православні Євангелія, оформлені за візантійською книжковою традицією. Оправи православних книг були покриті золотом та сріблом, прикрашені перлами, зображеннями святих. Частина церковних книг XII–XVII ст. має багату орнаментацію у візантійських традиціях. Візантійська орнаментація на церковних православних книгах впливала на орнаментацію слов'янську. В церковних книгах XI–XII ст. присутні червоний, жовтий, голубий кольори. З XIII ст. в орнаментації церковних книг з'являється зелений колір, але в оформлені книг ніколи не було контрастних кольорів. У православних церковних книгах із візантійським впливом присутні мініатюри. Так в Євангелії Холмській (XIII ст.) містяться мініатюри із зображеннями євангелістів. Євангеліст Марк представлений зі своїм символом – левом, який тримає в лапах книгу. Автор зазначає, що до візантійських впливів в оформлені православних книг належить наявність вступної віньєтки – невеликого малюнка на початку книги, ініціалів, фігурних мініатюр.

«Kwartalnik historyczny» у розділі «Рецензії та звіти» друкував матеріали, які стосувалися бібліотек та серій видань під назвою «Бібліотека». У XIX ст. почали виходити серії польських книг, у назвах яких є слово «бібліотека». У щорічнику десятому за 1896 рік опубліковано статтю А. Брускнера *«Бібліотека забутих поетів та прозаїків польських XVI−XVIII ст.» (Варшава, 1893) (A. Brückner. Biblioteka zapomnianych poetów i prozaikow polskich XVI−XVIII wieku. Zeszyt 3. Wieśniak Andrzeja Zbylitowskiego, powtóre wydany przez Teod. Wierzbowskiego. Warszawa, 1893)* [4].

Відомості про бібліотеку Львівського університету міститься в рецензії Антоні Карбовяка на книгу Людвіга Фінкеля та Станіслава Старжинского *«Історія університету львівського», (Львів, 1894). (Dr. Antoni Karbowiak. Finkel Ludwik dr i Starzyński Stanislaw dr. Historya uniwersytetu lwowskiego. Lwow, 1894)*. Автор рецензії зазначає, що у розділах книги подаються статистичні дані, що, зокрема, стосуються бібліотеки львівського університету (розділ XI), вчительських семінарій (розділ XIII), академічних асоціацій [5]. В *«Енциклопедії загальній»* С. Оргельбранда в статтях «*Kijów», «Lwów»* надаються відомості про бібліотеки цих міст. У статті *«Київ»* відмічено, що серед наукових закладів місто мало університет з бібліотекою, ботанічним садом, обсерваторією, духовну академію та семінарію, чотири гімназії, корпус кадетів. Навчальні заклади міста мали свої бібліотеки [6]. У статті *«Львів»* відмічено, що

серед наукових закладів перше місце посідав університет, відкритий 17 листопада 1774 р. та реорганізований у 1817 р. Його бібліотека нараховувала 102000 томів друкованої літератури та кількасот манускриптів. При університеті діяли музей природничих наук та ботанічний сад. У 1817 р. граф Юзеф Максиміліан Оссолінський заснував у Львові в приміщенні колишнього монастиря сестер Ордену кармеліток взутих бібліотеку, фонди якої об'єднали книги з колекції графів Любомирських, Скарбків, Сапег і інших приватних зібрань. За даними польської статті, бібліотека нараховувала 180000 томів, 3000 рукописів [7].

У фонді літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій зберігаються книги з бібліографії: *Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polse za lata 1899 i 1900* [8]; *Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polse za lata 1901* і *1902* [9]; *Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polse za lata: 1891−1904* [10]; *Bibliografia polska 14.000 druków* [11]; *Bibliografia polska: Stólecie XIX* [12]; *Bibliografia powstania narodu polskiego z r. 1830−1831* [13]; *Czubek J. Bibliografia polska r. 1915* [14]; *Czubek J. Bibliografia polska r. 1917* [15].

Наукові видання з фонду літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ містять значні матеріали з книгознавства, які у перспективі можуть стати у пригоді для досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Bruchnalski W. A. St. Ptaszycki : Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI w. Ustep z dziejów drukarstwa w Polsce (Rozpr. i Sprawozd. Ak. Um.Wydz. filolog. T. XI st. 1–43. Kraków 1886) / W. A. Bruchnalski // Kwartalnik historyczny. Lwow, 1887. Rocznik I. S. 51−52.

2. Katalog recopisów w biblioteki zakł. nar. im. Ossolińskich wyd.dr W.Kętrzyński, dur tego zakł. T. II. Lwow, 1886. Catalogus codicum manuscriptorum musei principum Czartoryski cracoviensis edid. Dr. Iosephus Korzeniowski. Fascic. I, 1–438. Cracoviae, 1887 // Kwartalnik historyczny. Lwow, 1887. Rocznik I. S. 309−311.

3. Maryan Sokołowski. Sztuka cerkiewna na Rusi i na Bukowine / Maryan Sokołowski // Kwartalnik historyczny. Lwow, 1889. Rocznik III. S. 619–657.

4. Brückner. A. Biblioteka zapomnianych poetów i prozaikow polskich XVI−XVIII wieku. Zeszyt 3. Wieśniak Andrzeja Zbylitowskiego, powtóre wydany przez Teod. Wierzbowskiego. Warszawa 1893 / A. Brückner // Kwartalnik historyczny. Lwow, 1896. Rocznik X. S. 130−131.

5. Dr. Antoni Karbowiak. Finkel Ludwik dr i Starzński Stanislaw dr. : Historya uniwersytetu lwowskiego. Lwow, 1894 / Antoni Karbowiak // Kwartalnik historyczny. Lwow, 1896. Rocznik X. S. 147−1516.

6. Kijów // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa : S. Orgelbranda Synów, 1901. Tom. VIII. S. 255−256.

7. Lwów // Orgelbrand S. Encyklopedja Powszechna. Warszawa : S. Orgelbranda Synów, 1901. T. IX. S. 477 − 449.

8. Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polse za lata 1899 i 1900 / Zestawil Wiktor Hahn. Lwów, 1902. 28 s.

9. Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polse za lata 1901 i 1902 / Zestawil Wiktor Hahn. Lwów, 1904. 28 s.

10. Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polse za lata: 1891−1904 / Zestawil Wiktor Hahn. s. n., s. l., s. a. 32, 28, 28, 24 s.

11. Bibliografia polska 140.000 druków / Przez K.Estreichera. Kraków, 1882. T. 1., cz. 2. LXVII. 280 s.

12. Bibliografia polska : Stólecie XIX – … Kraków, 1890. T. 11. VI. 400 s.

13. Bibliografia powstania narodu polskiego z r. 1830−1831 / Włożyl A. Hirshberg. Lwów, 1882. XI. 123 s.

14. Czubek J. Bibliografia polska r. 1915 / J. Czubek. Kraków, 1916. 134 s.

15. Czubek J. Bibliografia polska r. 1917 / J. Czubek. Kraków, 1918. XXXVI.184 s.

УДК 023.5-051Ракитянська:027.021(477.54-25)ХДНБ]:[016:929]](092)

ПЕРШИЙ ВИПУСК СЕРІЇ «БІБЛІОТЕЧНІ ДІЯЧІ СЛОБОЖАНЩИНИ» (презентація видання)

Непочатова Оксана Володимирівна,
головний бібліотекар ХДНБ ім. В. Г. Короленка
Петренко Наталя Валентинівна,
головний бібліотекар ХДНБ ім. В. Г. Короленка
Україна, Харків

Анотація. *Презентовано перший біобібліографічний покажчик із серії «Бібліотечні діячі Слобожанщини», присвячений професійному доробку директора Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, заслуженого працівника культури України, почесного громадянина Харківської області, кавалера ордена княгині Ольги III ступеня, голови Харківського обласного відділення (філії) ВГО «Українська бібліотечна асоціація» Валентині Дмитрівні Ракитянській.*

Ключові слова: *біобібліографічні покажчики, публікації співробітників ХДНБ, персоналії ХДНБ, В. Д. Ракитянська.*

Annotation. *The first bibliographic index from the series «Library Workers of Slobozhanshchyna» was presented, dedicated to the activities of the Director of the Kharkiv State Scientific Library named after V.G. Korolenko, Honored Worker of Culture of Ukraine, Honorary Citizen of the Kharkiv Region, Knight of the Order of Princess Olga of the III degree, Chairman of the Kharkiv Regional Branch (branch) The NGO «Ukrainian Library Association» Valentina Dmitrievna Rakityanskaya.*

Key words*: bibliographic indexes, staff publications of Kharkiv State Scientific Library named after V.G. Korolenko, persons Kharkiv State Scientific Library named after V.G. Korolenko, V. D. Rakityanskaya.*

Аннотация. *Презентован первый биобиблиографический указатель из серии «Бібліотечні діячі Слобожанщини», посвященный деятельности директора Харьковской государственной научной библиотеки имени В. Г. Короленко, заслуженного работника культуры Украины, почетного гражданина Харьковской области, кавалера ордена княгини Ольги III степени, председателя Харьковского областного отделения (филиала) ВОО «Украинская библиотечная ассоциация» Валентине Дмитриевне Ракитянской.*

Ключевые слова: *биобиблиографические указатели, публикации сотрудников ХГНБ, персоналии ХГНБ, В. Д. Ракитянская.*

Валентина Дмитрівна Ракитянська : (до 70-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. О. В. Непочатова, уклад. дод. Н. В. Петренко]. – Харків, 2018. – 128 с. – (Бібліотечні діячі Слобожанщини ; вип. 1). – Електрон. аналог: URL: http://korolenko.kharkov.com/vydannia-biblioteky/pokagchiky-personalni.html#anchor278.

На сучасному етапі становлення інформаційного суспільства зростає значення бібліотекознавчої науки та вплив її інтелектуальних здобутків на суспільні процеси. Тому досвід бібліотечних шкіл набуває як теоретичного, так і практичного характеру. Задля визначення ролі й місця представників Харківської бібліотечної школи в історії української культури, науки й освіти у 2018 р. з ініціативи фахівців кабінету бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (ХДНБ) було започатковано серію біобібліографічних покажчиків «Бібліотечні діячі Слобожанщини». Ця робота стане продовженням традицій бібліотеки зі створення подібних видань – збірників матеріалів, присвячених знаним бібліотекознавцям Л. Б. Хавкіній, Б. О. Боровичу, а також покажчиків з серії «Краєзнаці Слобожанщини» про наших сучасників С. Б. Шоломову та В. О. Ярошик.

Мета серії – репрезентувати доробок діячів бібліотечної справи регіону, популяризувати їхні наукові здобутки та ідеї, розкрити вагомий внесок у розвиток бібліотекознавства, культурне та громадське життя Харківщини. До серії планується включати біобібліографічні покажчики, в яких будуть представлені творчі портрети яскравих представників харківської бібліотечної школи, в першу чергу працівників ХДНБ. Побудова покажчиків серії відповідатиме логіці проведення комплексних досліджень з вивчення надбань, матеріалів про творчий шлях знаних фахівців та включатиме аналітико-синтетично опрацьовану інформацію, що дасть можливість акцентувати увагу на потенціалі окремих бібліотекознавців та підстави стверджувати про їхню суспільну значимість.

Перший випуск серії присвячено Валентині Дмитрівні Ракитянській, бібліотекарю-бібліографу, директору ХДНБ, заслуженому працівнику культури України, почесному громадянину Харківської області, кавалеру ордена княгині Ольги III ступеня, голові Харківського обласного відділення (філії) ВГО «Українська бібліотечна асоціація».

Біобібліографічний покажчик вийшов друком до 70-річного ювілею бібліотекознавця-практика.

Валентина Дмитрівна майже 50 років присвятила бібліотечній справі, працюючи в провідних бібліотеках регіону – Харківській обласній універсальній науковій бібліотеці (ХОУНБ) та ХДНБ. Вона є автором майже 100 публікацій з теоретичних та практичних питань бібліотечної діяльносі, укладачем, головою та членом редколегій понад 160 видань .

Покажчик складається з двох частин та додатків. До першої частини увійшли статті бібліотекознавців про діяльність особистості та перелік основних дат її життя та діяльності. У другій частині подано інформацію про авторські праці, укладацьку та редакторську роботу; джерела про професійну та громадську діяльність; метабібліографію. Хронологічні межі покажчика визначаються роком першої публікації (1973 р.) до червня 2018 р., коли було закінчено відбір матеріалу.

Відкривають видання оглядові статті про професійну та громадську діяльність В. Д. Ракитянської, авторами яких є харківські бібліотекознавці А. А. Соляник, декан факультету соціальних комунікацій Харківської державної академії культури (ХДАК), доктор педагогічних наук, професор, Л. В. Глазунова, заступник директора з наукової роботи ХДНБ, кандидат наук із соціальних комунікацій, М. М. Чегринець, головний бібліотекар відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів ХДНБ.

У процесі створення персонального бібліографічного покажчика та відбору матеріалів до розділу «Основні дати життя та діяльності В. Д. Ракитянської» укладачі досліджували біографію персоналії, її суспільне та професійне життя. Під час роботи було виявлено, що директор за вагомий особистий внесок у розвиток бібліотечної справи має багато нагород, відзнак грамот та подяк як державних, регіональних, міських, так і від громадських організацій, товариств. Також з 2007 р., саме з часу, коли В. Д. Ракитянська очолила ХДНБ, книгозбірня отримала значну кількість нагород. Тому редакційною колегією покажчика було прийняте рішення про включення до структури видання трьох додатків, які є доповненням до видання та дозволяють читачам за їх допомогою зв’язатися з основним текстом.

Перша частина «Покажчика праць В. Д. Ракитянської» містить публікації з теорії та практики розвитку Харківської бібліотечної школи та найбільших книгозбірень регіону – ХОУНБ та ХДНБ. Серед них багато статей, які знайомлять користувачів з історичними розвідками про

бібліотечну справу Харківщині та роль громадськості у підвищенні її ефективності, славетними сторінками Харківської губернської публічної та громадської бібліотеки (тепер – ХДНБ). Чільне місце займають матеріали з питань бібліотечних товариств та об'єднань, бібліотечного краєзнавства, бібліотечного обслуговування користувачів, неформальної освіти бібліотечних фахівців, про досвід роботи з впровадження проектної та інноваційної діяльності, автоматизації бібліотечних процесів та розвитку мережі сільських бібліотек Харківщини.

Друга частина вміщує інформацію про видання, в яких Валентина Дмитрівна є укладачем та членом редколегій. Під час роботи в ХОУНБ вона виступала укладачем інформаційних видань «Нові надходження книг про Харківщину» (1978–1981 рр.), «Харьковщина на страницах центральной, республиканской и местной печати» (1979–1983 рр.); рекомендаційного покажчика літератури «Календарь знаменательных и памятных дат Харьковщины на ... год» (1983–1984 рр.). У ХДНБ директор є членом редколегій наукових видань книгозбірні, серед них такі: «Збірник наукових праць [ХДНБ ім. В. Г. Короленка]» (з 2007 р.), «Багаліївський збірник: академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України» (2008 р.), «Короленківські читання» (з 2011 р.), «Бібліотека в історичному просторі трьох епох : до 125-річчя Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка» (2011 р.) та ін.

Матеріали розділу «Джерела про професійну та громадську діяльність В. Д. Ракитянської» дозволяють найбільш повно висвітлити діяльність особистості як директора двох найбільших публічних бібліотек міста, голови Харківського обласного відділення (філії) ВГО «Українська бібліотечна асоціація».

У третьому розділі «Бібліографічні покажчики, в яких відображені публікаці В. Д. Ракитянської та література про неї», розміщено метабібліографічну інформацію. Метабібліографія допомагає глибшому дослідженню здобутків особистості, узагальнюючі результати її професійної діяльності. Джерела цієї інформації – покажчики, де відображаються вітчизняні бібліографічні ресурси, а саме: посібники Національної парламентської бібліотеки України (тепер – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого), Державної історичної бібліотеки України (тепер – Національна історична бібліотека України), ХДНБ, ХОУНБ.

У перших двох розділах матеріали розміщені за хронологією, у межах року – за алфавітом, у третьому – за алфавітом. Хронологічний

спосіб представлення матеріалу дає можливість прослідкувати динаміку творчих надбань В. Д. Ракитянської, оцінити, як формувалося коло її професійних інтересів.

Бібліографічний опис здійснено у відповідності до чинних в Україні стандартів. Бібліографічні записи за необхідністю супроводжені анотаціями та посиланнями на електронний аналог публікації, якщо він є. Документи опрацьовано de visu, окрім позначених астериском (*). У процесі укладання покажчика використовувались ресурси ХДНБ, ХОУНБ та Інтернету. До покажчика сформовано науково-допоміжний довідковий апарат, що полегшує користування виданням у складі передмови, списку абревіатур, іменного та предметного покажчиків. Логічним доповненням видання є додатки, які дозволили створити цілісний образ «берегині» двох найбільших бібліотек Харківщини, проілюструвати першу частину покажчика.

Додаток 1 вміщує відомості про нагороди, відзнаки В. Д. Ракитянської. В основу відбору матеріалу для включення у додаток покладено принцип вагомості та значущості відзнак, задля чого de visu було переглянуто всі нагороди директора.

Додаток 2 «Нагороди і відзнаки ХДНБ за роки керівництва В. Д. Ракитянської» акумулює інформацію про нагороди бібліотеки за 2007–2018 рр. За цей період книгозбірня має значний нагородний доробок, що є результатом невпинної та продуктивної праці колективу під керівництвом В. Д. Ракитянської. Розташування матеріалів у додатках здійснено за хронологічною ознакою та ілюструється зображеннями самих нагород.

Додаток 3 «Фотогалерея» вміщує світлини Валентини Дмитрівни дитячих, шкільних, студентських років, фотографії періоду ХОУНБ, а також зі знакових всеукраїнських та регіональних заходів, екскурсій, закордонних поїздок, які ілюструють життєвий та творчий шлях директора.

Біобібліографічний покажчик розрахований на дослідників, істориків, фахівців бібліотечної справи, студентів та буде корисний всім, хто цікавиться доробком бібліотечних діячів Слобожанщини.

ЗМІСТ

Секція 2 «Електронна бібліографія» 3

Швецова-Водка Г. М. Визначення електронної бібліографії: дискусійні питання 3

Тодорова Є. М. Теоретико-технологічні проблеми електронної бібліографії 10

Прокопенко Л. С. «Найкращі практики для національних бібліографічних агентств у цифрову епоху»: проект бібліографічної секції ІФЛА 19

Кобєлєв О. М. Інформаційно-аналітичний сервіс бібліотек 28

Ржеуський А. В., Кунанець Н. Е., Пасічник В. В. Стартап інноваційного інформаційного сервісу університетських бібліотек 39

Волошінська Н. О. Новий вектор розвитку краєзнавчих електронних ресурсів Національної історичної бібліотеки України: база даних «Адміністративно-територіальний устрій України. Зміни і доповнення» .. 41

Скаченко О. О. Інфографіка genially, або Візуалізація контенту у бібліотеках 51

Стрілець Н. О. Самообслуговування користувачів за допомогою інформаційних ресурсів бібліотек 63

Трачук Л. Ф. Бібліографічне самообслуговування на веб-сайті бібліотеки 67

Терлецька О. О. Досвід організації електронної національної бібліографії у країнах Прибалтики 72

Зубко Н. Н. Електронний каталог як передумова функціонування інтернет-книгарні «Yakaboo.ua» і результат її бібліографічної діяльності 78

Малюк О. Ю. Інформаційно-аналітична робота Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. М. Горького 88

Секція 3 «Фонди та колекції документних пам'яток у бібліотеках, архівах, музеях: актуальні питання» 93

Мірошниченко М. О. Робота зі стародруками і виданнями XIX – початку XX ст. в Науково-технічній бібліотеці Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» ……93

Кулик Л. Ю. Особливості колекції рушників з фондів Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Г. Спаського 98

Рой С. В. Атрибуція історичних видань II половини XIX ст. у фондах Ніжинського краєзнавчого музею імені І. Спаського 113

Федорова М. А. Книжкова колекція поета-пісняра Андрія Єфремовича Пашка у фонді відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського 120

Валігура І. М. Родова бібліотека Ґрохольських з П'ятничан і Стрижавки на Поділлі у фондах ВОУНБ ім. К. А. Тімірязєва 128

Ольховська Л. В. Крізь тенети цензури. Фрагменти музейного життя 30–40 років XX століття на прикладі Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка 138

Леонидов Л. П. В. Г. Короленко и «Дело Бейлиса» 145

Будецька О. О. Відділ рідкісних видань університетської бібліотеки: витоки утворення, сучасні проблеми 157

Красиков М. М. Книжкова Хоткевичіана у зібранні Етнографічного музею «Слобожанські скарби» імені Гната Хоткевича НТУ «ХПІ» 166

Семейкина Н. Н. Композитор В. С. Косенко в судьбе певицы Г. С. Селюк-Лапиной (по архивным материалам) 176

Романовський В. С. Записи Василя Данилевича про дешевий абонемент Харківської громадської бібліотеки (1907 р.) 185

Лосієвський І. Я. Харківські книжкові видання XIX – початку XX ст. у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка: історія, сучасний склад та перспективи розширення колекції 204

Кучеренко О. О. Документна пам’ятка у ціннісній системі сучасної цивілізації 214

Грабарчук О. Л. Колекція юридичних пам’яток ХДНБ ім. В. Г. Короленка 218

Беценко Т. П. Музеєзнавча компетенція як необхідний складник професійної підготовки учителя-філолога 234

Жук В. М. Украинские издания аграрной тематики последней четверти XIX – первой трети XX ст. в фонде Белорусской сельскохозяйственной библиотеки 238

Лісова І. В. Роль приватних книжкових колекцій у збереженні культурної спадщини України 249

Матковський О. М. Музичне краєзнавство у вимірі сучасності: теоретичні поняття 255

Якубова Т. А. Польські книгознавчі видання другої половини XIX – початку XX ст. (За матеріалами фонду літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ) 261

Непочатова О. В., Петренко Н. В. Перший випуск серії «Бібліотечні діячі Слобожанщини» (презентація видання) 266

275

Наукове видання

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2018

Матеріали XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції,
м. Харків, 24 жовтня 2018 року

У 2 частинах
Частина 2

Відповідальний за випуск
В. Д. Ракитянська, заслужений працівник культури України

Редактори: С. М. Миценко, Н. О. Стрілець